

BATTHYÁNY LAJOS
GRÓF | AZ 1848–1849. ÉVI
ORSZÁGGYŰLÉS MÁRTÍRJAI

Sorozatszerkesztők

BELLAVICS ISTVÁN ■ KEDVES GYULA

BATTHYÁNY LAJOS
GRÓF | AZ 1848–1849. ÉVI
ORSZÁGGYŰLÉS MÁRTÍRJAI

A kötet szerzői

CSORBA LÁSZLÓ

MELKOVICS TAMÁS

ERDŐDY GÁBOR

MOLNÁR ANDRÁS

HERMANN RÓBERT

PELYACH ISTVÁN

KEDVES GYULA

© Szerzők, 2025

© Országgyűlés Hivatala, 2025

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz,
sokszorosításhoz, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

A kiadásért felel ■ SUCH GYÖRGY az Országgyűlés Hivatalának főigazgatója

A kiadvány az Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi

és Közművelődési Igazgatósága szakmai programjainak keretében készült.

Igazgató ■ BELLAVICS ISTVÁN

Az Igazgatóság könyvprogramjának koordinátora ■ NÉMETH CSABA

A kötetet szerkesztették ■ KEDVES GYULA, PELYACH ISTVÁN

Képszerkesztő ■ CSENGEL-PLANK IBOLYA

Tördelő ■ FODOR GÁBOR

Szöveggondozó ■ SZÉLL SZILVIA

A borítón egy, a budapesti Batthyány-örökmécsest ábrázoló
1945 előtti képeslap látható (Országos Széchényi Könyvtár)

ISBN 978 615 6704 25 2

ISSN: 2498-8065 (nyomtatott)

TARTALOM

Előszó ■ 7

MOLNÁR ANDRÁS

**Batthyány Lajos gróf indíttatása,
felkészülése és politikai pályakezdete ■ 11**

MELKOVICS TAMÁS

Batthyány Lajos a főrendi ellenzék élén ■ 43

PELYACH ISTVÁN

**Batthyány Lajos gróf
és a törvényes(itett) forradalom ■ 73**

HERMANN RÓBERT

Batthyány Lajos a kormány élén ■ 99

KEDVES GYULA

Batthyány Lajos gróf a hon védelmében ■ 141

ERDŐDY GÁBOR

**Batthyány Lajos és az önálló
magyar külpolitika kezdetei ■ 181**

CSORBA LÁSZLÓ

**Batthyány Lajos újratemetése
és a Batthyány-kultusz ■ 219**

ELŐSZÓ

Az Országgyűlési Múzeum 2015. október 13-án rendezte meg az „Országgyűlés mártírjai 1849” című tudományos ülését, amellyel egy konferencia- és kötetsozortot indított el. Akkor azt a célt tűztük ki, hogy az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverését követő megtorlás elveit és gyakorlatát, illetve a megtorlás áldozatául esett azon mártírokat mutassuk be egy-egy áttekintő előadásban, akik tagjai voltak az első népképviselői országgyűlésnek. Az előadások tudományos igényességgel megírt tanulmányait kötetben jelentettük meg, melynek bemutatója – 2016. október 6-án – egyben a második konferencia időpontja is volt.

A 2016. évi emlékkonferenciánk témája Batthyány Lajos gróf miniszterelnök volt. Nem is lehetett ez másként, hiszen az első felelős magyar kormány mártírjára lett elnöke nemcsak október 6. szimbolikus alakja, de a magyar polgári átalakulás egyik legfontosabb irányítója is volt, s mint ilyen, ennek a korszakalkotó folyamatnak meghatározó vértanúja. Vezéralakja az országgyűlés mártírjainak, körötte csoportosulnak az 1849 októberében ugyanazon a helyszínen, a gyászos emlékü tüzérlaktanya, a Neugebäude északi falánál kivégzett hazafiak:

- Csány László keszthelyi képviselő, teljes hatalmú országos biztos, majd Széchenyi István gróf örököse a közlekedés- és közmunkaügy miniszteri székben;
- Jeszenák János báró felsőházi tag, kormánybiztos;
- Perényi Zsigmond báró, a felsőház üléseit 1848 őszétől vezető másodelnök;
- Szacsavay Imre nagyváradai képviselő, a képviselőház Függetlenségi nyilatkozatot szignáló jegyzője.

A Batthyány Lajos grófról megtartott emlékkonferencia nem hagyományos, hanem egy életpályát ismertető tudományos fórum volt. A témák kiválasztása a vértanúságot célozta meg, s a pályafutásnak azon elemeit tette vizsgálat tárgyává, amelyek a mártíriomshoz vezettek. Batthyány tevékenységének azokat a momentumait elemeztük, amelyekből a hadbíróság vádat próbált fonni a magyar miniszterelnök főbenjáró peréhez, ami egy koncepciók eljárásá silányulva tört végül pálcát az első felelős kormányfő élete fölött. Batthyány halálra szánásában

azonban nemcsak a vádak játszottak szerepet, legalább olyan súllyal esett latba az udvari politikát formálók részéről a személyét érintő gyűlölet. Mindezen témákat számba véve alakult ki a konferencia tematikája, s az elhangzott előadásokból megírt tanulmányokból készült el jelen tanulmánykötetünk.

A kötet indító írása Batthyány politikai pályakezdetét, illetve indíttatását elemzi részletező alapossággal. Miként és miért vált, válhatott egy ízig-vérig aulikus arisztokrata nemzetség sarja a magyar polgári átalakulás hívévé, hiszen a 18. században még a Batthyányak sorából került ki a trónörökös nevelésének irányítója, de egyidőben ők adták az udvari politikát szolgáló magyar egyházi és politikai vezetés első embereit, az esztergomi hercegprímást, illetve a magyar nádort.

Az ezt követő tanulmányból képet kapunk arról, hogy a büszke gróf nem csupán támogatta a magyar modernizációt, de szervezőjévé válva vezető pozícióit vívott ki abban magának. Szervezte a felsőtábla ellenzékét, igyekezett összehangolni az országgyűlés két táblája reformok iránt elkötelezett résztvevőinek tevékenységét, s közben azon munkálkodott, hogy a magyar érdekeket folyamatosan megjelenítse és érvényre juttassa Béccsel szemben.

A miniszterelnök kulcsszerepet játszott abban, hogy 1848 tavaszán–nyarán viszonylag békés, a birodalom többi részéhez képest összehasonlíthatatlanul nyugodtabb körülmények között kerülhetett sor Magyarországon egy politikai rendszerváltásra. Batthyány – Kossuthtal együtt – kiváló érzékkel serkentette gyorsabb és mélyrehatóbb törvények meghozatalára az utolsó rendi országgyűlés követi karát 1848 tavaszán, ugyanakkor mérsékelni tudta a pesti forradalmi erők akaratát, sőt – ha szükség volt rá – a saját céljaira is fel tudta azt használni. A *Batthyány Lajos gróf és a törvényes(ített) forradalom* című tanulmányban ezt a folyamatot kísérhetjük nyomon, s ez rámutat Batthyány főbenjáró poréneke abszurdítására is, hiszen forradalomcsináló felségárulóként vonták felelősségre.

A következő három írás témája a legsúlyosabb vádpontokként szerepelt Batthyány perében, melyek közül az első miniszterelnöki tevékenysége. A *Batthyány Lajos a kormány élén* című tanulmány azt az olykor heroikus küzdelmet elemzi, amellyel a kormányfő a bécsi udvarral szemben védte a magyar érdekeket úgy, hogy mindvégig megmaradjon a törvényesség talaján, mígnem eljutott arra a pontra, ahol ez már lehetetlenné vált, s kénytelen volt benyújtani lemondását.

Az ezt követő írás a gróf hadseregszervezésben betöltött kezdeményező, majd egyértelműen vezető szerepét vizsgálja, amelynek eredményeképpen gyakorlatilag fegyvert adott nemzete kezébe önvédelmi harcának megvívásához. Érthető tehát, hogy a legsúlyosabb vádpontként ez szerepel majd az ellene lefolytatott eljárásban.

A hadseregszervezés mellett a birodalmi érdekekkel szembemenő önálló külpolitika kezdeményezésével és folytatásával vádolták a miniszterelnököt. E blokk harmadik tanulmánya az ő szerepét mutatja be az önálló magyar külpolitika megteremtésében.

A kötet záró tanulmánya a mártíromság meghatározó összetevőjét, a kultuszt, illetve annak hiányát mutatja be. Alapvető kérdésként fogalmazódik meg korszakokon áthúzódva, hogy a grófnak mártíromsága ellenére miért nem alakult ki kultusza, a nemzet lelkiismerete miért elégedett meg annyival, hogy a kiegyezés után méltó módon vegyen végső búcsút az újratemetéssel, valamint egy impozáns sírhely, a mauzóleum felépítésével.

A konferencia egyúttal a szakma és az érdeklődők főhajtása is volt Urbán Aladár professzor munkássága előtt, aki életművével méltó helyre emelte történetírásunkban Batthyány Lajos személyét. Több évtizedes kutatómunkája, Batthyányról írt monográfiái és tanulmányai a feledés, feledtetés homályából emelték ki a mártír miniszterelnököt, rajzolták meg hiteles portréját, s jelölték ki helyét a 19. század korszakformáló személyiségei között. Az előadók egyöntetű tiszteletnek jeleként ő látta el a konferencia elnöki tevékenységét.

A folytonosság és hagyományörzés szellemében nem változtattunk tanulmánykötetünk szerkezetén sem. Minden írást egy annak tartalmához illő és jelentőségét kiemelő képpel vezetünk fel, s függelékként a legfontosabb dokumentumokat csatoltuk hozzá. Itt természetesen nem törekedhettünk a teljességre, csak a téma szempontjából meghatározó jelentőségű forrásokat válogathattuk ki. A felhasznált források jegyzéke és a bibliográfia pedig lehetőséget teremt minden érdeklődő számára, hogy azokban búvárkodva újabb és újabb ismeretekkel gazdagítsa a korszakra és Batthyány Lajos grófra vonatkozó ismereteit.

A szerkesztők

Batthyány Lajos gróf indíttatása, felkészülése és politikai pályakezdetek

A tekintélyelvű társadalmakban rendkívül nagy szerepe van a származásnak, a névnek és a vagyonnak. Nem volt ez másként a reformkori Magyarországon sem. A felettébb büszke, öntudatos és magabiztos Batthyány Lajos gróf, „aki családját a Habsburgokkal egyidejűnek tartotta”, legalább annyira familiája történelmi nevének, vagyonának és hagyományainak, mint egyéni képességeinek, tehetségének, ismereteinek és tapasztalatainak köszönhetette, hogy az 1839–1840. évi országgyűlésen a főrendi ellenzék, majd az 1840-es évek elején az egyesületi mozgalom élére állhatott, 1846-tól pedig az egész magyar liberális reformellenzék pártelnöke lehetett. Batthyány a császári titkosrendőrség 1840-ben készített jellemzése szerint jelentős mértékben nevének és családja rangjának köszönhetette az ellenzéki táboron belüli tekintélyét, befolyását. Kossuth Lajos 1842-ben akként méltatta a gróft, hogy „névéhez nagyszerű történelmi emlékezetek” kötődnek, 1847-ben pedig „egy szeplőtlen történelmi nevű család ivadéka”-ként említette. Batthyány „történelmileg nagy neve” – mint súlyosbító körülmény – szóba került 1849-ben, az ellene folytatott hadbíróági eljárás során is.

Batthyány Lajos gróf születésekor családja már mintegy négyszáz éves múlttal tekinthetett vissza, ő maga pedig a hírneves család tizennegyedik generációjához tartozott. A Batthyány család – mint a legelőkelőbb magyar főnemesi családok egyike – a honfoglalás koráig, nevezetesen Örs vezérig vezette vissza eredetét. A genealógiai kutatások azonban azt bizonyítják, hogy őseik valójában a középkori Rátót nemzetség kövágóörsi (pontosabban felsőörsi) ágához tartoztak. Ebből a Zala megyei ágából származott Kövágóörsi „Kis” György esztergomi várnagy, aki 1397-ben zálogként, két évvel később pedig adományként kapta meg Zsigmond királytól a család névadó birtokát, a Fejér megyei Battyánt, fiai, Albert és László pedig felvették, illetve meghonosították a Batthyány nevet.

A család tagjai közül elsőként Albert unokája, az 1452 és 1520 között élt Batthyány I. Boldizsár viselt magas országos méltóságokat, 1481-ben ő kapta I. (Hunyadi) Mátyástól a család közismert – és 1500 decemberében II. Ulászló

által is megerősített – címeradományát. A kiterjesztett szárnyú fehér pelikán, mely csőrével a mellét tépi, és vérével táplálja a fiókáit, a megújulás ősi, egyetemes szimbóluma, egyúttal szemléletes megjelenítése annak az önfeláldozásnak, amelylyel a familia számos tagja – szinte minden generációban akadt ilyenek – a tágabb közösség, az ország, a nemzet egészének ügyét szolgálta. Ez jutott kifejezésre a család későbbi jelmondatában is: „Fidelitate et fortitudine”, azaz „Hűséggel és bátorsággal”.

A címerszerzést követően öt generáción át egészen az 1630-ban grófi rangot nyert Batthyány I. Ádámig egyetlen főága volt a familiának, Ádám fiaitól azonban kettéágazott a családfa. Az idősebb fiú, Batthyány II. Kristóf leszármazottai idővel a legmagasabb állami, katonai és egyházi méltóságokat viselték, hatalmas vagyont gyűjtöttek, és hercegi címet nyerve hitbizományt alapítottak, míg a fiatalabb Batthyány I. Pál utódai szerényebb vagyont szereztek, alacsonyabb tisztségeket töltöttek be, és mindvégig grófok maradtak. Batthyány Lajos miniszterelnök nem a család legjelentősebb történelmi személyiségeket felvonultató hercegi, hanem az utóbbi, grófi ágából származott.

Az 1629-től 1674-ig élt Batthyány I. Pál gróf és felesége, gróf Illésházy Kata két fiának egyike volt az 1728-ban elhunyt Batthyány I. Zsigmond gróf, akinek feleségétől, gróf Gallenberg Izabellától származó négy fia közül II. Zsigmond gróf – aki 1712. február 20-án született és 1777. október 8-án halt meg – alapította a család grófi ágának úgynevezett „zsigmondi ágazatát”, melynek székhelye a Vas megyei Szalónak lett. Batthyány II. Zsigmondnak és nejének, gróf Lengheimb Rózának két fia született; egyikük, az 1739. október 24-étől 1804. március 30-ig élt Batthyány Miksa (Maximilián) gróf volt Batthyány Lajos miniszterelnök nagyapja. Az ikervári uradalmat megvásárló Miksának ugyancsak két fia született feleségétől, Flässer Magdolnától: Ferenc, aki 1803-ban fiatalon halt meg, és 1777. április 10-én József Sándor gróf (Batthyány Lajos apja), aki testvére elhunytá után Miksa vagyonának egyedüli örököse lett.

Házasságaikkal természetesen a Batthyányak is igyekeztek elősegíteni a család társadalmi érvényesülését és gazdagodását. A grófi rangemelés előtti nemzedékek országhatáron belüli, jobb módú köznemesi családokból házasodtak. Az első nevezetes, történelmi nevet viselő feleséggel az 1588-ban elhunyt Batthyány III. Boldizsár büszkélkedhetett: ő a szigetvári hős, Zrínyi Miklós lányát, Dorottyát vette feleségül. Fia, Batthyány II. Ferenc feleségének, a cseh arisztokrata családból származó, művelt, protestáns Lobkovitz Poppel Évának történelmi szerep jutott: saját gyermekei mellett ő nevelte férje elárvult unokaöccseit, Zrínyi Miklóst, a későbbi költőt és hadvezért, valamint annak testvérét, Pétert is.

Batthyány II. Ferenc és Poppel Éva fiától, a mágnási címet nyert Batthyány I. Ádámtól kezdődően négy generáción át grófi családokból házasodtak Batthyány Lajos ősei, méghozzá egyetlen kivétellel – Batthyány II. Pál felesége a magyar Illésházy Kata grófnő volt – a birodalmi arisztokráciából. Batthyány I. Ádám

II. Ferdinánd császár lányainak udvarhölgyét, az előkelő Formentini Auróra grófnőt vette el feleségül, míg unokája, Batthyány I. Zsigmond a Gallenberg, dédunokája, II. Zsigmond pedig a Lengheimb grófi családból választott társat magának. Batthyány Lajos nagyapja és apja, Miksa és József Sándor gróf részben szakított a hagyománnyal, mivel közrendű, ám nem magyar, hanem osztrák és horvát származású családból házasodott. (Miksa Flässer Magdolnát, míg József Sándor gróf Skerlecz Borbálát vette el feleségül.)

Ami a família gazdálkodását illeti, Batthyány Lajos felmenői közül az utolsó közös ős, a más téren is kiváló szervezőképességgel rendelkező Batthyány I. Ádám kitűnő gazdának bizonyult, birtokain nagy gondot fordított a gazdálkodás megszervezésére. A korabeli, 17. századi nagybirtokok gazdasági adminisztrációjához képest igen fejlett írásbeliséget vezetett be uradalmaiban; tisztartóit részletes utasításokkal látta el, és pontos jelentéseket kért tőlük. A későbbi miniszterelnökhöz több tekintetben hasonlító gazda volt Batthyány I. Zsigmond unokája, az 1814-ben elhunyt Batthyány Károly gróf, aki stájerországi uradalmában, Burgau mezővárosban angol mintára pamutfonó gyárat alapított. Batthyány Károly részvényese volt a bácskai Ferenc-csatornának és a Károlyvárostól Fiuméig vezető útnak is, uradalmait igyekezett korszerűsíteni; gazdaságát gépesítette, és jelentős szarvasmarha-tenyésztést folytatott. Batthyány Lajos apja, József Sándor gróf ugyan csak rövid ideig, mindössze nyolc évig (1804 és 1812 között) volt gazdája a birtokainak, azokon azonban így is jelentős fejlesztéseket, illetve modernizációt hajtott végre. Annak érdekében, hogy egybefüggő nagyüzemet alakítson ki, elvégezte a tagosítást – ennek eredményeként alakult ki például az ikervári uradalomban a péterfai és csomaházi allódium –, és majorsági épületeket, a Rába folyó mentén pedig malmot, hidat és töltést, illetve utat építtetett.

Batthyány Lajos ősei leginkább harctéri vitézségükkel alapozták meg a család felemelkedését, katonai szolgálatukkal szereztek maguknak vagyont és hírnevet. Mivel birtokaik jelentős része a török támadások veszélyének kitett Szlavóniában és a Dunántúl délnyugati részén terült el, a család javainak állandó védelmére kényszerült. Saját vagyonuk védelme tökéletesen egybevágott az ország érdekeivel, a kezdetben kényszerűségből vállalt szerep később tudatossá vált, magatartásuk így nemesedett nemzedékről nemzedékre öröklődő hősi tradícióvá. A Batthyány család két évszázadon keresztül, egészen a felszabadító háborúk végéig kiemelkedő szerepet töltött be a törökellenes harcokban. Tagjai magas katonai méltóságokat viseltek, birtokaik jövedelmének jelentős részét váraik megerősítésére és magánhadsergük fenntartására fordították.

A sort Batthyány I. Boldizsár nyitotta, aki I. Mátyás szolgálatában kőszegi várnagy volt, emellett pedig bánként a jajcai és boszniai hadak főparancsnoka. Egyik fia, II. Boldizsár ugyancsak kőszegi várnagy és boszniai bán lett, míg a másik, I. Ferenc 1522-től 1532-ig szlavóniai és horvát bán volt. Batthyány II. Boldizsár fia, III. Boldizsár 1568-tól töltötte be a dunántúli kerületi főkapitányi tisztséget,

míg Batthyány III. Boldizsár fia, II. Ferenc 1604 és 1609 között, unokája, Batthyány I. Ádám pedig 1633-tól volt a dunáninnyi hadak főkapitánya – utóbbi egyúttal Zrínyi Miklós támasza és harcostársa. A későbbiekben a család idősebb, hercegi ágának tagjai szerezték meg a legmagasabb katonai pozíciókat. Batthyány I. Ádám unokája, II. Ádám 1685-től a dunántúli kerület és a Kanizsával szembeni végvidék főkapitánya volt, a törökellenes felszabadító háborúk egyik hőseként részt vett Buda visszavételében és Kanizsa felszabadításában, majd 1693-ban horvát bán lett. Fia, Batthyány Károly gróf érte el a családban a legmagasabb katonai rangot: tábornagyként Mária Terézia hadseregének fővezére volt. Ő irányította II. József nevelését, és ő nyerte el a Batthyányak számára 1764-ben a hercegi rangot is. Miután neki nem volt gyermeke, mind hercegi címét, mind pedig vagyonát Lajos elsőszülött fia, III. Ádám (1722–1787) örökölte, míg Lajos másik fia, József (1727–1799) 1776-ban az ország hercegprímása lett. (Testvérüktől, Tivadartól származott Batthyány Kázmér gróf, a Szemere-kormány külügyminisztere.)

A család ifjabb, grófi ágán az első sarj, Batthyány I. Pál még szentgróti kapitány volt, leszármazottai azonban már nem futottak be számottevő katonai karriert. Vagy egyáltalán nem katonáskodtak, vagy csupán alacsonyabb tiszti rendfokozatokat értek el. Utóbbiak közé tartozott Batthyány Lajos miniszterelnök apja, Batthyány József Sándor gróf is, aki 19 éves korától, 1796. október 18-tól zászlós volt a császári-királyi 39. gyalogezredben, ahonnan 1798. április 28-án május elseji hatállyal áthelyezték az újonnan alakítandó 48. gyalogezred állományába. Itt alhadnagyi rangban szolgált egészen 1800. november 30-án történt kilépéséig.

Batthyány Lajos ősei a Habsburgok magyar királlyá választása óta általában készséges és lojális hívei voltak a dinasztíának, mindössze két alkalommal fogtak fegyvert az uralkodóház ellen. Batthyány II. Ferenc 1620-ban protestáns felesége, Lobkovitz Poppel Éva hatására lett Bethlen Gábor híve. Noha a következő évben maga is harcba szállt a császáriak ellen, az 1621 decemberében megkötött nikolsburgi béke következtében közkegyelemben részesült. A Batthyányak az 1660-as évek végén rokoni kapcsolataik ellenére kimaradtak a Wesselényi-féle összeesküvésből, Batthyány II. Kristóf és fia, II. Ádám azonban 1683 nyarán – hasonlóan a Vas megyei nemesség többségéhez – a török szultán hadaival Bécs ellen vonuló Thököly Imre hívételre szegődött, és együtt harcolt a kurucokkal a stájer hadak ellen. Amikor fordult a kocka és a törökök visszavonultak, a Batthyányak is sietve meghódoltak Lipót császárnak, aki 1684 elején közkegyelmet hirdetett. Batthyány II. Ferenc a közkegyelem ellenére szigorú büntetést kapott: birtokait császári katonaság szállta meg, javait gyakorlatilag lefoglalták, és 1687-ben bekövetkezett haláláig zár alatt tartották. Fia, a törökverő Batthyány II. Ádám mindezek miatt már nem szenvedett hátrányt, sőt említett katonai szolgálataival elnyerte az udvar kegyeit.

Batthyány Lajos felmenőit I. Boldizsártól kezdődően I. Ádámgig ott találjuk az ország főméltóságai között, az udvari tisztségviselők sorában. Batthyány I. Bol-

dizsár említett katonai tisztségei mellett I. Mátyás udvarának főetekfogó-mestere, majd főkamarása volt. Egyik fia, I. Ferenc 1522-től 1532-ig főtárnokmester volt, a másik fiú, II. Boldizsár pedig II. Lajos király főudvarmestere lett. A későbbiekben e tisztségek elvesztették eredeti tartalmukat, valódi funkcióikat, tiszteletbeli hivatalként azonban a Habsburg uralkodók is megtartották őket. Batthyány II. Boldizsár fia, I. Kristóf 1534-től főpohárnokmester, unokája, III. Boldizsár 1572-től főetekfogó-mester, dédunokája, II. Ferenc főlovászmester, ükunokája, I. Ádám gróf pedig szintén főetekfogó-mester volt.

Míg a família fiatalabb, grófi ágában a továbbiakban egyetlen főméltóságot, illetve udvari tisztségviselőt sem találunk – Batthyány Lajos dédnagyapja, II. Zsigmond gróf császári-királyi kamarás és belső titkos tanácsos, nagyapja, Miksa gróf császári-királyi kamarás és 1784–1785-ben Vas vármegye főispáni helyettese, apja, József Sándor gróf pedig csupán Vas vármegye táblabírája volt –, a család idősebb, hercegi ága rendkívül kiemelkedő karriert futott be a Habsburg királyok szolgálatában, és a 18. században, Mária Terézia uralkodása idején ért hatalma csúcsára. A „törökverő” Batthyány II. Ádám még elsősorban katonai teljesítményének köszönhetette, hogy – horvát báni tisztsége mellett – 1700-tól 1703-ban bekövetkezett haláláig betölthette az országbírói posztot is. Fia, Batthyány Lajos gróf ezzel szemben kifejezetten civil karriert futott be, és két évtizedes hivatali pályafutás után (1727-től 1732-ig alkancellárként, majd 1733-tól 1746-ig kancellárként tevékenykedett Bécsben a magyar királyi udvari kancellárián) elérte a legmagasabb közjogi méltóságot: 1751-től haláláig, 1765-ig Magyarország utolsó nemzeti nádora volt. Leginkább az ő példája ösztönözhetette Batthyány Lajost, hogy ősei múltjához méltó, kiemelkedő politikai pályát fusson be. Batthyány gróf, „a büszke oligarcha” – reformkori megnyilatkozásaiából ítélve – a nádor őshöz hasonló közjogi méltóság várományosának tartotta magát, és küldetésstudata valószínűleg e meggyőződéséből fakadt.

Batthyány Lajos apja, Batthyány József Sándor gróf 1801. szeptember 17-én vette feleségül a szép, de nem öhozzá illő Skerlecz Borbálát, aki horvátországi eredetű, egykor Zágráb megyében rangos hivatalokat viselő köznemesi családból származott. Skerlecz Borbála ősei a 18. században települtek át Magyarországra, és udvarhű tisztviselőkként szolgáltak, apja, Skerlecz Ferenc a helytartótanács tanácsosa volt. Batthyány József Sándor gróf és Skerlecz Borbála házasságából két gyermek született: 1805-ben Amália (Emília), 1807. február 10-én pedig Pozsonyban, a Szent Márton-székesegyházban másnap megkeresztelt Lajos. A néhány évig Ikerváron élő grófi pár azonban nem volt egymáshoz való, és elhidegült kapcsolatukat a gyermekvállalás sem hozhatta rendbe. Röviddel Lajos születése után, még 1807-ben különváltak, és a grófné gyermekeivel Bécsbe költözött.

Amikor Batthyány József Sándor gróf alig négy évvel később, 1812. július 13-án Ikerváron meghalt, minden vagyonát fiára, az akkor alig ötesztendő Lajosra hagyta. 1811. április 7-én kelt végrendeletében Vas vármegye alispánját és árva-

választmányát bízta meg a gyámi teendők ellátásával. Az évente mintegy százezer forintot jövedelmező, többmilliós örökség azonban ellenállhatatlan kísértést jelentett az özvegy, Skerlecz Borbála számára, aki addig gyermekeivel viszonylag szerény körülmények között élt Bécsben. Batthyányné már férje életében lépéseket tett a végrendelet kijátszására. Segítségére volt ebben az ikervári uradalom jogtanácsosa, Hetler József, aki a gróf halála után megakadályozta a végrendelet kihirdetését, és kihasználva a Vas vármegyei tisztségviselők erélytelenségét, az özvegy kezére játszotta át a gyámság jogát. Ez a törvénytelen eljárás súlyosan veszélyeztette Batthyány Lajos örökségét, mivel a grófné fényűző, költséges életmódot folytatott. A nagyvilági élet, bécsi és pozsonyi bálók, nápolyi utazások felemésztették az uradalmak jövedelmének jelentős részét, miközben az özvegy alig engedett költeni a birtokok fejlesztésére és az adósságok törlesztésére.

Skerlecz Borbála nyolcéves koráig házi neveltetésben részesítette Lajos fiát, majd 1815-ben Vinzenz Pleban bécsi magán-nevelőintézetében helyezte el. Az intézet jó életkörülményeket és felkészült tanárai révén a nyilvános alapfokú iskolákhoz képest sokoldalú képzést biztosított a magasabb társadalmi osztályok gyermekeinek. Batthyány Lajos négy évet töltött itt neves arisztokraták sarjai között. Az alsófokú tanulmányok elvégzése után, 1818-ban beírták a Bécsi Egyetem gimnáziumába az első grammatikai osztályba, ahol magántanulónak tette le a vizsgáit. Személyiségének jellemző vonásai már ezekben az években megmutakoztak. Korán elhunyt apját alig ismerte, anyja pedig az örökség feletti féltékenységében elhidegült tőle, és távol tartotta fiától egyetlen testvérét, Emíliát is, akit mind érzelmei, mind érdekei az anyjához kötöttek. Az érzelmi sivárság és szeretethiány, amely Batthyányt ekkoriban körülvette – valamint az a körülmény, hogy kitűnő szellemi képességeinek, gyors felfogásának következtében maga is korán ráébredhetett erre –, ingerlékennyé, vaddá és szenvedélyessé tette őt. Vágyait, félelmeit és szorongásait időnként heves dühkitörések kíséretében adta tudtára a környezetének. Ez lehet a magyarázata annak, hogy az ifjú gróf a tulajdonos, Vinzenz Pleban halála után, 1819-ben kikerült az intézetből, mert özvegye attól tartott, hogy nőként nem tudja kordában tartani az időnként fékezhetetlen kiskamasz kitöréseit.

Anyja a nehezen nevelhető, koraérett fiút 1819 tavaszán kivette a bécsi nevelőintézetből, hazaküldte ikervári birtokukra, ahol fél évig magántanár foglalkozott vele, majd ősszel beíratta a győri bencés gimnáziumba. Batthyány 1819 novemberétől 1820 augusztusáig ott végezte az 1819/1820-as tanévet. A harmadik grammatikai osztály növendékeként mindkét félévben jó erkölcsi magaviseletet tanúsított, hittanból és magyar nyelvből pedig eminens volt. Az összes többi tárgyból félévente összevont érdemjegyet kaptak a diákok: az első félévben a 66 fős osztályból 14 tanuló lett eminens, közöttük a negyedik legjobb Batthyány volt. A második félévben 62 tanuló közül 15-öt minősített a tanár eminensnek, ezek között a hatodik lett Batthyány. Az ifjú grófnak a nagy létszámú osztályban

egyetlen arisztokrata társa sem volt, többségük egyszerű kézművescsaládból származott, alig negyedük volt nemes, és felnőttként egyikük sem futott be ismert, jelentős közéleti karriert. Nem gyakorolhatott az ifjú grófra különösebben mély hatást egyetlen győri tanára, Holtzer Lőrinc Mihály (1797–1858) bencés szerzetes sem, aki – a gimnázium más tanáraitól eltérően – pedagógusi munkája mellett semmilyen irodalmi vagy tudományos tevékenységet nem fejtett ki. Győrben sokkal inkább házigazdája és nevelője, a tudós paptanár, Fejér György, a győri tankerület akkori főigazgatója lehetett hatással az ifjú grófra. Fejér Józsa József püspöki jószágkormányzó Megye utcai palotájában bérelt lakást, és ekkor ebben a házban lakott elsőéves joghallgatóként a Batthyánynál négy évvel idősebb Deák Ferenc is. Feltételezhető, hogy Batthyány már az itt töltött kilenc hónap alatt megismerhette Deákot, annál is inkább, mert tanulmányaikat is ugyanabban az épületben végezték (a győri királyi akadémia szintén a bencés gimnázium épületében működött ezekben az években).

Batthyány 1821 márciusában ismét Bécsbe került, Friedrich August von Klinkowström (1778–1835) német származású, rekatolizált író, festő és pedagógus felsőfokú magán-nevelőintézetébe, 1822-ben pedig újból magántanulóként iratkozott be a Bécsi Egyetem gimnáziumába, immár az első humanista osztályba. Három esztendő elteltével ezt, a főnemesi ifjakat katolikus szellemben nevelő intézetet is kinőtte, és anyja 1824 májusában – Klinkowström tanácsára – Nikolaus Möller tanárra, a „filozófia doktorára” bízta további nevelését és oktatását. Az ifjú gróf nem egészen két évet töltött el Möller házában, polgári származású értelmiségiek társaságában. Magyarul és latinul ugyan tanult már Pleban intézetében, de keveset tudott, így az ekkor még anyanyelvének tekinthető németen kívül főként olaszul, franciául, valamint angolul beszélt, írt és olvasott. Nyelvismerete lehetővé tette, hogy eredetiben tanulmányozhassa Nyugat-Európa akkor divatos eszmeáramlatainak kiemelkedő alkotásait, kiváltképp a felvilágosodás ellenében létrejött, úgynevezett „romantikus katolicizmus” alapműveit, melyeket tanárai és barátai, köztük dr. Josef Freiburger filozófus (főállásban rendőrhivatalnok, illetve cenzor), valamint az orvos-műfordító dr. Andreas Hugo Neurohr ajánlottak számára. (Neurohr francia nyelvről fordított könyveket, többek között François August René vicomte de Chateaubriand történeti tanulmányait, melyeket 1836-ban jelentetett meg németül.)

Bécs ezekben az években a katolikus megújulást, illetve a vallásosság terjesztését célzó szellemi mozgalom, az úgynevezett „romantikus katolicizmus” központja volt, itt telepedett le és alkotott a katolikus-romantikus kör számos meghatározó egyénisége. A hatásuk alatt álló és velük szorosan együttműködő Klinkowström kifejezetten e szellemiség terjesztésére hozta létre magán-nevelőintézetét, ahol a főnemesi ifjak erősen vallásos és lojális nevelésével kívánta biztosítani a Habsburg Birodalom politikai elitjének utánpótlását. Szemben a kortársak – korábban általunk is elfogadott – állításaival, az ifjú Batthyány Lajos még

nem a felvilágosodás vagy a liberalizmus szellemiségét szívta magába 14-től 19 éves koráig, az 1821 és 1826 közötti bécsi tanulóévei alatt, hanem – amint azt Fónagy Zoltán a közelmúltban meggyőzően bizonyította – sokkal inkább a romantikus katolicizmus hatása alatt állt. Ezt igazolja dr. Neurohr visszaemlékezése is, amely szerint a francia katolikus romantika meghatározó alakjának, Chateaubriandnak művei, köztük *A kereszténység szelleme* tették a legmélyebb benyomást a fiatal grófra.

Miközben Batthyány bölcséleti tanulmányait befejezve jogot kezdett el hallgatni a Bécsi Egyetemen, vitába keveredett anyjával, aki az apai végrendeletben meghatározott zsebpénznek csak töredékét (mintegy tizedét) fizette a fia számára. A tizennyolc éves ifjú egyre többször viselkedett szeszélyesen és önfejlően Nikolaus Möller házában. Anyja elutasító magatartásának is része volt abban, hogy a jogaiban korlátozott gróf éjszakákba nyúló, önpusztító mulatozásokba fojtotta keserűségét, és környezetével mind gyakrabban érezte elégedetlenségét. 1826 márciusában levelet írt a szintén Bécsben lakó, de vele személyesen alig érintkező anyjához, és arra kérte, engedje meg neki, hogy jogi tanulmányait szabadidejében folytatva katonai szolgálatba lépjen. A fiatal gróf anyjától független egzsiztenciára, valamiféle külső támaszra törekedett, és elhatározását befolyásolhatták bécsi barátai is. Tervét végül anyja akarata ellenére, a családi tanács hozzájárulásával és – állítólag – Nugent altábornagy támogatásával sikerült megvalósítania: 1826. augusztus 5-én vonult be kadétként a császári-királyi 32. (Estterházy-) gyalogezredbe, mely ekkor az itáliai Páduában állomásozott. Tanulmányait – anyjának tett ígéretéhez híven – katonáskodása idején is folytatta, és 1826 végén sikeres vizsgával fejezte be a zágrábi jogakadémián. A királyi akadémiák jogi fakultásai akkoriban elsősorban a hivatali élet gyakorlati követelményeit tartották szem előtt, fő céljuk alkalmas (állami és vármegyei) tisztségviselők képzése volt. Az ifjú gróf tehát, aki 19 évesen még inkább a katonai karrierben reménykedett, családjának, valamint bécsi barátainak tanácsára a civil hivatalviseléshez szükséges jogi szakismereteket és a magyar nemesség körében hagyománynak számító latinus műveltséget is megszerezte.

Batthyány 1827 januárjában arra hivatkozva, hogy ott gyorsabb az előmenetel lehetősége, a huszársághoz való áthelyezését kérte. Az ifjú kadétot 1827. április 19-én helyezték át a császári-királyi 9. (Frimont-) huszárezredhez, állomáshelye a szintén itáliai Treviso lett, s azonnal előléptették alhadnaggyá. Négy egész esztendőt töltött el az ezrednél (százada 1829 márciusától a stájerországi Fehringben, majd 1830 áprilisától a csehországi Bogdanetzben állomásozott), további előmenetelét és katonai karrierjét azonban nem kis mértékben hátráltatta anyjával szemben egyre feszültebbé váló viszonya. Huszártiszt szolgálatára idején is csupán a végrendeletben előírt évjáradék töredékét kapta meg anyjától, aki azonban ennek ellenére arra biztatta, hogy viselkedjék rangjához méltóan, éljen és szórakozzék úgy, mint más arisztokraták. Noha Batthyány a katonáskodás első évében

szerényen, visszahúzódva élt, 1828 farsangját már mágnás tisztismerőseinek társaságában mulatta át Pozsonyban. A rangjához illő szórakozásért igen nagy árat fizetett. Két zsidó uzsorás több százezer forintos adósságot varrt a nyakába, miután a valóságban felvett hitel többszörösét kitevő adósleveleket íratnak alá a tapasztalatlan fiatalemberrel. Az anya, amint erről tudomást szerzett, 1828 áprilisában feljelentette fiát adósságai miatt a katonai hatóságoknál, és felrótta neki korábbi drága lóvásárlását is. Batthyány az ellene lefolytatott vizsgálat eredményeként figyelmeztetést kapott, és átmenetileg elvesztette katonai feletteseinek bizalmát. 1828 októberében így minősítették: könnyelmű, adósságot csinált, a szolgálatban kevésbé lehet használni, az előléptetést nem érdemli meg.

E körülmények arra kényszerítették, hogy anyjával nyíltan szembeforduljon. Az ellene indított vizsgálat során, 1828. május 28-án benyújtott védekezésében súlyos vádakkal illette Skerlecz Borbálát. Szemére vetette ridegségét, a végrendelet elsikkasztását, valamint azt is, hogy tudatosan állított neki csapdát: azért biztatta a könnyelmű életre (anélkül, hogy támogatta volna), mert tudta, előbb-utóbb adósságokba fog keveredni, akkor pedig továbbra is ő maradhat a tékozló fiú vagyonának kezelője.

Miután a vizsgálat Batthyány Lajos elmarasztalása nélkül zárult, az özvegy grófné a legjobban jövedelmező ikervári uradalom bérbeadásával próbálta kihúzni fia lába alól a talajt. Ez azonban az ifjú grófnak idejében tudomására jutott, és bécsi barátainak segítségével a kancelláriához folyamodott, hogy vegyék ki Skerlecz Borbála kezéből a vagyon kezelését. (Dr. Neurohr állítólag Sedlnitzky rendőrminiszter közbenjárásával hiúsította meg, hogy Esterházy Ferdinánd főherceg bérbe vegye az uradalmat 12 évre.) Ezzel nyílt küzdelem kezdődött az örökségért. Kölcsönös feljelentések és vádaskodások, valamint Vas vármegye többszöri sikertelen beavatkozása jellemezték az elkövetkező két évet. Az ügy végül mégsem került bíróság elé, mert egy kancelláriai bizottság közvetítésével – miután mindkét fél hajlandó volt engedményekre – sikerült egyezsége jutni. Az 1831. január 18-án kelt szerződés értelmében az anya beleegyezett abba, hogy fia a teljes nagykorúság betöltésének napján (1831. február 10-én) átvegye az apai örökséget, mindenekelőtt a Vas megyei ikervári, dobrai és tótmaráci uradalmakat. Batthyány hozzájárult ahhoz, hogy Skerlecz Borbála kapja meg özvegyi tartás fejében a szalonaki uradalmat, és magára vállalta a több mint 350 000 forintos apai adósság törlesztését is. Az ifjú gróf nagylelkűségét az tette lehetővé, hogy saját, több százezer forintba kerülő, még katonáskodása idején szerzett adósságát, arra hivatkozva, hogy az adóslevelek aláírása idején kiskorú volt, az uzsoráskodást korlátozó 1802. évi 21. törvénycikk alapján érvénytelennek nyilvánította a vasvári káptalan, majd 1830. április 26-án Vas vármegye közgyűlése előtt is. Ezt az eljárást nyilván tapasztaltabb barátai tanácsolták neki, és véghezvitelét elősegíthette az a körülmény is, hogy családja jelentős befolyással bírt Vas megyében.

Mivel a néhai Batthyány József Sándor gróf végrendeletében 100 000 váltóforintnyi örökrész kifizetéséről rendelkezett leánya, Amália számára, Lajos az örökség átvételét követően néhány napon belül megállapodást kötött ennek kifizetéséről is. Batthyány Amália grófnő 19 éves korában, 1824. november 23-án ment férjhez Bécsben Franz Jenison-Walworth grófhhoz, aki a bajor király belgrádi követe volt. 1828 januárjában született kislányuk, Comitella Mária Jenison, aki nyolc hónapos korában, 1828. augusztus 29-én meghalt. Rövidesen Walworth grófia is követte lányát az örökkévalóságba, és Amália 26 évesen, 1831. május 10-én már Westerholt Károly Tivadar gróf, bajor királyi kamarás feleségeként írta alá Bécsben a testvérével kötött szerződést a neki járó örökrész kifizetéséről. Batthyány Lajos e szerződésben megduplázta az ekkor 40 000 pengőforintot érő örökrészt, ám azt nem egy összegben, hanem részben éves kamatok formájában ígérte kifizetni, részben pedig kötelezettséget vállalt, hogy Amália öt év múlva két részletben megkaphatja az örökrész felét, azaz 40 000 pengőforintot, ha földbirtokot kíván vásárolni. Batthyány nővére ezek fejében minden további apai örökségéről és ahhoz kapcsolódó jogáról lemondott.

Batthyány Lajos gróf nem bízott abban, hogy távollétében jó kezekbe kerülne az uradalmak irányítása, ezért, noha kedvezőbbre változott szolgálati minősítése kilátásba helyezte előléptetését, végleg lemondva a katonai karrier lehetőségéről, 1831. március 22-én elbocsátását kérte. Miután előjárói a kérelmet megalapozottnak találták, Batthyány 1831. április 30-án alhadnagyi rangjának megtartása nélkül kilépett a császári királyi hadseregből. Korábban egyes kutatók azt feltételezték, hogy kilépésének oka kifejezetten a nemzeti hovatartozása miatti hátrányos megkülönböztetés lett volna, ez azonban nem állja meg a helyét. Batthyány ugyanis éppen cseh ezredparancsnokától, Wrba gróftól kapta katonai pályafutásának legjobb szolgálati minősítését. Huszárezredben magyar tisztek aligha lehettek hátrányban, ráadásul Batthyány körülményei ellene vallanak, hogy ő már akkoriban is hangoztatta volna a magyarságát. Hazájához még alig-alig kötődött, életének első huszonnégy esztendejéből csupán kettőt töltött idehaza, a többit javarészt Bécsben, majd katonáskodása idején Itáliában, Stájerországban, végül pedig Csehországban. Családi kötelék sem kapcsolta Magyarországhoz; apja meghalt, anyjától és testvérétől elszakadt. A hozzá legközelebb álló barátja osztrák polgár, műveltsége pedig európai volt, ő maga anyanyelveként a németet ismerte, és legfeljebb a huszárezred, amelyben szolgált, valamint ennek tisztikara vagy legénysége emlékeztethette magyarságára. Batthyány egykori tisztársai sem a reformkorban, sem 1848–1849-ben nem játszottak számottevő politikai szerepet – nem valószínű tehát, hogy hatottak volna a gróf gondolkodására. Noha közülük számosan nemzetőr- vagy honvédtisztek lettek a szabadságharc idején, és akadt köztük hadügy-minisztériumi alkalmazott is, ők – ha emlékezett is rájuk – nem Batthyány közvetlen környezetéhez tartoztak, és a gróftól korábban egyikükhöz sem fűzhetne szorosabb barátság.

A négyéves katonáskodás megedzette Batthyány Lajos jellemét, önfegyelemre nevelte. A birtokait 1831 májusában átvevő gróf művelt, határozott, céltudatos egyéniség volt, aki az elkövetkező éveket anyagi biztonságának megteremtésére, valamint tudásának és képességeinek fejlesztésére használta fel. Olvasmányai, baráti beszélgetései, valamint külföldi utazásai révén szerzett tapasztalatait az 1830-as években elsősorban gazdaságának racionalizálására fordította.

Batthyány Lajos alapvetően kétféle jogcímen jutott hozzá birtokaihoz. 1831. február 10-én, 24. életévét, azaz a nagykorúságot elérve kapta meg apai örökséget, a szalónaki uradalom kivételével, mely csak három évvel később, anyja 1834. október 24-én, Bécsben bekövetkezett halála után lett az övé. A Vas megyei apai örökségből a szalónaki uradalom – amelynek majorsági épületeit 1842-ben építtette újjá – volt a legrégebb óta a család kezén: még Batthyány I. Ferenc nyerte 1527-ben királyi adományként. A dobrai (neuhausi) uradalom 1607 óta volt a Batthyányaké, Lobkovitz Poppel Éva hozományaként jutottak hozzá. A tótmaráci uradalmat 1770 körül már Batthyány Lajos dédapja, II. Zsigmond tulajdonában találjuk, míg az ikervári uradalmat a nagyapa, Miksa vásárolta meg valamikor a 18. század utolsó évtizedeiben. A stájerországi burgói (pontosabban burgau) és a horvátországi (Varasd megyei) Banski Dvor-i uradalomhoz – több kisebb rész-birtok, így az ősi Fejér megyei Szabadbattyán vagy a Somogy megyei Németegres mellett – akkor jutott hozzá Batthyány Lajos, amikor 1842-ben a mellékági örökösök között osztották szét a magtalanul elhunyt Batthyány Nepomuk János torontáli főispán birtokait. (A Banski Dvor-i uradalom Batthyány I. Zsigmond felesége, Gallenberg Izabella grófnő hozománya volt, míg a burgói uradalmat I. Zsigmond fia, III. Ádám vásárolta Stájerországban.) A Vas megyei (ikervári, dobrai, tótmaráci és szalónaki) uradalmak mindvégig Batthyány Lajos kezén maradtak. Nem tudjuk viszont, mi lett a sorsa az 1831-ben Batthyány tulajdonába került Árva megyei és a trencsényi lietavai uradalmaknak; talán adósságait törlesztendő, eladhatta őket, mert 1849-ben ezek már nem találhatók az elkobzott birtokok között.

Batthyány 1831-től rendkívül tudatosan fogott hozzá birtokainak racionalizálásához. Vetésforgót alkalmazott, áttért az istállózó állattartásra, takarmány- és kapásnövényeket termesztett, eperfákat ültetett – hogy selyemhernyót tenyészten és selymet gombolyítson –, végül pedig cukorrépát vetett, és cukorgyárat alapított. Az elhanyagolt, szétzilált állapotban átvett uradalmakból az 1840-es évekre jórészt korszerű gazdálkodást folytató allódiумok alakultak ki. Mindezt alig hét-nyolc év alatt érte el, Batthyány tehát kifejezetten sikeres „gazda”, illetve mezőgazdasági és élelmiszer-ipari vállalkozó lehetett (1839-ben az első modern értelemben vett magyarországi ipari részvénytársaság, a Pesti Hengermalom egyik fő részvényese is lett). A gazdaság fejlesztésének köszönhetően viszonylag rövid időn belül úrrá lett az örökölt adósságokon, eredményesen stabilizálta anyagi helyzetét. Szemere Bertalan visszaemlékezése szerint a gróf a későbbiekben

„igen pontos háztartást vitt”; évente mindig az előző esztendő félretett jövedelmét használta fel kiadásainak fedezéséhez.

Batthyány Lajos birtokainak legnagyobb kiterjedésű és legjövedelmezőbb tagja az ikervári uradalom volt. Vas megye keleti részén, Sárvártól délre, a Rába folyó mentén terült el, és hozzá tartozott Ikervár mezővároson kívül három falu, Nyőgér, Rábakovácsi és Sótöny, ezenkívül két allodiális pusztá, Péterfa és Csomaháza, valamint a megyyesi közbirtokosság egy része. A birtokok központja Ikervár volt, itt lakott a gróf is, 170 holdas pompás parkban álló 18. századi kastélyában, amelyet 1846–1847-ben Pollack Ágoston és Ybl Miklós tervei alapján építtetett át az itáliai reneszánsz formavilágát idéző klasszicista (neoreneszánsz) stílusban.

Az ikervári uradalomhoz tartozó településeken az 1830-as években összesen 2195 személy lakott. A telkes jobbágyok, házas és házatlan zsellérek együttvéve 18 829 napnyi kézirobottal művelték Batthyány allódiáját. Az uradalom személyzete – beleértve a kastélyt is – 162 fő volt, közülük legtöbben a tehénpásztorok (56 fő), juhászok (34 fő) és kocsisok (10 fő) közé tartoztak. Az uradalom 15 044 holdnyi összterületének csaknem kétharmada tartozott a majorsághoz. Ehhez képest a szántóterületnek csupán 53 százaléka volt elvileg a földesúré, a gyakorlatban azonban még ennyi sem, mert ennek területe a bérbe adott és az állandó alkalmazottaknak fizetésül juttatott földeket levonva 3650 holdra csökkent. Az allodiális szántóföldeken egyszerre volt jelen a háromnyomásos gazdálkodás és a korszerű vetésforgó. Az ugar egy részét meghagyták legelőnek, másik részébe azonban már takarmány- és kapásnövényeket vetettek. A hagyományos kalászosok (búza, rozs) mellett nagy mennyiségű lóherét, lucernát, borsót, repcét, kukoricát, nem utolsósorban pedig cukorrépát termesztettek az allodiális szántóföldeken. Mind az ugar egy részén, mind a nagy kiterjedésű (összesen 2429 holdnyi) réteken az istállózó állattartás számára termesztették a szükséges takarmányt. A hagyományos juhtenyésztés központjai Péterfa és Csomaháza allodiális puszták voltak. Itt és más – feltehetően bérelt – pusztákon összesen 10 725 juhot tartottak; Batthyány fő jövedelemforrása valószínűleg a gyapjú eladása lehetett. A 215 állatból álló szarvasmarha-állomány tisztaságát külföldi tenyészállatokkal növelték, a szarvasmarha-tenyésztés központja az ikervári „svájceráj” volt. Az uradalom kertészetében a szokásos mérsékelt égövi gyümölcsök, zöldegek mellett egzotikus növényritkaságokat és déligyümölcsöket (citromot, narancsot, ananászt) termesztettek az üvegházakban. Batthyány hódolt a kor selyemhernyó-tenyésztési divatjának is; csaknem 118 holdat ültetett be eperfával, Ikerváron pedig selyemgombolyító műhelyt létesített.

Az ikervári – és egyben az összes – Batthyány-uradalmon belül a legkorszerűbb módszerrel a péterfai cukorgyár körül elterülő szántóföldeket művelték. Mintegy 450 holdon folyt itt a cukorrépa-termesztés. A forgórendszerben megművelt földekből évente 300 holdat cukorrépával, 150 holdat pedig jól megtrágyázva

tavaszzal vetettek be, azután évenként váltották a tavaszt. Az uradalom éves cukorrépa-termelését, amely állítólag 40 000 (körülbelül 56 kilogrammnyi bécsi) mázsa körül mozgott, a Batthyány Lajos által 1836 és 1839 között építtetett péterfai cukorgyárban dolgozták fel. A gyár az 1842/1843. évi szezonban 600 mázsa cukrot készített, és ezt még abban az évben el is adták.

Egy 1839. évi, kissé túlzó sajtótudósítás szerint „a gyár számára előre már több ezer hold burgundi répával van beültetve”, és „munkálatit már az őszön elkezdendi”. A Jelenkor című lap szerint a felügyelő és a műszerészek külföldről érkeztek, és a cukorgyártáshoz szükséges speciális készülékeket is külfonból hozatták. Egy 1840 áprilisában írt titkosrendőri jelentés szerint Batthyány Lajost holland ismerőse beszélte rá a cukorgyár létesítésére. A beruházás, a hatalmas épületek és a méregdrága berendezések mintegy 300 000 váltóforintjába kerültek a grófnak, aki ezt az összeget csak az uradalom egészének kárára tudta kigazdálkodni. Batthyány szerint – ahogy azt a Magyar Gazdában 1842-ben megjelent cikkében bevallotta – a gyár felépítése és berendezése valóban hasonló összegű, mintegy 60–80 000 ezüstforintnyi befektetést, a termelés megindítása pedig további 30 000 forintnyi forgótőkét igényelt. Batthyány leírta cikkében azt is, hogy gyára a répatermesztés bizonytalansága, a munkaerő és a szakemberhiány, valamint a cukor árának ingadozása ellenére jól jövedelmez, sőt további (közvetett) hasznot is hoz. A gyár alapítása és a hozzá kapcsolódó cukorrépa-termesztés munkát kínált a környékbelieknek, elősegítette egy új ipari növény elterjedését (fejlesztve ezzel a földművelést), a cukorgyártás melléktermékét, a kipréselt répaszeletet pedig takarmányként hasznosították az istállózó szarvasmarha-tenyésztésben.

Batthyány Lajos valószínűleg dr. Neurohr tanácsára kezdhette meg könyvtárának fejlesztését, miután bécsi műfordító barátja – Széchenyi naplójának tanúsága szerint – elkísérte Ikervárra is. Az ifjú gróf érdeklődése az 1830-as években kiteljesedett; az irodalom és művészetek mellett a társadalom és természettudományok széles skáláját tanulmányozta. A politikusi pályafutásra való felkészülésben nagy segítségére volt Jurjevich József, a gróf korábbi, zágrábi jogakadémiai tanára is. Batthyány az ő irányítása mellett szerezte be a könyvtárában található politikai, történelmi, államtudományi és nemzetgazdasági művek jó részét. Amikor Petrichevich Horváth Lázár, Batthyány szerkesztő-műfordító barátja (majd titkára), 1838 októberében először járt Ikerváron, megjegyezte a naplójában: Louisnak (kortársai általában így nevezték Batthyány Lajost) „oly szép, oly válogatott s ínyet csiklandó könyvtára van”.

A Batthyány mártírhalála után készített, 1850. évi birtokátadási leltár szerint a gróf 35 szobás, emeletes kastélyának színháztermében, négy politúrozott szekrényben őrizték az 1248 műből és 2808 kötetből álló – a kor más főúri gyűjteményeihez képest kifejezetten szerény méretű – könyvtárat, melynek értékét akkor mindössze 561 forint 36 krajcárra becsülték. A művek címét sajnos nem jegyezték fel, csupán a könyvtár tartalmi megoszlását, az alábbiak szerint: jogi munka:

51 mű, 68 kötet; politika és statisztika: 116 mű, 237 kötet; latin és görög klaszszikusok, illetve moralisták: 67 mű, 85 kötet; művészetek és régiségek: 32 mű, 69 kötet; útleírások: 55 mű, 157 kötet; életrajzok: 68 mű, 136 kötet; teológia: 83 mű, 129 kötet; filozófia és esztétika: 92 mű, 283 kötet; természettan és természettörténet: 37 mű, 85 kötet; orvostudomány: 32 mű, 43 kötet; történelem: 67 mű, 238 kötet; mezőgazdaság: 74 mű, 241 kötet; földrajz és topográfia: 51 mű, 124 kötet; német költők és prózaírók: 108 mű, 310 kötet; regények: 152 mű, 297 kötet; színház: 114 mű, 227 kötet; vegyes tartalmú munkák: 49 mű, 79 kötet. Mindezek mellett kották és bekötött újságok is voltak még a könyvtárban, ezek számát azonban nem jegyezték fel.

Összegezve a fentieket, Batthyány könyvgyűjteményének mintegy harmadrészt a szépirodalmi művek, körülbelül hatodát a természet- és alkalmazott tudományi alkotások, míg másik felét a társadalomtudományi munkák tették ki; a gróf tehát elsősorban társadalomtudományi szakkönyvtárral rendelkezett. Batthyány általános műveltségének gyarapítása és a gazdálkodásban felhasználható kézikönyvek forgatása mellett valószínűleg elsőseget élveztek a közéleti, politikai pályára való készülődéshez kapcsolódó olvasmányok, így a történelmi, politikai és statisztikai, főként pedig a jogi művek. „Ha nem volt is sok az, amit ő olvasott, de a legjobbat minden szakban ismerte; ha a tudományokat egész tágas terjedelmökben nem kutatta is át, de mélységökben átbúvárkodta; aminek átolvasására pedig magának ideje nem volt, azoknak velejét titoknokai által vonatta ki, s ekképpen ha a szavak és dedukciók gyönyörében nem részesült is, a lényeggel megismerkedett” – jellemezte Batthyány olvasási szokásait Szemere Bertalan.

Nem tudjuk, hogy Batthyány az 1830-as években milyen újságokat olvasott. Irathagyatékában azonban 1841-től kezdődően fennmaradtak a hírlap-előfizetési számlái, és ezekből kiderül, hogy milyen külföldi lapokat járatott 1841 és 1847 között. Mindvégig előfizetője volt az Augsburger Allgemeine Zeitung című mérsékelt liberális német politikai napilapnak, mely ezekben az években gyakran foglalkozott Magyarország ügyeivel. Ugyancsak mindvégig járatta a francia Petit Courrier-t, míg a National Zeitung című német demokrata liberális lapot, és a Leipziger Allgemeine Zeitung címet viselő, ugyancsak német, nemzeti liberális napilapot – melyet Friedrich Brockhaus adott ki – csak 1841–1842-ben fizette elő. Batthyány 1844–1845-ben járatta a német vámszövetség lapját, a Das Zollvereinsblattot, melynek egyik szerkesztője Friedrich List volt, és 1845-ben olvasta még a német mérsékelt liberális Kölnische Zeitungot is. 1845–1846-ban előfizetője volt az angol The illustrated London News című képes hírlapnak, 1846–1847-ben pedig a Journal des Débats francia lapnak, melynek egyik állandó munkatársa Hector Berlioz volt. Mindezen újságok mellett 1847-ben előfizette még az angol The Times-t és az Eötvös József báró által szintén olvasott Le Constitutionnel című francia lapot is.

Batthyány Lajos nemcsak tudományos könyvekből és útleírásokból gyarapította ismereteit. Az 1830-as években – Széchenyi István gróf és Wesselényi Miklós báró példáját követve – beutazta csaknem egész Európát. Utazásait elsősorban a magyar királyi udvari kancellária útján nyert útlevelengedélyei alapján követhetjük nyomon. E szerint első ízben 1833 nyarán kelt útnak. 1833. május 23-án Bajorországba, Svájcba és Itáliába kapott útlevelet hat hónapra. Még ugyanazon év szeptemberében útlevelének meghosszabbítását kérte, és azt október 22-én meg is kapta, ezúttal Alsó-Itáliába, Görögországba és Törökországba, ugyancsak hat hónapra. Ettől kezdve Batthyány külföldi utazásai hosszabb-rövidebb (de legfeljebb néhány hónapos) hazai pihenő közbeiktatásával sűrűn követték egymást. Az utazás a gróf életformájává vált, útleveleinek tanúsága szerint 1833 és 1839 között ezzel töltötte idejének nagy részét. 1834 tavaszán Itáliába, Görögországba, Törökországba, Franciaországba, Belgiumba, Hollandiába, Angliába és a Német Szövetségi Tartományokba kért útlevelet egy évre. 1834. június 22-én Itáliába, Görögországba és Törökországba kapta meg az engedélyt hat hónapra, majd útlevelét 1835. február 18-án az úti cél és időtartam megjelölése nélkül meghosszabbították, valószínűleg előző évi kérelmének megfelelően. (Dr. Neurohr visszaemlékezése szerint Batthyány 1835-ben megfordult Párizsban is, és ott megismerkedett ifjúkorának kedvelt írójával, Chateaubriand márkival.) 1836. április 11-én ismét meghosszabbították a gróf útlevelét, majd október 22-én újabb egy évre kapott engedélyt Itáliába, Svájcba, Franciaországba és a Német Szövetségi Tartományokba, végül 1839. január 2-án nyolc hónapra szerzett útlevelet közelebbről meg nem nevezett országokba. Útitársairól keveset tudunk. 1836. áprilisában Viczay Miklós és Zichy József grófokkal közösen folyamodott az útlevelért (utóbbi ekkor már a sógora volt).

Batthyány Lajos leghűségesebb útitársa 1835-től a felesége, Zichy Antónia grófnő lett, akivel állítólag éppen egyik törökországi útja előtt, 1833 decemberében, Pozsonyban ismerkedett meg. Batthyány korábbi, ifjúkori szerelmeit nem ismerjük, pedig valószínűleg erősen vonzotta a gyengébbik nemet ez a sudár termetű, átható tekintetű, büszke fiatalember. Batthyány az 1830-as évek elején többször megfordult Kőszegen, ahol állítólag Bellegarde grófnőnek, egy ott állomásozó császári királyi ezredes feleségének csapta a szelet. Zichy Antóniához fűződő szerelméről is csak annyit tudunk, hogy kapcsolatukból egy éven belül házasság lett. Esküvőjüket 1834. december 4-én tartották a pozsonyi Szent Márton-plébániatemplomban. (Házasságkötésük egyik tanúja Batthyány későbbi gyűlölt politikai ellenfele, Apponyi György gróf volt.)

Zichy Antónia grófnő, cifferi Zichy Károly gróf, császári királyi kamarás és Batthyány Antónia grófnő lánya 1816. július 14-én született Pozsonyban. Alig múlt 19 éves, amikor 1835. augusztus 26-án kislánnyal ajándékozta meg a férjét. Miközben Batthyány felesége már a második gyermeküket várta, és a család újabb körutazást tett Itáliában, a kis Antónia 1837. augusztus 28-án meghalt, és az

itáliai Bergamóban temették el. Később még négy gyermekük született: 1837. december 25-én Amália (Emília), 1842. július elsején Ilona, 1845 októberének végén vagy novemberének elején Ákos, végül 1847. április 8-án Elemér. Ákos azonban még születése évében (december 28-án) meghalt, így Batthyány Lajos öt gyermeke közül csupán hárman érték meg a felnőttkort.

Batthyány házassága nem csupán magánéletének, de küszöbön álló közéleti pályafutásának is meghatározó eseményévé vált. Törékeny, fiatal felesége – Szemere Bertalan visszaemlékezése szerint – „nőérényeinek szelíd hatalma által lőn férje új életirányának megalapítója”. Az ifjú grófnő hite, lelkesedése, elbűvölő egyénisége, azon túl, hogy inspirálta férjét, nem kis mértékben növelte kettejük népszerűségét. Zichy Antónia kezdettől fogva egyenrangú társa és egyik legfontosabb támasza volt férjének politikusi pályafutása során, többek között azáltal, hogy a Batthyány-ház úrnőjeként rendkívül élénk társasági életet és széles társadalmi kapcsolatrendszert szervezett a férje köré.

Tovább növelte Batthyány Lajos anyagi függetlenségét, hogy maga mögött tudhatta apósának, cifferi Zichy Károly grófnak hathatós támogatását. A Zichyeket a legjelentősebb magyar főnemesi famíliák között tartották számon, ráadásul Zichy Károly gróf, amellett, hogy maga is hatalmas Zichy-birtokokkal rendelkezett, első feleségével, a Pozsonyban 1825-ben elhunyt Batthyány Antónia grófnővel kötött házassága révén tekintélyes örökségre számíthatott apósa, a dúsgazdag, ám fiúörökös nélküli torontáli főispán, Batthyány Nepomuk János gróf hagyatékából. (Batthyány János nagyapjának, Batthyány I. Zsigmondnak ugyanúgy az ükunokája volt Batthyány Lajos, mint Zichy Antónia; a gróf tehát valójában saját unokatestvérét vette el feleségül.) Batthyány Lajos párválasztása anyagi szempontból is szerencsésnek bizonyult: adósságokkal terhelt birtokainak fejlesztését nyilván elősegítette, hogy a Zichy család kezében – amelybe beházasodott – hatalmas értékű vagyon koncentrálódott.

Zichy Károly grófot 1832. október 19-én nevezte ki az uralkodó Vas vármegye főispáni helyettesévé, miután az örökös főispán, Batthyány Fülöp herceg – változó egészségére hivatkozva, valójában azonban tartós távollétei miatt – nem vállalta tovább a megye kormányzását. A Pozsonyban, 1785. október 19-én született Zichy Károly a bécsi Theresianumban nevelkedett, és előbb királyi táblai jegyző, azután pedig Veszprém vármegye táblabírája lett. (Apja, Zichy Ferenc gróf Veszprém megye főispánja volt 1792-től 1812-ig.) Az 1809. évi nemesi felkelés idején kapitányként, azután pedig főstrázsamesterként szolgált a Veszprém megyei inszurgenseknél. Később a Nagyszombatban működő Dunáninnyi Kerületi Tábla közbírája lett, és elnyerte a császári-királyi kamarási címet. Tevékeny részt vállalt Pozsony vármegye közéletében és 1825-től kezdődően a pozsonyi országgyűlés munkájában is. Jótékonykodásával, a kórházak és a szegények támogatásával vált ismertté, uradalmaiban bevezette a magyar nyelvű ügyintézkést, Pozsony megyei birtokán, a szlovákok lakta Cifferen pedig magyar népiskolát

alapított. A Vas megyei adminisztrátori hivatalba való beiktatása alkalmával, 1832. november 19-én elhangzott egyik beszéd szerint Zichy Károly gróf „a magyar nyelvnek virágoztatását példájával és gazdag áldozatával előlségelette”; családjában tehát valószínűleg hazafias szellem uralkodott. Batthyány apósának féltestvérei, Zichy Ödön (Eugen) és Zichy Edmund grófok Fejér megyében politizáltak, Károly György gróf pedig, aki 1836-ban házasodott be a családba (felleségül véve Batthyány Lajos sógornőjét, Zichy Karolinát), közeli barátja volt Széchenyi Istvánnak. Ilyenformán a Zichy család tagjainak – köztük a nőknek is – természetes közege volt a politizálás, és ez a környezet befolyást gyakorolhatott Batthyány Lajosra.

Batthyány élénken politizáló családtagok és rokonok körében kapcsolódott be a helyi közéletbe, és a nyugat-dunántúli régió társasági, szellemi életében betöltött házigazda szerepénél fogva – anélkül azonban, hogy nyilvános politikai rendezvényeken fellépett volna – szinte észrevétlenül emelkedett az ismertsége, társadalmi rangja és tekintélye. A gróf ikervári kastélyában pezsgő társasági élet bontakozott ki. Kifejezetten ezt a célt szolgálta az uradalmi épületek egy része is: a kastély parkjában vadászház állt, biliárdasztallal, egy másik épületben pedig fácánokat tenyésztettek. Ikerváron egymást követték a nagyszabású vadászatok és lóversenyek, a fényűző lakomák és bálók, valamint a pompás színelőadások. Batthyány kastélyának ajtaja nyitva állott nemcsak az arisztokraták, hanem a környékbeli hivatalviselő köznemesség és értelmiség előtt is. Az étkezések alkalmával feltálták szinte egész Európa gasztronómiai különlegességeit, pincéjében pedig mintegy negyvenféle külföldi bort őriztek a vendégek számára. Az ikervári kastélyban (amelynek a későbbi átépítés után már külön színházterme is volt) Batthyány barátai és vendégei rendszeresen tartottak színelőadásokat, ahol a gróf könyvtárából kiválasztott francia, német és magyar darabokat maguk adták elő a kastély színházi ruhatárából válogatott jelmezekben. Mindezek, az első látásra közönséges pazarlásnak tűnő gyakori ünnepségek jelentős pénzáldozatot kívántak ugyan, ám egyre inkább feltöltődtek szellemi és politikai tartalommal; Batthyány Lajos ilyen módon tett szert hírnévre és – később politikai jellegűvé váló – szerteágazó személyes kapcsolatrendszerre.

Batthyány első életrajzaiban bukkant fel, és sokáig tartotta magát az a nézet, amely szerint az ifjú gróf „a közélet színpadán először a lengyel forradalom után jelent meg, tagja levén azon megyei küldöttségnek, amely a császárt a lengyelek segítségére felkérni küldetett”. Korábban általános volt az a vélekedés is, hogy Batthyány a vasi megyegyűlések látogatása során szerezte meg a kellő politikai jártasságot. Ami a lengyel felkelők melletti kiállást illeti, Vas vármegye közgyűlésének jegyzőkönyveiben nincs nyoma annak, hogy a törvényhatóság ilyen irányú állásfoglalását bármiféle küldöttség vitte volna Bécsbe, és személyesen terjesztette volna az uralkodó elé. Vas vármegye 1831. június elsején kinevezett ugyan

egy bizottságot a lengyel nemzet ügyében kidolgozandó felirat elkészítésére, de Batthyány még ennek sem volt a tagja.

A vasi jegyzőkönyvek tanúsága (a közgyűléseken jelen lévő tekintélyek névsorai) szerint Batthyány Lajos 1831 áprilisa és 1839 júniusa között mindössze három alkalommal jelent meg a vármegye közgyűlésein. 1831. augusztus 10-én, amikor a kolerajárvány megakadályozásáról tárgyaltak, 1836. szeptember 26-án, amikor az új úrbéri törvények kihirdetéséről és végrehajtásáról – főként pedig a Batthyány nevére szóló adóslevelek megsemmisítéséről – intézkedtek, s végül az 1838. augusztus 18-i tisztújítás alkalmával, amikor az egyik szavazatszedő bizottság elnökletével bízták meg. 1832. február 20-án kinevezték ugyan Vas vármegye táblabírájává, ezzel azonban ekkor még sokkal inkább származásából és rangjából fakadó tekintélyét, semmint közéleti tevékenységét ismerték el. Az 1838. évi esettől eltekintve nem vett részt a megye olyan rangos eseményein sem, mint amilyenek a tisztújítások, valamint a követválasztó és követbeszámoltató közgyűlések voltak. Sem 1832-ben, sem 1839-ben nem volt tagja a vármegye legfontosabb politikai elveit rögzítő országgyűlési követutasításokat kidolgozó választmányoknak. Távol maradt tehát megyéje közéletétől, és ha részt is vett valamilyen módon a helyi politika alakításában, azt csak szűkebb körben, a kulisszák mögött tehetette.

A pályakezdő Batthyány Lajos életútja több szempontból hasonlított a nála tizenhat évvel idősebb Széchenyi Istvánéhoz. Nem csupán katonáskodása idején élt hozzá hasonló, könnyelmű életet, de önművelésében, külföldi utazásaiban, gazdaságának fejlesztésében is Széchenyi példáját és eszméit követte, anélkül azonban, hogy kettejük között az 1830-as években szorosabb személyes kapcsolat, barátság alakult volna ki. Noha Cenk és Ikervár viszonylag közel feküdtek egymáshoz, dacára annak, hogy mindketten élénk társasági életet éltek, személyesen alig-alig érintkeztek – évente legfeljebb kétszer, háromszor –; Batthyány ugyanis csak 1840 őszén követte Pestre a már korábban odaköltözött Széchenyit.

Széchenyi 1831 szeptemberében ismerkedett meg Batthyány Lajossal, és az első találkozások után eléggé lesújtó véleménnyel volt róla. 1831. szeptember 18-án jegyezte fel naplójában az őt Nagycenken meglátogató grófról: „a céljainkra nem sokat ér – ezt gyanítom”. Három nappal később Széchenyi utazott Ikervárra, ott ünnepelte a születésnapját, ám mindössze három fácánt lőttek egy rövidke vadászaton. Széchenyi ekkor úgy látta, hogy Batthyány teljesen német befolyás alatt áll. Nem tudjuk, Széchenyi éreztette-e neheztelését a gróffal, Batthyány mindenesetre megpróbált Széchenyi bizalmába férkőzni. Egy másfél hónappal később írott levelében például – magát törpéhez, Széchenyit pedig óriáshoz hasonlítva – arra utalt, hogy szeretné Széchenyi nemes törekvéseit támogatni. Az elkövetkező években azonban – talán egyoldalú, talán kölcsönös érdektelenségből – alig-alig találkoztak, és személyes kapcsolatuk azután sem mélyült el

igazán és vált barátsággá, amikor Batthyány az 1839–1840. évi diétán tekintélyt szerzett Széchenyi előtt.

Mivel Batthyány nem vezetett naplót, nem volt szorgalmas levélíró, sőt, ekkor még nem figyeltette a császári titkosrendőrség sem, nem tudjuk pontosan, hogy az 1830-as években milyen politikai elképzeléseket és elveket tett magáévá; ezekre utaló hiteles forrásokkal egészen az országgyűlés kezdetéig nem találkozunk. Bizonyos azonban, hogy olvasmányai, utazásai és környezetének hatásai együttesen, ezekben az években formálhatták át korábbi vallásos világképét, és tették elkötelezett liberálissá. (E folyamat részleteit, illetve azt, hogy ki, milyen befolyást gyakorolt Batthyány liberális meggyőződésének kialakulására, egyelőre – hiteles források hiányában – nem ismerjük.)

A grófi családot közről ismerő, tőlük közvetlen, megbízható információkat szerző Horváth Mihály szerint Batthyány Lajos némileg már 1839 előtt is más nézeteket vallott, mint Széchenyi. Reformelképzelései ugyan korántsem lehettek olyan széles körűek, mint amilyenek mellett Széchenyi hitet tett alapvető műveiben, ám a társadalmi-politikai változások kikényszerítése érdekében ellenzéki pártot kívánt szervezni. A reformellenzék párttá szervezését eredetileg – még az 1832–1836. évi országgyűlés idején – Wesselényi Miklós báró kezdeményezte, Wesselényi perbe fogása miatt azonban ez a kísérlet megbukott. Az 1839. évi országgyűlésre készülő Batthyány tehát tulajdonképpen Wesselényi elképzelését kívánta megvalósítani, bár akkor még nem az egész ellenzék, csupán a mágnas-oppozíció összefogására vállalkozott.

Nincs tudomásunk arról, hogy Batthyány – aki 1834 és 1836 között többször megfordult Pozsonyban, az országgyűlés színhelyén – jelen volt-e, még ha csak hallgatóként is, a hosszú nyúlt diéta főrendi ülésein. A gróf pozsonyi jelenlétét csak Széchenyi jegyezte fel naplójába, és az adatok hiányából arra következtethetünk, hogy Batthyány ekkor még nem vállalt említésre méltó politikai szerepet. Az országgyűlési politizálás – talán felkészületlensége miatt – kevésbé vonzotta, érdeklődése ezekben az években még inkább az utazások és a gazdálkodás felé irányult. (Batthyány egyébként 1837-ben is járt Pozsonyban, és ekkor már személyesen ismerte Wesselényit.)

A császári titkosrendőrség is csak utólag, az 1839–1840-es országgyűlés idején szerzett róla tudomást, hogy Batthyány éveken át, tudatosan készült az ellenzéki vezérszerepre: jogi felkészültségének felfrissítése mellett buzgón tanulmányozta a korábbi országgyűlések naplóit és iratait, valamint a magyar törvényeket. Sőt mi több, már a diéta előtt megkezdte az ellenzéki párt – főként a főrendi ellenzék – szervezését azáltal, hogy „a fiatal főnemeseket az országgyűlésen való megjelenésre és ellenzéki magatartásra szólította fel, a követválasztások során pedig pénzzel is közreműködni próbált az ellenzék javára”.

Batthyány Lajos gróf ellenzékivé válása nem köthető egyetlen eseményhez vagy indítékhoz. Családjának legkiemelkedőbb ősei ugyan többnyire – mint láttuk

– udvarhű, lojális alattvalók voltak, akadtak közöttük azonban olyanok is, akik Bethlen Gábor vagy Thököly Imre felkeléséhez csatlakozva harcoltak a Habsburgok ellen. A családi hagyomány tehát nem predesztinálta Batthyány Lajost sem az egyik, sem a másik szerepre, csupán arra ösztönözte, hogy őseihez méltó, ki-magasló karriert fusson be. A gróftól hatalmas becsvágy fűtötte, vezérségre, irányító szerepre vágyott, ám heves vérmérsékleténél és végtelenül büszke öntudatánál fogva elzárkózott az elől, hogy állami tisztséget viseljen és közösséget vállaljon a regnáló kormányhivatalnokokkal.

Abban, hogy Batthyány éppen az ellenzék soraiban talált rá szerepére, valószínűleg közrejátszott feleségének, valamint rokonainak és Vas megyei barátainak hatása, befolyása is. Apósa, Zichy Károly gróf és annak féltestvérei, Zichy Ödön és Edmund grófok, valamint sógorai, Zichy József gróf, Károlyi György gróf, valamint Odescalchi Ágoston herceg (Zichy Mária grófnő férje) mind az ellenzék soraiban tűntek fel az 1839/1840. évi országgyűlésen. Vas megyei arisztokrata barátai – elsősorban Erdődy Sándor és Széchenyi János grófok – szintén az ellenzékhez tartoztak. Ők részt vettek a helyi megyegyűléseken is, így Batthyány közvetetten, általuk, valamint köznemesi barátainak, így például Szentgyörgyi Horváth Jánosnak és Józsefnek segítségével próbálhatott meg politikai nyomást gyakorolni Vas vármegyére.

A Batthyány ellenzékivé válásának okait kissé leegyszerűsítő Pulszky Ferenc lélektani magyarázata szerint szeszélyes anyja tette ellenzékivé az ifjú gróftól azáltal, hogy „nem szerette, s örökségéből ki akarta vetköztetni, felizgatta szenvedélyeit, elégedetlenséget szült [benne] a fennálló intézményekkel” szemben. A minden ízében magyar mágnes „büszke, nagyravágyó lelke megvetette a Metternich-korszak férfait”, akik kevés ésszel és nagy elbizakodottsággal kormányoztak.

Batthyány velük szembeni ellenszenvét minden bizonnyal tovább fokozta az 1830-as évek közepétől kibontakozó és a liberális ellenzék megfélemlítésére, kritikus véleményének elhallgattatására irányuló törvénytelen kormányzati politika. Batthyány későbbi – 1839/1840-ben elhangzott – országgyűlési beszédei arra utalnak, hogy Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos, valamint az országgyűlési ifjak perbe fogása adhatta meg a döntő lökést a közéleti szerepvállalást fontolgató, arra készülő grófnak. Valószínűleg ez volt a közvetlen oka, hogy Batthyány 1839 nyarán megjelent a pozsonyi diétán, és ott határozottan a szólásszabadság, valamint más alkotmányos jogok védelmére kelt.

■ FÜGGELÉK

Batthyány Lajos gróf levele édesanyjához, Skerlecz Borbálához

Bécs, 1826. május 29.

Legjobb Anyám!

Bizonyos körülmények között egy közvetítő éppen nem felesleges, mint például most; bocsáss meg tehát legkedvesebb Anyám, ha most egy személy helyett ez a levél szól hozzád, s fiadnak forró kérését eléd terjeszteni bátorodik.

Mivel a körülmények úgy alakultak, hogy helyzetemben a változás szükségesnek tűnik, bizonyára neked, mint édesanyámnak és nevelőmnek, van egyedül és csakis jogod ahhoz, hogy jövő környezetemet meghatározzad és kijelöld számomra azt a helyet, melyet anyai bölcsességed és óvatosságod a legalkalmasabbnak talál.

Ez azonban a jelen körülmények között nagyon nehéz feladat kell, hogy legyen rád nézve, éspedig azért, mert nekem olyan a kedélyem, hogy az már több helyen akadályokat gördített utamba és meggátolt abban, hogy akármely, rám nézve üdvös helyzetbe beletaláljam magam.

Bizonyára tehát az volna rám nézve a legcélszerűbb, ami nemcsak hasznos és üdvös, de amit szeretni is tudnék és méltó is volna hozzám. Gyermeki kötelességemnek tartom tehát, legkedvesebb Anyám, hogy ebben, amennyire tőlem telik, segítségre legyek, hogy őszintén kijelentsem, mit tartok legközelebbi rendeltetésemnek, egyszóval hogy mily pályára szentelném magamat a legszívesebben.

Ez az igazi hősi pálya, amely már sokak nemességét megszerezte és gyökere minden nemesnek, nagynak, az előkelő lovagkor azon drága lépéseinek, melyek a legrövidebb úton vezetnek a becsülethez és dicsőséghez; melynek védelme alatt minden fejlődik, melynek segítségével pedig minden elpusztul, melynek mindent köszönhetünk, amiért a történelem küzd, amit a múlt védelmez! Te tudod Édesanyám, hogy nem hirtelen fellángolás, nem múltó képzelet az, ami ezt mondatja velem, mert már évekket ezelőtt kinyilvánítottam előtted ezt a kérésemet, és bízva türelmedben és jóságodban, ismételten bátorodom azt ezúttal is eléd terjeszteni; ámde ne hidd azt, hogy ez nem egyéb, mint törekvés arra, hogy minden köteléktől megszabaduljak, és a szellemi foglalkozást azonnal abbahagyjam. Bizonyára nem, kedves Anyám!

Csak érjem el egyszer célomat, csak legyek a pályán, mely csábít és vonz, akkor akarok még csak minden haszonnal és széppel foglalkozni, mert az addig emélyít, míg azt látom, hogy szép terveimnek útjába áll.

Ha majd ezredemmel oly városban leszek, ahol alkalmat találok, szabad óráimat bizonyára a nyelvi tanulmányaimnak szentelem.

Mindenekelőtt azt ígérem meg neked, hogy a hazai jogot nem fogom elhanyagolni, hanem naponként foglalkozom vele néhány órán át, hogy egykor furfangos ügyvédek kezeibe ne kerüljek.

Attól sem kell tartanod, hogy a katonaeletet hamar megunom, látván a kisebb-nagyobb nehézségeket, ó nem, mert hiszen Isten után Neked erős, egészséges testalkatot köszönhetek, és meglátod majd, hogy állhatatos lelket is, amely bizonyára mindenkor, békében éppúgy, mint háborúban, a helyén lesz, hogy Neked, családunknak és saját magamnak becsületére váljék. Ha azonban másként határoznál, biztosítlak, hogy beleegyezésed boldoggá tett volna, de tilalmaz sem fog elkeseríteni, hanem leszek mindenkor az én jóságos Anyámnak engedelmes fia.

Bécs, 1826. május 29.

Batthyány Lajos

(Német nyelvű, egykorú, hitelesített másolat. Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára. Vas vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 1828:1694. Melléklet. Hermann Róbert fordítása. Közli Molnár András: *Viam meam persequor. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig*. Budapest, 2007. 329–331. p.)

Batthyány Lajos gróf nyilatkozata az ellene indított vizsgálat ügyében Reviczky Ádám gróf udvari kancellárhoz

Treviso, 1828. május 28.

Gróf Batthyány Lajos alhadnagynak, a báró Frimont 9. huszárezredből Trevisóban, alázatos emlékirata az adósságok miatt ellene indított vizsgálat tárgyában.

Nagyméltóságú Uram!

A kitűnő bizalom, mely Nagyméltóságodat minden oldalról övezi, arra ösztönöz engem is, hogy az adósságok miatt ellenem indított vizsgálatban a következő kijelentést tegyem. Mindeddig az anyám iránt való tisztelet és kímélet visszatartott azon lépéstől, melynek célja nem egyéb, mint hogy megismertessem tévelygéseim történetét, s megmentsem nevem becsületét, amely anyám támadásai által sérelmet szenvedett. Az a világos, szellemű szem, mellyel nagyméltóságod e világ dolgait tekinti, teljesen meggyőz engem arról, hogy Nagyméltóságod igaz és méltányos megvilágításban fogja látni helyzetét a védtelen árvának, akit jogellenesen vagyonában megcsonkítva, a nagyközönség előtt kegyetlen módon rossz hírbe állítottak. Szükséges azonban, hogy a múlt némely eseményeire visszatérjek.

Atyám jó volt, noha nagyon heves, hirtelen haragú, de anyám olyan természettel bírt, hogy házasságunk boldog nem lehetett, s néhány év múlva különváltak. Férjétől történt különválása után anyám két gyermekével Bécsben élt, korlátozva és visszavonultan. Midőn azonban ezelőtt mintegy 15 évvel apám meghalt, és végrendeletében

összes vagyonát rám hagyta, számomra a megyei hatóságot gyámul rendelte, nővéremnek kiházasításul 100 000 forintot bécsi értékben, anyámnak évi 12 000 forint özvegyi járandóságot állapított meg; ekkor anyám azonnal Ikervárra, boldogult atyám halálórási helyére sietett, kieszközölte a végrendelet megsemmisítését, amihez mi, gyermekek még akkor mit sem szólhattunk; a hagyatékot a felettem való gyámkodással együtt hatalmába kerítette, s oly keveset gondolt az én javammal, hogy olyan esetekben, mikor a jószágkormányzó, egy szüleim házánál megöregedett szolgáló, az évi jövedelmekből atyám adósságainak egy részét törlesztgette, emiatt őt mindig korholta.

Noha engem csupa elővigyázatból többnyire Bécsben neveltetett, mégsem volt az megakadályozható, hogy a dolgokról egyet-mást meg ne halljak, vagy már akkor is félt ettől, mielőtt megtörtént volna; röviddel a szerencsétlen pillanat után pedig megszűnt anya lenni. Gyanakodás és bizalmatlanság szállta meg a lelkét, a szívélyességnek nyoma sem maradt; ő bennem már inkább csak az atyát vagy annak örökösét látta élni.

Így nőttem fel otthon nélkül; mert anyám mindig távol tartott magától; szülők nélkül, legtöbbnyire fizetett álbarátoktól körülvéve, kik meg voltak bízva, hogy minden szavammat drágán adják el édesanyámnak. Midőn eszmélni kezdtem, merevsége, hajthatatlansága, hidegsége annál inkább feltűnt, mivel több ízben tanúja voltam, mily bensőséges szeretettel dédelgették más szülők az intézetben velem levő gyermekeiket. Minden igyekezetem ellenére, hogy megnyerjem – mely igyekezetemben részint saját érzelmeimet, részint nevelőim és barátaim tanácsát követtem –, nem voltam képes őt a legkisebb mértékben sem megváltoztatni, és mindig úgy viselkedett velem szemben, hogy már pusztán látásával is minden vidám gondolatom elhalt.

Eközben egyre közelgett az az idő, mikor engem szerencsétlenségbe kellett taszítani, és csak az a következetesség, mellyel ezen dolgoztak, és az a hatalmas sietség, mellyel minden ballépésemet felhasználták, indítottak arra, hogy minden további efelőli kétségemet elvessem.

A műveletet azzal kezdték meg, hogy egészen jól bántak velem; havonként 100 pengőforint zsebpénzt kaptam csak a szórakozási célokra, mert élelem, lakás, tanítás, szolgálat stb. után házigazdáim külön fizetést kaptak. Biztattak arra, nyilvánítsam ki, hogy katona szeretnék lenni; kezemre jártak, és én Itáliába mentem az Esterházy-gyalogezredbe kadétnak. Ettől fogva egészen másként bántak velem. Mindent elkövettek, hogy elkeserítsenek. Fájó volt a hideg búcsúzás, midőn elutaztam; bántó a hír arról az örömlakomáról, melyet anyám elutazásom napján az Augarten [bécsi Liget] asztalainál rendezett; felhőborító az a tilalom, hogy semmiért se forduljak hozzá írásban, azon hozzáadással, hogy különben levelemet felbontatlanul küldi vissza; s végül havi járadékomnak azonnali leszállítása, mert Bécsben 100 forintot kaptam, Itáliában csak 60 forintot adtak, amiből még a rendes kiadásaimat is fedeznem kellett, holott azokat azelőtt külön fizették. Nem kételkedtek afelől, hogy ez az abszurditás majd megfoszt hidegvérűségemtől, és belevisz abba a kelepcébe, amelybe utóbb beleestem, s amit magamnak megbocsátani sohasem fogok.

Erkölcsei magaviseletemről Bécsben november és december hónapokban, valamint korábbi viselkedésemről az ezrednél Páduában, később Vicenzában, bizonyára mindenki csak a legkedvezőbb bizonyítványt állíthatja ki. Mégis, dacára annak, hogy mindig csendben és visszavonultan éltem, s magamat mindazoktól a mulatságoktól, melyeket a velem hasonló rendű személyek felkeresni szoktak, távol tartottam, anyám mégis mindig elégedetlen volt velem, és miután semmi olyat, ami jogosan korholható lett volna, szememre vetni nem tudtak, azt rótták fel legfőbb bűnömül, hogy polgári származású ifjakkal társalkodom, kiket én tudományos képzettségük, erkölcsi tisztaságuk miatt szeretek és becsülök, s kik engemet mindig csak a jóra ösztönöztek. Mivel ezredbeli bajtársaim – kik közül a legtöbb születésre és vagyonra nézve alattam áll – három, de legalább is 2 jó lóval rendelkeznek, az én 2 lovamat előljáráim alkalmatlannak nyilvánították, ezért azt hittem, hogy jobb lovakra én is joggal számíthatok. Úgy akarta ugyan, hogy egy 70 forintos lovat küldenek utánam oly módon, hogy azt még csak meg se nézzem. Éppen olyan kajánul válaszolt anyám akkor is, amikor arra kértem, hogy havi díjamat emelje fel, mely mióta tiszt vagyok, 100 pengő forintból áll, és a megtagadásnál is jobban fájt az a mód, mellyel kérésemet elutasította. Eközben nem szűnt meg, hogy az eddigi barátaimmal való társalgást úgy tüntesse fel, mint amely az én becsületemre nézve nagyon ártalmas, és a legnyomatékosabban sürgetett, hogy hozzám hasonló születésű ifjakkal társaságát keressem; sőt annyira ment, hogy azzal fenyegetett, ha kívánságának nem rövidesen teszek eleget, akkor írni fog Vicenzába ezredesemnek, és kérni fogja megbüntetésemet engedetlenségemért. Hogy tehát anyám akarátának végül is eleget tegyek, és ezáltal kéréseim teljesítésére őt is fogékonyabbá tegyem, legutóbbi bécsi tartózkodásom alatt gavallérok társaságához csatlakoztam, akik szívesen is vettek fel baráti társaságukba. De ez is mindhiába volt. Ekkorra már türelmem, mellyel csak egy bizonyos fokig lehetett visszaélni, teljesen elhagyott, s mivel új, előkelő barátaim egyik mulatságból a másikba hívtak, elfojtott dühömben elköltöttem azt a kevés pénzt, amely birtokomban volt, és elfogadtam az egy idő óta mindig körülöttem ögyelgő haszonleső alkuszok ajánlatát, akikkel, látszólag, pusztán véletlen folytán ismerkedtem meg.

Fellázított az a gondolat, hogy anyám boldogult atyám végrendelete intézkedéseinek törvényellenes megakadályozásával jogaimban és megillető jövedelmeimben annyira megrövidít, hogy részvét és anyai szeretet nélkül, győzelemittasan, a nagyvilág veszedelmei közé lökött.

A benső megzavarodottságnak ebben az állapotában ismét megjelentek a zsidók ajánlataikkal, s fáradhatatlanok voltak abban, hogy engem egy pénzügyi művelet veszélytelenségéről meggyőzzenek. Én beleegyeztem; de alighogy megtörtént, legnagyobb fájdalomra beláttam, hogy belekerültem a hálóba, melyet anyám már évek óta kivetett ellenem, és hogy most már kíméletlen hatalmába kerültem. Midőn nyugtalanságom a legnagyobb fokra emelkedett, magamhoz kérttem Freibergert, és felfedtem neki mindent, ami történt, és sürgősen kértem őt az általam kötött ügylet megsemmisítésére, még abban az esetben is, ha ez veszteséggel volna összekötve, és ez a derék férfi ismét igaz és buzgó barátnak bizonyította magát.

Anyám kérdésben lévő vádjainak folyamata a Bécsben megtartott vizsgálatból sokkal világosabban fog Nagyméltóságod előtt állni, hogysem azzal itt terhelnem kellene. Mivel anyám volt az, aki ellenem először nyilvánosan vádlóként lépett fel, kötelességemnek tartottam, hogy magamat ez ügyben az illetékes bíró előtt igazoljam.

Végül alázatosan kérem Nagyméltóságodat, hogy ezen fontos és egész életemre kiható ügyben engemet kíméletre és kegyes pártfogására méltóztatni kegyeskedjék.

Legnagyobb tisztelettel vagyok Nagyméltóságodnak

legalázatosabb szolgálja

Gróf Batthyány Lajos

császári-királyi alhadnagy

Treviso, 1828. május 28-án.

(Német nyelvű, egykorú másolat. Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára. Vas vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 1828:1694. Melléklet. Hermann Róbert fordítása. Közli Molnár András: *Viam meam persequor*, 334–339. p.)

Batthyány Lajos gróf levele birtokainak megmentése ügyében Vas vármegye közgyűléséhez

Szombathely, 1828. október 2.

Tekintetes Nemes Vármegye!

Azon, a felséges trónushoz lett folyamodásbul, s arra következett kegyelmes királyi parancsolatbul, melyek ezelőtt egynéhány napokkal a Tekintetes Nemes Vármegyéhez érkeztek, sorsomnak szomorú helyeztetését, és azon okokat megérteni méltóztatott, melyek engemet azon fájdalmas lépésre vezettek, hogy a végveszedelemnek partjára tétetvén, a felséges trónus előtt édesanyám ellen panaszomat letegyem.

Nem vádolom édesanyámat, minthogy minden eddig mutatott idegen bánásmódja mellett is el nem hihetem, hogy a természet maga magát annyira eltagadhatná; inkább okozhatom talán azon átlátás és szív nélkül való tanácsadóit, kik őtet arra vezették, hogy minden gondviselése alatt lévő javaimat számosabb esztendőkre kiárendálja, mindent, mit lehet, elidegenítsen, az ő állítmányos investitioira [befektetéseire] nevezetes summákat felszedjen, így pedig, midőn nekem a felségnek s hazának szolgálatjában távol lévő országokban katonáskodnom kell, engemet minden javaimnak birtokából kivetkőztetvén, földönfutóvá tegyen.

Éppen most az vagyon munkában, hogy az ikervári uradalmamat, minden javaimnak fejét, 12 esztendőkre kiárendálja; arra nevezetes summákat felvévén, sorsomat súlyosítsa, s így engemet annak birtokából nemcsak időre, de talán örökre is kipenderítsen. Éppen most kell a contractus [szerződés] aláírásának s az átvételnek megtörténni; az

ingóságok jobbára már el is idegenítettetek, sőt még minden vadjaim is öszvelövöldöz-
tettek, és eladás végett Bécsben küldettek.

Midőn tehát ezen, csak borzadással érthető történeteket a Tekintetes Nemes Vár-
megyének, mint a törvény által az árvák javainak oltalmazására rendelt törvényható-
ságnak keseredett szívvel felfedezném, alázatosan könyörgök, méltóztassék ezen szoros
környüállásokban kegyes atyáskodását tőlem meg nem vonni, és édesanyámat ezen
törvénytelen, egyszersmind és boldogtalan lépésektől *authoritate publica* [köz (nyil-
vánosság) tekintélyével] addig is eltiltani, míg a folyamodásomra rendelt tekintetes
kiküldöttség foglalatosságát teljesíti, és a vizsgálatról leendő tudósítás öfelsége elibe
terjesztetvén, onnan a folyamodásomra leendő kegyelmes intézet megérkezik.

A Tekintetes Nemes Vármegyének

Szombathely, 2. 8-ber [október] 1828.

alázatos szolgálja
gróf Batthyány Lajos

(Egykorú másolat. Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára. Vas vármegye
nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 1828:1694. Melléklet. Közli Mol-
nár András: *Viam meam persequor*, 339–341. p.)

Batthyány Lajos gróf alhadnagy kilépési kérelme a császári királyi 9. (Frimont-) huszárezred parancsnokságához

Bécs, 1831. március 22.

A magas császári királyi báró Frimont 9. huszárezred parancsnokságának,
Pardubitzban

Nagykorúságommal, 1831. február 10-én bekövetkezett birtokom átvételével arra a
teljes meggyőződésre jutottam, hogy azok a 17 évig tartó gyámsági kezelés ideje alatt,
nagy terjedelmük ellenére, nemcsak a legalacsonyabb szintű jövedelmezőségük alá
süllyedtek, hanem az összes épületek és a gazdasághoz tartozó használati eszközök is
igen rossz állapotba kerültek; s amelyeket csak egy erős és gyorsan bekövetkező nagy
költséggel összekötött segedelemmel kell talpra állítani, hogy a teljes pusztulástól meg-
mentsem. Ehhez társul még a rá nehezedő tekintélyes adósság, amelynek csökkentésé-
hez idejében nem tudom az eszközöket előteremteni.

Mivel mindezek a körülmények, saját fennmaradásomnak a figyelembe vételével, a
lehető legjobb gazdálkodást igénylik, családtagjaim közül a birtokból csak személyes
jelenlétemmel várhatom el a lehető legmagasabb jövedelmet; ezen szándékom megva-
lósításában azonban a katonaságnál elfoglalt beosztásom lényeges akadályt jelent:
ezért bátorkodom a magas ezredparancsnoksághoz az alhadnagyi rendfokozatból tiszt-

ti jellegem megtartása nélküli elbocsátásomra vonatkozó kérelmemet intézni, amely célból mellékelten a legtiszteltebbel csatolom az ide vonatkozó kötelezvényt.

Bécs, 1831. március 22.

Gróf Batthyány Lajos
alhadnagy

(Eredeti tisztázat. Kriegsarchiv, Wien. Hofkriegsrat. 1831. G. 4/46. 1831. április 21. G. 2144. Fol. 4.; Hermann Róbert fordítása. Közli Molnár András: *Viam meam persequor*, 346–347. p.)

Batthyány Lajos gróf levele Széchenyi István grófhhoz

Bécs, 1831. november 9.

Kedves Gróf!

Az Ön múlt hó 31-én kelt baráti levele, amelyet néhány nappal ezelőtt kaptam meg Bécsben, sok örömet adott nekem. Amiként Önnek, úgy nekem is jól mennek dolgaim. Mialatt Ön közelségünket elhagyva Pestre települt át, ami által megfosztattam azon élvezettől, hogy Önt ismét meghitt tusculanumában [békés menedékében] vagy Cenken viszontlássam, az emberi életpálya kiszámíthatatlansága saját előzetes elhatározásom ellenére rajtam is bebizonyosodott. Aligha adatik meg számomra, hogy Pesten mindazon jónak, szépnek és fölvidítónak tanúja legyek, amit teucro duce merész magyarok e télen ott életre hívnak.

Ha Önnek sok dolga van, remélhetjük, hogy sok kiváló dolgot alkot.

Mindenesetre szép lenne Önt, legjobb gróf, az Ön nemes törekvéseiben támogatni; de hogyan is juthatna a törpe eszébe, hogy az óriásnak kezet nyújtson, s ha meg is történne, csak az utóbbin múlna, hogy ezt lehetővé tegye.

[Batthyány] Fülöp herceg megkapta az Ön könyvét.

Az örömteli viszontlátásig fogadja erőteljes nagyrabecsülésem és tiszteletem írásos biztosítását.

Batthyány Lajos

(A német nyelvű eredetit közli Bártfai Szabó László: *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860*. Budapest, 1943. 1. kötet. 145. p. Hermann Róbert fordítása. Közli Molnár András: *Viam meam persequor*, 347–348. p.)

Batthyány Lajos gróf politikai programnyilatkozatának eredeti fogalmazványa: a szerveződő főrendi ellenzék alapelvei

Pozsony, 1839. december 14. előtt

Engedelmet kérek, ha minden conditio [feltétel] nélkül mindjárt azt merem állítani, hogy itt csak három lehet a fő kérdés: tudniillik mi a célunk, mért tűzzük ki ezt célunknak, és mi módon érhetjük el?

Ezen három kérdésre tehetségem szerint fogok felelni, és azt merem reményleni, hogy akár elfogadtassanak elveim, akár nem, csak jótékony következésű lehet ezen okoskodásoknak szőnyegre hozása.

Tekintvén azt, hogy minden lehető jó hazánkban csak úgy mozdíttathatik elő, ha a politikai hatalom is ott koncentráltatik, hol a vagyon és intelligenciának legnagyobb súlya koncentrálva vagyon, ezen központnak pedig tekintvén a mágnási rendet, ezen rendnek mind parlamentáris, mind extraparlamentáris praeponderantiáját [túlsúlyát] tűztük ki célunknak. Ezen célunkat e következő módon tartjuk elérendőnek:

1. Hogy elismervén az érdemelt popularitásnak [népszerűségnek] szükségét, azt ápolgassuk.

2. Elismervén számunknak csekélységét, azt szaporítsuk mennyivel több független mágnásoknak felszólításunk által.

3. Elismervén, hogy csak egy értelemben és concentrice [összpontosítva] dolgozván érhetjük el ezen célunkat, diétán kívül is, a vármegyék gyűléseiken, bizonyos kérdéseket előre elhatározandó szellemben iparkodjunk eldönteni.

4. Elismervén, hogy minden tartós befolyásnak legerősb támasza a hasznosság, azon leszünk, hogy tehetségünk és módunk szerint vármegyéinkben többféle hasznos intézeteknek vagy létesülésnek, vagy igazgatásnak nekünk köszönhesse a község.

5. Elismervén, hogy csak a folytatott fáradságunknak és együttértésünknek reményelhetjük sikerét, előre fogjuk kidolgozni a jövő diétán keresztülviendő fő kérdéseket; azoknak biztosítására pedig mind a választandó m[egyei] követeknek lajstroma, mind az adandó utasításoknak javallatja előre fog szerkesztetni.

Minekutána így ezen gyülekezetnek célját és annak elérésének leghathatósb eszközeit volt szerencsém előadni, átmegyek most azon elveknek előadására, melyeknek kivihetősége kedvéért ezen célunk elérésére iparkodnunk kell.

1. A mágnási rendnek óhajtott túlsúlyát nem, mint iparkodásunknak önhasznos végcélját tekintjük, hanem mint szükséges eszközét minden rendnek, minden vallásnak, minden véleménynek végképpen eszközzendő emancipációjának [egyenjogúsításának].

2. Minden személyes prerogatívumnak [kiváltságnak] lassanként történendő eltörlésével, bizonyos census arányában gyakoroltassanak innen túl a politikai jogok.

3. Minden birtoknak és vagyonnak szigorú tiszteletével, azon szellemben azonban, hogy a törvényhozásra bizattassék a közpolgári társaság jövedelmének legcélarányosb elosztása.

4. Tagadván azon balítéletet, hogy nem minden embernek való a tudomány, még a cigány gunyhójába is be akarjuk vinni a világot.

5. A kereskedésnek teljes szabadságát pártolván, hazánkat minden határvámtól akarjuk felmenteni, ha mindjárt bizonyos megtérítő adó által is kellene ezt megváltanunk.

6. A hitel kedvéért mind az aviticitás [ósiség], mind a fiscalitás [háramlási jog], mind a majoratusok [hitbizományok] eltörlését fogjuk sürgetni.

7. A külfölddel szemben csak a lehető legszélesebb bázis erősebbítheti nemzetiségünket; minthogy pedig ezen bázisunk sem a nyelveknek, vallásoknak vagy politikai nézeteknek kényszerített összevetésével által nagyobbulhat, hanem egyedül csak egy mindeneket egyformán védő és boldogító alkotmányhoz létező közragaszkodás [által], azon leszünk, hogy minden rend és vallás igazságos arányban reprezentálhatassék [képviseltessek] az ország- és közgyűléseken.

8. Minden hazafiúságnak ráknyavalója a venalitás [megvesztegethetőség]; hogy ennek díjai mennyivel kevesebbé kecsesítettők legyenek, azon leszünk, hogy a privát életben is megvetéssel büntetessék az apostasia [hitehagyás].

9. Hathatós eszközének a hazaszeretetnek felgerjesztésére tapasztaltatott minden veszélyeztetett nemzetenél a fehérnépnek ösztönzése; hogy ez nálunk is minél előbb fogja fel ezen dicső szerepét, iparkodni fogunk.

10. Minden reménylhető jobbnak föltétele a gyermekeknek jobb nevelése; azon kell tehát ezentúl lennünk, hogy ezek úgy neveltessenek, miszerint főképpen politikai feladásoknak legyenek képesek is, hajlandók is megfelelni.

11. Azon elvből indulván ki, miszerint ki-ki személyes érdekét a közérdeknek tartozik alávetni, azt ígérjük viszont, hogy ezen jót ígérő egyesületnek fenntartása kedvéért privát correlációinkban [magánkapcsolatainkban] is a lehető legnagyobb engedékenység által fogunk egymás iránt viseltetni.

Minthogy így politikai vallásomnak egy részét előadtam, méltóságoknak ismétlem azon bizonyítást, hogy inkább ezen elveknek kifejtésére, mintsem azoknak elfogadására tartok számat.

(Saját kezű eredeti fogalmazvány. Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára. Friedreich Endre irathagyatékának gyűjteménye. Mások iratai. 1. tétel. Batthyány Lajos gróf iratai. [Horváth Mihály későbbi feljegyzése a fogalmazvány 4. oldalának tetején: „A főrendi ellenzéki párt alkotásakor tartott discussio. Az egyesülés céljai és elveinek előadása.”.] Közli Molnár András: Batthyány Lajos gróf politikai programnyilatkozatának fogalmazványa, 1839. In: Határon innen, határon túl. Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára. Szerkesztette Bariska István – Mayer László. Szombathely, 2012. 307–314. p.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- A Batthyányak évszázadai.* [Kiállítási katalógus.] Szombathely–Körmend, 2005.
- A Batthyányak évszázadai.* Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 27–29. Szerkesztette Nagy Zoltán. Körmend–Szombathely, 2006.
- Batthyány Lajos.* Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Erdődy Gábor. Budapest, 1998.
- Ács Tibor: *Batthyány Lajos katonai szolgálatának története 1826. augusztus 5. – 1831. április 30.* Hadtörténelmi Közlemények, 1984. 4. szám. 716–751. p.
- Ács Tibor: *Batthyány Lajos, a huszártiszt.* Hadtörténelmi Közlemények, 2007. 3. szám. 724–762. p.
- Batthyány breviárium.* Szerkesztette Sumonyi Zoltán. Budapest, 1991.
- Batthyány Lajos gróf első magyar miniszterelnök emlékezete.* Szerkesztette Körmöczi Katalin. Budapest, 1998.
- Erdődy Gábor: *Batthyány Lajos.* In: Erdődy Gábor: *Batthyány. – Hermann Róbert: Szemere.* Budapest, 2002. 7–164. p.
- Fallenbüchl Zoltán: *Magyarország főméltóságai.* Budapest, 1988.
- Fónagy Zoltán: *Batthyány Lajos gróf bécsi tanulóéveinek szellemi háttére (1821–1826).* In: Pártvezér, miniszterelnök, vértanú. Tudományos emlékülés a 200 éve született Batthyány Lajos miniszterelnök tiszteletére. Zalaegerszeg, 2007. szeptember 12. Szerkesztette Molnár András. Budapest–Zalaegerszeg, 2008. 13–23. p.
- Friedreich Endre: *Gróf Batthyány Lajosné.* Vigilia, 1998. 10. szám. 753–763. p.
- Gergely András: *Batthyány Lajos a reformellenzék élén.* In: Ugyanó: *Egy nemzetet az emberiségnek.* Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról. Budapest, 1987. 259–287. p.
- Gróf Batthyány Lajos az első magyar miniszterelnök élete és halála.* Pest, 1870.
- Gudenus János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája.* Budapest, 1990. 1. kötet, 113–132. p.
- Kempelen Béla: *Magyar főrangú családok.* Budapest, 1931. 38–41. p.
- Koltai András: *Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén.* Győr, 2012.
- Koszorús Ödön: *Az ikervári Batthyány birtok kialakulása.* In: Válogatott írások Ikervár történetéről, I. Szerkesztette Koszorús Ödön. Ikervár, 1996. 42–50. p.
- Molnár András: *„Az akasztófa tükröződik a szeméből!” Titkosrendőri jelentés Batthyány Lajos grófról (1840).* Vasi Szemle, 1993. 4. szám. 499–509. p.
- Molnár András: *Batthyány Lajos gróf és az ősei.* Vasi Szemle, 2007. 4. szám. 387–393. p.
- Molnár András: *Batthyány Lajos gróf hamisított adóslevele.* Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 1995. 4. szám. 61–65. p.
- Molnár András: *„Egy honvéd feljegyzései” Batthyány Lajos grófról.* Levéltári Szemle, 1993. 1. szám. 49–62. p.
- Molnár András: *Batthyány Lajos gróf politikai programnyilatkozatának fogalmazványa, 1839.* In: Határon innen, határon túl. Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára. Szerkesztette Bariska István és Mayer László. Szombathely, 2012. 307–314. p.

- Molnár András: *Viam meam persequor. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig. Politikai életrajz (1807–1848). Beszédék, levelek, írások (1824–1848).* Budapest, 2007.
- Móricz Péter: *Batthyány Lajos (1696–1765).* (Testis temporis – Az idő tanúja 10.) Körmend, 2005.
- Nagy Alajos: *Gróf Batthyány Lajos az első magyar miniszterelnök élet és jellemrajza.* Pest, 1870.
- Naszáros István: *Újabb adatok gr. Batthyány Lajos péterfai cukorgyáráról.* Vasi Szemle, 1986. 1. szám. 122–130. p.
- Neustadt, Adolf: *Aufzeichnungen eines Honvéd. Beiträge zur ungarischen Revolutionsgeschichte 1848 und 1849.* I. Leipzig, 1850.
- Sóskuti Tárnok Alajos: *A Batthyányi hercegi s grófi nemzetség leszármazása 972-dik évtől 1874-dik évig.* Nagykanizsa, 1875. 5–27. p.
- Szemere Bertalan: *Gróf Batthyány Lajos.* In: Ugyanő: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból.* Okmánytár. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert és Pelyach István. Budapest, 1990. 79–134. p.
- Tilcsik György: *Adatok Batthyány Lajos ikervári uradalmának történetéhez.* In: *A Dunántúl településtörténete VII. Falvak, várak és puszták a Dunántúlon. X–XIX. század.* Szerkesztette Somfai Balázs. Veszprém, 1989. 255–264. p.
- Tilcsik György: *Források és adatok a Batthyány Lajos és édesanyja közötti vita lezárulásához.* Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 1996. 3. szám. 47–65. p.
- Tilcsik György: *Zichy Antónia és Batthyány Lajos házassági szerződése.* Vasi Honismereti Közlemények, 1989. 2. szám. 65–68. p.
- Urbán Aladár: *Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre.* Budapest, 1991.
- Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos, Magyarország első alkotmányos kormányfője.* Budapest, 2007.
- Vahot Imre: *Gróf Batthyány Lajos élet és jellemrajza.* Budapest, 1873.
- Zimányi Vera: *A Batthyány-család hagyományai.* Századok, 1982. 6. szám. 1153–1158. p.
- Zimányi Vera: *A herceg Batthyány család levéltára. Repertórium.* (Levéltári leltárak 16.) Budapest, 1962. 5–8. p.

Batthyány Lajos a főrendi ellenzék élén

Miután az 1830-as években a liberális köznemesi réteg egyre sikeresebben vette át a vármegyei közgyűlések, valamint a diéta alsótáblájának irányítását, a bécsi kormányzat számára két védekezési módszer kínálkozott. Egyrészt, hogy akár megvesztegetések, törvénytelen politika árán is visszaszerezzék a vármegyékben a kormánypárti többséget, s egy hatékony főispáni ellenőrzéssel kieszközöljék az udvarhű, konzervatív követutasításokat; másrészt – s talán ez volt a könnyebben járható út –, hogy az országgyűlésen a nádor, a világi és egyházi főméltóságok, tisztségviselők segítségével biztosítsák a felsőtábla merev ellenállását az alsótáblai sérelmekkel és kívánalmakkal szemben, meggátolva, hogy bárminemű érdemi változást előmozdító törvényjavaslat az uralkodó elé kerülhessen. Az 1832–36-os diéta be is bizonyította, hogy a főrendek már egyáltalán nem törekednek a törvényhozási egységre, a kívánt kompromisszum megteremtésére, ellenkezőleg, szinte de facto vétójoggal rendelkeznek, és azt minden esetben alkalmazzák is. Weselényi perbe fogását követően például (1835 júniusa) az országgyűlés bezárásáig (1836 májusa) a felsőtábla tizenhat ízben küldte vissza az alsótábla tiltakozását. Kölcsény Ferenc a magyar nyelv vitája során már egy 1833. márciusi kerületi ülésen élesen bírálva vonta kétségbe az eljárás jogosságát. „Soha sem fogom elhinni, hogy a fő RR [főrendek] által felhozott okok meggyőződésből, szívből eredtek. Nem kívánnak ők egyebet, mint a latin nyelvből oly szent nyelvet csinálni, mely őket a sokaságtól elkülönözze, vagy talán democratiától félnek, ha anyai nyelvünk felemeltetik? Török és orosz szomszédinknál soha sem divatozott a latin nyelv, hol van azért a despotismusnak nagyobb ostora. Nem csudálnám, ha nemesség és adózó nép közt forogna a kérdés, ha ott az egész nemesség, itt pedig az adózó nép képviselői fognának helyet, akkor ezen viseletet születéshöz kötött előítéletből, régi privilégiumokhoz ragaszkodásból menteni nem, de magyarázni lehetne, de most nemes, és nemes, még pedig egy részről 500 más részről 700 000 nemes közt van kérdés. Magok a fő RR. [főrendek] kinyilatkoztatták, hogy e kétfele ülő nemesség csak egy országgyűlési test – egy testnél, csak egy többség gondolható, a 700 000 kétszer jelentette ki magát, s kérdem, mi jussa van az ötszázaknak oly kemény ellentállást csinálni? Én polgári alkotmányunkban csak egy vétót ösmerek,

s ez a koronához van kötve, s kik ezek a fő RR [főrendek], nem azok-e, kik az országnak legtöbb javaival élnek, nem azok-e, kik a helyeken ülnek, hol Zrínyi a bajnok és koszorús író, Pázmán Péter és Liszti, Koháry és Amade, Orczy és Ráday, s nem rég Széchenyi és Festetics György ragyogtanak? S ők szegeznek magokat az ellen, miért az őket megelőzőt nagyok élni és halni dicsőségnak tartották!” A Szatmár vármegyei követ véleménye ellenére azonban a főrendi szokás immár meggyökeresedni látszott.

Horváth Mihály, a kortárs történetíró szerint a következő, 1839. június 2-án megnyíló országgyűlés előtt a liberálisok felismerték, hogy a „minden haladást gátló kormánypolitikát csak egy rendíthetetlen erejű országgyűlési ellenzék leendő képes megváltoztatni, s a nemzeti sérelmek orvoslását kieszközölni”. Véleménye szerint ahhoz kétség sem férhetett, hogy az alsótáblán egyre erősebb ellenzéki ellenállás lesz, de a korábbi diéta történései bizonyították, hogy „a rendek táblájának hatása mindaddig megbénítva marad, míglen a főrendek háza, a kormány által támogatva határtalan vétőt gyakorol, s annak keblében is nem támad egy tömörebb ellenzék”. Az 1834-ben bekövetkezett kormányzati politikai váltás tovább erősítette ezt az elképzelést. Az ellenzék vezérét, Wesselényi Miklóst az erdélyi országgyűlési naplók cenzúrárt megkerülő kinyomtatásáért, továbbá a kormányzatot az örökváltság elbuktatásáért bíráló szatmári beszédéért hűtlenségi perbe fogták. Letartóztatták a diétai ifúság vezetőjét, Lovassy Lászlót és három társát a pozsonyi, radikális szellemiségű Társalkodó Egyletükben kifejtett aktív közreműködésük miatt. Nem sokkal ezután, 1837 májusában Kossuth Lajost is perbe fogták a Törvényhatósági Tudósítások terjesztéséért. A kormányzati törvénysértések miatt heves hangvételű megyei közgyűléseken elhangzó éles kritikák következtében pedig mintegy harminc felszólaló ellen indítottak eljárást.

Az 1839–40-es diéta tehát egyik alapfeladatának tekintette a főrendiház belső „reformját” egy erős, szervezett, alsótáblát támogató ellenzéki csoport létrehozásával. Horváth Mihály szerint a mágnásellenzék szervezése már az országgyűlés előtt elkezdődött, azonban vezér hiányában azt a diéta idejére halasztották. Wesselényi Miklós báró perbe fogása miatt nem vállalhatta ezt a szerepet, Széchenyi István gróf pedig személyiségéből adódóan, s eltérő elképzelései miatt hosszabb távon nem volt megfelelő ellenzéki vezetőnek. Ez a nehéz feladat így az országos politika színpadára újonnan fellépő, első országgyűlési szereplésére készülő, kitűnő szervezőkészséggel, vezetői alkattal és képességekkel megáldott, rendkívüli ambícióval és elhivatottsággal rendelkező és világos tervekkel érkező Batthyány Lajos grófra várt.

A főrendi ellenzék megszervezése

Batthyány helyzete azonban korántsem volt egyszerű. Ellenzéki arisztokraták természetesen a korábbi országgyűléseken is szerephez jutottak, de ekkor még „csupán” a Széchenyi, valamint Wesselényi köré csoportosuló barátok, elvbarátok egyelőre még szervezetlen, különösebb felsőtáblai súllyal nem rendelkező közösségéről beszélhetünk. Horváth Mihály meg is jegyzi, hogy némi opposíciós erő „eddigelé is létezett ugyan a főrendek közt, de az oly csekély, fegyelmezetlen s erélytelen vala, hogy alig bírt súllyal a királyi hivatalnokok, főispánok s püspökök nagy száma mellett”. Az idézet lényegi pontja arra utal, hogy a kétkamarás magyar rendi országgyűlés felsőtábláját a hivataluknál fogva ott helyet foglaló három főrendi csoport uralta.

A felsőtábla legelőkelőbb rendjét hagyományosan a főpapság alkotta. A legtöbb egyházi főméltóság kinevezése erőteljesen függött a mindenkori uralkodó jóindulatától, hiszen egy végtelenül hosszadalmas kinevezési ceremónia, továbbá egy jól jövedelmező hivatalba történő beiktatás után elvárható volt az uralkodó és a kormányzat iránti lojalitás. A felsőtábla második csoportját az úgynevezett főméltóságok vagy korabeli elnevezéssel élve zászlósurak, azaz a legelőkelőbb főnemesek, a király udvarának tisztségviselői alkották. Itt kapott helyet a legfőbb hatalommal rendelkező nádor, aki a felsőtábla, a Helytartótanács és a Hétszemélyes Tábla elnöke és Pest-Pilis-Solt vármegye örökös és valóságos főispánja volt. Idesorolták az országbíró, a nádor helyettesét, valamint a tárnokmestert, aki a harmadik legfőbb méltóságnak számított, és a szabad királyi városok fellebbviteli bíróságának, a tárnoki székeknek a vezetését is ellátta. A legmagasabb tisztséget betöltők között utolsóként a horvát bánt említhetjük, aki szintén részt vehetett a magyar országgyűlés felsőtáblájának ülésein. A legtöbb, más titulussal rendelkező világi méltóság már többnyire csak névleges címekkel és kevésbé kézzelfogható hatalommal bírt. A harmadik csoportot a főispánok alkották, akik közül sokan örökös, örökletes címekkel rendelkeztek.

A felsőtáblán a nemzeti és honfiúsított mágánások is helyet kaptak, akik viszont nem hivatalból, hanem személyi jogon voltak jelen az országgyűlésen. Elméletileg minden huszonegyedik életévét betöltött mágánáscsaládból származó férfi a király által aláírt, a kancellár által kiküldött és ellenjegyzett meghívólevelet, úgynevezett regálist kapott, és személyesen részt vehetett az országgyűlésen: ezt a csoportot nevezték regalistáknak. Ők csakis családjukat és saját magukat képviselték, sokkal kevésbé függtek az uralkodói kegytől, mint a többi főrendi csoport, s ráadásul őket az alsótábla követihez képest követutasítás sem kötötte, számarányukat tekintve pedig a legnépesebb csoportnak számítottak. Ideálisan ellensúlyozhatták volna tehát a másik három, eredendően kormánypárti csoportot, a meghívható regalisták összlétszáma ugyanis elérte a négy-, sőt ötszáz főt, beleértve a külföldi származású, de már honfiúsított mágánásokat is. Annak ellenére azonban, hogy

a meghívottak megjelenése elvileg kötelező volt, a Kossuth Lajos-féle Országgyűlési Tudósításokhoz rendelt névjegyzék alapján az 1832–36-os diétára meghívott ötszáz regalistából mindösszesen negyvenkilencet tudunk összeszámolni. A Tudósítások erről a helyzetről a következőképpen számolt be: „A főrendi táblán megjelenésre jogosultak és egyben kötelezettek száma 500 körül mozgott; az országgyűlésen azonban már kezdettől ezeknek csak egy része jelent meg, más-részüket helyettesítette képviseltette magát, vagy egyszerűen távol maradt. Az országgyűlés elhúzódnásával a megjelentek jó része is eltávozott. A főrendi tábla helyzetére jellemző Nagy Pál 1835. jan. 21-i leírása: Most hogy áll a fő tábla? Ott van egy-két zászlósúr, öt-hat püspök, 10-12 főispány, s ezzel punctum. De az ellensúlyt képezhető regalistákból alig láthatunk egyet is. Bécsben a Burg Theátrumnak majd minden loge-jából kikandikál egy-kettő, vagy otthon a jószágain panaszkodik ellenünk, de itt egy is alig van. Miért nem jönnek védeni jussaikat? S ha nem jönnek, mire törvény szerint kötelesek lennének, miért nem büntettetnek?”

A csekély létszám mellett a regalisták érdekérvényesítő képességét tovább gyengítette, hogy a felsőtáblán nem a fejenkénti szavazatszámolás, hanem a vélemények súlyozása, az úgynevezett ponderálás módszere vált meghatározó gyakorlattá. A világi tisztségviselők, az egyházi főméltóságok és a főispánok véleménye tehát sokkal többet nyomott a latba, mint néhány tucat regalistáé, sőt a nádor az adott kérdésben a vélemények meghallgatása után kedve szerint tovább mérlegelhette az egyes hozzászólásokat, majd „ítéletet” hirdethetett.

A felvázolt nehézségek ellenére az 1839–40-es országgyűlésen a Batthyány irányításával fellépő ellenzék három fronton is sikeres előrelépést könyvelhetett el. Az első eredmény abban mutatkozott meg, hogy a diétán megjelent regalisták összlétszáma jelentősen megemelkedett. A növekedést egyrészt az eredményezte, hogy a diéta előtt fő célkitűzésként fogalmazták meg, miszerint „mennél többeket nyerjenek meg az ellenzéknek s bírjanak rá, hogy folyton az országgyűlésen maradjanak”. Másrészt a nagy számban megjelenő és kitartóan ott is maradó ellenzéki mágnások miatt a kormány a fontosabb viták idejére „több oly, vidéken lakó szegény regalistát csődített be s látott elapidíjjal, kik vagyontalanságuk miatt állandólag nem voltak jelen a törvényhozás székhelyén. A bosszús közönség ezeket »öt forintos mágnásoknak« nevezte el.”

A résztvevők tényleges számával kapcsolatban csupán becslésekbe bocsátkozhatunk: készültek ugyan központi lakáskönyvek, lakjegyzékek, de ezek csak korlátozott mértékben használhatók, sőt az alsótábla naplójában rögzített névjegyzékek felsorolt személyek, valamint az érdemben jelenlévők száma között is jelentős eltérés mutatkozik. Használhatók azonban a titkosrendőrség anyagai: az 1825 és 1840 között tartott négy diéta résztvevőiről ugyanis részletes jellemzések íródtak, melyekhez ráadásul politikai értékelés is társult egy hétfokú skála alapján: a legmegbízhatóbbnak számító politikusok szélsőjobb, a legveszélyesebbnek ítélt ellenzékiek szélsőbal, illetve ultrabal minősítést kaptak. Az 1839–40-es

országgyűlés résztvevőiről azonban egy másik összefoglaló jellemzőcsoport is készült. Egy államkonferenciai mellékletként szereplő, aláírás nélküli, 1840. októberi ügyiratról van szó, amely a regalistaként jelen lévő Majláth János gróf nevéhez köthető, és amely három csoportra osztotta fel a szereplőket: kormánypártiakra, ellenzékiekre, illetve köztes kategóriaként ingadozó politikusokra.

A titkosrendőri jellemzések között húsz egyházi, nyolc világi főméltóságot, tizenkét főispánt és Horvátország kormányzóját, valamint hatvanöt regalistát, azaz összesen százhat felsőtáblai résztvevőt találunk, akik közül hatvankettőt kormánypártiként, negyvennégyet ellenzékieként jellemeztek. A Majláth-féle összesítés huszonegy egyházi, és hét világi főméltóságot, tizennégy főispánt, Fiume és a Magyar Tengermellék kormányzóját és Horvátország felsőtáblai követét, valamint nyolcvanhat regalistát sorol fel, tehát százharminc személyt. Közülük – a tíz egyértelműen be nem sorolható személyt leszámítva – nyolcvanhat tart kormánypártinak, negyvenet ellenzéki szellemiségűnek, ami éppen kétszeres túlerőt jelent. Láthatjuk, hogy az ellenzéki mágnások mindkét összesítés szerint kisebbségben maradtak, de abban az esetben, ha csak a regalistákat nézzük, a titkosrendőrség huszonegy kormánypárti és negyvennégy ellenzéki jellemzést készített el, a Majláth-féle ügyirat pedig harminchat kormánypárti, negyven ellenzéki és tíz ingadozó mágnást sorolt fel. A kormánypárt oldalán szembeötlő, hogy miközben mindösszesen huszonegy személyről (kevesebb, mint az ellenzéki regalisták fele) készült részletes rendőri jellemzés, Majláth János még további tizenkilenc udvarhű mágnás nevét sorolta fel. Róluk azonban, szinte kizárólag olyan megjegyzéseket közölt, miszerint csak rövid ideig van jelen, keveset beszél, csak szavaz, beszél ugyan néha, de ezzel egyáltalán nem gyakorol hatást, stb. Minden valószínűség szerint nagyrészt ezeket az arisztokratákat tekinthetjük az említett „ötforintos mágnásoknak”.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a jellemzések nem teljes mértékben a politikai beállítódást érzékeltették, tehát nem a radikális liberálisoktól az ultrakonzervatívokig terjedő kategóriákat állítottak fel, hanem az udvar és a kormányzat szempontjából értékelt veszélyesség mértéke alapján rangsorolták a diéta résztvevőit. A beosztás mikéntjébe a kormánypárti vagy ellenzéki megnyilvánulások tartalma mellett több más körülmény is belejárt, mint például a politikai képességek, az országgyűlési jelenlét, az üléseken tanúsított aktivitás, a szónoki megnyilvánulások száma, azok minősége, sőt a főrendeknél egyik legfőbb problémaként felmerülő magyar nyelvtudás ismerete, továbbá az intellektuális képességek, a vagyoni és családi háttér, illetve a mozgósítható kapcsolati háló. Ennek megfelelően a legveszélyesebbnek számító ultrabal besorolást öt személy: Andrássy Károly gróf, Batthyány Lajos gróf, Pálffy József gróf, Széchenyi István gróf és Zichy Ödön gróf „érdemelte” ki. További tizenkét mágnás szélsőbal, tíz pedig bal besorolást kapott. A legkevésbé veszélyes, de még ellenzéki csoportot alkotó balközép címke alá tizenhét embert sorolt be a titkosrendőrség. A kormánypárti oldalon

a legkevésbé megbízható jobbközép kategóriában három, a már biztosabb, jobboldali csoportban pedig tizenöt regalistát helyeztek el. Valószínűsíthetjük, hogy az ellenzék és a kormánypárt között ingadozó személyek inkább balközép, semmint jobbközép besorolást kaptak. Ez a tizenhét a háromhoz arány láttán kellőképpen ki is ütközik. A leghűségesebb szélsőjobb titulussal pusztán ifj. Apponyi György gróf, Dessewffy Aurél gróf és Jósika Sámuel báró „dicsekedhetett”.

Összességében tehát az 1839–40-es országgyűlésen az ellenzéki mágnások a regalisták csoportjában átvették a számbeli többséget, még ha a másik három, tisztán kormánypárti csoport létszámát figyelembe véve alul is maradtak. A két osztályozás szerint a diétán mindent összevetve ötven ellenzéki mágnás jelent meg, harminckilencen mindkét jellemzésben szerepelnek, egyikük azonban a Majláth-féle ügyirat szerint kormánypárti, továbbá négyen pedig politikailag ingadozóak.

A megalakuló mágnásellenzék kapcsán a történészek azt az álláspontot fogadják el, hogy a főrendi ellenzék soraiban régi elemek csak nagyon kevesen fordulnak elő, helyettük tehetséges és lelkes újoncok csoportosulásáról kell beszélnünk. Ha megnézzük az ötven személy átlagéletkorát, akkor körülbelül harminckilenc-negyven évet kapunk. Ha viszont csak az ultrabal, a szélsőbal és a bal kategóriát tekintjük, akkor máris harmincnégy-harmincöt évre csökken az átlagéletkor. Ebből a huszonhét személyből – Andrássy Károly bárót, Széchenyi István grófort és Zay Károly grófort leszámítva – már mindenki 1800 után született. Azt is meg kell azonban jegyeznünk, hogy ebből a huszonhét személyből tizenhárman már a korábbi országgyűlésen is szerepeltek, habár Eötvös József báró és Pálffy József gróf ekkor még a diéta másik táblájának ülésein vett részt.

Az ellenzéki mágnások második és egyben legnagyobb sikereként értékelhetjük, hogy szervezettség tekintetében immár a bécsi kormányzat számára is jól érzékelhető módon jelentek meg, olyan csoportot alkottak, amelyet már nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Már az 1839. június 2-án kezdődő országgyűlés elején úgy látta a titkosrendőrség, hogy nagyszámú, de tudatlan ellenzék fog kifejlődni Széchenyi István gróf és Batthyány Lajos gróf vezetése alatt, aki főszervezője és házigazdája lesz az ellenzéki gyűléseknek, összejöveteleknek. Tudjuk, hogy június 10–11-én létre is jött egy úgynevezett ellenzéki mágnás kaszinó. Széchenyi tizenöt alapító tagot sorol fel naplójában, mind az öt ultrabal kategóriába tartozó személyt: Andrássy Károly grófort, Batthyány Lajos grófort, Széchenyi István grófort, Pálffy József grófort és Zichy Ödön grófort; a szélsőbalból Eszterházy Kázmér grófort, Odescalchi Ágoston herceget és Szapáry Antal grófort; a bal csoportból pedig Amadé Viktor grófort, Erdődy Sándor grófort, Zay Károly bárót és a balközép Apponyi Lajos grófort, valamint a csak a diéta elején szereplő és csak a Majláth-féle ügyirat által említett Draskovich Sándor grófort és Pejacevich Péter grófort, végezetül pedig egy Wenckheim mágnást. Utóbbi kapcsán keresztnév hiányában gondolhatunk az alsótáblán helyet foglaló Békés vármegyei követre,

Wenckheim Béla báróra, vagy pedig a diéta elején még jelen lévő regalistára, Wenckheim József grófra.

Batthyányék azonban valószínűleg nem lehettek elégedettek a mágnáskaszinó működésével, s október végén egy újabb csoportosulást is létrehoztak, amit Széchenyi a naplójában kiskaszinóként emleget. A főrendi ellenzék hivatalos megalakulását egy november 18-ai kiskaszinói ülésen mondták ki tizenhárom tag jelenlétében, s megegyeztek abban is, hogy az alsótábla üzeneteit rögtön tárgyalás alá veszik, valamint megpróbálnak közös álláspontot kialakítani, s ezt követően a főrendi ülésen már csak az szólalhat fel másképpen, aki indokait előzőleg ismertette. A névsorban az ultrabal kategóriából Andrássy Károly gróftól leszámítva szintén mindenki szerepelt, a szélsőbal csoportból Szapáry Antal gróf mellett most Batthyány Kázmér gróf és Zichy Edmund gróf, a bal kategóriából pedig Erdődy és Zay mellett ezúttal Szapáry Miklós gróf és Zichy József gróf kapott helyet, végezetül két balközép osztállyal rendelkező regalista, ifj. Eszterházy Mihály gróf és Jeszenák János báró is felsorolásra került.

Hosszabb távon Batthyáynak december 14-én a kiskaszinóhoz benyújtott, kérielt, nemzeti liberális hangvételű, a még szorosabb összefogást és összedolgozást, végeredményben egy egységes, nemzeti, reformszellemű főrendi ellenzék megteremtését sürgető programnyilatkozata is szolgálta a felsőtáblai ellenzék további erősödését. Ebben – „a politikai jogok, minden személyes kiváltságok lassanként történendő” eltörlése mellett – alapelemként fogalmazta meg, hogy a politikai hatalomnak ott kell koncentrálnia, ahol a vagyon és az értelmiség legnagyobb súlya is összpontosul. A mágnásellenzék vezető szerepét azonban nem végcélnak tekintette, hanem szükséges eszköznek „minden rend, minden vallás, minden vélemény felszabadítására”. Batthyány már ekkor censzusos választójogról, népképviselétről, polgári jogegyenlőségről és jobbágyfelszabadításról beszélt. Fontos feladatnak tekintette a parlamentáris szervezkedésen túl az úgynevezett extraparlamentáris „előrenyomulást” is, vagyis a megyegyűléseken az arisztokraták befolyásának növelését, a vezető szerep ottani megszerzését, továbbá a helyi egyesületekben, intézetekben végzett alapítói, igazgatói, felügyelői közreműködést. Ennek érdekében ő elsősorban saját megyéje, Vas, valamint Pozsony, Andrássy Gömör és Zemplén, Odscalchi Pozsony és Nyitra, Pálffy Pozsony, a Szapáry testvérek szintén Pozsony, valamint Moson közgyűléseit látogatták rendszeresen. Fáradozásaik ugyan konkrét eredményekben csak alig mutakoztak meg, sőt már kezdetben többször is belső vitákról értesülhetünk, de maga az a tény, hogy létrejött egy szervezett főrendi ellenzéki mag, amely a későbbi országgyűléseken kellőképpen hallathatta a hangját, előremutató fejlemény volt.

Az ellenzéki csoport önszerveződése az év végére sikeresen lezajlott. Erről egy 1840. január 11-i titkosrendőri jelentés is tanúskodik, mely szerint a főrendi ellenzék „egészen önállóvá lett, a saját elvei szerint cselekszik, s a saját erejére

támaszkodik. Már nem visszhangja a rendi táblának, hanem önmagában álló erős hatalom. A rendi ellenzékkel való érintkezése már nem kérdezősködés, hanem a közös eszmék barátságos kicserélése. A főrendi ellenzék egyesüléséhez nagyban hozzájárult a mánáskaszinónak olyan klubbá való változása, melynek működését a rendek kerületi üléseihez lehet hasonlítani.” A sikeres szervezés legfőbb motorja Batthyány Lajos volt, aki már az első országgyűlési fellépésekor képes volt összefogni a más-más okból ellenzékivé vált, öntudatos arisztokrata politikusokat. Ebben a feladatban nagy segítségére volt felesége, Zichy Antónia grófnő, aki mindvégig támogatta és ösztönözte férje politikai törekvéseit, miközben igazi harcostársa lett. Megnyerő modorával kiérdemelte a „legbőszebb honleány” címet. Testvérével, Károlyi Györgyné Zichy Karolina grófnővel minden bálon, vacsorán vagy fogadáson a társaság középpontjában voltak, nem kevés támogatót szerezve a szabadelvű reformellenzéknek: a fiatal mánások szinte versengtek kegyeikért. Antónia a főrendi üléseket is sűrűn látogatta, ahol pusztá jelenlétével, vagy egy-egy gesztusával hatással tudott lenni a felszólaló politikusokra.

Batthyányék harmadik fontos sikere az volt, hogy erőteljes fellépésüknek köszönhetően el tudták érni a mindaddig hiányzó főrendi napló vezetésének elindítását. Ez egyrészt nagyobb nyilvánosságot teremtett az ellenzéki hozzászólásoknak, másrészt a korábbi, már említett ponderálási rendszert számolta fel. A napló bevezetése jelentősen csökkentette a nádor mindaddig korlátlan módon gyakorolt elnöki szerepkörét, s így a fejenkénti szavazatszámolás bevezetéséhez járult hozzá. „Mivel pedig a szokást, a napló által előidézendő nyilvánosság mellett folytatnia többé nem lehetett, s [a nádor] kénytelennek látá magát – ha csak féltékenyen őrzött népszerűségét kockáztatni nem akarja, a szavazatokat ezentúl minden kérdésnél számítani.” A főrendi ellenzékiek ezt követően sem tudták ugyan átvenni az irányítást, de a viták befolyásolására és a közvélemény megnyerésére kétségtelenül nagyobb lehetőségük nyílt. Hozzátehetjük azonban, hogy a napló elindításához a szintén ezen a diétán zászlót bontó, Dessewffy Aurél gróf vezette újkonzervatívok támogatására is szükség volt.

Összegzőképpen azt mondhatjuk, hogy az 1839–40-es országgyűlésen a mánásellenzék egységgé szervezése sikeresen lezárult. A felsőtábla szereplői közül ötven személyt számíthatunk a csoportosuláshoz, s közülük megközelítőleg húszan-huszonöten tartoztak a legaktívabb belső maghoz. A többiek hosszabb-rövidebb ideig csatlakoztak hozzájuk, olykor csak egyes kérdésekben, hozzászólásaikkal vagy szavazataikkal támogatták, erősítették őket. Az ellenzék tehát megnövekedett súllyal jelent meg a többségében kormánypárti, konzervatív főrendek között, s a szoros együttműködést, valamint Batthyány liberális szellemű programnyilatkozatát alapjaiban elfogadó mánások kellő tekintélyt és nem mellesleg stabilabb anyagi hátteret biztosítottak az 1840-es években felgyorsuló reformpolitizálás számára.

A főrendi ellenzék újjászervezése

Ami a főrendi ellenzék egyik legnagyobb erősségét jelentette, az volt egyik legnagyobb gyengesége is, tudniillik hogy csak saját személyüket képviselő, önálló egyéniségekből állt. Batthyány és Széchenyi már az országgyűlés kezdetétől fogva vetélkedett egymással, mivel hamar kiderült, hogy sok esetben eltérő elképzelésekkel rendelkeznek. Kettejük vitájába pedig több alkalommal más, erős személyiségek is saját elgondolásuk szerint kapcsolódtak be, így például Károlyi György gróf, Zay Károly báró vagy éppen Andrássy Károly gróf. A csoport nagyon heterogén volt mind vérmérsékletüket, mind műveltségüket, mind vagyoni helyzetüket, mind pedig politikai beállítottságukat tekintve. A hagyományos sérelmi, oppozíciós politikát képviselő, valamint az új liberális elvekben gondolkodó egyéniségek közötti együttműködést és munkamegosztást megteremteni is nehéz volt, de fenntartani még nehezebbnek bizonyult. Ráadásul az országgyűlés végeztével a főrendek széteszlottak, és nem maradt olyan fórum, ami össze tudta volna fogni őket.

Az 1840-es évek első felének legmeghatározóbb, a formálódó politikai erőviszonyokat leginkább érintő eseménye Kossuth Lajos fellépése és az általa szerkesztett Pesti Hírlap 1841. januári megjelenése volt. Ez leginkább az ellenzéki főrendeket érintette kényesen. A modern politikai újságírást megteremtő napilap ugyanis szinte azonnal romba döntötte a mágmásellenzék arisztokrata vezetéssel véghez vihető átalakulásba vetett hitét. Már egy 1841. január 31-ei pesti kaszinói ülés kapcsán arról értesülünk, hogy a jelen lévő ellenzéki mágmások, Széchenyi, Batthyány, Eötvös és Zichy Ödön is elítélő módon beszéltek a Pesti Hírlap hatásairól. Egy 1841. február 26-i rendőri jelentés szerint különösen Batthyány, Széchenyi, Erdődy Sándor és Zichy Ödön a pokol fenekére kívánták Kossuthot a hírlapjával együtt, mivel meggyőződésükké vált, hogy az alsó néposztályokat a magyar arisztokrácia ellen akarja hangolni. Deák Ferenc 1841. március 4-én írt levelében arról tudósította Wesselényi Miklóst, hogy „Széchenyi és Batthyány Lajos, Zichy Ödön és a Tárnok, a királyi Tábla és Sztáray, úgy hallom, a hírlapnak rész szerint irányát, rész szerint pedig a modort, melyben írva van, kárhoztatják”. A liberális mágmások kezdetben a lapindítást a kormányzat provokációjának tartották, amit ellehetetlenítésükre akartak felhasználni. Batthyány Kossuthot felbérelt embernek vélte, aki „a demokrácia sátánját az arisztokrácia nyakára akarja hajtani, mert a kormányzat mindig könnyebben tud elbánni a demokráciával, mint egy képzett és gazdag arisztokráciával”.

A Pesti Hírlap körül kialakult vita mindenkit állásfoglalásra kényszerített, mindenkinek nyilatkoznia kellett a Kossuth által képviselt elvek és módszerek mellett vagy ellen. Nem csupán a mérsékelt, középutas és a radikálisabb ellenzéki liberalizmus vált el egymástól, hanem erőteljesebb lett a választóvonal a liberális és konzervatív, az ellenzéki és kormánypárti elgondolások között is, ami természet-

szerűleg rövid távon a liberális tábor gyengüléséhez, s a különféle irányzatok részletes programjának megfogalmazásához vezetett. Az ellenzéki mágnsok különböző módon reagáltak: többen közülük visszarettek, és a konzervatív, kormánypárti irányba tolódtak el, de voltak olyanok is szép számmal, akik idővel alkalmazkodtak az új viszonyokhoz. Széchenyi – mint ismeretes – sajtóhadjáratba kezdett Kossuth ellen, s leginkább a kezdetben hasonlóan gondolkodó Batthyány támogatását szerette volna megszerezni ehhez. Az időközben Pestre költöző Batthyány azonban Széchenyi próbálkozásai ellenére sem kötelezte el magát egyértelműen egyik irányban sem, sőt megpróbálta őt lebeszélni a Kossuthot és lapját élesen kritizálni szándékozó munka, *A' Kelet népe* megírásáról. A gróf 1842. november 27-i, az ellenzék nemzeti politikája miatt keményen ostromozó akadémiai beszédét követően pedig végképp eltávolodott tőle.

A főrendi ellenzék tagjai útkeresés előtt álltak, Batthyány nem találta meg szerepét sem a vármegyei vitákban, sem a hírlapi, publicisztikai életben, így végül az egyesületi mozgalom felé fordult, s az Iparegyesület meghozta számára a kívánt áttörést. Elnöksége már 1841. január végén felmerült, de hivatalosan csak 1842. június 4-én választották meg közfelkiáltással három évre. Először 1841 novemberében vett részt az egyesület közgyűlésén, s ekkor ismerkedett meg Kossuth Lajossal. Batthyány képes volt rá, hogy átértékelje korábbi álláspontját, s ne zárkózzon el teljes mértékben a Pesti Hírlap szerkesztőjével való együttműködéstől. Kettejük kapcsolata innentől kezdve egyre szorosabbá vált. Sosem lettek egymás barátai, már csak az eltérő személyiségük és a köztük tátongó óriási társadalmi szakadék miatt sem, több alkalommal vitatkoztak is egymással elvi kérdésekben, de mégis kialakult közöttük egyfajta munkamegosztás, s az országos ellenzék egységes párttá formálását a „két Lajos” már együtt vezényelte le.

Az újabb országgyűlés közeledtével Batthyány 1843 márciusában fogott neki a főrendi ellenzék újjászervezésének. A május 18-án megnyíló diéta első napjaiban igyekezett az ellenzéki főrendek belső magját tömörítő kiskaszinót ismételtlen életre hívni. A „radikálisok kaszinójaként” is emlegetett kiskaszinó immár élesen elkülönítette magát a konzervatív, kormánypárti színezetű mágnsok nagykaszinójától, s ezáltal a pozsonyi arisztokraták társas eseményein, estjein és báljain is megfigyelhető volt a csoportok egyre élesebb ellentéte.

A főrendi ellenzék létszámának meghatározásakor három fő forrásból indulhatunk ki. A titkosrendőrség már nem készített részletes jellemzést a résztvevőkről, de az Oberste Polizei- und Zensurhofstelle (Legfőbb Udvari Cenzúra és Rendőri Hatóság) 1817 és 1848 közötti vezetőjének, Sedlnitzky grófnak ismerjük egy 1844. novemberi összefoglalóját, amelyben felsorolta és röviden jellemezte az ellenzéki mágnsokat. A felsorolásban összesen harminckilenc arisztokrata szerepel. Záborszky Alajos Országgyűlési Szemléjének 1843. augusztus 25-i száma jóvoltából az országgyűlés elejéről is rendelkezünk egy névsorral. Záborszky három kategóriába osztotta az ellenzéki arisztokratákat: a belső körhöz huszon-

egy politikust rendelt, a tágabb csoportban aztán Haller Sándor gróf kivételével újra felsorolta a szűkebb kör tagjait, valamint még további nyolc mágnást. Végül pedig a harmadik kategóriában tíz arisztokratát említett meg, „kik részint még meg nem jelentek, de váratnak, részint pedig kik még nem szóllottak”. Az Országgyűlési Szemle tehát mindent összevetve szintén harminckilenc fős névsort állított össze. A harmadik forrás a bécsi angol nagykövetnek, Sir Robert Gordonnak tudósító diplomata, Joseph Andrew Blackwell nevéhez fűződik, aki 1844. április 5-i jelentésében negyvenkét ellenzéki főrendet említett meg.

A három összesítés alapján összesen hatvan személy neve rajzolódik ki. Az előző országgyűléshez képest változást jelentett, hogy Károlyi György gróf békési és – a csak Sedlnitzky által említett – Perényi Zsigmond báró ugocsai főispán nem a regalisták csoportjából került ki, utóbbit egyébként Blackwell a haladó konzervatívok közé sorolta. A Sedlnitzky által említett Vay Dániel gróf ekkor még Korpona szabad királyi város követe, majd Bánffy Pál képviselője volt az alsótáblán. Wenckheim Béla báró nevét pedig Záborszky Alajos azért nem említette, mert az országgyűlés elején még Békés vármegye követe volt, az év végén azonban személyes okokra hivatkozva lemondott követségéről, és 1844-ben már a felsőtáblán szerepelt. Itt jegyezzük meg, hogy a nagy tekintélyű Ráday Gedeon gróf, aki a fiatal pesti mágnásokat, köztük Podmaniczky Frigyes bárót is bevezette az ellenzéki mágnások közé, Pest vármegye követeként szintén az alsótáblán foglalt helyet, s ennek megfelelően egyik névsorban sem szerepel.

A hatvan személyből huszonegyen mindhárom felsorolásban szerepelnek. Közülük Batthyány Kázmér gróf, Batthyány Lajos gróf, Eszterházy Kázmér gróf, ifj. Eszterházy Mihály gróf, Eszterházy Pál gróf, Jeszenák János báró, Károlyi György gróf, Odescalchi Ágoston herceg, Pálffy József gróf, Pejacevich Péter gróf, Szapáry Antal gróf, Szapáry Miklós gróf, Teleki László gróf, Teleki Sámuel gróf, Viczay Héder és Viczay Károly grófok, valamint Zay Károly báró már az 1839–40-es főrendi ellenzéknek is tagja volt. Jeszenákot, Eszterházy Pált, valamint Pejacevich Pétert és Teleki Sámuel-t leszámítva mindegyikük az akkori ultrabal, szélsőbal vagy bal kategóriába soroltak közé tartozott. A legszűkebb csoportban így mindösszesen négyen voltak újak: Eszterházy József gróf, a fiatal Zichy-Ferraris Emánuel gróf (Zichy Manó) és Zichy Ottó gróf, valamint az 1839–40-es országgyűlés idején is megjelenő, de ott valódi szerepet még nem vállaló Zichy Pál gróf. A listákban tizennyolc olyan személyt találunk, akik a három összesítésből legalább kettőben szerepelnek, közülük Andrássy Károly grófot, Eötvös József bárót, az 1839–40-ben még ellenzéki borsodi követet, Vay Lajos bárót és néhány fiatal, új erőként megjelenő mágnást (Csáky László grófot, Festetics Géza grófot és Haller Sándor grófot) a belső körhöz kell sorolnunk. Huszonegy további nevet ismerünk, akik csak egy felsorolásban kaptak helyet. Érdeemes megemlíteni, hogy Sedlnitzky sem a centralista Eötvös Józsefet, sem az ekkor már egyre inkább külön utakon járó Széchenyit nem említette meg az ellenzéki mágnások között.

Az 1839–40-ben megismert ötven ellenzéki főrendből harmincegyet találunk meg valamelyik 1843–44-es névsorban. A többiek közül legtöbben a korábbi bal-közép kategóriában szerepeltek, vagy pedig csak Majláth János említette meg őket, de a baloldali besorolást kapók közül is hiányoztak a tízből öten, akik egyébként egyáltalán nem vettek részt ezen a diétán, ahogy a szélsőbaloldali Szapáry Ferenc gróf sem. A legnagyobb hiányzók azonban a Zichy testvérek voltak: Edmund (szélsőbal) és Ödön (ultrabal). Utóbbiról a titkosrendőrség 1840-ben még azt írta, hogy jó eséllyel pályázik arra, hogy az ellenzéki mágnások egyik vezérégyénisége legyen, az 1844 után Fejér vármegye adminisztrátorává kinevezett, 1848-ban pedig hadbíróági ítélet alapján, kémkedés vádjával kivégzett Ödönt azonban immár a kormánypárt oldalán találjuk. Meg kell még említenünk Erdődy Sándor grófot, akit ugyan Záborszky feltüntetett utolsó csoportjában, de mivel neve sem az országgyűlés hivatalos névjegyzékében nem szerepel, sem pedig az immár alaposan vezetett, hétkötetes főrendi napló nem rögzítette egyetlen felszólalását sem, így bizonyosan kijelenthető, hogy nem vett részt az országgyűlésen. Az 1839–40-es állapothoz képest a tizenkilenc hiányzó mellett azonban huszonkilenc új emberrel találkozunk.

A Pozsonyban tartózkodó fiatal Podmaniczky Frigyes lesújtóan nyilatkozott a főrendi ellenzékről: „adtál uram esőt, de alig van benne köszönet; mert ezzel az ellenzékkal aligha megyünk messzire.” Véleménye szerint ez a „törpe minoritás” csak tizenhat állandó, szavazatképes tagból állt, miközben a felsőtábla centruma és az ókonzervatívok csoportja száznyolc szavazattal rendelkezett. Horváth Mihály szerint azonban az újonnan szervezett mágnásellenzék „nem ritkán oly erős állásba helyezte magát a conservatívpart irányában, miszerint ez számtöbbsége mellett sem volt már mindig korlátlan ura a határozatoknak”. A kérdés eldöntésében segíthet, hogy Blackwell nem csupán az ellenzéki mágnásokat sorolta fel, hanem az országgyűlés főrendi résztvevőit ismertette. Szerinte hatvanöten tartoztak a konzervatív kormánypárthoz, tizenheten a haladó konzervatívokhoz és negyvenketten az ellenzékhez. Láthatjuk tehát, hogy az ellenzék természetesen ismételten alulmaradt, de ha csupán a regalistákat nézzük, akkor húsz konzervatív és tíz haladó konzervatív állt szemben negyven ellenzékiel. Az igazságot tehát az ifjú Podmaniczky kiábrándult véleménye, valamint Horváth Mihály lelkesedése között, valahol félúton kell megtalálnunk, mindenesetre a mágnásellenzék a regalisták táborában ezen az országgyűlésen ismételten szilárd szótöbbséggel rendelkezett.

A főrendi ellenzékét továbbra is Batthyány Lajos vezette, aki immár nemcsak szervezőtevékenységével és háttérszerepével tűnt ki. A korábbi országgyűlésen még szerény nyelvtudása miatt csak keveset szónokló Batthyány tudatosan fejlesztett magyar szókinccse, gyarapodó politikai jártassága és tapasztalata nyomán az ellenzék vezérszónokává lépett elő Eötvös József báró és Teleki László gróf mellett. Szinte az összes főrendi ülésen jelen volt, s a legtöbb ellenzéki összeje-

vetelen ő volt a házigazda. Továbbra is szervezetter és kellő szigorral fogta össze a mágánásokat, mesterien mozgatta a szálakat, és koreografálta meg az ellenzéki felszólalásokat. „Még a tekintetével is vezényel!” – jegyezte meg róla a kormány-párt egyik prominense, Majláth György országbíró.

Batthyány és a főrendi ellenzék az utolsó rendi országgyűlésen

Batthyány Lajos az országgyűlés alatt és azt követően is kivette a részét a társadalmi egyesületek munkájából. Miután 1845. augusztus 23-án újraválasztották, továbbra is ő maradt az Iparegyesület elnöke, bár idővel ez inkább csupán tiszteletbeli címet jelentett számára. Elvállalta az elnöki tiszteket a Jégverés ellen Kölcsönösen Biztosító Egyesületben, a Kereskedelmi Társaságban és a Pesti Cukorfinomító Gyár-egyesületben is. Igazgatóválasztmányi tagja lett a Gyáralapító Társaságnak, valamint az Országos Védegyletnek, melynek elnöke a távoli rokon, Batthyány Kázmér gróf lett. Zichy Antónia pedig különösen nagy energiákat mozgósított az országos fiókhálózati rendszert kiépítő Védegylet népszerűsítése érdekében. Batthyány 1839-es célkitűzése részben megvalósult, hiszen mindegyik jelentős egyesület, társaság vezetőségében szerepet kapott néhány ellenzéki mágán, s a társaságok Batthyány és társai bekapcsolódásával szilárdabb anyagi hátteret, nagyobb társadalmi rangot és politikai jelentőséget kaptak. A főrendi ellenzék és különösen Batthyány pedig növekvő országos elismertségre, népszerűsége, kiterjedt kapcsolati hálóra, továbbá társadalmi, politikai befolyásra tett szert. Mindezek következtében pedig alkalmassá vált arra, hogy ne csupán a főrendi ellenzék, hanem az egész magyar liberális ellenzék vezéralakja legyen. Batthyányt 1845-től fogva – személyes, családi tragédiái ellenére is – egy nagy ívű cél foglalkoztatta: a különféle csoportosulásokból álló ellenzék egységének megteremtése. Az országos belpolitikát ekkor már az adminisztrátori rendszer bírálata határozta meg, 1845 első felében ugyanis a vármegyék több mint felébe kormányhivatalnoknak tekintett teljhatalmú adminisztrátorokat nevezett ki a bécsi kormányzat. Az országhatárokon túl az 1846 februárjában Krakkóban kitört lengyel felkelés érdemel említést, amit a fellázított lengyel parasztok segítségével verettek le. Ez a tény erősítette fel Batthyányban a jobbágyfelszabadítás sürgősségének kérdését.

A központi vezetőség felállításával 1845 novemberében Batthyány formálisan is az ellenzék élére került. Több értekezlet és előkészítő tanácskozás után, a konzervatívok pártalakulása által sürgetve, végül 1846. november 15-én mondták ki, hogy 1847 márciusában megtartják az ellenzék országos konferenciáját, továbbá hogy a jövőben Batthyány vezetésével egy egységes ellenzéki testületet kívánnak létrehozni. Batthyány feladata a vidéki liberálisok meghívása lett: díszes körlevelét 1846. december 26-án bocsátotta ki. Az ellenzék egységes párttá szervezésének következő fontos állomása – Batthyány és Kossuth kezdeményezésére

– a mérsékeltebb, de nagyobb létszámú, több ellenzéki mágnást is soraiban tudó, Teleki László elnöklete alatt álló Nemzeti Kör, valamint a radikálisabb, de kisebb létszámú, Kossuth Lajost is tagjai között tudó, Ráday Gedeon elnöklete alatt álló Pesti Kör egyesítése volt, amely Batthyány indítványára Ellenzéki Kör néven valószínűleg 1847. január 22-én. Az 1847. március 15-én mintegy ezerkétszáz fő részvételével megtartott ellenzéki konferencián lefektették és elfogadták az Ellenzéki nyilatkozat alapelveit, és ezzel együtt egy héttagú bizottságot küldtek ki annak véglegesítésére. Az így elkészült pártprogramot a Batthyány elnöklete alatt megtartott június 6–7-i konferencián fogadták el. Batthyány Lajost ugyanekkor hivatalosan is megerősítették az ellenzék Központi Választmányának elnökeként. Az Ellenzéki nyilatkozat szinte a teljes opposíció nézőpontját tükrözte, Deákét éppúgy, mint Kossuthét vagy Batthyányét. Kiemelendő, hogy az örökös tartományok alkotmányos átalakulásának szükségessége osztrák kezdeményezésre Batthyány támogatásával került be a nyilatkozatba.

Az utolsó rendi országgyűlés felé közeledve az egységesülő ellenzék szorosan együttműködve igyekezett összehangolni a liberálisok követválasztási kampányát. Batthyány legnagyobb sikerének a Pest vármegyei ellenzék által sem teljes mellszélességgel támogatott Kossuth Lajos követé választását könyvelhette el. Ennek érdekében főkéntként latba vetette minden tekintélyét és befolyását, s jelentős összeggel támogatta a korteshadjáratot. Ennek fő látványossága a Kossuthot és Szentkirályit éltető választók tömegének 1847. október 17-i bevonulása volt a pesti vármegyei házához. A menet élén Batthyány Lajos lovagolt – Beniczky Ödönt leszámítva – kivétel nélkül ellenzéki mágnások gyűrűjében: ott volt mellette Batthyány Kázmér gróf, Teleki Domokos gróf, Ráday Gedeon gróf és Podmaniczky Frigyes báró, valamint a fiatal Batthyány (Strattmann) Ödön gróf is.

Batthyány és a főrendi ellenzék azonban nem csupán pénzzel támogatta a liberális ellenzékiek megyei megválasztását, de többen azzal is megpróbálkoztak, hogy az alsótábla ellenzéki többségének biztosítása érdekében követé választásuk magukat. Felmerült például Batthyány Lajos vasi, Batthyány Kázmér gróf Fejér vármegyei, Pálffy József gróf mosoni, Zichy Ottó gróf győri követsége is. Végül azonban csak az 1844-ben tragikus hirtelenséggel életét vesztő Andrássy Károly gróf fiai jártak sikerrel, Andrássy Gyula gróf zempléni, Andrássy Manó gróf pedig tornai követ lett, s bizonyos mértékben a harmadik testvér, Andrássy Aladár gróf is szerepet kapott az alsótáblán özvegy édesanyjuk követeként. Itt jegyezzük meg, hogy a főrendi ellenzékeltől eltávolodó Széchenyi István gróf Moson vármegye köve lett.

Horváth Mihály munkájában ismételten nagy lelkesedéssel szól a főrendi ellenzék szerepéről: „A főrendi ellenzék, mely a törvényhozásnak a követi ellenzékkel összefüggő tényezőjét képezte, oly kifejlődött alakban tűnt fel ezen országgyűlésen, hogyha azt például az 1836-ki országgyűlésével összehasonlítjuk mind száma, mind függetlensége, mind szellemtehetsége tekintetében, csudálkozunk

kellene a nagy gyarapodáson, melyet az ellenzék, demokratiai iránya dacára is, nyert az arisztokrátiában, ha e jelenetet eléggé meg nem fejtené az, hogy az ellenzék fő törekvései nemzeti célokra voltak irányozva. Még akkor csak fehér hollóként állott fel egy-egy főrendű hazafi az országnagyok és főpapok többnyire minden nemzeti kívánatnak ellenszegült tömegéből; most már gondjába került a kormány s udvarnak, hogy a főrendi táblán magának állandó többséget biztosítson. Most a főrendi ellenzék nemcsak ugyanazon harcot vívta a kormánypárt ellen, melyet az alsó ház ellenzéke, hanem, egynémely ízben, még ennél is nagyobb hévvel s lelkesedéssel vívott. A főrendi ellenzék élén folyton gróf Batthyány Lajos állott. Szavára, kit az összes országos ellenzék pesti összejöveteleiken főnökül választott, önként indult a főrendi tábla ellenzéke. Csak egyszer kellett hallani őt, midőn valamely fontosabb tárgyban emelt szót, s látni a megdöbbenést, melyet komoly, erős okoskodása, hímезetlen igazmondása a tábla többségében okozott, hogy meggyőződjünk, miképpen a férfiú lelke és szíve teremtvé van arra, hogy a nemzetnek viharos időkben is vezetője legyen. Mellette Perényi Zsigmond, Batthyány Kázmér, Wenckheim Béla, Károlyi György s mások kitűnő helyet foglaltak; de elvszilárdságra, szónoki hatásra s befolyásra nézve első volt közöttök a már a múlt gyűlésekről ismeretes Teleki László. Új jelenet volt a főrendi táblán, hogy már a főméltóságokat viselők közül is többen, mint Batthyány Imre, Vay Ábrahám s mások is, az ellenzékkel tartottak. Hiányzott ellenben az országgyűlés elején a főrendi tábla egyik leggeniálisabb szónoka, Eötvös József, kit, mivel centralisatiói rendszere miatt az ellenzékkel némileg meghasonlott, csak később, a márciusi események bírtak a megjelenésre. Az ellenzéki pártnak a főrendűek soraiban e tetemes gyarapodása az egész főrendi tábla tekintélyét s hitelét nevelte a nemzet előtt. Kétségtelen bizonyosága ennek ama sajátságos körülmény, hogy míg az 1832/6-ki országgyűlés alatt, midőn a demokratiai elveknek még csírája is alig látszott a magyar közélet mezején, az előhaladottabb hazafiak egyik jelszava volt, a főrendi táblának, mely minden reformot gátol, eltörlése: most, miután a népérdek s egyenlőség elvei oly erős gyökereket vertek, e kívánatnak hangja sem volt többé hallható.”

A főrendi ellenzék létszáma és összetétele kapcsán jelen esetben az Ellenzéki Kör 1847-es tagnyilvántartását vehetjük kiindulási alapnak. Eszerint az országos szabadelvű ellenzéket és a pesti liberális értelmiséget tömörítő szervezet hatszáznyolc nyilvántartott tagjából ötvenhét volt arisztokrata származású; a több mint kilencszázalékos arány a maga nemében mindenképpen figyelemre méltó. Mind az ötvenhét személyt megtaláljuk a tagdíjfizetési összesítésekben is, s közülük csupán négyen nem tettek eleget kötelezettségüknek. Az ötvenhét főből az országgyűlési névjegyzék szerint negyvenheten vettek részt az 1847–48-as diétán, s közülük a két említett Andrássy testvér, valamint Majthényi József báró 1848 márciusában Baranya követeként az alsótáblán foglalt helyet. A negyvenhét főből huszonhárman szerepelnek az ellenzéki főrendek valamelyik 1843–44-es név-

sorában is. Az országgyűlési résztvevők között további tizenhat olyan főrendet találunk, akik a korábbi diétán ellenzéki mágnások voltak, de az Ellenzéki Körnek a nyilvántartás szerint nem lettek fizető tagjai. Közülük heten egy, öten két névsorban szerepeltek, négyüket pedig mindhárom összesítés említette: Eszterházy Kázmér grófot, Pejacevich Péter grófot, Szapáry Antal grófot és Zay Károly bárót. A főrendi ellenzék tehát – az országgyűlés egész időtartamát figyelembe véve – körülbelül hatvan, hetven főből állhatott, akik között újonnan megjelent, fiatal mágnások is szép számmal megtalálhatóak voltak, például az Almássy testvérek, Dénes és Kálmán, Berényi Ferenc gróf, Bethlen József gróf, Eszterházy István gróf, Podmaniczky Frigyes báró, valamint Vay Dániel gróf. A feltételezett összlétszámnak nagyjából megfelel a Kossuth által indítványozott, sérelmeket is magában foglaló alsótáblai válaszfelirat december 4-e és 11-e közötti, hat ülésnapot felölelő, szokatlan módon hosszúra nyúló felsőtáblai vitája, amely során számításaink szerint összesen száznegyvenkilencen nyilvánítottak véleményt: a konzervatív módosító javaslat mellett, az indítványozó főpohárnokmestert is beleértve kilencvenheten, az alsótábla támogatása mellett pedig ötvenketten. A politikai pártcsoportosulások itt minden eddiginél nagyobb aktivitással feszültek egymásnak, s a mágnásellenzék az első három napon nem csupán szellemi, de számbeli fölénybe is került. Ekkor harmincegy ellenzéki felszólaló mellé huszonhét kormánypárti szónok társult. A negyedik napon, csak a hetvenkettedik hozzászóló után került először többségbe a kormánypárt, de a nap végén így is csupán két szavazattal vezetett, s még az ötödik vitanap után is csak kilencvoksnyi különbség volt a két tábor között. A hatodik napon azonban a bécsi kormányzat számára létkérdéssé váló kormánypárti mozgósításnak köszönhetően sikerült biztosítani a többséget. Ekkor kilenc ellenzéki mellett negyvenhárom kormánypárti szavazat érkezett. Egyedülálló módon egy országos főméltóság, a Horváth Mihály által említett Batthyány Imre gróf főlovászmester is az ellenzék oldalára állt, de Károlyi György gróf békési főispán mellett így tett Vay Ábrahám gróf máramarosi és Gyürky Pál krassói főispán is. Az ötvenkét ellenzéki felszólalóból harmincnyolcan a korábban felvázolt körből kerültek ki: vagy az Ellenzéki Kör tagjai voltak, vagy az 1843–44-es országgyűlésen is már a mágnásellenzékét erősítették, vagy pedig mindkét kritériumnak megfeleltek. Sokan életükben először szólaltak fel a felsőtábla ülésein, szinte mindenki előadta álláspontját néhány szóban, vagy olykor végelethetetlenül hosszú szónoklatban. A hosszas vita következtében a nádor többször kérte a főrendeket, hogy röviden nyilatkozzanak. Sokan többször is szót kértek: az ellenzék részéről Batthyány, Vay Dániel gróf, Vay Lajos báró, Vay Ábrahám gróf, Szapáry Antal gróf, Teleki Domokos gróf, Gerliczy Félix (Bódog) báró, Károlyi György, Ráday Gedeon és Pálffy József grófok kétszer, Teleki László gróf háromszor nyilvánított véleményt; a kormánypárt oldaláról Szécsen Antal, Pálffy Móric grófok kétszer, Ürményi József tolnai főispán háromszor emelkedett szólásra. Festetics Miklós gróf a heves vita lényegéről a következőképpen nyilatkozott:

„akarom, hogy a naplóban nevem is álljon, hogy majd akkor, midőn mindnyájan porrá lettünk, s ha szabadságunkat elvesztvén, talán abszolutizmus alá jutunk, legalább utódaink lássák, kik voltak azok, kik a szabadságot védték, s ismét kik voltak azok, kik az abszolutizmusnak hódoltak.”

Az 1847. november 11-én megnyíló országgyűlés főrendi ellenzéke tehát ugyan ismételten kisebbségben maradt, de a regalista csoportban a fiatal jurátus hallgatóság által egyre erőteljesebben támogatva megőrizte jellegadó erejét, s immár minden eddiginél nagyobb harcra, sosem látott mozgósításra kényszerítette a kormánypárti oldalt. Batthyány a főrendi ellenzék vezéréként a felsőtábla ülésén vett részt, s Kossuthal szorosan együttműködve irányította az országos ellenzékét. Kevesebb nyilvános beszédet tartott, mint 1843–44-ben, s inkább a háttérből vezényelt. Március 3-án Telekivel együtt hallgatta meg Kossuth történelmi jelentőségű felirati beszédét, de a Bécsbe utazó nádor távolléte miatt nem tudta annak mielőbbi főrendiházi megtárgyalását kieszközölni. Kossuth a késlekedést látva a főrendek megkerülésével akarta a feliratot Bécsbe vinni, de Batthyány – megvédve a főrendek és a magyar arisztokrácia tekintélyét, s ragaszkodva a törvényes formákhoz – lebeszélte erről a tervről, csupán egy sürgető felírást javasolt, s közben Pozsonyba rendelte az összes szóba jöhető távol lévő ellenzéki mágnást. Ekkor érkezett oda például Eötvös József is. A főrendi ellenzék azonban éppen most, a döntő pillanatban indult bomlásnak. Podmaniczky Frigyes báró a március 9-i ellenzéki tanácskozáson kijelentette, hogy nem támogatja Kossuth javaslatát, a következő napokban pedig többen csatlakoztak hozzá. Batthyány – állítólag dühbe gurulva – kijelentette, hogyha az ellenzéki főrendek nem állnak ki egységesen a felirat mellett, akkor a parasztok és kisnemeselek élén maga vonul a mágnások és a kormány ellen, de a meghátrálók március 12-én továbbra is kitarítottak álláspontjuk mellett. Március 13-án azonban kitört a bécsi forradalom, melynek híre még aznap este megérkezett Pozsonyba, s így a mágnásellenzékben is azok kerültek többségbe, akik a kormányzat szorult helyzetét radikális reformok kikényszerítésére kívánták felhasználni. Az alsótábla Kossuth javaslatára küldöttséget menesztett István nádorhoz, hogy a felirati javaslatot azonnal tűzze a főrendi ülés napirendjére. A március 11-én Pozsonyba visszaérkező István nádor március 13-án délelőtt még azt az utasítást kapta Lajos főhercegtől, hogy ne engedje át a feliratot, de az érkező hírek hatására nem látott más lehetőséget az országgyűlés rendjének megőrzésére. Végül március 14-én, délután 3 órakor a nádor felolvasta a feliratot, s a főrendek az országgyűlési ifjúság zajos kardcsörtetése közepette közfelkiáltással elfogadták azt, majd még aznap tizenkét tagot delegáltak a Bécsbe induló országgyűlési küldöttségbe: az ellenzékiek közül Batthyány Lajos mellett Teleki László grófot, Szapáry Antal grófot, Wenckheim Béla bárót, Károlyi György grófot és Perényi Zsigmond bárót. Az esti órákban Kossuth Lajos a Zöldfa fogadó erkélyéről az ünneplő pozsonyi tömegnek Batthyány Lajost már mint Magyarország leendő felelős miniszterelnökét mutatta be.

Írásunkban arra vállalkoztunk, hogy Batthyány Lajos – a történészek által már korábban részletesen feltárt – reformkori politikai életrajzát a főrendi ellenzékben betöltött szerepkörén át mutassuk be. Ennek érdekében szükségesnek tartottuk részletesen ismertetni a felsőtábla szerepét, szerkezetét, valamint az ellenzéki szervezkedés nehézségeit, lehetőségeit. Mindhárom országgyűlés esetében fontosnak tartottuk rekonstruálni a főrendi ellenzék létszámát és összetételét, hogy lássuk, milyen súllyal rendelkeztek, s milyen arányban hallathatták hangjukat a konzervatív többségű felsőtablán. Láthattuk, a csoport összetétele az idő előrehaladtával sokat változott: a korábbi országgyűlésen részt vevő főrendek mellé mindig érkeztek új, fiatal erők, mások pedig egy időre vagy véglegesen elhagyták az ellenzéki táborot vagy a nyilvános politizálás színterét. Véleményünk szerint, bár Batthyány liberális hangvételű programjával a csoport minden tagjának tisztában kellett lennie, 1839-ben az udvar törvénysértő politikája folytán országossá váló ellenzéki hangulat volt a fő szervező erő. 1843-ban azonban a hagyományos sérelmi politika és a liberális gondolatvilág már sokkal élesebben különült el egymástól, s már a nemesi adózás kérdése uralta a politika színterét. 1847-ben pedig a főrendi ellenzék immár az országos Ellenzéki Párt szerves részeként kezdte meg diétai működését. A csoportosulásban feltűntek olyan, szinte önálló intézménnyé váló személyiségek is, mint Széchenyi István gróf vagy Eötvös József báró, akik, s gondolunk itt elsősorban Széchenyire, idővel külön utat jártak be.

Felesleges lenne tagadni, hogy a polgári átalakulás legfontosabb társadalmi bázisa nem a magyar arisztokrácia volt, ahogyan azt Batthyányék eltervezték, de hangsúlyoznunk kell, hogy az ellenzéki mágnások tekintélyükkel, befolyásukkal, kapcsolati hálójukkal és vagyoni helyzetükkel aktív részesei, s néhány tagjuk esetében közvetlen irányítói lettek a magyar polgári reformfolyamatnak. A mágnásellenzéknek köszönhetően a felsőtáblán is megjelent egy nem elhanyagolható, az alsótábla haladó indítványait és sérelmi állásfoglalásait támogató oppozíciós erő. A kétkamarás országgyűlés működési mechanizmusa, miszerint minden törvénykezdeményezés az alsótábláról indult ki, s a felsőtábla azt csak megtárgyalta, valamint a felsőtábla ismertetett szerkezete miatt nem lehetett felborítani a világi és egyházi hivatalviselők segítségével bebetonozott kormánypárti többséget, de ennek ellenére a regalista mágnások között mindvégig meg tudták őrizni számbeli többségüket és szellemi fölényüket, 1847-ben pedig egy olyan méretű és minőségű vita vette kezdetét a felsőtáblán, ami mindaddig elképzelhetetlen volt.

Reményeink szerint munkánk hozzájárulhat annak megértéséhez, hogy Batthyány segítségével hogyan lett a magyar egyházi és világi arisztokráciát politikailag reprezentáló felsőtábla csupán néhány ellenzéki mágnást felvonultató, erőtlen csoportosulásából egy jól működő, szervezett ellenzék, s hogyan lett annak – 1839 előtt szinte teljesen ismeretlen – vezetőjéből, alig pár év alatt Kossuth legszorosabb munkatársa, az országos ellenzék vezetője és gyakorlati irányítója, majd magától értetődően Magyarország első független, felelős miniszterelnöke.

Végezetül álljon itt azoknak a neve, akik a főrendi ellenzék megszületésétől kezdve egészen az 1848. márciusi eseményekig terjedő időszakot végigharcolták Batthyány Lajos oldalán, s lettek ezáltal a leendő miniszterelnök legszorosabb támogatói, politikai munkatársai: Batthyány Kázmér gróf, Eszterházy Kázmér gróf, ifj. Eszterházy Mihály gróf, Jeszenák János báró, Károlyi György gróf, Pálffy József gróf, Szapáry Antal és Szapáry Miklós grófok, Teleki Domokos, Teleki László és Teleki Sámuel grófok, Viczay Héder és Viczay Károly grófok, valamint Zay Károly báró. S emlékezzünk meg Andrássy Károly grófról és Odescalchi Ágoston hercegről, akik – valószínűsíthető módon – 1844-es, valamint 1848-as haláluk következtében nem lehettek tagjai az utolsó rendi országgyűlés főrendi ellenzékének.

■ FÜGGELÉK

Batthyány országgyűlési felszólalása a főrendi napló ügyében

Pozsony, 1839. október 25.

Méltányosság és érdek egyesülve – ezen indítványok kétségkívül meg fogják szerezni a többséget. Méltányosság azért, mert ha a többség szavazatának van bizonyítványa az üzenetben, nem méltó-e, hogy a minoritásnak [kisebbségnek] is legyen bizonyítványa abban. A többség szavazata az üzenet által tetté válik, s így bár akarja az vagy nem, mindenesetre a közvélemény ítélete alá esik, s ha úgy – méltó-e a minoritást gátolni, hogy ő is ezen nézeteit ugyanazon bíró elibe ne vihesse? A minoritást nem diadalomra, hanem csak a vitára tart számot; „suum cuique” [mindenkinek meg kell adni, ami neki jár] hirdesse üzenetében a többség, hogy győzött, mutassa meg a naplóban a minoritás, hogy vívott; de a többség érdeke is kívánja a naplót. Én természetesen azt teszem fel, hogy mindég az győz, akinek igaza van, de meglehet nem mindenki okosodik így, tehát a többség érdekében fekszik, hogy minél inkább nyilvánuljon az, mily fegyverrel és mily fegyver ellen harcol, hogy ötet nemcsak szám, hanem igazság és bölcsesség is gyámolítja.

Midőn most nemsokára a nemzetnek egy új coordinatióról [elrendezésről] kell gondoskodnia, nemde igen fontos dolog a napló? Nem ebből lesz-e leginkább képes az ország ítéletet hozni? Vajon mi módon munkáltak a különféle testületet az eddigi mechanizmussal? Mely institutum [intézmény] volt leginkább az ember, hazaszeretet és vélemény függetlenségének menedéke, mely institutum nyújt jövődre is legbiztosabb kezességet arról, hogy mely arányban lesz tanácsos ezen túlhatásukat kimérni, melyben létez leginkább a két tábla közti irány naponként növekvő divergentiájának [nézeteltérésének] eleme. Miért ne kívánná ezen táblának érdeke ezen felvilágosítást? Mi csak azt

akarjuk, hogy ki-ki azt hallhassa, mit hallani mindenkinek kellene, ezt eszközli a sajtó; ellenben gátolhatja ugyan ezen táblának votuma [szavazata], de nem hiszem, hogy ezen votumokhoz jussunk [jogunk] volna.

Azt tartom, mindenki annak tartozik számot adni, kitől bizonyos mű-körbe helyeztetik; a mágnások születés és örökösödési jogaiknál fogva a nemzet által helyeztetek ide, annak tartoznak tehát számot adni – s mi akarnánk ezen számadásnak lehetőségét nehezíteni? Vagy megtagadhatjuk-e a felelősség terhét? Jaj akkor nekünk, ha ezt tenni szándékoznánk; azt tartom, hogy magyar mágnás örökös utasítással nincs ugyan kötve, de annál inkább felelős képviselője a nemzetnek! A naplót pártolom.

(A felszólalást rögzítette Stuller Ferenc: Országgyűlési tudósítások. Pozsony, 1839–1840. 43. szám. 365–366. p. Közl Molnár András: *Viam meam persequor. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig*. Budapest, 2007. 361–362. p.)

Batthyány országgyűlési beszéde és felszólalása a szólásszabadság ügyében

Pozsony, 1840. április 22.

A két utóbbi országgyűlés folyamata alatt e tekintetes rendek nagy többsége s ezen táblának nem csekély minoritása [kisebbsége] méltóságtok ebbeli meggyőződésének, mint látszik, bevehetlen sáncait 23-szor rohaná meg sikertelenül annyira, hogyha meg-gondoljuk, mind a két felekezet mennyire tartja ezt dicsőségének, látszólag nincs sem-mi ok arra, miért hagyjanak fel önként a felekezetek állásukkal, mindamellert mégis azt állítom, hogy ha méltóságtok a valódi alkotmányos elvek kívánatainak eleget akar-nak tenni, mármost kötelességök engedni, ha mindjárt méltóságtokat az eddig követett ösvényen tiszta meggyőződésük tartotta is meg. De hogy ezen okoskodásomat méltó-ságtok méltányolják is, szükséges, hogy mindenekelőtt a mi alkotmányunknak szavain kívül azt is megösmérjük, hogy egy bizonyos alkotmányos szellem is létez. Ha méltó-ságtok azon szellemben hisznek, már kevésbé tartok attól, hogy a következő igazságot tagadni fognák, hogy tudniillik minden kéttáblás monarchiai alkotmányunknak lelkében létezik a felsőtáblának azon kötelessége, még meggyőződése ellen is, az alsótáblához csatlakozni azon pillanatban, melyben kivilágosodott előtte, hogy ő a nemzet nagyobb részének sympathiáját [rokonszenvét] nem képviseli, és hogy csak ezen pillanati en-gedékenységgel a korona és a törvényhozás azon összeütközését megelőzheti, melynek következtében a törvényhozás a kormányt vagy a kormányzási machina [gépezet] megállítása által kényszerítené, hogy a maga hatalmának törvényes határaitól meg-emlékezzék, vagy pedig végre arra bírhatná, hogy ő ezen kényszerítést más, mint alkot-mányos eszközök által megóvja, sőt ha ez neki nem sikerülne, akkor az erősb jogával élve még a törvényhozásnak és az alkotmányos kényszerítő szabályok szentségének is

dacolna. Csak ezen pillanati lemondás egy vétőről, melyet sok alkotmányok bizonyos kiváltságos testületeknek engednek, bízván ezeknek belátásuk- és hazafiúságukban, s miben talán éppen az ily alkotmányoknak hiánya fekszik, csak ezen önkéntes lemondás, melyet minden újabb publicisták a fentebbi esetekben mint parancsolatot jelelnek ki, és a jelen időben a leghíreseb országos férfiak a magok terveik ellenére is gyakoroltak – csak ezen lemondás, mondom, oldja fel a többször nevezett minoritást a legiszonyúbb felelősség alól, de egyszersmind azon esetben, ha attól vonakodik, kötelességének egyenes elmulasztásán kívül még indirecte [közvetetten] mindazon kísértéseket s ezeknek lehető következményeit lelkiismeretére halmozza, mely kísértéseknek már annyi kormány engedett, mely következmények pedig gyakran a legjobb számítók számításai gúnyolva, igen sokszor a gyermekek vérével az atyák politikai bűneit törölték el. Vagy talán kételkedik valaki azon, hogy a szabad szólásnak pusztá említésére is az egész nemzet a lomnici csúcstól egész a Száváig [északtól délig] és a keleti szomszéd országtól a nyugotiig bosszúsán csikorgatja fogait a bilincseltszó béklyóiban, és ezen erőszak felett jajt kiált? Kételkedik valaki azon, hogy ezen táblának majoritása [többsége] csak egy igen csekély minoritás vágyait képviseli? Kételkedik valaki azon – ha mindjárt azon avult voksméreteget megemlíteni akarnók is –, hogy ezen gyülekezetnek kirekesztőleg saját súlya inkább egy oly súly legyen, mely ily kérdésben és a nemzeti akaratra tett hivatkozáskor mintegy negatív nagyság szerepel? De el mellőzvény ily észrevételt, mely bizonyára azért nem kevésbé fontos, mert bármi objective adassék is elő, bizonyos okoknál fogva ezen helyen mindig csak megtámadásnak, invectivának [kirohanásnak] tekintetik – nem érintve tehát tovább ezen észrevételt, bizonyos az, hogy mihelyt a nemzeti többség akarata kitudásáról van a szó, a voksoknak a másik terembei állása vétethetik csak az egyetlenneg fennálló törvényes zsinórmértéknek, s pedig annál inkább, mivel ezen arány a jelen lévő mágnások érdekeit és a jelen nem lévő mágnásoknak szavazatait is már magában foglalja. Ezt megismeri maga az alkotmány is, midőn a gépfenntartó alabort [kerékkötőt] testületre bízza. Ha tehát áll az, hogy méltóságatok e kérdésben az országnak csak egy csekély minoritásával bírnak, és ha áll az is, hogy méltóságatok erkölcsileg kötelesek inkább önként meggyőződésüket alárendelni, mintsem a fennemlített conflictus bekövetkezzék: így csak azt kellene még megmutatnom, hogy ama conflictus elkerülhetetlen, ha méltóságatok a kívánt áldozatot hazájoknak ez alkalommal megtagadják. Tegyük fel, hogy méltóságatok fel nem eresztik, mi fog történni. Akkor a tekintetes rendek hihetőleg mindaddig mit sem fognak sanctio [királyi szentesítés] alá bocsátani, míg tetteleg orvosolva nem lesz az a szólásszabadsági sérelem, s méltóságatok minden törvényes úttól el lesznek zárva, a kormány kívánatinak eleget tehetni. Kezessenek-e méltóságatok akkor arról, ami ezután történhetnék? Kezessenek-e azért, ha vajon nem fog-e ismételtetni s visszatérni az 1823. év? Kezessenek-e arról, hogy azon esetben nem fognak teljesedni azon fenyegető szavak, melyeket e helyen nemrég egy magas autoritas [tekintély] ejtett ki, megmutatván ezáltal legalább, hogy az eszme már régtől fogva nem szűz, ha mindjárt a kéz még tiszta volna is? Vagy tegyük fel, hogy sikerülne mégis oly eszközök által, minők, különböző foganattal, máris Békés-

ben, Tolnában s másutt használtattak – hogy sikerülne, mondom, ezek által egy pillanati engedményt alulról kieszközleni –, mi történnék ezután? Ekkor kivívatott ugyan egy mától holnapig tartandó győzelem, ekkor állíttatnak az újoncok, ekkor talán meg fogna menteni a törvényességnek látszatja is; de kérdem, meg van-e mentve maga a törvényesség is? A győzelem vajon tartós lesz-e, és nem fognak-e éppen ezen győzelemnek fő bajnokai az országban mint gyászvitézek szerteszéjjel bolyongni? Nem fogja-e ekképp csakhamar azon kormány a törvényszerűség szilárd talaját maga alatt porhanyóvá tenni, mely az elvtelen líderek felhívásait követve oly ösvényre lép, mely igazságnak és törvénynek járhatlan, melyen azonban a csel, lelkiesméretlenség és erőszak annyival gyorsabban haladnak, míg azon derék társaság ismét az önkény mocsarába süpped? Vagy talán a múlt alkalommal érkezett királyi leírásban és az abban – mint némelyek magyarázzák – ígért amnestiában bíznak méltóságtok? Vagy oly szellemben kell azon királyi leírást venni, hogy annak némely szavai által még a jövőre nézve is biztosítást akart öfelsége a nemzetnek a jelen kérdésre nézve nyújtani, s akkor mi értelme van még méltóságtok ellenszegülésének? Vagy pedig oly szellemben, hogy azon szavak által csak valami ügynevezett kegyelem, vagy talán még az sem elég határozottan ígértetett, s akkor nem kételkedem, hogy a tekintetes karok és rendek még idején engedekenységüket ezen concessio [engedmény] mértékéhez fogják szabni; s így látják méltóságtok, hogy ha továbbá is véleményükhöz makacson ragaszkodnak, minden, még azon kedvezőknek látszó valószínűségek is ugyanazon ösvénybe vezetnek, és hogy csak egyedül korszerű engedekenységük méltóságtokat legalább a hazaveszedelmeztetők céhéből emelheti ki, de még a hon jótevőivé is teheti; mert valamint az igaznak imádsága, úgy az egyesült nemzetnek kérelme soha meghallgatatlanul nem maradhat – mert valamint az igaz csak annak akarátját tükrözi, kihez folyamodik, úgy a kormány csak azok akarátjának legyen tükrözője, kik tőle követelnek; s így e kettők csak akkor jöhetnek eredetükkkel ellenszegülésbe, ha természetüket megtagadják. Felszólítom tehát méltóságtokat ezen következtetések méltánylására, tekintetbe vévén a homályos jövődőt is, mely nem kevésbé fenyegető azért, mert nincs legközelebb, de nincs is messzebb azért, mert még bizonytalan. Szűnjenek meg tehát méltóságtok valahára a kormányt védelmezni quand même [csak azért is] – gondolják meg, hogy méltóságtok a királyi kiváltságokért túlvitt buzgalmokkal mindazon aristocraták által követett úton járnak, kik ily módon mind magokat, mind a királyságot tönkretévek: *parce q'ils etaient plus royalistes que le Roi* [mert királypártiabbak voltak a királynál]. – Ne támaszkodjanak méltóságtok a tömegek részvétlenségére, avagy azon hiedelemre, hogy azokat könnyen ellenünk felháborgathassák, hanem pillantsanak vissza ezen tekintetben a múlt századra, midőn ugyanezen zsilipet hasonló szándékkal nyitották ki, azáltal azonban semmit kevésbé, mint ön célzataikat mozdíták elő. Noha méltóságtok itt a helyzeteknek tökéletes egyenlőségét nem lelik is, mégis azoknak szembetűnő hasonlatosságát tagadni nem fogják, s ennél többet, mint tanúságot a történettől követelni jogunk nincs, miután úgy hiszem, hogy szavazatomat a tekintetes karok és rendek izenete mellett az eddig e tárgyban tartatott ülésekben elgendőképp – okerőkkel – támogattam. Ma szán-

dékoztam méltóságoknak szavazatait szükségképp részünkre hódítandják, ha e következőkben egyvéleményűek leszünk: ha méltóságoknak is úgy, mint nekünk, a szabadság a legdrágább, s a szolgaság legelviselhetetlenebb – ha méltóságoknak úgy, mint nekünk, politicus jogaik nem szentebbek politicus kötelességüknél –, ha méltóságoknak, mint nekünk, a nemzet egyessége és jóléte most inkább, mint máskor, synonymumok [rokon értelműek]; és ha ennek következtében végképp velünk kezet fognak abban, hogy: „salus Patriae suprema lex est” [a haza üdve egyen a legfőbb törvény]. Pártolom az izenetet.

(A felszólalást rögzítette: *Felséges Első Ferdinánd Ausztriai Császár, Magyar- és Csehország e' néven Ötödik Koronás Királyától szabad királyi Pozsony városában 1839-dik évi junius 2-kára rendeltetett Magyar Országgyűlésen a' Méltóságos Fő-rendeknél 1840. februarius 25-kétől majus 12-ig tartatott országos ülések naplója*. Pozsony, 1840. 457–458. p. Közli Batthyány Lajos. *Magyar Szabadelvűek*. Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Erdődy Gábor. Budapest, 1998. 67–70. p. Molnár András: *Viam meam persequor*, 394–399. p.)

Batthyány országgyűlési beszéde a hitelintézetek kapcsán

Pozsony, 1844. november 10.

Azt hallám itt felhozatni, miszerint ezen thesis: vajon érdemel-e a kormány bizodalmat, vagy sem, nemigen termékeny, és hogy az efeletti ítéletet a jövőre kell hagyni. Ez igaz in abstracto [általánosságban], és ha a dologról lehetne szólni, akkor én is annak theoreticus [elméleti] fejtegetésébe bocsátkoznám; de ha a bizodalom kijelentésének van határa, és a bizodalom s bizodalmatlanság mindenestre különféleképp motiválja az embernek tetteit s nézeteit, igen természetes, hogy azok, kik a bizodalomnak többé okát s alapját nem látják, azon meggyőződésnek elismerést akarnak szerezni, és a nemzetnek ezen eszközhöz nyúlni is kell, midőn egyszer a kormány irányában megcsökken bizodalma. Mindennek megvannak határai, és így a bizodalomnak is; de ellenkezőleg, vannak határai a bizodalmatlanságnak és béketűrésnek is: ezt eddig nemcsak a nemzet, hanem a kormány részéről is mondom. Én úgy vagyok meggyőződve, hogy a kormány bizodalma is bizonyos esetekben megcsökkenhet, és türelme is megszűnhetik bizonyos más esetekben; és csak attól függ, mi szempontból indul ki a kormány, és mikor gondolja elértnek azon szempillantatot és napot, midőn neki joggal és jó lelkiismerettel szabad a bizodalmat elveszteni, vagy pedig békességes tűrésével felhagyni. Míg a kormány azon szempontból indul ki, hogy a status quo saját tulajdona – mint valami békességes birtokban, nem zavart, szentesített tulajdona –, és hogy azt védelmezni, és abból nem engedni, és az ellene feltámadást visszaverni minden kitelhető módon szabad – míg, mondom, a kormány ily szempontból indul ki, és azt

jogának tartja, addig felfogom, hogy lehet szó a bizodalomnak csökkenéséről és a békétülés megszűntetéséről, mihelyt látja, hogy a nemzet ellenkező szempontból indul ki, és jobb jövőhöz igényt formál, mihelyt a nemzet szilárdul, és bizonyos nyersséggel követelése mellett fellép. Mi engemet illet, bennem a kormány iránti bizodalom soha nem élt, tehát meg sem szűnhetett, és soha nem kételkedtem azon, hogy az ausztriai systema [rendszer] hálátlan, hogy Kaunitz-nak eszméje és elvei mindig uralkodnak fejedelmünk körül, és azok, mik nálunk előfordulnak, mind egyes symptomak [tünetek] – legyenek azok kedvezők, vagy kedvetlenek –, engem soha balútra vezetni nem fognak; mert nyíltan kimondom, miszerint előttem cynosurául [zsinórmértékül] nem szolgál, mit tesz a kormány teendő egyes kérdésekre nézve, és mily egyes resolútiókat [rendeleteket] fog kiadni, hanem barometrumom [mérce] azon viselete a kormánynak, melyet az ausztriai örökös tartományok irányában követ. Míg ott a dolgoknak mostani rendszere fog fennállani, addig meg lehetünk győződve – legalább én meg vagyok győződve – mikint a dolognak természetes fekvése szerint lehetetlenségnek látszik, hogy a kormány bona fide [őszintén] előmozdíthassa nemzetünknek constitutionalis [alkotmányos] kifejlődését. Hallottam itt a tekintetes rendeket cáfoltatni aziránt, hogy bizonyos modorban szólalnak fel a kormány iránt, de kérdelem azon méltóságos urat: vajon tudná-e lefesteríteni azon modort, mellyel szólott a kormány utolsó resolútiói [rendeletei] által a nemzethez; helyesli-e azon modort? És ha az egyiket hevesnek és nyersnek tartja, kérdelem: mi epithetont [jelzőt] kell akkor a másik modornak adni? Mi a hitelintézetet illeti: az volt mondva, hogy ne gyanúsítsuk a kormányt, ne supponáljunk [gyanúsítsunk] bizonyos tendenciákat, és ne tegyük fel, hogy a hitelintézet vesztegetési vagy jutalmazási eszközül fogna használtatni a kormány által, s több efféléket. Én nem merném positive állítani, miszerint a kormány azért akarja felállítani a hitelintézetet, de ha felveszem, a tekintetes rendek okoskodása nyomán, hogy mi cikkeket szemelt ki magának a kormány a kihagyásra, bennem is azon félelem támad, hogy ha azon cikkek kihagyatnának, egyéni erényre bizatnék, hogy azon intézet vesztegetési intézetté ne fajuljon, és ha csak lehetőséget is akarna e részben a kormány fenntartani – mi talán tagadhatlan a méltóságos főrendek előtt –, már ebben is nagy bűn van előttem. Az mondatott, hogy meglehet, miképp a tekintetes karoknak és rendeknek kormány iránti bizodalma megszűnt; de az más kérdés: vajon a nemzet bizodalma a kormány iránt szűnt-e meg, vagy pedig a törvényhozás irányában? Ezen thesist hamarjában kimutatni kimerítőleg nem lehet; de ámbár én is távol vagyok attól, hogy oly nagy mértékben kívánjam dicsérni a tekintetes karokat és rendeket vagy az összes törvényhozást, mint amely mértékben nemrég e teremben dicsértetett azok által, kik a tekintetes rendek táblájáról azt mondták, hogy magas szempontból indult ki, de mégis azt látom, hogy nagy részben a kormány befolyása tette a törvényhozást azzá, mivé lett, és így, ha lehet a törvényhozásnak szemrehányást tenni, visszaesik az ismét nagymértékben oda, honnan azon befolyás gyakoroltatott. Jókor emlékeztet minket tisztelt elnök önagyméltósága, hogy a higgadtságot soha nem szabad elveszteni, és hogy én azon hibába ne essem, melyre nézve igen nagy a kísértet; inkább bevégezem

beszédemet, és röviden kijelentem, hogy a tekintetes karokat és rendeket egész kiterjedésben pártolom.

(A felszólalást rögzítette Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e' néven Ötödik Koronás királyától szabad királyi Pozsony városában 1843-dik évi május 14-kén rendeltetett Magyar-országgyűlésen a' méltóságos Főrendeknél tartatott országos ülések naplója. Pozsony, 1843–1844. 7. kötet. 308. p. Közli Molnár András: *Viam meam persequor*, 645–648. p.)

Batthyány országgyűlési beszéde a válaszfelirati vita kapcsán Magyarország alkotmányosságáról

Pozsony, 1847. december 7.

Osztozom én is a karok és rendek öröm és siker reményének érzelmében a magyar nyelvre nézve. Osztozom örömben, amennyiben azt a trón magáévá tette; helyeslem köszönetüket. De nem osztozom azok véleményében, kik a nemzetiség természetes jogaibani visszahelyeztetésében már az alkotmány és nemzeti szabadság diadalát látják. Ellenkezőre mutat Német- és Törökország, melyek bel-, Lengyel- és Olaszország, melyek kül-önként alatt nyögnek. Köszönetet szavazok én is őfelségének, nem azért ugyan, hogy szabad nádorválasztásunkat megerősíteni, hanem azért, hogy azt, bár kijelelés mellőztével történt, megerősíteni méltóztatott. Örvendek én is ezen választásnak, s én is szemlélem benne a siker reményét, mert a hatalmasok sorában nádorunk azon egyetlenegy, kit a nemzet irányában múltja nem identificál [azonosít] egy bűnterhes kül- és belpolitikának felelősségével. Az 5. pontra nézve az volt mondva, hogy ezúttal se jót, se rosszat a propositiókról [királyi előterjesztésekről] nem lehet mondani. Én ellenben azt tartom, hogy máris jót is, rosszat is lehet rólok mondani. Jót, amennyiben több valódi szükségünknek kielégítését tervezik; rosszat, amennyiben a propositiók [királyi előterjesztések] mellékleteiben ezen kielégítés oly feltételekhez köttetik, melyeknek elfogadása által kétszeresen vesztenénk az alkotmányos szabadság terén azt, mit a materialis [anyagi] jólét terén nyerhetnénk. Egyszóval, újra és ismét gyengítették a nemzet akaratának hatalma; növekednék ellenben a nem felelős és nem alkotmányszerető, sőt önkényeskedő kormányé. A 7. cikk az, mely miatt némelyek egészen el kívánnának állni az adresse [válaszfelirat] ideájától; mások annak csak az egyik oldalát kívánnák utánózni. Úgy mint Liptó megyének igen tisztelt főispánja elfogadhatónak véli, az újkor és külföldnek azon találmányát, melynél fogva a kormányok hibái nem nehezülnek előbb-utóbb a dynastiák fejére, sem a polgári kötelesség teljesítése nem kockáztatja a hazafiak életét – úgy elfogadhatónak véljük mi a hasoneredetű másik találmányt is, melynél fogva mindjárt az országgyűlés kezdetén, általános discussióban [vitában] tárgyalván a kormány újabb tetteit, és azok felett véleményt mondván,

a törvényhozás csak azután tanácskozzék munkáinak részleteiről. És amint nem hiszem, hogy magára vállalná pohárnok őexcellenciája annak a felelősségét, hogy újra kelljen élnünk hazánknak múlt életét, hol éppen azon általa szerencsétlenül felhozott elv, miszerint király és kormány egy, okozta volt nálunk a múlt három századnak mindazon borzasztó eseményeit, melyek örökre beszenyezik Magyarország évlapjait; úgy nem akarom hinni, hogy az adresse expediensét [a válaszfelirat mentő ötletét] visszautasítván, Liptó megyének főispánja azon térre akarná szorítani a karokat és rendeket, hol ők az 1790:13. törvénycikk felett vitázván, tán mindaddig nem tehetnének semmit, míg annak értelme felett meg nem egyeznék a két tábla. Azon servilis [szolgalelkű] majmolásról nem is szólok, melynél fogva a magyar törvényhozás csak középkori bókjait volna képes magáévá tenni a brit parlamentnek, mert ha annyira süllyedt volna ezen tábla, akkor reá illenének Schillernek ezen szavai: „wie er sich räuspert und wie er spuckt, das habt ihr ihm abgeguckt” [ahogy köp és krakog, azt tőle megtanultátok]. Ha á-t mondtunk, mondjuk b-t is, és ha már adresset [válaszfeliratot] írunk, legyen az rövid, de igaz vázlata a kormány viseletének. Hadd legyen nálunk is az adresse [válaszfelirat] feletti tanácskozás criteriuma annak, hogyan ítéli meg a nemzet képviselősege kormányát és kormányzóit, hogy így nálunk is, mindjárt a diaeta elején, ezen votumból meríthessen erőt a jó, vagy veszítsen hiteléből a rossz systema. Ezen nézetekből indulván ki, helyeslem a 8. és 9. cikket is; mert én is kívánok panaszt emelni mind a kormányzási mód, mind a kormányzó férfiak ellen. A mód vagy systema ellen annyiban, amennyiben az 1790:10. törvénycikk keletkezte óta soha, de soha valósággá nem vált, és nemcsak teljesen nem, de semmiképpen sem lépett életbe. Nem lépett életbe, és nem tiszteltetett ezen törvény, sem bel- sem külpolitikájában Ausztriának. A külpolitikában nem, mert hogyan tudott volna odaállni Ausztria Európa színe elibe mint az absolutismus megtestesült repraesentansa [képviselője]? Annak vallani magát, és minden saját, de még mások ügyeiben is akképp mutatni be magát a világnak, ha szem előtt tartotta volna az 1790:10. törvénycikk azon szavait, hogy Magyarország érdekei a többi tartományok érdekeinek alá rendelve ne legyenek; ezután pedig nem csak alá van rendelve a magyar érdek, a magyar alkotmányos irány, sőt ez kitagadva, tökéletesen desavoyirozva [meghazudtolva] és diplomatice ignorálva [elmellőzve] találja magát.

Vagy tán azt merné valaki állítani, hogy a magyar érdekre nézve közömbös dolog az, vajon Ausztria diplomatiája az alkotmányos vagy az absolutisticus mérlegbe veti-e a maga voksát?! És míg jóslati tehetség nélkül kitalálhatni, hogy a legközelebbi háború elvek háborúja fog lenni, és hogy ezen két jelszó, mely bizonyos idő óta két ellenséges táborba seregelté maga körül a státustudomány [államtudomány] és szónoklat férfait, maholnap a lobogókon lesz olvasható, melyek után rohanandnak Európa minden hadseregei; vajon akkor is közömbös dolog fog-e lenni a magyarra nézve Ausztriának külpolitikája, ha annak zászlóin nem a mindnyájunkat lelkesítő alkotmányos szabadság, hanem az undorító, törvényeink által száműzött korlátlan hatalom jelszava leend felírva? Így mindenesetre csak szomorú választást engedvén a magyarnak. Kérdem, ha annyi- meg annyiszor emlékeztetve vagyunk, hogy ne kívánnánk jogszerű alkotmányos

igényeinknek utolsó consequentiáit [következményeit], sőt vennénk méltányos figyelembe egyes házasságunkat; kérdem, nem hasonló joggal kívánhatja-e a monarchia erősbik fele, hogy szintúgy, mind kül- mind belpolicájában ne vadássza a bécsi oraculum [jósdá] az absolutismus utolsó consequentiáit [következményeit], az összes monarchiára nézve sem? Sőt modificálja [módosítsa] ő is eljárását és dogmáit azon factor [tényező] nagyságához, melynek sem sympathiái [rokonszenvei], sem érdekei nem coincidálnak [esnek egybe] az absolut rendszerrel; de ezt ő mindeddig nem tette; és azért usurpationnak [jogbitorlásnak] kell neveznem az absolut hatalom címét, mellyel eddig jogtalanul felpiperézte magát Austria. De még inkább annak kell azt neveznem, ha belpolicájára térek által. Ha belpolicáját nézzük Austriának, amennyiben az a nem magyar tartományokat illeti: mit látunk örvendetest? Mit biztosítót? Mit reménygerjesztőt? Semmit! Örvendetest nem, mert mindenekelőtt az tűnik fel mindenki szemébe, miszerint Austria belpolicája soha nem keresett, soha nem talált magának más támaszt, más garantiát, Austria különféle nemzetiségeinek egymás iránti antipathiáin [ellenszenvein] kívül, mint szellemileg a bureaucrátiát, anyagilag a szuronyokat, in ultima instantia [legvégső esetben] a communismust. Biztosítót nem, mert ha látjuk, mily vaskövetkezetességgel folytatattik még most is azon absolut irány, mely Alsó-Austria szabadalmait I. Miksa óta II. Józsefig megsemmisítette, és II. Leopold dacára azóta ismét felelevenülni nem engedi; ha látjuk azon kisszerű fogásokat, mikkel a cseheknek II. Ferdinánd szavára hivatkozásai kijátszanak, ha figyelembe vesszük, mily elvek frigyességét fogadta el az austriai kormány éjszaka, és mily elveket taszítja vissza délen, akkor meg kell győződünk, hogy hiányzik minden, az alkotmányosságot biztosító szellem azon tanácsteremben, hol e nemzetek sorsa felett vettetik el a kocka. Reménygerjesztőt sem találunk, mert akár áll az, mi énelőttem axioma [alapigazság], hogy tudniillik egyáltalában nem fér meg ugyanazon kormánypálca alatt az uralkodás korlátlan rendszere a korlátozottal anélkül, hogy ezen két incompatibilitás [összeférhetetlenség] egymásra corrosive [rombolólag] ne hasson; akár áll az, mit mások állítanak, hogy csak a kölcsönös engedelkenység és assimilatio [hasonlóvá tevés] teheti tűrhetővé ezen egyes házasságot, mind a két esetben bizonyos, hogy nincs mit remélni azon keresztény házasságban, hol éppen a valláskülönbség okozza a súrlódásokat, azon fél, ki úgyis csak a kötött házasság óta tért át egy más confessióra [vallási felekezetre], ezáltal éppen ő idézte elő a bajt; ha mondom azon fél, most közeledés helyett, plane talmud [zsidó vallási tanok gyűjteménye] és profétáira kezd esküdni. Ezekből fogják érteni méltóságtok, hogy szerintem nem egyre megy ki, vajon a mutatkozó alkotmányos mozgalmak odaviszik e dolgot az örökös tartományokban, hogy maholnap az egyik tartomány alkotmánya biztosítékul szolgáljon a másiknak, vagy hogy ezek ezentúl is elnyomatván, egyfelől az irigység, másfelől a lenézés, tovább is függőben engedje maradni alkotmányos életünk felett Damocles kardját. De nemcsak mi, kik politiciai kilátásunk legjobb barometrumának [mércejéül] tartjuk a kormánynak örökös tartományokbeli viseletét; nemcsak mi nem sejdítjük egy jobb aera [korszak] földerültét, de mindazok sem, kik méltányolni tudják azon újabb tetteket, mikre Austria össz-systemá-

ja kényszerítette Magyarország jelen statusférjait [államférjait]; vagy hogy jobban mondjam, mire ezek kezét nyújtottak, s annyiban öellenek is panaszt kívánok. Ezekről azonban már nem szólok először, mert úgyis már hosszúra terjedt beszédem, s aztán mert ezeket elég érthetőleg fejtegeték, rostálták és bebizonyíták oly férfiak, kiknek mind hitelességök, mind tekintélyök, mind legyőző szónoklatuk megtették a magok hatását. Az új rendszerre nézve pedig csak azon meggyőződésemet akarom kimondani, miszerint várom ugyan nemzetem egészséges természetétől, hogy fog tudni megszabadulni az adminisztratori rendszer mirigyétől, de hiszem mégis, hogy maradandó bélyeget sütné az abbani bünszövetség ezen testület homlokára azon esetre, ha ő azáltal, hogy ezen, éppen az aristocratia rovására és a bureaucratia javára elkövetett vétket a maga ótalma alá vévén, az egész nemzet előtt bebizonyítaná, úgy ezen gyülekezet már többé nem a mágnások táblája. Még csak egypár szót akarok a zólyomi főispán úrnak mondani. Arra kérem ugyanis öméltóságát, hogy innen túl – ha lehetséges – kissé hangosabban méltóztatnék szólni, mert meg vagyok győződve, hogy oly igen lassan beszélt, miszerint maga az elnökség se tudta szavait felfogni; meg lévén győződve, hogy különben tisztelt nádorunk jelszava: „quod uni justum, alteri aequum esse debet” [ami az egyiknek jogos, a másiknak méltányos kell legyen], nem engedte volna meg, hogy ha az ellenzékről mondatik, hogy esztelen, mi viszont a másik párt embereiről nem mondhassuk, hogy nem függetlenek.

(A felszólalást rögzítette: Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországok e' néven Ötödik Apost. királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-ik évi november 7-ikére rendeltetett Magyar-országgyűlésen a' méltóságos Fő-rendeknél tartatott országos ülések naplója. Pozsony, 1847–1848. 40–43. p. Közli Erdődy: Batthyány Lajos, 99–102. p. Molnár András: *Viam meam persequor*, 697–703. p.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

A főrendi ellenzék tagságának összeállításához:

Joseph Andrew Blackwell magyarországi küldetései 1843–1851. Sajtó alá rendezte Haraszti-Taylor Éva. Budapest, 1989. 50–53. p.

Karakteristik jener Magnaten, welche am Landtag vom 1843/1844 unter der Larve des Patriotismus des Oppositionsparthei angehörend, gegen die Regierung aufgetreten sind. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, X, Másolatok gyűjteménye. 1251. Haus, Hof- und Staatsarchiv. Staatskonferenz. Akten der Staatskonferenz 1844:1348. Vortrag des Präsidenten de Polizeihofstelle Grafen von Sedlnitzky vom 25-tem November 1844.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P, Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai (13–21. sz.). Pártok (1845–1990). 2261. Pártok fondtörédei (1845–1990). 3. Ellenzéki Párt (1846–1847); 5. Ellenzéki Kör (1847–1849).

Országgyűlési Szemle. Kiadja és szerkeszti Záborszky Alajos. Pozsony, 1843. augusztus 25-ei szám. III.

Politischer, detaillierter Überblick des ungarischen Landtags im Jahre 1839/40. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, I, Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok (1000–1919). 58. Kabinettsarchiv. Varia: jelentések a magyar országgyűlések tárgyalásairól (1708–1848) 11. téka. Államkonferencia-ügyiratmelléletek: az 1839/40. évi országgyűlés résztvevőinek jellemzése.

Ungarischer Landtag vom Jahre 1839–40. Darstellung und Charakteristik der Mitglieder des ungarischen Reichstages und Oberhauses zu den Staatskonferenz. Akten gehörig. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, I, Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok (1000–1919). 58. Kabinettsarchiv. Varia: jelentések a magyar országgyűlések tárgyalásairól (1708–1848) 11. téka. Államkonferencia-ügyiratmelléletek: az 1839/40. évi országgyűlés résztvevőinek jellemzése.

A hivatalos országgyűlési névjegyzékek:

Felséges Első Ferdinánd Ausztriai Császár, Magyar és Csehországoknak e' néven Ötödik Apost. Királyától szabad királyi Po'sony városába 1839-dik esztendei Szent-Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország' Közgyűlésének Jegyző könyve. 2. kötet. Pozsony, 1840. 1–16. p.

Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e' néven Ötödik Apostoli királya által szabad királyi Pozsony városában 1843dik esztendei pünkösdi hava 14dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek naplója a' tekintetes Karoknál és Rendeknél. 5. kötet. Pozsony, 1844. 1–17. p.

Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e' néven Ötödik Apost. királya által szabad királyi Pozsony városában 1847-ik esztendei Szent-András hava 7-ik napjára összehívott magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes Karoknál és Rendeknél. Pozsony, 1848. 1–16. p.

A főrendi naplók:

Felséges Első Ferdinánd Ausztriai Császár, Magyar- és Csehország e' néven Ötödik Koronás Királyától szabad királyi Pozsony városában 1839-dik évi június 2-kára rendeltetett Magyar Országgyűlésen a' Méltóságos Fő-rendeknél 1840. februarius 25-kétől majus 12-ig tartatott országos ülések naplója. Pozsony, 1840.

Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e' néven Ötödik Koronás királyától szabad királyi Pozsony városában 1843-dik évi május 14-kén rendeltetett Magyar-országgyűlésen a' méltóságos Fő-rendeknél tartatott országos ülések naplója. 1–7. kötet. Pozsony, 1843–1844.

- Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországok e' néven Ötödik Apost. királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-ik évi november 7-ikére rendeltetett Magyar-országgyűlésen a' méltóságos Fő-rendeknél tartatott országos ülések naplója.* Pozsony, 1847–1848.
- Bártfai Szabó László: *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860.* 1–2. kötet. Budapest, 1943.
- Batthyány Lajos. *Magyar Szabadelvűek.* Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Erdődy Gábor. Budapest, 1998.
- Dénes Iván Zoltán: *Közügyé emelt kiváltságörzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években.* Budapest, 1989.
- Gergely András: *Batthyány Lajos a reformellenzék élén.* In: Gergely András: *Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról.* Budapest, 1987. 259–287. p.
- Gróf Széchenyi István minden írása. *A mai kornak megfelelő formában.* (DVD) Budapest, 2001.
- Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből: 1823-tól 1848-ig.* 1–2. kötet. 2., bővített és javított kiadás. Pest, 1868.
- Jean Bérenger – Kecskeméti Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918.* Budapest, 2008.
- Kossuth Lajos *Összes Munkái.* Arcanum DVD könyvtár, III. Történelem. Budapest, 2003.
- Melkovics Tamás: *A reformkori főrendi liberális ellenzék.* *Vasi Szemle*, 2014. 2. szám. 183–200. p.
- Melkovics Tamás: *Vezérszerep helyett bitófa. Zichy Ödön gróf politikai metamorfózisa.* *Aetas*, 2016. 1. szám. 132–153. p.
- Molnár András: *Viam meam persequor. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig.* Budapest, 2007.
- Palmány Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja. 1825–1848.* 1–2. kötet. Budapest, 2011.
- Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek 1824–1886.* 1–2. kötet. Budapest, 1887.
- Takáts Sándor: *Első kaszinóink és Metternich.* In: Takáts Sándor: *Hangok a múltból.* Budapest, é. n. 160–202. p.
- Takáts Sándor: *Kémvilág Magyarországon.* Budapest, 1980.
- Tóth Lőrinc: *Gróf Batthyány Kázmér és emlékiratai. Első közlemény.* *Budapesti Szemle*, 1893. 198. szám. 321–372. p.
- Varga János: *Keresztútjában a Pesti Hírlap. Az ellenzéki és a középutas liberalizmus elválása 1841–42-ben.* Budapest, 1983.

Batthyány Lajos gróf és a törvényes(ített) forradalom

A múltat, a történelmet akkor ismerjük mélyen, ha értjük azokat a folyamatokat, amelyeken keresztül évszázadokon át elvezetett az út napjainkig. Ennek érdekében szokás – és hasznos – a históriát, s természetesen a magyar történelmet is korszakokra bontani. A korszakhatárok meghatározása olykor vitatható, ezért tapasztalhatjuk, hogy még a történettudományon belül is élénk viták folynak néha róluk. Nagyon ritka az a korszakhatár, amelynek kijelölése egyértelmű, s amelyet szinte mindenki elfogad. A ritka kivételek egyike a magyar reformkor végének meghatározása. Mindenki által elfogadott, szinte kőbe vésett tény, hogy a 19. századi rendszerváltást előkészítő korszak vége 1848. március 15-ének reggele, amikor Petőfi Sándor és a márciusi ifjak a tettek mezejére lépve kirobbantották Pesten a forradalmat.

A reformkor – amelynek kezdetéről viszont már természetesen megoszlanak a vélemények – a polgári átalakulást előkészítő, annak programját kidolgozó hosszú időszak, számtalan vitával, szócsatával, röpirattal. A folyamatban részt vevők Kossuth Lajostól Széchenyi István grófig, Deák Ferentől Wesselényi Miklós báróig, Szemere Bertalantól Batthyány Lajos grófig egyetértettek a változások szükségességében és elkerülhetetlenségében, legfeljebb azok megvalósításának mértékében, idejében és módszerében volt közöttük véleménykülönbség. A korszak vármegyegyűlésein, országgyűlésein, hírlapjaiban folytatott viták pontosan mutatták az eltökélt szándékot, de jelezték a bizonytalanságot is. Az éveken, évtizedeken át húzódo – a jószándékot tökéletesen igazoló – viták érthető módon váltottak ki türelmetlenséget a társadalom azon rétegeiben, amelyek leginkább óhajtották a feudális keretek lebontását, s abban a fiatal, jobbára plebejus származású értelmiségben, amely gyorsítani szerette volna a folyamatot. A változásokat ők gyorsabban – s természetesen olykor mélyebben – szerették volna végrehajtani, nem rettenve meg a forradalmi eszközök igénybevételétől sem. Erejük és szervezettségük azonban nem volt meg ahhoz, hogy Magyarországon kirobbantsanak egy hatásos, a rendszert alapjaiban lebontó forradalmat, ezért európai segítségben reménykedtek: vártak egy új, egész Európát megrázó forradalmi hullámra. A liberális nemesi társadalom természetesen ódzkodott ettől az úttól,

hiszen a forradalom sohasem volt tekintettel rangokra, jogokra és törvényekre, s joggal tartottak attól, hogy ha ez kirobban, a kezdeményezés kicsúszik a kezük-ből, s az átalakulás mértékét és milyenségét már nem ők szabják meg.

A kérdés, amit a történelem forgószele 1848 tavaszán felvetett, tehát az volt: az országgyűlés által hozott törvényekkel lassan (lassabban), módszeresen reformáljuk meg az elavult feudális magyar gazdaságot, társadalmat és intézmény-rendszert, avagy a forradalmi erők akaratának megfelelően sokkal gyorsabb, s bizonyos kérdésekben mélyebb változások következzenek-e be? Reformok vagy forradalom? Vagy e kettő valamilyen szinten össze is egyeztethető? A reformokat, a polgári átalakulást komolyan elhatározó törvényes Magyarország, az országgyűlés szolgálatába lehet-e állítani a forradalmi tábor akaratát és erejét, illetve a vitákon felülemelkedve az országgyűlésben működő politikai erők végre meg tudnak-e egyezni a legfontosabb kérdésekben, megértik-e az idők szavát, s ennek következtében fel tudják-e gyorsítani – a forradalmi erők akaratának megfelelően – a törvényhozás folyamatát? A kérdés ilyenén felvetése azért nem történelmietlen, mert a polgári átalakulás alapkérdéseit, a megoldásra váró problémákat a két tábor többnyire hasonlóképpen ítélte meg.

Az 1848 elején kirobbant forradalmak, ha nem is érték teljesen váratlanul a magyar politizáló erőket, mindenesetre komoly riadalmat okoztak köreikben. A kihívás állásfoglalásra kényszerített mindenkit. Petőfi Sándortól Kossuthig, Széchenyitől Batthyányig mindenkinek el kellett döntenie, hogyan viszonyul az eseményekhez, amit befolyásolt társadalmi pozíciójuk, vagyoni helyzetük, politikai hovatartozásuk (is). Az álláspontok természetesen változhattak (és változtak is) a folyamat alakulásától függően. Ha két végletes magatartást szeretnénk kiemelni, talán a márciusi ifjak elhivatott vezérének, a költő Petőfi Sándornak, és „a legnagyobb magyar”-nak, Széchenyi István grófnak a korabeli megszólalásaihoz kell folyamodnunk.

Petőfi a következőképpen számolt be az 1848 február végi párizsi forradalom hírének rá gyakorolt hatásáról: „Oh, mikor én meghallottam, hogy Lajos Fülöpöt elűzték, s Franciaország republika!... Egy Pesttől távol eső megyében utaztam, s ott egy fogadóban lepte... rohanta meg e hír szívemet, fejemet, lelkemet, idegeimet. Vive la république! – kiálték föl, aztán némán, merően álltam, de égve, mint egy lángoszlop. Amint eszméletemet visszanyertem, egy aggodalom kezdett bántani – a jelszó ki van kiáltva, gondolám, ki tudja, mi nem történt vagy történik, míg én haza érek! Nélkülem kezdődjék a forradalom? Hah! Nyakrafőre siettem a fővárosba... reszketve, lélekzet nélkül értem haza ... Általános volt a lelkesedés, de még semmi sem történt ... Nagyot lélekzettem, mint a bűvár, midőn a víz alól fölmerül.” Petőfi számára a párizsi események egy régen várt álom beteljesülését jelentették. Jókai visszaemlékezései is megerősítik, hogy abban a korban „Franciaország felé volt fordulva minden szabadságvágyó nemzetnek az arca, onnan várták egy új korszak hajnalhasadását. Francia könyveket olvastunk, Lamartine

Girondisták története, Tocqueville Democrátiája volt a bibliánk. Petőfi Bérangert imádta, én Hugo Victorban találtam eszményképemet.” S a forradalom nem állt meg a francia fővárosban, hanem egyre közeledett Magyarországhoz. „A forradalom lángja becsapott Németországba, egyre tovább harapózott; végre Bécs is fölgýújtotta, Bécsét!” S március 14-ének éjjelén már elkészült a terv is: „Logikailag a forradalom legelső lépése és egyszersmind fő kötelessége szabaddá tenni a sajtót... azt fogjuk tenni! [...] Holnap ki kell vívnunk a sajtószabadságot! És ha lelövöldöznek? Isten neki; ki várhat ennél szebb halált?” S március 15-én a főváros népe megmozdult, s az ifjak vezetésével egy tiszta, vér nélküli forradalmat hajtott végre.

Egészen másként reagált az eseményekre Széchenyi István. Azt követően, hogy Pozsonyba megérkezett a párizsi forradalom híre, március 4-én a következőt jegyezte be Naplójába: „[...] »mi lenne, ha teljhatalmú biztossá lehetnék« [...] Kondícióim: odafentről 10 ezer forint kifizetve s havonta 5 ezer. Folyó kiadások ülésenként kalkulálva, úgymint világítás, papír, fűtés. Szent István-rend nagykeresztje. Általam megfogalmazott kézirat, melyben teljhatalom és garancia... Kit akarok alkalmazni. Mindenki engedelmeskedjék nekem. Minden segédeszköz. Katonaság. Semmiféle ellenkező rendelkezés... míg vissza nem hívatom. Titoktartás. 6 hónap múlva országgyűlés. [...] Ellenzéki Kör s minden politikai klub feloszlatandó, ne legyen erőltetés.” Az események vehemenciájától megrettent gróf, „a legnagyobb magyar” tehát nyíltan felkínálta szolgálatait a bécsi udvarnak, s kinevezése esetén arra is vállalkozott volna, hogy az országgyűlést feloszlassa, s katonai erővel szálljon szembe minden számára veszélyesnek tartott politikai erővel, mozgalommal, törekvéssel. Két nappal később titkárához, Tasner Antalhoz intézett levelében még egyértelműbben fogalmazott: „A kérdés csak az, mi érdemel több tekintetet: [Kossuth] Lajosnak kímélése vagy a hazának érdeke! Én azt hiszem, itt volna ideje a franciákat utánozni. Nem abban, hogy a republikát proklamáljuk, hanem hogy mi is Lajosunkat seggbe rúgjuk!” Hová vezet innen az út? A következő napok, s főleg március 15–16-ának eseményei meggyőzték arról, hogy Kossuth és elváratai nem ülnek fel a forradalom szekérére, nem használják azt fegyverként a birodalmi kormányzattal szemben, s március 17-én, a bécsi tárgyalások sikerén s Batthyány miniszterelnöki kinevezésén megnyugodva már a következőket írta Tasner Antalnak: „Barátom, csudákat éltünk! Nemzeti sorsunk hajszálon függött. Az első felvonás gyönyörűen sikerült! Én teli vagyok a legszebb reményekkel! Valóban egész mértékben élvezem mindazt, mi Bécsben tegnap és ma történt. Nekem úgy látszik, mintha ránk, magyarokra elvégre felnyílt volna az ég! Én nem tudok kételkedni nemzetünk legszebb kifejlődésén; s miután Batthyány- és Kossuthnak hallatlan nagy szerepén csak örülni tudok, és Isten látja lelkemet, legkisebb irigység sem rejlik keblemben, azon édes meggyőződésben ringatom magam, hogy politikámnak nincs egyéb mozdító ereje, mint »ügszeretet«. [...] Mi engem illet... én Batthyányt és Kossuthot legőszintébben fogom szolgálni! [...] Az én

politikám biztos volt... de lassú. Kossuth egy kártyára tett mindent, és legalább idáig annyit nyert a hazának, mint amennyit az én politikám tán húsz év alatt nem bírhatott volna előállítani!” Egy nappal később jószágigazgatójának, Lunkányi Jánosnak írt levelében ugyanilyen határozottan és egyértelműen fogalmazott: „Én tökéletesen kezet fogtam Batthyány és Kossuth Lajosokkal – és alkalmasint már holnap megyek egész házi népemmel Pestre! Most ott van helyem.”

A gróf véleményének (meggyőződésének?) határozott átalakulása azért is tanulságos, mert hasonló figyelhető meg Batthyányhoz fűződő kapcsolatában is. 1848 február elején az országgyűlésen folyó heves vitákra, s azokban Batthyány szerepére utalva a következőket jegyezte be Naplójába: „Viharos kerületi ülés. Kossuth mint pöröly, Batthyány Lajos mint fújtató. [...] Sokan vannak, kik szenvedélyesen belekötnének Batthyány Lajosba s lelőnék. Én is. Micsoda szerencse volna.” Február 10-i naplóbejegyzése hasonlóképpen szenvedélyes: „Zavarodnak a dolgok, avagy Batthyány Lajos és Kossuth teljes diadalt ül! [...] Batthyány Lajos a Rom démona, és Kossuth, az entuziaszta, kezükben tartják az országot. [...] Az én szerepemnek, úgy látszik, vége!” Ettől az ellenséges, határozottan elutasító magatartástól jutott el Széchenyi március 17–18-án azon kijelentéséig, hogy tökéletesen kezet fogott a „Lajosokkal”. De vajon igaza volt-e abban, hogy Batthyány „a Rom démona”, a „fújtató”, a forradalom előidézője és motorja, tehát forradalmár? Ahogy 1847. december 30-i naplóbejegyzésében világosan meg is fogalmazta: „Batthyány Lajos és Kázmér, Kossuth, Pulszky etc. esznek nálam, egyszóval: Toute la Revolution de la Hongrie! [Magyarország összes forradalmára!]”

Az kétségtelen, hogy Batthyány az országos politika színpadára lépve az első perctől kezdve arra törekedett, hogy az országgyűlés felsőtábláján vezető szerepet betöltve megszervezze a főrendi ellenzéket, majd tekintélye, befolyása, politikai következetessége (és nyilván vagyona is) azt eredményezte, hogy az ellenzék országosan elismert első embere lett. Minden bizonnyal szerepet játszott ebben az is, hogy az 1840-es évek közepétől fokozatosan Kossuth politikájának támogatójává vált, s fenntartásai ellenére a Kossuth–Széchenyi-vitában határozottan az előbbi pártjára állt. 1846. november 15-én az ő vezetésével alakult meg az ellenzék „központi bizottmánya”, amely a következő év március 15-ére összehívta az ellenzék országos konferenciáját. Ezen a több mint 1200 fő részvételével megtartott gyűlésen fogadták el politikálásuk alapelveit, s azt a Kossuth által megfogalmazott nyilatkozattervezetet, amelyet majd Deák Ferenc kiegészítésével és átdolgozásával júniusban szavaztak meg Ellenzéki nyilatkozatként. 1847 őszén rokonával, Batthyány Kázmér gróffal együtt komoly összegekkel támogatta Kossuth Pest megyei korteshadjáratát. Elsősorban az ő kiállításának és áldozatvállalásának köszönhetette Kossuth, hogy óriási többséggel, életében először országgyűlési követté választották annak ellenére, hogy e vármegyében az ellenzék egy része sem értett egyet a jelölésével. Batthyány több mint egy tucat vármegye

ellenzéki vezéralakját kereste meg levélben, s felszólította őket: hathatósan működjenek közre annak érdekében, hogy követutasításuk az Ellenzéki nyilatkozat szellemében készüljön el, s olyan követeket válasszanak, akik „azon elveket magokénak vallják, s eddigi politikai életük az elvek biztosítékaként szolgál”.

Az 1847 novemberében összeülő utolsó rendi országgyűlésen Batthyány elismert vezetőként az ellenzéki politikát próbálta meg összehangolni a diéta két tábláján. Tevékenységét azonban nem korlátozta az országgyűlésen folyó munkára, hanem kiterjesztette azt annak „háttérországára”, a vármegyékre, s rendszeres kapcsolatot tartott fenn a pesti Ellenzéki Körrel is. Mivel rendszeresen részt vett az alsótábla ellenzéki vezetői által létrehozott zártkörű „konferenciákon”, előkészítő értekezleteken – itt beszélték meg a diéta napirendjén lévő kérdésekkel kapcsolatos stratégiájukat, teendőiket –, érdemben is befolyásolni tudta annak munkáját. December végén körlevélben szólította fel a vármegyék ellenzéki vezetőit, hogy gyűjtsék össze és haladéktalanul juttassák el Pozsonyba az adminisztrátori rendszer bevezetése óta megyéjüket ért sérelmeket. 1848. február 20-án egy újabb körlevélben pedig arra kérte őket: utasítsák követeket, hogy addig ne szavazzák meg a bécsi kormányzat által kért újonclétszámot, amíg az adminisztrátori rendszert nem számolják fel. Az országgyűlésen inkább a háttérből irányított, de ha szükségét látta, nagyhatású beszédek is tartott. December 7-én az uralkodónak adandó válaszfelirati vita kapcsán mély elemzést tárt társai elé az ország alkotmányos viszonyairól, a birodalom belső helyzetéről és külpolitikájáról. December 11-i beszédében ismételten leszögezte, hogy a birodalmi külpolitikában nyoma sincs az alkotmányosságnak, s mindaddig, amíg Magyarország és az örökös tartományok kormányzati rendszerét egyöntetűen nem az alkotmányos elvek vezérlik, addig az udvar abszolutisztikus törekvéseinek mindig lesz táptalaja. A cenzúrát bírálva felszólalt az országgyűlési lap érdekében, a horvátok nyelvhasználatának tárgyában, az örökváltság és a közteherviselés dolgában is.

Ha módszeresen végigtekintünk Batthyány 1847 novembere és 1848 február vége közötti tevékenységén, pontosan láthatjuk, hogy tetteinek elsődleges mozgatórugója minden ellenzéki erő összpontosítása volt a cél érdekében. Nem forradalmat készített ő elő, de azt minden bizonnyal megértette, hogy ezen az országgyűlésen határozott támadást kell indítani a bécsi kormányzat abszolutizmusával, a magyar reformtörekvéseket megtorpedózó törekvéseivel szemben, s a legégetőbb kérdésekben immár eredményeket kell felmutatni. De 1848 elejére azt is fel kellett ismernie, hogy az országgyűlésen – elsősorban annak meghatározó alsótábláján – az ellenzék és a kormánypárt erőviszonyai kiegyenlítődtek, s ebből a helyzetből valamilyen kiutat kell keresni. Ilyen körülmények között érkezett meg Pozsonyba a párizsi forradalom híre.

Az ellenzék politikai reményeit növelte az is, hogy február végén a cseh liberálisok egy Batthyányhoz címzett üzenetben üdvözölték a magyar országgyűlés

alkotmányos törekvéseit, különösen a birodalom alkotmányos átalakítására vonatkozó elképzeléseit. Március 2-án a főrendek ülésére érkező grófot az ifjúság a párizsi forradalom hírével fogadta. „Ez a hír engem nem búsít. A monarchiák fegyvereiket mindnyájan a szabadság és Franciaország ellen fogják fordítani, mert koronáikat féltelniök kell, és ki áll jól a jövőért, ki kezeskedik a reakció ellen. Fülöp Lajos megérdemelt bukásával a szabadság egész Európában nyert” – válaszolta Batthyány. Március 3-án az alsótábla kerületi ülésén Teleki László gróffal együtt hallgatták Kossuth felirati beszédét az „országgyűlés teendőiről”. A legfontosabb reformköveteléseket (közteherviselés, jobbágyfelszabadítás, „valódi képviseleti rendszer”, ipar és kereskedelem fejlesztése, a katonai élelmezés és elszállásolás terheinek könnyítése, az örökös tartományoknak adandó alkotmány stb.) összegző javaslatot a kerületi ülés egyhangúlag fogadta el, s ugyanez történt másnap az alsótábla elegyes ülésén is. Kossuth indítványa március 4-én került a felsőtábla elé. Batthyány minden bizonnyal érezte az esemény döntő jelentőségét, ezért lebeszélte az országgyűlési ifjakat azon tervükről, hogy tüntetést rendezzenek a főrendek tanácstermében, hiszen ezzel „az ügynek többet árthatnak, mint használhatnak”. István főherceg nádor azonban – a felsőtábla elnöke, aki a javaslatot napirendre tűzhetné volna – előző nap Bécsbe utazott, s a távollétében elnöklő országbíró azt jelentette be, hogy visszaérkezése után majd ő fogja kijelölni a tárgyalás időpontját, s elnökölni is ő fog azon az ülésen. A szót kérő Batthyány hiába hivatkozott az ügy sürgősségére és halaszthatatlanságára, s érvelt azzal, hogy a „törvényhozó testületnek tagadhatatlan jogai közé tartozik, hogy a tanácskozási tárgyat és ülésének időpontját maga határozza meg”, Majláth György azzal vetette el a javaslatot, hogy annak tárgyalása a nádor elnökletével tartandó ülés hatáskörébe tartozik. Az eljárással mindenesetre elérték azt, hogy a felirati javaslat megrekedt a felsőtábla előtt. A kialakult patthelyzetet Kossuth úgy akarta feloldani, hogy javasolta: a felirati javaslatot a főrendek jóváhagyása nélkül az alsótábla küldöttsége vigye Bécsbe az uralkodó elé, Batthyány azonban határozottan elutasította ezt a lehetőséget. Az alsótáblán végül is úgy döntöttek, hogy előbb küldenek egy a felirat tárgyalását megsürgető üzenetet a főrendekhez, s ha ez nem hoz eredményt, Kossuth javaslatának megfelelően beleegyezésük nélkül terjesztik V. Ferdinánd elé azt. Batthyány hogy ezt elkerülje, mozgósította a főrendi ellenzék vezetőit, s sürgősen Pozsonyba hívta őket. Nagy megdöbbenésére azonban többen is úgy nyilatkoztak előtte, hogy nem fogják megszavazni a kossuthi javaslatot. Mánástársai egy részének pálfordulásán felháborodva azzal fenyegetőzött, hogy ha megbuktatják a feliratot, a parasztok és kisnemesek élére áll, hogy ezzel erőszakolja ki az alsóház követelésének teljesítését. A március 12-én megtartott főrendi ellenzéki nagykonferencián ennek ellenére többen is kitartottak eredeti álláspontjuk mellett, s kijelentették, hogy tárgyalás esetén nem fogják megszavazni a felirati javaslatot. A helyzet megoldhatatlannak látszott, a főrendi tábla becsületén őrködő, s a törvényességet betartani akaró Batthyány

nehéz helyzetbe került. Március 14-én a reggeli órákban viszont, amikor „Batthyány Lajos az ifjúságot, a Körben [az ifjúság Társalgási Körében] felkereste, s velek értekezett”, megérkezett Pozsonyba az előző napon kitört sikeres bécsi forradalom s Metternich kancellár lemondásának a híre.

Az időközben Bécsből visszaérkező István nádor – aki még azzal az utasítással tért vissza, hogy mindenképpen akadályozza meg a felirat elfogadását – maga is belátta, hogy azzal veheti elejét az országgyűlésen esetleges radikálisabb lépéseknek, s azzal tarthatja fenn a törvényes kereteket, ha a felsőtáblán elfogadtatja a feliratot, amire a délután 3 órakor kezdődő ülésen sor is került. A Pozsonyba viharos gyorsasággal visszaérkező arisztokraták belátták: a kisebbik rossz a felirat megszavazása és uralkodó elé tárása. Ezzel ugyanis megmarad az országgyűlés, ezáltal az ő kezükben is az irányítás, s talán elejét vehetik annak, hogy Magyarországon a diéta lassú törvényhozási munkájára hivatkozva a forradalmi erők aktivizálódjanak. Az alsótáblával egyetértésben döntöttek arról is, hogy a feliratot másnap országos küldöttség vigye Bécsbe, s ebbe a főrendek 12 tagot – köztük Batthyány Lajost – választottak.

A jó hír viharos gyorsasággal terjedt el a városban, a sétatéren összegyűlő országgyűlési ifjak között Batthyány és Teleki László grófok lelkesítő szónoklatokat tartottak, este pedig Kossuth szállása, a Zöldfa fogadó előtt fáklás felvonulással, a követeket lelkesen éljenző népünneppéllyel zárult a nap. A fogadó erkélyéről Kossuth rövid beszédben köszönte meg a tömeg lelkes támogatását, majd a jobbán álló Batthyányt „a magyar független felelős minisztérium jövő elnökeként” mutatta be, hozzátéve, hogy a küldöttséggel addig nem jönnek vissza a császárvárosból, amíg a kinevezését el nem éri. A bejelentést akár váratlan fordulatként is értelmezhetjük, hiszen Kossuth a március 4-én megfogalmazott követjelentésében még „csak” azt szögezte le: „Ideje kimondani, hogy alkotmányosságunk és az 1790:10. törvénycikk biztosította önálló állami nemzetiségünk formáinak lényegét és zárkövet egy felelős magyar minisztériumban találjuk.” A végrehajtó hatalom megalakítását tehát elérendő célként tűzte ki, s ebben látta a sikeres átalakulás „zárkövet”. A lelkesen ünneplő tömeg előtt tett bejelentése viszont azt bizonyítja, hogy 14-én délután az ellenzék vezetői, alkalmazkodva a bécsi forradalom által teremtett új helyzethez, megbeszéléseiken pontosították, hogy mit is értenek a felirati javaslat egyes pontjai alatt. Egyesek azt is felvetették, hogy a 3-i felirati javaslat pontjai immár elégtelenek, azonban Kossuth józan mértéktartással – tartva az esetlegesen elhúzódó parttalan vitáktól – leszerelte az ilyen irányú törekvéseket, s fontosabbnak tartotta, hogy a felirat általános fogalmait töltsék meg tartalommal, hiszen ez „a nemzet ereje és az országgyűlés akaratától függ”. Ennek következményeként megállapodtak abban is, miszerint a felirat azon pontja, melyben felelős magyar minisztériumot kérnek, úgy értendő, hogy Batthyány azonnali kormányfői kinevezését kell elérnie a küldöttségnek Bécsben az uralkodónál. Urbán Aladár találó megfogalmazása szerint a felelős kormány

megalakítása immár nem az alkotmányos átalakulás célja, hanem eszköze. Eszköze, biztosítéka annak, hogy az országgyűlés által hozott törvényeket, a korabeli rendszerváltást sikeresen le lehet vezényelni.

A bekövetkezett lényeges fejleményekről, a küldöttség másnapra tervezett bécsi útjáról Batthyány 14-én este levélben számolt be a pesti Ellenzéki Kör vezetőjének. Fontosnak tartotta ezt, mert a fővárosból egyre aggasztóbb hírek érkeztek Pozsonyba az ifjúság készülődéséről, a József-napi vásárra tervezett megmozdulásról. (Irányi Dániel az Ellenzéki Kör radikális tagjainak megbízásából például március 5-én felkereste Pozsonyban Kossuthot, s tudatta vele, hogy a Kör kész az országgyűléshez intézett petícióval támogatni a felirati javaslatot. Kossuth fel is kérte őt arra, hogy indítsanak peticionális mozgalmat, s erről minden biztonnyal tájékoztatta Batthyányt is.) A levélben megerősítette, hogy „az érintett alkotmányi felirat felsőházunk által mai napon osztatlan közakarattal elfogadták, annak királyi megszentése a nádor által ünnepélyesen ígértetett, s az e végre kinevezett országos küldöttség azon bizonyos reményben induland azzal holnap a felséghez, hogy rövid órák múlva önálló felelős nemzeti minisztériummal térend vissza a törvényhozás teremeibe”. Kiemelte, hogy elhatározott szándékuk az átalakulást biztosító „tervezett törvények okszerű és szabadlelkű” megalkotása, de ennek érdekében szükséges a „rend és nyugalom szellemét a virulós szabadság számára fenntartani”. A levélből egyértelmű, hogy a gróf komoly reményeket fűzött a bécsi tárgyalások sikeréhez, s minden meggondolatlan tömegmozgalmat, hatalommal szembeni erőszakos fellépést veszélyesnek tartott, hiszen az kiválthatta az udvar kemény fellépését.

Véleményét többen is osztották, hogy csak egy példát említsünk, ugyanezeket a gondolatokat fogalmazta meg Teleki László gróf ugyancsak március 14-én este Vörösmarty Mihályhoz írt levelében. „Magyarország átalakulásának, még pedig sebes, és mind szellemi, mind anyagi gyökeres átalakulásának ideje eljött. A Rendek táblája teljesen föl tudta fogni helyzetét, s politikája növekedett az eseményekkel! Most a dolgok a legjobb vágásban vannak. Minden idő előtti s nem összpontosult működés – demonstratio – az ügynek könnyen árthatna. Könyörgök tehát – s nemcsak én, de elvarátaim nevében könyörgök kedves barátom –, használd hatalmas befolyásodat arra, hogy se az Ellenzéki Körben, se másutt mostan ilyesféle demonstratiók ne történjenek, s maradjon el egyáltalán minden ilyes, mire nézve az impulsus nem innen, a törvényhozó testtől, különösen a Rendek táblájától jönne, mert mint mondtam, összpontosultan kell működnünk; az országgyűlési ellenzék szellemével megelégedhetünk, minden helyesen indult, s a süker majdnem bizonyos! Úgy e teljesítendéd kérelmemet! Könyörgök, mutasd meg e levelet Fényes Eleknek, s szólj hatályosabb elvarátainkkal, köszöntsd őket nevemben, s terjeszd eléjükbe kérelmemet. Az itteni ellenzék velem egyetért.”

A Pestről érkező hírek azonban bizonyos értelemben megnyugtatóak is voltak/lehettek Batthyány számára, hiszen az ifjak által megfogalmazott 12 pont köve-

telései többnyire összecsengtek a diéta immár mindkét táblája által megszavazott követelésekkel. (Ez érthető is, hiszen a 12 pont Kossuth március 3-i felirati javaslata alapján készült, ezt konkretizálta több ponton, illetve egészítette ki a szöveg szerzője Irinyi József március 11-én. Az utolsó pont, a politikai foglyok szabadon bocsátására vonatkozó pedig március 14-én került a végleges változatba.) Érdekes kettősség bontható ki mindenesetre Batthyány korabeli megnyilvánulásaiából. Befolyásával és tekintélyével igyekezett „békés” mederbe terelni a fővárosban kibontakozó eseményeket, mert minden bizonnyal úgy vélte, ezzel meg tudja őrizni az országgyűlés működőképességét, illetve nem retenti vissza a törvényhozó munkától a követeket. Az ugyanis mindennél fontosabb volt, hogy a diéta folytassa tevékenységét, s ha lehet, egységesen álljon ki a felirati javaslatban foglaltak mellett. Ugyanakkor jól érzékelhetően ott van tettei mögött az a felismerés is – s ebben teljes lehetett az egyetértés Kossuth és közte –, hogy Pest keretek között tartható forradalmi fenyegetése erősíti pozícióikat az udvarral szemben, de segít „meggyőzni” és a törvényhozás ösvényén megtartani az esetleg ingadozó, bizonytalan követeket is. A dinasztia s a bécsi kormányzat minden bizonnyal könnyebben hajlik az engedményekre, ha az országgyűlés mögött ott lát egy szervezett forradalmi tömeget – amely esetleg sokkal radikálisabb lépésekre szánhatja el magát, mint az alkotmányos átalakulást akaró, de a birodalmi keretekhez hozzá nem nyúló nemesi politika –, és folyamatos munkára serkentheti az országgyűlés követi karát és a főrendeket is, hiszen mégiscsak biztosabb az, ha ők szabják meg az átalakulás kereteit, mintha kivenné kezükből az események irányítását a forradalmi erő. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a miniszterelnök-jelölt politikai habitusa, elvei okán is meg akart maradni a törvényesség talaján, a forradalom fenyegető „rémképével” ugyanakkor némi nyomást kívánt gyakorolni mindazokra, akik az elkerülhetetlen alkotmányos folyamatot – annak minden következményével – lassítani vagy meggátolni akarták. Megmarad-e ez a taktika miniszterelnökké történő kinevezése után?

Az országgyűlés küldöttsége március 15-én délután érkezett meg a császárvárosba, s az őket lelkesen ünneplő tömeg kíséretében foglalták el szállásukat a Károly főherceg fogadóban. Bécs népének lelkesedése érthető, hiszen Kossuth március 3-i beszédének lényeges pontja volt, hogy alkotmányt kért az örökös tartományok számára is (mint láttuk, Batthyány ezt már 1847 decemberében megfogalmazta), s a német fordításban terjedő szöveg természetesen ismert volt a bécsi ifúság és az utca embere előtt is. A küldöttség megérkezése előtt pár órával V. Ferdinánd ígéretet is tett az alkotmányos kormányzás bevezetésére, s a hírt kitörő örömmel fogadó bécsiek joggal gondolhatták azt, hogy ez a magyar országgyűlés fellépésének (is) köszönhető. A fogadóban készítették el a királyi kézirat tervezetének végleges formáját, amelybe immár bekerült Batthyány miniszterelnöki kinevezése, és István nádor teljhatalmú királyi helytartói megbízatása (vagyis hogy a nádor Magyarországon az uralkodó távollétében teljhatalommal

helyettesíthesse őt). A tervezetet Batthyány és Széchenyi vitték el István főherceg nádorhoz, aki először „megijedt”, de rövid eszmecsere után állását kötötte annak sikeréhez. A következő 36 óra intenzív tárgyalásokkal, egyeztetésekkel, visszautasításokkal és meghátrálásokkal telt el, de 16-án éjfél körül a nádor megkönynyebbülten tájékoztatta Batthyányt, Kossuthot, Széchenyt és Esterházy Pál herceget: „Megvan”. Úgy tűnt, teljes sikert értek el, az udvar meghátrált, s elfogadta az országgyűlés kívánatait. A reggeli órákban azonban kézhez kapták az uralkodói kéziratot, s megdöbbenve tapasztalták, hogy abban nem szerepel a legfontosabb, az alkotmányos átalakulás biztosítéka, Batthyány miniszterelnöki kinevezése. A hiány azért kelthetett nagy riadalmat, mert időközben megérkezett a pozsonyi hajó, fedélzetén több küldöttel s a 15-i pesti forradalomról szóló beszámolókkal, hírekkel, a *Nemzeti dal* és a 12 pont nyomtatványával. A helyzet kritikus volt: ha a leglényegesebb célt, Batthyány kinevezését nem érik el, ha az megtörik az udvar ellenállásán, Pest forradalmárai magukhoz ragadhatják a kezdeményezést. „A finálét Kossuthnál főzik ki. Én semmibe sem ártom bele magam” – jegyezte be Széchenyi Naplójába. A megoldást Kossuth és/vagy Batthyány találhatták meg: miután István főherceg nádor az uralkodó teljhatalmú helyettese, kinevezheti Batthyányt miniszterelnökké. Az ötletet tett követte, s a nádor sietve megfogalmazta és papírra vetette az erről szóló okiratot. A helyzet feszültségét jól mutatja, hogy Batthyány Pozsonyba visszatérve még aznap megfogalmazta első miniszterelnöki körlevelét a törvényhatóságokhoz. Ebben bejelentette kinevezését, és felszólította őket „a közbéke és nyugalom fenntartására minden tekintélyüket, hatásukat, alárendeltjeiket erélyesen felhasználni és minden segédmodot igénybe venni; a csend és népkedély bujtogatóira és a most még fennálló viszonyok netaláni tapodóira nézve pedig a törvények rendeletét szigorúan alkalmazni siessenek, nehogy minisztérium és országgyűlés, mint az átalakulás és törvényesség orgánumai, a nagy és nehéz munka megoldásában kicsapongások, vagy időelőtti követelések által akadályoztassanak, s a nemzet boldogsága, mielőtt alkotmányos tökélyét elérné, zavartassék”.

A kedélyek megnyugtatósára, a Bécsben elért sikerek mielőbbi közzétételére mindenképpen szükség volt, s elejét kellett venni annak is, hogy Pest az önálló cselekvés terére lépjen. Ennek megvolt a veszélye, hiszen Vörösmarty március 17-én zaklatott sorokban számolt be Teleki Lászlónak a következőkről: „[...] Stáncsics kiszabadított, a sajtószabadság kivívatott, nemzetőrség jött határozatba, mely már működik. Minden nap újat szül. Ma a »sasok« s idegen színek félre tételéről rendelkeztek. Minden nap újságot hoz, sokkal nagyszerűbbet, mint ezelőtt évtizedek hoztak. Ha ti Pozsonyban maradtok, nem vagytok országgyűlés, mert ily bontakozásban a szélekről nem lehet országot igazgatni. Ha mindent el nem követtek, hogy lejöjjetek, minden dicsőségtek mellett meg vagytok semmisítve, vagy ami még szomorúbb, a béke és rend, mely eddig egy pillanatig sem zavartott meg, a leghihetőbben háboríttatni fog, ha itt nem is, az ország többi részei-

ben. Csak ha Pest, az országgyűlés által erős Pest intézkedik, remélhető az ország összetartása.” Hogy a helyzet komolyságát még nyomatékosítsa is, mellékelte a levélhez az 1846 nyarán írt *Országháza* című versét is. („A hazának nincsen háza, / mert fiainak nem hazája; / Büszke fajnak küzdő pálya, / Melyen az magát rongálja, / Kincsnek, vérnek rossz gazdája...”) Vörösmarty sorainak külön jelentőséget adott, hogy a Pesti Hírlap vezércikkében március 18-án már úgy fogalmazott: az országgyűlés csak akkor lesz képes a mozgalmakat kézben tartani, ha átteszí székhelyét a fővárosba. A kérést s a 12 pontot Pest város küldöttsége 19-én terjesztette az országgyűlés elé. Batthyány – ismereteink szerint – eredendően egyetértett volna a diéta Pestre költöztetésével, az országgyűlés azonban zárt ülésen már egy nappal korábban határozottan elvetette ezt a lehetőséget. A küldöttség így Kossuthtól kapott választ, amely egyértelmű üzenet volt a főváros radikálisainak: „Buda-Pestet az ország szívének tartom, de urának tartani soha nem fogom.” Az elutasítást természetesen elfogadhatóan be is kellett csomagolni, s Kossuth érvelése itt már támadhatatlan volt: a törvényhozást gyorsan be szeretnék fejezni, s a költözés beláthatatlan időre elnyújtaná annak munkáját. A válasz természetesen nem csillapította le a kedélyeket, amit jelez az is, hogy a Nyáry Pál vezetésével megalakult Pest megyei Közbátorsági Választmány határozatban szólította fel a kormányfőt: ha az országgyűlés munkája tizennégy napnál tovább tartana, intézkedjen annak Pestre történő átköltöztetéséről.

Olaj volt a tűzre, hogy március 22-én a Pozsonyból visszatérő küldöttség magával hozta a sajtó működéséről szóló, a diéta által elfogadott törvényjavaslatot, amely igen szigorú, a radikális értelmiség számára szinte teljesíthetetlen feltételekhez kötötte például a lapalapítást. Ennek nyilvánosságra kerülése után többen is megfogalmazták, hogy Pesten a közhangulat a diéta és a kormány ellen fordult. Jele volt ennek az is, hogy törvényjavaslatot az egyetemi ifjúság a Városháza előtti téren „tömrdek nép jelenlétében” elégette. Növelte a feszültséget, hogy a várakozásokkal ellentétben elhúzódott a kormányalakítás, a sajtó és a közvélemény igen sok lehetséges miniszter nevét vetette fel, s a fővárosban kezdett megerősödni a Nyáry Pál által vezetett Közbátorsági Választmány, amely szinte második hatalomként kezdett működni. A bizonytalanságot Batthyány azzal oldotta fel, hogy 23-án ismertette kormánya várható névsorát, nyugvópontonra helyezve ezt a kényes kérdést. Szükségesnek tartotta azonban azt is, hogy a fővárosban a felizgatott kedélyek lecsillapítására s a Választmány ellensúlyozására létrehozzon egy olyan testületet, amely az uralkodó által még ki nem nevezett kormányt képviseli, annak nevében ügyel a törvényesség betartására. Ugyanezen a napon tehát az ő előterjesztésére a nádor Szemere Bertalant, Pulszky Ferencet és Nyáry Pált kinevezte az „ideiglenes rendőri országos bizottmány” tagjaivá, Klauzál Gábort pedig annak elnökévé. Felruházták őket „ideiglenesen mindazon intézkedési hatósággal [...], mely az egész országban és kapcsolt részeiben a rend fenntartására megkívántatik”. (A testület – amelyben Nyáry Pál nem vállalta el a részvételt –

Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány néven működött egészen április 20-ig.) Március 23-án még két jelentős lépéssel igyekezett gátat vetni az elszabadulni látszó indulatoknak: ekkor küldte szét második miniszterelnöki körlevelének mellékletében a jobbágyfelszabadításról szóló törvénycikket, illetve személyes kezdeményezésére az alsótablán jelentősen módosították a nagy vihart kavart sajtótörvényt (például felére szállították le a lapalapításhoz szükséges kaució összegét). Az események egyértelműen mutatják, hogy Batthyány gyorsan és hatékonyan tudott reagálni a váratlan eseményekre és fejleményekre. Ha célszerű volt – s elveivel nem ellenkezett –, tudott kompromisszumot kötni, engedni a pesti forradalmi – elsősorban értelmiségi – erők jogos (mértányos) követeléseinek, a törvényes rend, a megalakulóban lévő végrehajtó hatalom tekintélyének és az országgyűlés törvényalkotó munkájának megőrzése érdekében azonban határozottan fellépett az azt megkérdőjelezni akarókkal szemben. A következő napokban kialakult krízishelyzetben azonban annak is tanújelét adta, hogy a pesti radikális erőket szükség esetén használni is tudja.

Mint láttuk, március 18-tól az országgyűlés feszített ütemű törvényalkotó munkába kezdett. Kossuth javaslatára döntöttek a legsürgetőbb feladatokról: ez a sajtószabadság biztosításáról, az országgyűlés évenkénti Pestre történő összehívásáról, a nemzetőrség felállításáról, a közteherviselésről, az úrbéri viszonyok megszüntetéséről és a felelős minisztérium megalkotásáról szóló törvények megalkotását irányozta elő. A szándék komolyságát és a helyzet sürgető voltának felismerését mutatja az is – ahogy már utaltunk rá –, hogy március 18-án zárt ülésen határozták el: nem költöznek át a fővárosba. Március 22–23-án vitatták meg a politikai átalakulás és a bécsi udvar szempontjából is legfontosabb, a felelős kormány felállításáról, működéséről és hatásköréről szóló törvényjavaslatot, s ezt 24-én Batthyány és Deák személyesen vitték fel Bécsbe. A következő három napban többször tárgyaltak erről a Magyar Udvari Kancellária vezetőjével (rendszeresen itt véleményezték az Államtanács elé kerülő javaslatokat), illetve Lajos és Ferenc Károly főhercegekkel. A minden bizonnyal heves szócsatákkal kísért egyeztetések után azonban abban a meggyőződésben tértek vissza 28-án Pestre, hogy sikerült leküzdeniük az udvar ellenállását, s legfeljebb az országgyűlés számára is elfogadható kisebb módosításokat kell elvégezni a szövegben. István főherceg nádor egy nappal később tért vissza a fővárosba, s az általa hozott kéziratokból kiderült, hogy Bécsben több ponton is jelentős módosításokat hajtottak végre a törvényjavaslat szövegén. (A legfontosabb ezek közül, hogy fenn kívánták tartani a Magyar Udvari Kancelláriát, ami a kormány működésének ellemmentelítését jelentette; a hadsereg alkalmazását és a tisztek kinevezéseit kizárólag az uralkodó hatáskörbe akarták utalni, ami a hadügyminisztérium tevékenységét értékelte volna le; az udvartartásra és a közös költségekre szánt pénzeket a központi pénztárba kívánták befizettetni; a nádor azon jogkörét, hogy az uralkodó teljhatalmú helyettesítője annak távollétében csak István főherceg nádorra pró-

bálták leszűkíteni.) A kézirat tartalmának megismerése után Batthyány rövid, de határozott beszédben jelentette ki az országgyűlés elegyes ülésén, hogy annak tartalma „az én meggyőződésem szerint sem a nemzet törvényes igényeinek, sem a méltányos várakozásnak meg nem felel”. Felkérte a nádort, járjon közbe az udvarnál, eszközölje ki annak „oly módoni megváltoztatását és átalakítását [...]”, melynek következtében ő felségének adott szava beváltassék, miszerint Magyarország egy független felelős magyar minisztériumot adni kíván; mert ha ez nem történék, akkor én mind magam, mind minisztertársaim nevében kinyilatkoztatom: miszerint mi felelős minisztériumot elvállalni képesek nem vagyunk, és arra feljogosítva magunkat nem érezzük”. A kedélyeket Pozsonyban az csillapította le némileg, hogy a nádor ünnepélyesen megígérte: „ő felségének azon észrevételeket, melyeket a felelős miniszterek velem közölni szívesek lesznek – amint mondám –, szavamat adom, hogy én azokat ő felségének nem csak felterjesztem, de ő felségénél keresztülvinni fogom. [...] Még azt akartam mondani, hogy ettől – ha kell –, állásunkat függővé tesszük.” A még aznap esete Bécsbe visszautazó főhercegre várt tehát a feladat, hogy megpuhítsa családjának tagjait s tanácsadóikat.

A március 23-a után viszonylag nyugodt hangulatú Pesten viszont 27-én felforrósodott a levegő – még mit sem tudva egyébként a jogokat csorbítani akaró március 28-án kelt királyi kéziratról. Nyáry Pál kezdeményezésére a Választmány megszövegezett egy proklamációt arra az esetre, ha Bécsben szűkíteni akarnák a felelős magyar kormány hatáskörét, s nem hagynák jóvá a pénz- és hadügyminiszterek kinevezését. Délután népgyűlést is tartottak, amelyen megszavazták az egész országhoz szóló felhívást. Ebben felsorolva az addig elért eredményeket kihangsúlyozták, hogy mindezek biztosítékául szolgálna, ha „a nemzet összes ügyei önálló magyar kormány, magyar felelős minisztérium által” kezeltetnének, s ezt az uralkodó meg is ígérte. Most azonban a „régí országnyomorgató rendszer barátai arra kívánják bírni felséges királyunkat, hogy a had- és pénzügyet – tehát a nemzet idegét és vérét – a nemzeti magyar kormány kezéből kivegye, s így királyi szent szavát álmagyarázatok által megghiúsítsa”. E „cél ellen, mely kijátszása volna a nemzet igazságos követelésének, s nyílt megcsalása a nemzetnek, határozottan tiltakozunk” – szögezték le, s ha kell, a nemzet kész vérét is áldozni ezért. Az országgyűlés munkáját korábban több kérdésben is bíráló Nyáry és a Választmány tehát most támogatásáról biztosította a diétát és az alakulóban lévő kormányt. De honnan tudták vagy honnan sejthették 27-én, hogy 28-án kedvezőtlen döntés születik a császárvárosban a felelős kormánnyal kapcsolatban? Urbán Aladár minden részletre kiterjedő alapos monográfiájában rámutatott, hogy a fővárosi sajtó információi igen jól értesült körökből származhattak, természetesen nem közvetlen módon. Már a kortársak előtt is nyílt titok volt, hogy Zsedényi Ede államtanácsos több esetben is ellátta bizalmas belső információkkal Batthyányékat Bécsből, így nem kizárt – igaz, tételesen nem is igazolható –, hogy most

is ez történt. (Az események logikája mindenesetre ezt igazolja.) A Marczius Tizenötödike által közzétett hír, miszerint „arra munkálnak egy bizonyos helyen, hogy a financia és a hadügy vezérlete Bécsben maradjon”, vagy a Pesti Hirlap 28-i tudósítása: „Bécsből azon hír érkezett, hogy a minisztérium 46 órai alkudozás után sem nyert sanctiot”, azt jelzi, hogy megbízható hírforrással rendelkeztek, s ez bizony csak Batthyány és/vagy Kossuth lehetett. A sajtóban megjelent tudósítások után megmozdult a főváros. A budai főhadparancsnok, Léderer lovassági tábornok 28-án már a Pesten tapasztalható „szeparatisztikus” tendenciákról jelentett Bécsbe, s azt sem tartotta kizártnak, hogy kikiáltják a köztársaságot. Egy másik beszámoló szerint „ha a pénz- és hadügyi minisztériumok kérdése igen hamar és teljesen kielégítő módon elintézés nem nyer, úgy István főhercegnek királlyá proklamáltatása be fog következni, és a továbbiak beláthatatlanok”. Beteljesedni látszottak Szemere március 25-én Kossuthhoz írt sorai: „Ha Bécsre hatni kell, a tudva lévő módon, per auxesim” (eltúlozva) kell azt tenni. E folyamatnak mintegy a betetőzése volt a Szemere indítványából a Választmány által március 31-én megfogalmazott újabb kiáltvány, amely immár tényként jelentette ki, hogy azon „szabadság, melyet a pesti 12 pont s az országgyűlés a haza minden fiára visszavonhatatlanul kiterjesztetett, a régi kormány által vakmerőn megtámadva van”. Az uralkodó ígéretet tett a felelős kormány kinevezésére, de ezt „a régi kormány emberei egy leiratban az egész ország botránykozására megghiúsították, meghagyván abban a törvénytelen hatalomra emelkedett bécsi kancelláriát, s megvetéssel határos szűk körig korlátozván a had- és pénzügyeket”. István főherceg nádor szavát adta „legrövidebb idő alatt vagy jobb választ hozni, vagy magas hivataláról lemondani”. „Mi fog történni, nem tudjuk, de úgy kell intézkednünk, hogy a legrosszabb eset is készületlenül ne találjon. A haza elvárja minden fiától, hogy védelmére felkeljen. Mindnyájan egyenlők vagyunk, nincs többé úr és paraszt, mindnyájan a haza polgárai vagyunk; sem nyelv-, sem valláskülönbség nem választ s ne válasszon el egymástól.” A közös fellépésre való felhívás ugyanakkor nyugalomra is intett, hiszen azzal zárult, hogy „legelső teendőnk felkészülten várni be az eseményeket, bevárni, míg Pozsonyban küzdő hazánkifiai jó vagy rossz hír kíséretében hozzánk megérkeznek, hogy velük együtt a nemzet sorsa felett határozni lehessen”. A szöveg azt sugallja, hogy bízni kell és bízni lehet Batthyányban és társaiban, s csak akkor kell együttesen fellépni, ha ők „rossz hírek kíséretében” érkeznek vissza, akkor lesz szükség a tömeg spontán erejére.

Talán nem járunk messze az igazságtól, ha megfogalmazzuk: a felelős kormánnyal kapcsolatos várható vitákra, az udvar ellenállására felkészülve Batthyány Nyáry Pál segítségével elindított egy olyan tömegmozgalmat (s ebben Nyáry partner volt), amely komoly félelmeket kelthetett Bécsben (ugyanakkor Nyáry és Szemere által kezelhető, féken tartható volt), s végső soron az uralkodót és tanácsosait meghátrálásra kényszeríthette. Az események őt igazolták, hiszen 31-én

megszületett az új uralkodói kézirat, amely a legtöbb ponton engedett a magyar követeléseknek, április 7-én pedig megtörtént a minisztérium hivatalos kinevezése, majd a törvények uralkodói szentesítése.

Hogyan is értékeljük Batthyány tevékenységét a viharos, forradalmi átalakulás napjaiban? Idézzük Urbán Aladár véleményét: „Batthyányt és kormányát az európai forradalmi hullám és a pesti nép forradalma juttatta hatalomra, ő maga azonban nem volt forradalmár. [...] Batthyány és eszmetársai számára a forradalom törvényszerűen adott politikai realitás volt, amelynek feladata, hogy a királyok szuronyaival szemben a nép számára engedményeket csikarjon ki. [...] Batthyány politikai eszményképe a nemesség által s a nemzeti érdekekkel azonosuló arisztokrácia közreműködésével vezetett alkotmányos monarchia volt, amelyben ő a monarchikus elvnek kellő súlyt kívánt biztosítani a republikánus tendenciákkal szemben.” E cél elérése érdekében a nagyobb erővel rendelkező bécsi hatalommal szemben Pest forradalmi bázisára kellett támaszkodnia, s ezt annál is nyugodtabban tehetette meg, mert ezen erő politikai programja kezelhető volt a számára. Nyesegetni tudta vadhajtasait, kordában tudta tartani, tartatni indulatait, s ez az erő komoly háttérországot biztosított számára az udvarral folytatott küzdelemben. Törvényesíteni lehetett Pest legtöbb követelését, mert az megegyezett az országgyűlésen elfogadott programmal, vagy olyan volt, amely újabb eszközöket biztosított a magyar alkotmányos hatalom számára az ellene működő erőkkel szemben.

■ FÜGGELÉK

Batthyány Lajos gróf országgyűlési indítványa az alsótábla március 3-i felirati javaslatának napirendre tűzéséről a felsőtáblán

Pozsony, 1848. március 4.

Igen sajnálom, hogy nincs szerencsénk tisztelt rendes elnökünket, ő cs. kir. főhercegségét itt tisztelhetni, mert sokkal jobban szerettem volna teendő indítványomat jelenlétében hozni fel. Midőn azonban indítványom éppen nem foglal semmit magában, mi ő cs. kir. főhercegségének személyes eljárása ellen volna intézve, volt is már más alkalommal szerencsém ő cs. kir. főhercegségét értesíteni aziránt, mit most előhozni bátor vagyok, s mi oly dolog, mely egyenesen e méltóságos főrendi táblát illeti, s teendői közé tartozik egyrészt; másrészt a körülmények fontossága, és az éppen most felolvasott tárgyak sürgetősége és halaszthatatlansága azt hozza magával, hogy én ezen szerény indítvánnyal mindenekelőtt föllépjek, s kénytelen legyek arra öfenségének távolléte dacára is a méltóságos főrendek figyelmét felhívni. Minden törvényhozó testületnek

tagadhatlan jogai közé tartozik, hogy a tanácskozási tárgyat és üléseinek időpontját maga határozza el; ezen dologban úgy, mint sok másban ezen méltóságos főrendi tábla szánakozásra méltó sajátságban áll az európai minden civilizált népek között. Ezen méltóságos főrendi tábla ugyanis sem tanácskozásainak tárgyát nem tűzi ki, sem üléseinek napját s időpontját nem határozza meg. Mi az elsőt illeti, volt szerencsénk már a múlt országgyűlésen tisztelt boldogult nádorunk ígéretét e tekintetben megnyerni – hivatkozom a naplóra –, hol őfőhercegsége megígérte, miszerint azon rend és sorozatban fogja felvételni a tárgyakat, melyben azok a tekintetes rendek által hozzánk átküldettek. Ezen ígérete azonban ő cs. kir. főhercegségének akkoriban egészen kielégítő a méltóságos főrendeket, és én ezúttal sem kívánok e tekintetben továbbmenni, hanem csak azon már nyert ígéretét az akkori elnöknek kívánom emlékezetébe hozni a méltóságos főrendi táblának, és méltóságtokat arra kérni, miszerint annak gyakorlatba vételét a maga helyén és idején szorgalmazzák. 2. tárgya indítványomnak az, hogy a méltóságos főrendi tábla maga határozza el minden ülésének napját és időpontját; mert megvallom, hogy ezen táblának méltóságával ellenkezőnek tartom azt, miszerint tagjai heteken által itt üldögéljenek anélkül, hogy tudnák, mikor fognak felszólíttatni törvényhozói kötelességök teljesítésére. Mindenki kénytelen privát ügyeit elhanyagolni s itt vesztegetni, minden más foglalatosságot háttérbe szorítani, és utoljára is mindent hiába teszünk, igénybe nem vétetik jelenlétünk. Azt tartom, ez nem maradhat így, és ezen kellemetlenségnek inkább vagyunk kitéve mi – elvbáráimaim értem –, kik hivatalos köröktől távol állván, nem vagyunk azon állapotban, miszerint az elnökségnek nyilvánítását s szándékát privát tudományból megérthetnők, de ha tökéletes is e tekintetben a részrehajlatlanság, még akkor is áll thesisem, hogy sem az illedelemmel, sem e tábla méltóságával össze nem fér, miszerint ő ne gyakorolja azt, mit minden törvényhozó test igényelhet, tudniillik hogy maga szabja meg üléseinek határidejét. Ismételve tehát, indítványom oda járul 1-ször, hogy kéretessék meg nádor őfensége, miszerint nemcsak tisztelt boldogult nádorunk ígéreténél, hanem a dolog természeténél fogva is méltóztassék azon sort megtartani a tárgyak felvételére nézve, melyet a tekintetes rendek általküldésök alkalmával előnkbe szabnak. A 2. az, miszerint mondja ki ezen tábla azon határozatot, hogy minden ülés végével szabattassék ki a jövő ülésnek napja és határideje; ezt annyival inkább igényelhetjük, minthogy van törvényes provisio, melynél fogva ki van jelölve az elnökség azon esetben, midőn ő cs. kir. főhercegsége mint rendes elnök fontosabb foglalatosságainál fogva eltávozni volna kénytelen.

(Közli Batthyány Lajos reformkori beszédei, levelei, írásai. Sajtó alá rendezte Molnár András. Zalaegerszeg, 1998. 210–212. p.)

Batthyány Lajos gróf levele a pesti Ellenzéki Kör elnökéhez, Fényes Elekhez

Pozsony, 1848. március 14.

*Az országos ellenzéki bizottmány elnökének!
Tisztelt polgártársam!*

Elragadó polgári örömmel sietek az országos ellenzéki választmány nevében értesíteni tisztelt elvtársainkat, miszerint a követi tudósításokból ismert alkotmányi feliratnak, a felsőház által aggasztó és izgató halogatása a legdicsőbb és megnyugtatóbb véget és kifejlést nyert. Miután ugyanis a bécsi jogszerű és erőteljes fölkelésnek sikerült a társ-országok által már régtől izgatott abszolút kormányt megbuktatni, a makacs és retrograd elvű minisztert elűzni, s magát a fejledező világszabadság történetébe fényesen beiktatni: ezen események testvéries közrehatása azt eredményezé, miszerint az érintett alkotmányi felirat felsőházunk által mai napon osztatlan közakarattal elfogadták, annak királyi megszentesítése a nádor által ünnepélyesen ígértetett, s az e végre kinevezett országos küldöttség azon bizonyos reményben induland azzal holnap a felséghez, hogy rövid órák múlva önálló felelős nemzeti minisztériummal térend vissza a törvényhozás teremeibe. Most tehát, midőn hosszú küzdelmek gazdag gyümölcseivel, minden vagyon- és véráldozat nélkül oly kedvezőleg megajándékozott a gondviselés; midőn elveink győzelme tizennégy millió testvért adott segédekül: nincsen egyéb hátra, mint további szent ösztönt és lelkesedést merítve ezen jutalomból, szilárdan és csüggedetlenül hatni és befolyjni a tervezett törvények okszerű és szabadlelkű megalkotására, addig pedig a rend és nyugalom szellemét a viruló szabadság számára fenntartani.

Ez az, tisztelt polgártársaim, mire önöket a választmány nevében tisztelettel fölkérem, azon lelkesítő meggyőződés kíséretében, miszerint a haza félig felépített boldogságát a következetes elvhűség és értelmi erő be fogja végezni.

*Őszinte szívvel, rokonérzelmű kézzsorítással maradtam tisztelt polgártársaimnak
Pozsony, március 14-én 1848.*

*őszinte elvbarátja
gróf Batthyány Lajos
választmányi elnök*

(Közli Batthyány Lajos reformkori beszédei, levelei, írásai, 212–213. p.)

A pesti rendfenntartási bizottmány értesítése a főváros lakosaihoz

Pest, 1848. március 15.

Pest város közönsége nevében alólírottak szerencsések hivatalosan értesíteni a magyar nemzetet, hogy ami más országokban polgárvérbe került – a reformot –, Budapesten 24 óra alatt békés és törvényes úton kivívta a törvényes egyetértés. A városi tanács ugyanis a választó-polgársággal értesülván arról, miképp a város polgárai és lakosai vele együtt akarnak értekezni az idők komoly fejleményei felett, a tanácskozási termek századokon át zárva volt ajtait 1848-ik évi március 15-én délután 3 órakor a népnek megnyitá, s miután megértette annak törvényes kívánatait, azokat mint nagyobbbrészt már eddigel is kebelében ápolt hazafiúi óhajításokat egy szívvel egy akarattal elfogadta, magáévá tevő, sőt azon tizenkét pontot, melyeket nagyrészben a nemzet 1790-ik év óta törvényhozás útján is annyiszor sürgetett, ezen közgyűlésben az országgyűléshez intézendő kérelmezésként aláírta.

Következtek a közgyűlés határozatai, miszerint

a) Pest város iménti közkívánatait egy választmány haladéktalanul személyesen terjessze elő az ország rendleinek, ő felségét pedig hódolva szeretett koronás királyunkat kérje meg, hogy ezen országgyűlést minél előbb Pestre tegye át.

b) A közgyűlés alólírt választmányt bízta meg, hogy a rend fenntartásáról célszerűen intézkedve határozatait foganatosítsa.

Melyeknek teljesítéséül alólírt választmány kiküldetéséhez képest

a) Tüstént átment Budára a nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartótanács, s ugyanott azon kormányshéki határozatot nyerte, mely szerint a censura nyomban megszüntettetett, a sajtó annyi százados bilincsei alól felszabadult, s addig is, míg sajtótörvények hozatandnak, a sajtókihágások felett a nemzet bizodalját bíró s a nagyméltóságú Helytartótanács által a hozandó törvényig ideiglenesen kinevezendő egyének fognak ítélni a fennálló törvények szerint. Íme, e lapok is tanúsítják a határozat foganatát.

b) Kieszközöltetett, hogy a sorkatonaság nem fog a rend fenntartásába elegyedni, melynek biztosításául alólírt választmány intézkedett, hogy a pesti polgári őrsereg eddigi száma jelenleg 1500-zal szaporíttassék, s mint nemzeti őrsereg nemzeti színekkel ékesíttessék.

c) Kieszközöltte, hogy Stancsics Mihály hazánkfia, ki azért, mert szabadon írt, mint státusfogoly Budán le volt tartóztatva, bírói ítéletig nyomban szabadon bocsáttatott, s a nép kíséretében családjának adatott vissza.

Ily békés és törvényes úton minden vérontás és csendzavar nélkül kivívott nagyszerű reform-diadal megünnepléseül holnap Budapest ki lesz világítva, s innentúl Pest város, mint a haza szíve törvényházának tornyán nemzeti színű zászló lobogand.

Budapest a törvény és béke korlátait nem sérté meg, s miután a rend fenntartása hazafiúi érzelmű lakosainak kezébe tétetett, reméli, hogy az egész haza ebben is követni fogja példáját.

Kelt Pesten, 1848-ik évi március 15-én.

Rottenbiller Lipót s. k. választmányi elnök, Klauzál Gábor s. k., Nyáry Pál s. k., Egressy Sámuel s. k., Irinyi József s. k., Staffenberger István s. k., Molnár György s. k., Irinyi Dániel s. k., Vasvári Pál s. k., Petőfi Sándor s. k., Tóth Gáspár s. k., Gyurkovics Máté s. k., Kacs Kovics Máté s. k.

(Közli Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez. 1848–1849. 1. kötet. Közli Pap Dénes. Pest, 1868. 13–14. p.)

Batthyány Lajos gróf miniszterelnök értesíti Klauzál Gábort, hogy kinevezte Pestre az „ideiglenes rendőri országos bizottmány” elnökévé, s feladatuk a közcsend és a rend fenntartása

Pozsony, 1848. március 23.

*A miniszterelnök,
Klauzál Gábor kereskedelmi miniszter-jelölt úrnak!*

Nádor s királyi helytartó ő fenségének javaslatomra mai napon kelt rendelete által meg levén bízatra, hogy addig is, míg az általam javaslatba hozott minisztertársaim bizton várt megerősítése bekövetkeznék, a jelen rendkívüli körülmények között a közcsend és rend érdekében a miniszteri jelöltek közül önt és Szemere Bertalan urat a szükséghez képest netalán még általam kinevezendő más tekintélyes férfakkal egyetemben ideiglenesen mindazon intézkedési hatósággal felruházhassam és felhatalmazhassam, mely az egész országban és kapcsolt részeiben a rend fenntartására megkívántatik; ezennel bizodalmasan tudósítom önt, hogy felhívott megbízatásom következtében önt és miniszter-jelölt társát Szemere Bertalan urat, nemkülönben Nyáry Pál és Pulszky Ferenc urakat, kiknek elsője belügyminisztériumi, második pedig pénzügyminisztériumi osztályfőnökökké van az illető miniszterjelöltek által kitűzve, az ország és kapcsolt részeiben a rend fenntartására ezennel megbízom s felhatalmazom.

E körbeni rendeleteik sikeresítésére megbízatásom következtében a hatóságokat nyomban utasítandom.

Tessék addig is a szükséghez képest ezen hivatalos levelem előmutatását használni, s kérem önt, mint az ezennel ideiglenesen kinevezett országos rendőri bizottmány elnökét, a jelen felhatalmazásról társait nyomban értesíteni, s velők egyetértőleg további rendelkezésemig a közcsend- és rendfenntartás érdekében sikeresen intézkedni.

gróf Batthyány Lajos
miniszterelnök

(Közli Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. [A továbbiakban: Batthyány iratai.] A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. Budapest, 1999. 1. kötet. 159–160. p.)

Petőfi Sándor feljegyzése az úrbér eltörléséről, a rákosi gyűlésről és a magyar nemesség nagylelkűségéről

Pest, 1848. március 24.

Az úrbért eltörölte az országgyűlés. Nagyon szép tőle, de még szebb lett volna, ha ezt előbb teszi. Akkor viselhette volna a nemesség a nagylelkű nevet, de most, midőn ezt a végső szükségből tette és ijedségből, nem tarthat rá számot. A tekintetes karok és rendek és a méltóságos és nem t'om miféle főrendek azt a hírt kapták, hogy Petőfi Sándor a Rákoson tanyáz, de nem egyedül, hanem 40 000 paraszttal egyetemben, s ezen kellemtetes meglepetés indította őket azon nagylelkűségre, hogy az úrbért azonnal eltörölték. Ami a hírt illeti, ez alaptalan hír volt, de ha nem tették volna a t. c. urak azt, amit tettek, biztosíthatom őket Petőfi Sándor nevében, hogy ezen alaptalan hírnek nemsokára alapja és kalapja lett volna, azaz igaz lett volna tetőtől talpig, csak azzal a kis különbséggel talán, hogy nem 40, hanem 80, vagy még több ezer ember jelent volna meg a Rákoson. Egyébiránt jobb, hogy így történt, véghetetlenül jobb, hálát adok istennek, hogy ama borzasztó dicsőségtől megmentett, nem is szemrehányásképpen mondtam ezt el a nemességnek, melyhez magam is tartoztam, csak bátor vagyok tudtára adni a nemes uraknak, hogy nevetség tőlök nagylelkűséggel dicsekedni. Tisztelet, becsület, de igazság is!

(Közli 1848. A szabadságharc története levelekben, ahogyan a kortársak látták. Összegyűjtötte és előszóval ellátta Deák Imre. Budapest, 1943. 44–45. p.)

A Pest városi rendfenntartási bizottmány nyilatkozata

Pest, 1848. március 27.

Hazafiak!

Európa nagyobb része küzdött, s kivívta az utóbbi időben a szabadság és jogegyenlőség elveit. Magyarország is fellelkesült e szent ügyben. A pesti 12 pont által, s részint az országgyűlés által is ledöntettek azon korlátok, melyek az ország fiait külön szakasztották. Az úrbéri viszonyok megszüntetve, a közös teherviselés meghatározva, a népképviselő és nemzetőrség elve kimondva, a sajtó bilincsei összetörve: szabad a föld, szabad az ember, ki e földet lakja, szabad a szellem; nincs többé nemes és nemnemes, polgár és nempolgár, mindnyájan egyenlő fiai vagyunk Magyarországnak, osztozók annak minden jogaiban és minden terheiben. A szabadság és jogegyenlőség, a vész pillanataiban eggyé olvadt nemzet közvéleménye az országgyűlés által egyértelműleg kimondva s elfogadva van. Ezeknek biztosításául nem volt egyéb hátra, mint hogy a nemzet összes ügyei önálló magyar kormány, magyar felelős minisztérium által kezeltesse. Ez is megígértetett.

Ő felsége a magyar király gróf Batthyány Lajost felhatalmazta önálló magyar kormány alakítására.

Jogunk, sőt kötelességünk azt hinni, és honfiaink előtt annak hitelt szerezni, hogy amit ő felsége V. Ferdinánd saját neve aláírásával megerősített, az szent és visszavonhatatlan.

Jogunk van követelni, hogy a nemzet minden ügyei a nemzet többsége kifolyásának, a magyar felelős kormánynak kezében legyenek.

Ez volna szabadságunk és függetlenségünk koronája és biztosítója, s ez, tisztelt hazafiak, most veszélyezve van.

A régi országnyomorgató rendszer barátai arra kívánják bírni felséges királyunkat, hogy a had- és pénzügyet – tehát a nemzet idegét és vérének – a nemzeti magyar kormány kezéből kivegye, s így királyi szent szavát álmagyarázatok által meghiusítsa.

Mi ezen cél ellen, mely kijátszása volna a nemzet igazságos követelésének, s nyílt megcsalása a nemzetnek, határozottan tiltakozunk.

A Pragmatica Sanctio, melyben a nemzetnek s az országgló háznak jogai kölcsönösen biztosítva vannak, kétoldalú kötés; eddig csak egyik része volt életben, mely az országgló ház javát érdekli; jelenleg szükség, hogy kormányunk függetlenségének biztosításával másik része is teljesebbé lépjen, a nemzet jogai is biztosítottassanak.

A nemzet vérének áldozta a Pragmatica Sanctio egyik részéért, ugyanezt fogja tenni, ha kell, másik részéért is.

Azon tanácsosok, kik a jó fejedelemnek a nemzet kívánságaival ellenkezést tanácsolnak, nyíltan kijelentjük, nem csak a nemzetnek, hanem a dynastiának is ellenségei, mert a dynastia érdekével játszanak.

Így érzünk, így nyilatkozunk mi, s hasonló érzelmre számolunk az egész országban. Éljen a király, éljen a szabadság, éljen a magyar független felelős kormány!

Kelt Pesten, március 27-én 1848. A rend fenntartására megbízott Pest városi állandó választmány ülésében.

(Közli Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez, 33–34. p.)

Batthyány Lajos gróf felszólalása az országgyűlés egyes ülésén: a felelős minisztérium megalakítását halogatni akaró uralkodói leirat nyomán lemondással fenyegetőzik

Pozsony, 1848. március 29.

Miniszterelnök gróf Batthyány Lajos: Fenséges főherceg, méltóságos Főrendek, tekintetes Karok és Rendek!

Ezen éppen most felolvasott k. k. leirat az én meggyőződéseim szerint sem a nemzet törvényes igényeinek, sem a méltányos várakozásnak meg nem felel. (Felkiáltások: „Igaz! Igaz!”) Minden motivatio nélkül tehát arra kérem kötelességemnél fogva ő főhercegségét, méltóztassék hatalmas közbenjárása által ezen k. resolutionnak oly módóni megváltoztatását és átalakítását kieszközölni, melynek következtében ő felségének adott szava beváltassék, miszerint Magyarországnak egy független felelős magyar minisztériumot adni kíván; mert ha ez nem történnék, akkor én mind magam, mind minisztertársaim nevében kinyilatkoztatom: miszerint mi felelős minisztériumot elvállalni képesek nem vagyunk, és arra feljogosítva magunkat nem érezzük.

István nádor ő cs. kir. fensége: Méltóságos Főrendek, tekintetes Karok és Rendek!

A mostani komoly és nagyszerű pillanatban midőn bizonyosan Magyarországnak jövője döntetik el, méltóságotok hazafiságához azon forró óhajtásomat intézem, hogy most már azon hivatalról, melyre általam, de nem csak általam, hanem az egész ország és az egész nemzetnek bizodalma által fel vannak híva, ne mondjanak le. Én itt, e helyen, ünnepélyesen szavamat adom, hogy ő felségének azon észrevételeket, melyeket a felelős miniszterek velem közölni szívesek lesznek – amint mondám –, szavamat adom, hogy én azokat ő felségének nem csak felterjesztem, de ő felségénél keresztülvinni fogom. (Hosszas éljenzés.) Még azt akartam mondani, hogy ettől – ha kell –, állásunkat függővé tesszük. (hosszas éljenzés.)

Miniszterelnök gróf Batthyány Lajos: Fenséges Főherceg!

Ezen nyilatkozat következtében, mi is részünkről ahhoz kötjük állásunkat, amint Főhercegséged tisztében szerencsésen fog eljárhatni, vagy nem.

(Közli Batthyány iratai. 1. kötet. 193. p.)

A Pest városi rendre ügyelő bizottmány kiáltványa

Pest, 1848. március 31.

Hazafiak!

A nemzet üdve mindenek felett van.

Sietünk tudtára adni minden hazafinak, hogy előbbi nyilatkozatunkban kijelentett félelmünk teljeseedett.

Azon szabadság, melyet a pesti 12 pont s az országgyűlés a haza minden fiaira visszavonhatatlanul kiterjesztett, a régi kormány által vakmerőn megtámadva van.

A felelős független magyar kormánynak őszinte és valódi értelme más nem lehet, mint az, hogy az ország összes ügyei kivétel nélkül felelős független magyar kormány által kezeltesse.

Ilyen kormányt kívántunk mi, ilyen kormány ígértetett királyi szó által.

Ezen ünnepélyes és országszerte hivatalosan is kihirdetett királyi szót a régi kormány emberi egy leiratban az egész ország botránykozására meghíúsították, meghagyván abban a törvénytelen hatalomra emelkedett bécsi kancelláriát, s megvetéssel határos szűk körig korlátozván a had- és pénzügyeket.

Ezen leirat ellen az összes országgyűlés a legméltóbb felindulással tiltakozott, határozottan kinyilatkoztatván inkább minden további eredmény nélkül oszlani szét, mint szenvedni, hogy a kivívott nemzeti szabadság ügye bármi kis részben továbbra is idegen, s a nemzetnek nem felelős kormány által kezeltesse.

A nádor osztozott az országgyűlés nézeteiben, s ígéretet tőn: legrovidebb idő alatt vagy jobb választ hozni, vagy magas hivataláról lemondani.

Mi fog történni, nem tudjuk, de úgy kell intézkednünk, hogy a legrosszabb eset is készenlétlenül ne találjon. A haza elvárja minden fiától, hogy védelmére felkeljen. Mindnyájan egyenlők vagyunk, nincs többé úr és paraszt, mindnyájan a haza polgárai vagyunk; sem nyelv-, sem valláskülönbség nem választ s ne válasszon el egymástól.

Hazafiak, a haza bízik bennetek; bizonyítsátok be fejenként, hogy bizalmát nem pazarolta érdemetlenekre!

A világ és jövő reánk függeszti szemét; úgy viseljük magunkat, hogy előttük becsületet valljunk, hogy unokáink azt ne mondják egykor: szegény és átok a mi apáinkra! Hanem inkább így beszéljenek: dicsőség és áldás a mi apáinkra!

Nekünk, hogy ezt elérhessük, egyesülnünk kell. A mi ellenségünk hatalmas, de mi még hatalmasabbak vagyunk, mert mi, kik kevés nap előtt csak néptöredék voltunk, most egyesült nemzet vagyunk, s az egyesült nemzet legyőzhetetlen; legyőzhetetlen azért is, mert ott az isten, ahol az igazság, az igazság pedig a mi részünkön van, mert nem akarunk egyebet, mint törvényes szabadságot!

Hazafiak, mi csak szabadságunk kivívására, nem pedig polgártársaink megtámadására egyesültünk; ennél fogva kijelentjük, hogy a szabadság ellenségének tekintjük

mindazt, ki a zavarosban dulakodásra s nyereszkerdesre keresvén alkalmat, polgártársainak személy- és vagyonbátorságát nem tiszteli.

Budapest polgári, ti, kiket legközelebből érdekel március 15-ének dicsősége és jövője, egyesüljetek az egész országgal az eddig kivívott szabadság védelmére!

Ti pedig, vidéki községek, kik belátva, hogy Pesten az egész ország sorsa döntetik el, egyesüljetek Budapesttel küldötteitek által, hogy a középponttal folytonos érintkezésben lehessetek.

Katonák, hozzátok is van szónk. Íme, kijelentjük rokonszenvünket irántatok. Nincs szándokunkban megtámadni titeket, mert ti mindnyájan fiai vagytok vagy e hazának, vagy oly országnak, mely hasonlólag mint mi, szabadságért és függetlenségért küzd. Mi nem vagyunk ellenségei senkinek, csak azoknak, kik szabadságunk megtámadói és ellenségei.

Hazafiak, legelső teendőnk felkészülten várni be az eseményeket, bevárni, míg Pórszonyban küzdő hazánkfiak jó vagy rossz hír kíséretében hozzánk megérkeznek, hogy velük együtt a nemzet sorsa felett határozni lehessen.

Pest, március 31-én 1848. A Pest városi rendre ügyelő bizottmány

(Közli Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez, 45–47. p.)

V. Ferdinánd uralkodói kézírata István főherceg nádorhoz a magyar kormány kinevezéséről

Bécs, 1848. április 7.

Kedves Öcsém, Fenséges Főherceg, Nádor Úr!

Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöknek Kedveltséged által folyó hó 3-ról Elibém terjesztett előadása következtében Deák Ferencet igazság, báró Eötvös Józsefet vallás és nevelés, herceg Esterházy Pált a kapcsolt birodalmam többi részéveli érintkezések, Klauzál Gábort földművelés, ipar és kereskedelem, Kossuth Lajost pénzügy, Mészáros Lázárt hadügy, gróf Széchenyi Istvánt közlekedési és közmunkák, végre Szemere Bertalant belügyminiszteremmé kinevezem.

Bécs, április 7-én 1848.

Ferdinánd

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Batthyány Lajos*. Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Erdődy Gábor. Budapest, 1998.
- Batthyány Lajos reformkori beszédei, levelei, írásai*. Sajtó alá rendezte Molnár András. Zalaegerszeg, 1998.
- Ez volt március 15-e. Kortársak írásai a forradalomról*. Közzétette Lukácsy Sándor. Budapest, 1989.
1848. *A szabadságharc története levelekben, ahogyan a kortársak látták*. Összegyűjtötte és előszóval ellátta Deák Imre. Budapest, 1943.
- Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. 1–2. kötet. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. Budapest, 1999.
- Hermann Róbert – Molnár András: *Saját utamat jártam. Batthyány Lajos miniszterelnök 1807–1849*. Szerkesztette Molnár András. Zalaegerszeg, 2007.
- Horváth László: *Teleki László. 1810–1861*. 1–2. kötet. Budapest, 1964.
- Kossuth Lajos Összes Munkái. XI. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen. 1847–1848. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Barta István. Budapest, 1951.
- Molnár András: *Batthyány Lajos a reformkorban*. Zalaegerszeg, 1996.
- Molnár András: *Viam meam persequor. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig (1807–1848)*. Budapest, 2007.
- Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. 1848–1849*. Közli Pap Dénes. Pest, 1868.
- Pártvezér, miniszterelnök, vértanú. Tudományos emlékülés a 200 éve született Batthyány Lajos miniszterelnök tiszteletére*. Zalaegerszeg, 2007. szeptember 12. Szerkesztette Molnár András. Zalaegerszeg, 2008.
- Pelyach István: *Batthyány Lajos gróf miniszterelnöki kinevezésének történetéhez*. In: A források bővületében. Ünnepi tanulmányok Katona Tamás 75. születésnapjára. Szerkesztette Hermann Róbert és Zakar Péter. Szeged, 2007. 349–364. p.
- Széchenyi István: *Napló*. Válogatta, szerkesztette, a fordítást ellenőrizte, a jegyzeteket és a szerkesztői utószót írta Oltványi Ambrus. Budapest, 1982.
- Urbán Aladár: *A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány működése 1848. március–április*. Századok, 2001. 1. szám. 3–32. p.
- Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Budapest, 1986.
- Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos Magyarország első alkotmányos kormányfője*. Budapest, 2007.

Batthyány Lajos a kormány élén

Tanulmányunkban Batthyány életének legizgalmasabb és legeseménydúsabb nyolc hónapját tekintjük át, az európai forradalmi hullám elindulásától kormányfői megbízásán és tevékenységén át a lemondásáig, némi kitekintéssel későbbi sorsára. Alapvetően Urbán Aladár monográfiáját és tanulmányait használtuk, s csupán egy-két ponton egészítettük ki azokat saját kutatási eredményeinkkel. Tekintettel arra, hogy Kedves Gyula a Batthyány-kormány hadügyi, Erdődy Gábor pedig annak külügyi tevékenységével külön tanulmányban foglalkozik, ezeket a kérdéseket saját tanulmányunkban csak a szükséges mértékben érintettük.

Az áttörés

1848 elején az itáliai forradalmi mozgalmakról érkező hírek hatására a reformellenzék vezetői, Batthyány Lajos és Kossuth Lajos úgy látták, a birodalom megrendült külpolitikai helyzetét fel kell használni a reformellenzék programjának megvalósítására. Már február végén arra akarták kérni az uralkodót, hogy „békét szerezzen a kormány, mert erre szükségünk van; ezt másképp nem érheti el, mint ha népeinek alkotmányt ad; és a jó magyar vért ne áldozza fel az olasz szabadság elnyomására”. Olyan követelés volt ez, amely egyszerre tükrözte az ellenzék széles külpolitikai látókörét és józanságát. Batthyány és Kossuth tudták, hogy Magyarország szabadsága csak akkor áll biztos alapon, ha az örökös tartományokban is alkotmányos kormányzás folyik, mert a birodalom két felének eltérő érdekei csak azonos politikai rendszer mellett egyeztethetők össze. Indítványukat ekkor még az ellenzék többsége sem támogatta. Megérzésük helyességét azonban bizonyította, hogy néhány nap múlva, március 1-jén befutott Pozsonyba a párizsi forradalom híre, s ezt követte március 3-án Kossuth történelmi jelentőségű felirati javaslata. Március 13-án Bécsben kitört a forradalom, Metternich államkancellár kénytelen volt lemondani és elmenekülni, az uralkodó pedig alkotmányt ígérni Ausztria népeinek.

Bécs forradalma kétségkívül a legjobbkor jött a magyar liberális ellenzéknek. A Kossuth beszéde alapján formulázott felirati indítványt ugyanis a felsőtáblán elfektették, s az udvarhű arisztokraták tömegesen utaztak Bécsbe, hogy lehetlenné tegyék a felsőtábla összehívását. A Batthyány és Kossuth kíméletlen ellenfelének számító Széchenyi István gróf még arra is felajánlkozott, hogy – bizonyos reformok keresztülvitele fejében – teljhatalmú királyi biztosként katonai erővel lép fel a reformellenzék ellen.

A bécsi forradalom azonban megváltoztatta a helyzetet. Március 14-én a főrendek elfogadták Kossuth felirati javaslatát, s másnap országgyűlési küldöttség vitte azt Bécsbe. A küldöttség legfontosabb célja az volt, hogy az uralkodó nevezze ki teljhatalmú helytartóvá István nádort és miniszterelnökké Batthyány Lajos grófot; illetve, hogy tegyen ígéretet az országgyűlésen alkotandó törvénycikkek szentesítésére. A március 17-én kiadott királyi leirat azonban csak István nádor kinevezését tartalmazta, Batthyányét nem, s egyelőre csak arra szólította fel a nádort, hogy a felelős minisztérium hatásköréről szóló törvénycikket terjessze fel. Kossuth és Batthyány azonban rávették István főherceget, hogy teljhatalmával élve nevezze ki miniszterelnökké Batthyányt, s a nádor még azt is elérte, hogy a király jóváhagyja e lépését. Az országgyűlési küldöttség bécsi útjának sikerét a március 15-i pesti forradalomról érkező hírek is elősegítették.

Batthyány miniszterelnöki megbízatásának híre megnyugtatta a magyar országgyűlési küldöttség tagjait, s így azok e hírrel térhettek vissza Pozsonyba, s megkezdődhetett a törvényhozó munka. Március 18-án vitatták meg és fogadták el a közteherviselésről, az úrbéri viszonyok megszüntetéséről és a papi tized eltörléséről szóló törvénycikkeket, s ezeket Batthyány 19-én már Bécsbe is vitte. Miután a nagyobb birtokosok körében komoly feszültség mutatkozott a – szerintük elszívetten elfogadott – törvénycikkek miatt, Batthyány március 20-án, az alsóház ülésén bejelentette, hogy a birtokosok kártalanítására átmenetileg földhitelintézet létesítését javasolja, s be is nyújtotta az ezzel kapcsolatos törvényjavaslatát. Ez volt az 1848. március–áprilisi törvények közül az egyetlen, amely Batthyány nevéhez kötődik. Ezt az országgyűlés még aznap elfogadta, s ugyanezen a napon született meg az évenkénti országgyűlésről szóló törvénycikk is.

Március 22–23-án fogadták el a felelős minisztériumról szóló törvényjavaslatot, amelyet másnap, 24-én Batthyány és az időközben Pozsonyba érkezett Deák Ferenc vittek Bécsbe. Miután István nádortól megtudták, hogy az Állami Konferencia mind az úrbéres szolgáltatások eltörléséről, mind a független felelős minisztériumról szóló törvényeket érdemben kívánja módosíttatni, Batthyányék tárgyalásokat kezdeményeztek a készülő királyi leiratok módosításáról.

A március 29-én megérkező, 28-án kelt királyi leirat azonban nem teljesítette be a hozzá fűzött várakozásokat, hiszen a felelős minisztérium mellett ragaszkodott a magyar királyi kancellária fenntartásához, a hadsereg alkalmazása és

a katonai hivatalokra történő kinevezések felségjogként való fenntartásához. A kijelölt miniszterelnök és miniszterjelöltjei erre benyújtották lemondásukat, mire a nádor megígérte, hogy keresztülviszi Bécsben a leirat megváltoztatását.

Március 30-án távirat érkezett Bécsből, hogy Batthyányt s a miniszterek közül Deákot, Széchenyit és Eötvöst Bécsbe várják. A március 30-án tartott tanácskozás eredménytelen maradt, a 30-áról 31-ére virradó éjszaka folyamán Eötvös József és Széchenyi kihallgatást kért a Habsburg főhercegektől, s a várható veszélyek ecsetelése révén, valamint lojális nyilatkozataikkal mégis elérték a leirat módosítását. Így a március 31-i királyi leirat jóváhagyta a mindenkori nádor teljhatalmát, elejtette a kancellária fenntartását. A hadsereg határon túli alkalmazásának és a katonai hivatalokra való kinevezésnek a jogát ugyan az uralkodónak tartotta fenn, azonban a király személye körüli miniszter ellenjegyzése mellett.

A leirat igazi fordulópontot jelentett az országgyűlés történetében. Noha az Állami Konferencia más törvényjavaslatokkal kapcsolatban is emelt kifogásokat, a változásokat ezek után már nem lehetett meg nem történné tenni. Batthyányék maguk is készek voltak a kompromisszumra, így például a népképviselői országgyűlési választásokkal kapcsolatos törvénycikk esetében beleegyeztek abba, hogy az addig közvetlenül Bécsből igazgatott Katonai Határőrvidék belszerkezetébe a kormány nem avatkozik bele (azaz fennmarad a katonai közigazgatás). Ugyanakkor egyértelműen visszautasították az államadósság egy részének elvállalását, s a miniszterelnök határozottan ragaszkodott az utolsóként felterjesztett, Magyarország és Erdély uniójáról szóló törvénycikk elfogadásához is. Április 8–9-én az uralkodó az utolsó törvényeket is szentesítette, s 11-én Pozsonyban átadta azokat a nádornak, a miniszterek pedig letették előtte az esküt.

Batthyány Lajos és kormánya

A leendő kormány tagjairól már 1848. március elején megindultak a találgatások. Az egyértelmű volt, hogy e kormánynak csak Batthyány Lajos lehet a vezetője, az egyes tárcák várományosaival kapcsolatban azonban már több jelölt neve is felvetődött.

Valószínűleg március 22-én délután vagy este került sor Pozsonyban arra az ellenzéki konferenciára, melyen a kormányalakítás kérdéseit tárgyalták. Ekkor négy jelölt (Deák, Kossuth, Eötvös és Szemere Bertalan) fogadta el a neki felajánlott tárcát, így Deák az igazságügyit, Kossuth a pénzügyit, Eötvös a vallás- és közoktatásügyit, Szemere pedig a belügyit. Kossuth egyes források szerint belügyminiszter akart lenni, de előbb Deákot kínálta meg a tárcával, Batthyány és Deák viszont azt akarták, hogy Szemere legyen az. Batthyány ezen a napon kérte fel írásban a Pesten lévő Klauzál Gábort a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi, az Itáliában lévő Mészáros Lázár ezredest a honvédelmi, 23-án pedig szóban

Széchenyit a közmunka- és közlekedésügyi, Esterházy Pál herceget a király személye körüli vagy külügyi tárca vezetésére.

A fővárosból érkező hírek, amelyek szerint a Pest megyei Rendre Ügyelő Választmány szinte kormányzati szerepet készül játszani, illetve a sajtótörvény keltette izgalmak hatására március 23-án úgy döntött, hogy bejelenti kormánya névsorát, s hogy a kormány képviselőjében ideiglenes bizottmányt (Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány) nevez ki a fővárosba. Ennek tagjává március 23-án nevezte ki Szemere Bertalant, a miniszterjelöltek közül a fővárosban tartózkodó Klauzál Gábort, valamint Nyáry Pált és Pulszky Ferencet.

A kormány tagjai közül Batthyányt kimondottan baráti kapcsolat fűzte Deákhoz, akit igen nagyra becsült. Kossuthal az 1840-es évek közepe óta szorosan együttműködtek. Klauzál az 1839–1840-es, illetve az 1843–1844. évi, Szemere az 1843–1844. és az 1847–1848. évi országgyűléseken játszott fontos szerepet. Az ellenzék középutas, az udvar szemében is tárgyalóképes(ebb) tagjai közé tartozott a centralisták egyik vezetője, Eötvös József báró. Széchenyi pártállását nehéz meghatározni: talán pártok közöttiként, konzervatív-liberálisként jellemezhetnénk, akit az 1820–1830-as években játszott szerepe miatt az ellenzéki oldalon is nagyra becsültek, ugyanakkor – miután az 1840-es évek második felében kormányhivatalt is vállalt – Bécs számára is elfogadható személy volt. A konzervatívok közül egyedül Esterházy Pál herceg, a király személye mellé rendelt külügyminiszter került a kormányba. Pártonkívüli volt, de jó kapcsolatokat ápolt Batthyányval, Széchenyivel, Kossuthal és Deákkal a kinevezésekor még Itáliában lévő honvédelmi, utóbb hadügyminiszter, Mészáros Lázár huszárezredes is. Így módon a kormány „nagykoalíciós” testület volt, amelyből csupán az ellenzék leg radikálisabb, illetve a konzervatívok legudvarhűbb árnyalata hiányzott.

Széchenyi a Helytartótanács közlekedésügyi osztályának vezetőjeként, Szemere Borsod megye alispánjaként, Deák Zala megye tisztí ügyészeként, Esterházy a monarchia egykori londoni követeként, Mészáros egy huszárezred parancsnokaként, Kossuth az ellenzék gazdasági vállalkozásainak tényleges irányítójaként saját szakjukban már komoly gyakorlattal rendelkeztek; Eötvös pedig szakmai elméleti munkásságával bizonyította, hogy ért az általa irányítandó tárcához. A kabinet tagjai között természetesen voltak személyi rokon- és ellenszenvek, működőképességét azonban alapvetően nem ezek, hanem az ország kül- és belpolitikai adottságai határozták meg.

A belpolitikai problémák

A belpolitikai helyzetet már a kezdet kezdetén konfliktusok terhelték. A március–áprilisi időszakban egyes, főleg dunántúli és felvidéki városokban antiszemita zavargásokra került sor. A kormány kemény kézzel lépett fel a hatalmi viszonyok

ideiglenes megingását felhasználó törvényhatóságok és csoportok ellen, s április végére sikerült felszámolni e mozgalmait.

Ezekkel egy időben, s a mezővárosokban részben ezekkel összefüggően, a jobbagyfelszabadítás továbbfejlesztését célzó mozgalmak bontakoztak ki az ország egész területén. Ezeket részben katonai erő alkalmazásával a nyár végére sikerült lecsillapítani. A kormányzat nem egy helyen a statárium eszközéhez is folyamodott, s a rögtönítélő bíróságok halálos ítéleteket is hoztak.

A társadalmi súlyát tekintve sokkal gyengébb munkásság szintén megmozdult, s petíciókkal, tüntetésekkel, sztrájkfenyegetésekkel próbált magasabb munkabért, rövidebb munkaidőt és könnyebb előrejutást kiharcolni magának. Az áprilisi törvények ugyanis nem számolták fel a céhrendszert, s így a mesterlegények mesterré válása előtt továbbra is komoly akadályok álltak. A Klauzál Gábor ipar- és kereskedelemügyi miniszter által június 9-én kibocsátott rendelet a követelések tekintélyes részét teljesítette, s így a nyár közepétől már nem kellett újabb munkasztrálmaktól tartani. A gazdasági válság miatt munka nélkül maradó tömegek egy részét a tavaszi és nyári toborzások szívták fel.

A társadalmi konfliktusok negyedik típusát a nemzetiségek mozgalmai jelentették. Ezekben egyaránt jelentkezett a szociális és a nemzeti elem, s – például a szlovák mozgalom esetében – az antiszemita vonás is felfedezhető volt. E mozgalmak elfojtására a magyar kormányzat már nem rendelkezett elegendő fegyveres erővel, főleg azért, mert a szerb mozgalmat a félfüggetlen Szerbia önkéntesekkel és pénzzel is támogatta, s a Katonai Határőrvidék ezredei révén mind a román, mind a szerb, mind a horvát mozgalom komoly fegyveres bázissal rendelkezett.

Az önállóság egyik fontos biztosítója az önálló pénzügy megteremtése volt, amely Kossuth Lajos pénzügyminiszter nevéhez fűződött. Kossuth szinte teljesen üres államkincstárt vett át 1848 áprilisában, ám csakhamar úrrá lett a helyzeten. Előbb kamatos kincstári utalványok kibocsátásával próbálta stabilizálni az ország pénzügyi helyzetét, majd az önálló bankjegykibocsátás eszközéhez folyamodott. E pénztelenség volt az egyik magyarázata annak, hogy a magyar kormány nem volt hajlandó részt vállalni a csillagászati összegekre rúgó osztrák államadósságból, mondván, hogy az adósságokat az ország megkérdezése nélkül csinálták, és nem reá költötték. Ez a teljesen jogos érv azonban azt is eredményezte, hogy Bécsben a polgári erők is Magyarország eltiprásában kezdték látni a birodalom stabilizálásának egyetlen lehetőségét.

Batthyány Lajos bécsi és innsbrucki tárgyalásai – az osztrák–magyar viszony és a horvátkérdés

Az 1848. áprilisi törvények nem rendezték egyértelműen a birodalom két felének, a tágabb értelemben vett Ausztriának és Magyarországnak a viszonyát. Érvényes volt ez a hadsereg feletti rendelkezés kérdésére csakúgy, mint a pénz-, a kereskedelem- és a külügyek problémáira is. A magyar kormány mozgásterét alapvetően behatárolta az a tény, hogy az uralkodó nem tartózkodott az országban. Miután a két birodalomfél közötti vitás ügyek rendezése csak az uralkodó személyes döntése alapján volt lehetséges, ehhez Batthyánnak vagy kormánya tagjainak Bécsbe, illetve 1848. május végétől Innsbruckba kellett utazniuk.

A Batthyány-kormánynak a tágabb értelemben vett Magyar Királyság egésze feletti rendelkezés megteremtése is komoly gondot okozott. V. Ferdinánd ugyanis még március 23-án horvát bánná, egyben a horvátországi (zágrábi) főhadparancsnokság vezetőjévé nevezte ki Josip Jellačić bárót, az 1. báni határőrezred ezredesét, akit rövidesen vezérőrnaggyá, majd altábornaggyá is előléptettek. Jellačić az udvari körök embere volt, s kezdettől fogva elutasított mindenfajta együttműködést a magyar kormánnyal, s értette a módját, hogyan terelje a horvát közvéleményt a horvát–magyar fegyveres konfliktus elfogadása felé. Zágrábba érkezése után megszakított minden kapcsolatot Magyarországgal, a jobbágyfelszabadítást saját hatáskörében hirdette ki, s úgy tett, mintha az 1848. áprilisi törvények ott nem lennének érvényesek.

Batthyány első bécsi útjára 1848. május elején került sor. Az áprilisi törvények nem szabályozták a császári–királyi hadsereg és a magyar kormány viszonyát, s a császári–királyi katonai hatóságok többsége legfeljebb a kormánnyal történő együttműködésre, nem pedig az iránta való engedelmségre volt hajlandó. Emellett a kormány kevesellte az országban lévő reguláris katonaságot, s szeretne volna hazavezényeltetni a birodalom más területein állomásozó magyar kiegészítő ezredeket (kivéve az Itáliában harcolókat).

A miniszterelnök fellépésének köszönhetően, május 7-én az uralkodó a magyarországi, a bánsági, a horvátországi és a szlavóniai–szerémségi főhadparancsnokságokat a Batthyány-kormány alá rendelte. Batthyány a vonatkozó kéziratokat május 8-án küldte meg Jászay Pál miniszterelnökségi titkárnak azzal, hogy azokat „hallatlan munka után” sikerült kieszközölnie. A Jellačićnak szóló kéziratot Bécsből egyenesen Zágrábba küldte, s a még mindig Itáliában lévő Mészárosnak szólót is futárral továbbította a kinevezett hadügyminiszternek. Kérte Jászayt, hogy az eredeti kéziratokat adja át a nádornak, a másolatokat pedig Deáknak. Egyben tudatta, hogy Bécsben marad, amíg a magyar katonaság hazavezénylésével kapcsolatos királyi elhatározást nem sikerül kieszközölnie – erre végül május 12-én került sor, amikor az uralkodó intézkedett két huszárezred ideiglenes hazavezényléséről.

Batthyány eredményt akart elérni az engedetlen Jellačić ügyében is. Vagy engedmességre akarta szorítani, vagy királyi biztos kiküldetésével rendezni a magyar–horvát viszonyt. Az uralkodó május 6-án királyi kéziratban utasította Jellačićot, hogy feltétel nélkül engedelmeskedjen a magyar kormány rendelkezéseinek. Egy másik kéziratban felhatalmazta István nádort, hogy szükség esetén királyi biztost nevezzen ki Horvátországba az „elkülönözési [önállósági] törekvések” és „hasznos merényletek elnyomására”.

Május 11-én a nádor ennek szellemében királyi biztossá nevezte ki a horvát-szlavón területekre Hrabovszky János báró altábornagy péterváradi főhadparancsnokot. Hrabovszky azonban a rendelkezésére álló elégtelen haderőre hivatkozva nem mert élni megbízatásával, annál is inkább, mert Jellačić kijelentette: fegyverrel fog ellenállni Hrabovszkynak. A nádor egyben engedmességre szólította fel a bánt, aki erre tiszteletlen hangon válaszolt, s május 20-án az általa létrehozott báni értekezlet útján azt kérte az uralkodótól, hogy hagyja jóvá a magyar kormánytól független horvát közigazgatást.

Közben a magyar kormány – amely előtt már Jellačić május 15-i leveléből ismert volt ez a kívánság – kérte az uralkodót, hogy a bánt mozdítsa el tiszteből. Az innsbrucki tárgyalások végül kompromisszummal értek véget. Az uralkodó május 29-én Innsbruckba rendelte a bánt, s ezzel egy időben Batthyányt is. Jellačić azonban nem engedelmeskedett, pontosabban, június 2-án levélben közölte Ferenc Károly főherceggel, hogy miután június 5-én megnyílik a horvát tartományi gyűlés, nem tud időben érkezni. A levelet a főherceg eltitkolta Batthyány elől, aki megunt a hiábavaló várakozást, s a bán engedetlenségére hivatkozva kieszközölte, hogy az uralkodó június 10-én a határőrökhöz intézett szózatban Jellačićot mind polgári, mind katonai hivatalából felfüggeszse. Pestre visszatérve pedig azonnal közzétette a kéziratot.

Az innsbrucki tárgyalásoknak volt egy komoly, az ország területi újraegyesítését csaknem teljessé tevő eredménye is. Batthyány ottani tartózkodásával egy időben érkezett meg Innsbruckba az erdélyi országgyűlés küldöttsége is a Magyarország és Erdély unióját kimondó erdélyi törvénycikkkel. Batthyány elérte ennek szentesítését is, és ezzel Erdély is a Magyar Királyság része lett. Ezzel egy időben az uralkodó az erdélyi császári–királyi főhadparancsnokságot is a magyar kormányzat alá rendelte.

Június 10-én a horvát tartományi gyűlés a magyar kormánytól független horvát kormányzatot kért az uralkodótól, s egyben sürgette a magyar pénz-, had- és kereskedelemügyi minisztériumok megszüntetését, s ezek beolvasztását egy központi birodalmi minisztériumba. Ez utóbbi követeléseknek kevés közük volt a horvát nemzeti igényekhez. A határozatot küldöttség vitte Innsbruckba, s maga Jellačić is odautazott. Az uralkodó megdorgálta a küldöttséget, s magát a bánt is, ám az inkább a képletes megrovást ellensúlyozta, hogy Jellačićot Ferenc Károly

főherceg és felesége, Zsófia főhercegnő igen szívélyesen fogadták, s a június 10-i kéziratokról szó sem esett.

Június 10-én Batthyány távollétében a magyar kormány úgy határozott, hogy közvetítésre kéri fel a magyar–horvát viszályban a Habsburg-család egyik legnépszerűbb tagját, János főherceget. Az ugyanezen a napon született királyi kézirat közzététele tehát a következetlenség látszatába keverte a magyar felet. Június 15-én János főherceg elfogadta a felkérést, s ezt az uralkodó is megerősítette. A választás egyébiránt nem volt szerencsés, hiszen János főherceg Jellačić innsbrucki tartózkodása során olyan kijelentéseket tett, amelyek arra mutattak, hogy ő a bán ügyével rokonszenvez.

A tárgyalásokra némi huzavona után – János főherceg nem igazán óhajtott közvetíteni, de a felelősséget Batthyányra kívánta hárítani – július 28-án vagy 29-én került sor. Jellačić három dolgot követelt: az önálló magyar pénz-, had- és kereskedelemügy feladását; a horvát nemzeti nyelv használatát a belügyekben; a magyarországi szerb nemzet kívánságainak teljesítését. Batthyány az elsőről nem volt hajlandó tárgyalni, a másik kettővel kapcsolatban pedig valószínűleg kijelentette, hogy ezekben a július 4-e óta együtt ülő magyar országgyűlés az illetékes. Ha a bán továbbra is ragaszkodik az első követeléshez – folytatta –, azzal polgárháborút idézhet elő, mire Jellačić színpadiasan kijelentette: „egy polgárháború minden rossz legrosszabbja ugyan, de ő a pártütéssel szemben ettől sem riad vissza”. Csupán arra az esetre ígérte magatartása megváltoztatását, ha a Habsburg-birodalom német tartományai beolvadnának az egységes Németországba. (Erre frankfurti német nemzetgyűlés tárgyalásai során megvolt az esély.) Mint mondta, ez esetben inkább a magyar trikolórt részesíti előnyben, mintsem hogy a német birodalmi kormányzó (június 29. óta János főherceg) parancsait kövesse. A tárgyalások egyetlen eredménye az volt, hogy Batthyány és a bán megállapodtak, a feszültségek csökkentése érdekében mindkét fél visszavonja csapatait a Drávától.

A feszültség azonban csak látszólag csökkent, Jellačić folytatta hadsereg-szervezési tevékenységét, s Horvátország és a horvát határőrvidék mellett kiterjesztette fennhatóságát Szlavóniára, valamint a szlavóniai és szerémségi határőrvidékre is. Hiába ajánlotta fel a magyar kormány Horvátország számára a perszonális uniót, sőt az augusztus 27-i minisztertanácson az elszakadást is, Jellačić ugyanazt követelte, mint Bécs, vagyis az önálló magyar pénz-, had- és kereskedelemügy feladását.

Amíg a birodalom külpolitikai helyzete bizonytalan volt, az udvari körök hajlandóak voltak támogatni a magyar felet, erre mutatott a június 10-i, a bánt felüggesztő királyi kézirat. Amint azonban az itáliai hadszíntéren rendeződött a helyzet, s Radetzky tábornagy csapatai megverték a Szárd–Piemonti Királyság haderejét, nem volt többé szükség a bán visszatartására.

A következő bécsi útra már az egyre éleződő magyar–osztrák viszony miatt került sor. Batthyány és Deák augusztus 27-én utaztak a császárvárosba, hogy az

uralkodót az országgyűlés bezárására Pestre hívják, illetve elérjék nála a hadügyi és pénzügyi törvényjavaslatok szentesítését, valamint a szerb lázadás és Jellačić ellen királyi rendeletek kiadását. A tárgyalási ajánlatokra csattanós válasz volt az osztrák kormány által Budapestre küldött államirat, amely az önálló magyar pénz-, had- és kereskedelemügyi minisztériumok megszüntetését követelte.

A bán rehabilitációja sem váratott sokáig. Szeptember 4-én az uralkodó visszavonta Jellačić június 10-i felmentését, s kijelentette: elvárja, hogy „az egyetemes monarchia javára, a magyar korona épségének fenntartására s a magyar mellékországok viszonyainak jótékony kifejlődésére működend”.

Batthyány és Deák még Bécsben voltak, amikor az uralkodó szeptember 9-én fogadta a magyar országgyűlési küldöttségét, s lényegében visszautasította a törvényjavaslatok szentesítését. Ezek után Batthyányék visszatértek Pestre, ahol a minisztertanács szeptember 10-én a kormány lemondása mellett döntött. Szeptember 11-én aztán a bán közel 50 000 főnyi sereg élén átlépte a Drávát, s megtámadta Magyarországot.

Batthyány Lajos a népképviselési országgyűlésen (1848. július 4. – szeptember 11.)

Az 1848. áprilisi törvénycikkek közül több is utalt arra, hogy az adott kérdésben a végleges rendezés a népképviselési alapon választandó országgyűlésre vár. Ilyen volt a közteherviselés, a földesurak kártalanítása, a hitelintézet felállítása vagy a megyei és a város igazgatás kérdése. A kormány tagjai eleinte egy 1848 őszi összehívandó országgyűlésre gondoltak, de az uralkodó május 17-i Innsbruckba távozása, az ország pénzügyi helyzete, valamint a fenyegető nemzetiségi mozgalmak miatt május 19-én úgy döntöttek, hogy július 2-ára hívják össze azt.

Az első népképviselési országgyűlés végül július 4-én ült össze. A képviselőházban Batthyány kormányának biztos többsége volt. A korábbinál sokkal kiterjedtebb választójog ellenére (a választók száma a négy-ötszörösére növekedett) az országgyűlési képviselők háromnegyedét továbbra is nemesek alkották, ezek a képviselők azonban szinte kivétel nélkül a korábbi reformellenzékhez tartoztak. Alacsony volt a nemzetiségi követek számaránya is, többek között a horvát mozgalmak és a Délvidéken kitört szerb lázadás miatt is. A testületnek a miniszterek is tagjai voltak. Ugyanakkor az a furcsa helyzet állt elő, hogy a kormány nem a parlamenti többség kifolyása volt – hiszen a kabinet előbb alakult meg, mint maga a parlament.

A kormány parlamenti vezérszónoka nem Batthyány, hanem Kossuth volt; magát a programbeszédnek tekinthető július 11-i előterjesztést a 200 000 újonc és 42 millió forint megajánlásáról is Kossuth tartotta. Batthyány viszonylag ritkán szólalt fel a nyilvános üléseken, részint a magyar–osztrák viszony kérdésében, részint más, a kormányzat számára fontos kérdésekben hallatta a hangját.

Ugyanakkor a zárt vagy bizottmányi üléseken többször is tájékoztatta a képviselőket fontos kérdésekről, így július 12-én az olaszországi háború kilátásairól, a horvátkérdésben megkísérelt kiegyezésről, valamint arról, hogy a szerb felkelést katonai erővel próbálják meg felszámolni. Augusztus 1-jén bécsi tárgyalásairól beszámolva közölte, hogy van remény a horvátkérdés békés rendezésére, de fennáll egy Ausztriával való konfliktus veszélye. Ekkor javasolta azt is, hogy halasszák el a már elkészült hadügyi törvénycikk vitáját, megvárandó, hogy a császári-királyi hadsereg egységei a frankfurti német nemzetgyűlés határozata értelmében felveszik-e a német színeket.

Batthyány július 20–21-én kisebb értelmező felszólalásokkal vett részt a trónbeszédre adandó válasz vitájában. A kormány ugyanis a nemzetiségi mozgalmak lecsillapítása fejében kész volt katonákat adni az itáliai háború befejezésére; de ezt az ellenzék határozottan ellenezte. Végül a kormány álláspontja győzedelmeskedett.

Felszólalt a hadügyi vagy katonaállítási törvény augusztus 16-i vitájában is, s arra hívta fel a figyelmet, hogy az országgyűlésnek olyan törvényt kell hoznia, amely számíthat a királyi szentesítésre. A vitában ezt követően még többször felszólalt, így sikerült elérnie a kidolgozott kompromisszumos javaslat (a kiállítandó újoncokból feltöltik és kiegészítik a császári-királyi hadsereg Magyarországon állomásozó, magyarországi kiegészítésű ezredeit, a fennmaradó újoncokból honvédszászlóaljakat szerveznek) megszavazását.

Az országgyűlés augusztus végéig mindössze három törvényt alkotott a kincstári birtokokon eszközlendő magyar telepítésekről, a magyar hadseregről és a bankjegykibocsátásról. Batthyány és Deák e két utóbbit vitte augusztus 27-én Bécsbe, s miután az uralkodó e törvényeket nem szentesítette, a kormány emiatt kényszerült lemondásra.

Egyedül a kormány élén – Batthyány Lajos második miniszterelnöksége (1848. szeptember 12. – október 2.)

Batthyány Bécsből visszatérve, 1848. szeptember 11-én kormányával együtt lemondott, mert úgy látta, hogy *Ausztria* és *Magyarország* konfliktusát nem lehet már az áprilisban létrehozott törvényes keretek között megoldani. A miniszterek közül Szemere Bertalan belügyminiszter megtartotta tárcáját, majd Kossuth Lajos pénzügyminiszter is visszaült miniszteri székére.

István nádor szintén megkísérelte kezébe kaparintani a végrehajtó hatalom gyepölőjét, az országgyűlés azonban nem volt hajlandó elfogadni ezt a miniszteri felelősség nélküli, tehát „felelőtlen” kormányzást, mire a nádor visszakozott. Az országgyűlés ezután Kossuthra és Szemerére bízta a végrehajtó hatalom ideiglenes vitelét. Csakhogy e megbízatás érvényesítéséhez szükség lett volna a nádor

egyértékesítésére is, István pedig erre nem volt hajlandó. Kossuth így is elérte azt, hogy a képviselőház határozatot hozott az ötforintos bankjegyek forgalomba hozataláról és arról, hogy addig is, amíg az uralkodó megerősíti a katonaaállítási törvényt, meg kell kezdeni új honvédszászlóaljak kiállítását.

Az alkotmányos válság végül azzal rendeződött, hogy a nádor szeptember 12-én megbízta Batthyányt a végrehajtó hatalom ideiglenes vitélével és az új kormány megalakításával. A gróf kötelességtudása és elhivatottsága miatt vállalta el az újabb kormány megalakítását, mert úgy látta, hogy a horvát inváziót mindenáron, még a formális törvényesség keretein túllépve is meg kell akadályozni.

Követelte, hogy az uralkodó parancsoljon megálljt Jellačićnak, és biztosítson egymillió forint kölcsönt a kiürült magyar pénztárak feltöltésére, mert csak így lehet elejét venni a papírpénz kibocsátásának, ugyanakkor megkezdte az újabb kormány megalakítását. Az uralkodó azonban szeptember 15-én lényegében elutasította e feltételeket, mire Batthyány 16-án lemondott a megbízatásról, s csak a Ház többségének kérésére jelentette ki, hogy folytatja miniszterelnöki tevékenységét.

A szeptember 17-ére összeállt miniszteri névsorban az előző kormánynak csupán két tagja, Eötvös József báró és Mészáros Lázár neve szerepelt. A nagy kérdés az volt, hogy az uralkodó megerősíti-e a felterjesztett miniszteri névsort, s így megadja-e a lehetőséget arra, hogy Magyarország a törvényesség talaján állva szálljon szembe Jellačić betört hadaival. Bár az uralkodó végül nem fogadta el a felterjesztett miniszteri listát, a jelöltek egy része Batthyány segítségére volt az ügyek vitélében.

A horvát támadás elhárításában különösen fontos szerep jutott a miniszterelnöknek. Már szeptember 16-án figyelmeztette a képviselőket: „ha már életét és egzisztenciáját kénytelen egy nemzet védeni [...] akkor én is meg vagyok győződve arról, hogy a legalitás némi tekintetben akadállyá is változik”. Ezért felszólította a Házat, fontolja meg, „ha vajon nem érkezett-e még el azon végperc, melyben a nemzet már azon legutolsó s legelszántabb önvédelemre szorul, melynél a törvényességet nem képes, de nem is köteles respektálni”.

Batthyány erre a kérdésre önmagában már korábban igennel válaszolt, azaz szerinte ez a végperc már elérkezett. Ezért az országgyűlés határozata alapján, tehát királyi szentesítés nélkül elrendelte az újabb honvédtoborzást, majd a honvédujczok kötelező kiállítását.

Szeptember 13-án utasította Csány Lászlót, a drávai hadsereg kormánybiztosát, hogy ha a horvát hadsereget nem tudnák megállítani, vonuljanak vissza Veszprém környékére. Egyben ide rendelte a pápai, váci és szolnoki önkéntes mozgó nemzetőri táborokat, valamint a főváros környékén található egyéb önkéntes alakulatokat. Ugyanezen a napon utasította Mészáros Lázárt, hogy mielőbb vegye be a szenttamási szerb tábort, s az így felszabaduló katonaságot küldje a Dunántúlra. Arra kérte, hogy tartsa meg miniszteri tárcáját, s vegyen részt az új

kormányban is. (Mészáros erre szeptember 15-én igennel válaszolt). Szintén ezen a napon hirdetett népfelkelést a Dunántúlon.

Miután a miniszterelnök arról értesült, hogy Teleki Ádám vezérőrnagy a drávai hadtest parancsnoka kijelentette, hogy a kormány lemondása után nincs törvényes hatóság az országban, s ezért ő nem hajlandó Jellačićsal szembeszállni, Batthyány szeptember 15-én utasította, hogy ha nem vállalja az ellenállást, adja át a parancsnokságot annak, aki hajlandó erre. A fenyegető válság elkerülése érdekében Batthyány beszélt rá István nádort, hogy mint az ország főkapitánya, vállalja el a dunántúli hadsereg fővezérségét. A nádor azonban hiába próbált meg tárgyalni Jellačićsal, s miután az uralkodó utasította, hogy fegyveres konfliktusba ne keveredjék, elhagyta az országot.

Szeptember 15-én Batthyány elrendelte azt is, hogy a nem magyarországi kiegészítésű, megbízhatatlan császári-királyi alakulatok hagyják el az országot, s ezen a napon nemzetőrséget rendelt a komáromi erődbe.

Szeptember 15-e és 26-a között több mint harminc képviselőt, al- és főispánt nevezett ki kormánybiztossá. Ezek feladata a honvédtoborzás-, majd újoncozás, a népfelkelés szervezése, illetve a horvát hadsereggel szembeni védelmi intézkedések megtétele volt. Többen, így Perczel Mór és Sillye Gábor szabadcsapat-szervezési megbízást kaptak.

Szeptember 16-án a veszprémi táborba rendelte a fővárosban található szerezdi alakulatokat. Ugyanezen a napon igazoló jelentést kért Friedrich Wilhelm Mertz altábornagytól, a komáromi vár parancsnokától, mert az az előző napon megpróbálta becsempészni Komáromba a nem magyar legénységű 12. (Vilmos) gyalogezred egyik zászlóalját. Szeptember 17-én intézkedett Székesfehérvár elsáncolásáról, s újabb huszáralakulatokat vezényelt a dunántúli haderőhöz. Mind 16-án, mind 17-én, majd 19-én is sürgette Mészárost, hogy támadja meg a sereket, s aztán küldjön erősítéseket a Dunántúlra. Szeptember 18-án részletes utasítást adott ki a népfelkelés alkalmazásáról, s ugyanezen a napon intézkedett, hogy kezdjék meg Buda elsáncolását, s a pesti Újépületben található tüzérségi szereket vigyék a budai, illetve a komáromi várba. Szintén ezen a napon egy üteget rendelt Dunaföldvárra a horvátok esetleges átkelési kísérletének elhárítására.

Roth és Philippovich horvát hadosztályának drávai átkelése után attól lehetett tartani, hogy ez a sereg – esetleg Jellačićsal egyesülve – megpróbál átkelni a Dunán, s a Duna-Tisza közén közelíti meg a magyar fővárost, ezért Batthyány szeptember 23-án népfelkelést rendelt el a Duna bal partján. Ugyanezen a napon a fővárosba rendelte Görgei Artúr őrnagy Szolnokon lévő önkéntes mozgó nemzetőri táborát, majd 24-én Görgeit nevezte ki a Csepel-sziget parancsnokává, az elkövetkező napokban kiadott utasításaiban pedig parancsnoksága alá rendelte a Duna menti népfelkelés erőit, s újabb alakulatokkal erősítette meg seregét. Ugyancsak a horvátok dunai átkelésének megakadályozását szolgálta a Mészáros-hadigőzösnek az Ercsi és Paks közötti Duna-szakaszra rendelése.

Szeptember 24-én megparancsolta a budai főhadparancsnokságnak, hogy a Komáromban szolgáló azon szerezeti tiszteket, akik nem akarnak Jellačić ellen harcolni, távolíttassa el a várból. Egyben megkérdezte Majthényi István alezredest, a Komáromban lévő magyar nemzetőri csapatok parancsnokát, hogy Pest feladása esetén Komárom be tudja-e fogadni a pesti helyőrséget. Szeptember 26-án utasította Majthényit, hogy ameddig Mertz és tisztjei vállalják a Jellačić elleni harcot, megmaradhatnak a várban, ugyanakkor Majthényi tegyen meg mindent a vár biztonsága érdekében. Ezt szolgálta a Komárom és Pozsony városokhoz kiadott azon rendelkezése is, hogy tartóztassák fel a Bécs felől esetleg hajón érkező ellenséges szállítmányokat és csapatokat.

Batthyány szeptember 27-én kapta meg az értesítést arról, hogy az uralkodó Lamberg Ferenc altábornagyot nevezte ki minden magyarországi haderő főparancsnokává. Mivel a levelet úgy értelmezte, hogy Lamberg a magyar táborba utazik, aznap délután maga is Martonvásárra ment. Szeptember 28-án délelőtt értesült arról, hogy a képviselőház távollétében törvénytelennek nyilvánította Lamberg kiküldetését, s megtiltotta a neki való engedelmeskedést. Délután részt vett a sukorói templomban tartott haditanácson, amelyen az országgyűlés küldöttei ki akarták hirdetni a Lamberg küldetését törvénytelennek nyilvánító határozatot, ezt azonban Batthyány ellenezte. Ugyanakkor ő volt az, aki rávette a fővezért, Móga János altábornagyot és a tisztikart arra, hogy ha Jellačić nem engedelmeskedne Lambergnek, s folytatná előnyomulását a magyar főváros felé, akkor a hadsereg verje vissza a támadást.

Az est folyamán értesült Lamberg meggyilkolásáról, ezért 29-ére virradó éjjel átment Jellačić táborába, hogy megpróbálja őt lebeszélni a támadásról. A bán erre nem volt hajlandó, mire Batthyány reményét veszítve utazott Bécsbe, ahol október 2-án beadta lemondását.

A lemondásától az elfogatásig (1848. október 2. – 1849. január 8.)

Batthyány október 2-án Bécsből megküldte a képviselőháznak mandátumáról való lemondását, majd néhány napig még a császárvárosban maradt. Az volt a terve, hogy családjával együtt Svájcba utazik, s ezért feleségét is Bécsbe hívta. Miután azonban nem kapott hírt hozzátartozóiról, október 5-én elhagyta a császárvárost, és Sopronba ment. Október 7-én az ideérkező Pulszky Ferenctől értesült az előző napi bécsi forradalom híreről. Batthyány ezután lemondott utazási szándékáról, s október 10-én csatlakozott a Jellačić Horvátországba hazaküldött csapatai, a Kuzman Todorović vezérőrnagy mellékoszlopa ellen induló vasi mozgósított nemzetőrség táborához. Október 11-én azonban Hegyfalunál leesett a lováról, és kifecskítette a kezét. (Ez a tábori intermezzo volt aztán Batthyány pörében a meglehetősen gyöngécske alapja annak a vádpontnak, hogy

a gróf, mint kilépett császári-királyi tiszt, megszegte a kilépéskor tett esküjét, mert hiszen császári-királyi csapatok ellen fogott fegyvert.)

Miután távollétében a fővárosban a baloldali sajtó többször is támadta magatartását, Bezerédj István képviselő egy hozzá intézett levelére válaszul Batthyány október 14-én Hegyfaluról hosszú levélben számolt be 1848. szeptember végi – október eleji ténykedéséről, így arról, hogy igyekezett Bécsben megakadályozni a Magyarországgal szemben tervezett törvénytelen lépéseket, de mivel kísérletei sikertelenek maradtak, elhagyta Bécset. Ugyanakkor kifejtette, hogy az október 3-i, a magyar országgyűlést feloszlató, Jellačićot teljhatalmú királyi biztossá és főparancsnokká kinevező, s az országot ostromállapot alá helyező manifesztum kibocsátása után Magyarországnak önvédelméről kell gondoskodnia, s ő maga is ezért vett részt a Todorović elleni hadműveletben.

Október 20–21-én járt a magyar hadsereg lajtai táborában, s amikor a magyar csapatok benyomultak Ausztria területére, a főhadiszálláson tartózkodott. Amikor a további teendőkről faggatták, azt tanácsolta, hogy a sereg térjen vissza a magyar határ mögé.

Időközben a hivatalos Közlöny közzétette Batthyány képviselői mandátumáról történt lemondását, s a képviselőház újabb választás kiírását rendelte el a sárvári választókerületben. Ezen a grófot ismét jelölték, de ő maga nem vett részt a választáson, hanem november végén visszatért Pestre. Célja az volt, hogy megpróbáljon Kossuthal szemben pártot szervezni a képviselőházban. December 6-án ellenjelölt nélkül újraválasztották Sárvárott, de miután megbízólevelének igazolása késett, először a december 29-i ülésen vett részt egy név szerinti szavazáson.

December 31-én ott volt az országgyűlés zárt, majd nyílt ülésén, s ő javasolta, hogy küldjenek békekövetséget Windisch-Grätz fővezérhez. Noha Perényi Zsigmond báró figyelmeztette, hogy talán jobb lenne, ha ő maga nem lenne e küldöttség tagja, Batthyány is elutazott az ellenség táborába a békés kiegyenlítés érdekében. Windisch-Grätz 1849. január 3-án a bicskei főhadiszálláson a küldöttség tagjait csak magánemberekként, Batthyányt pedig még így sem volt hajlandó fogadni. Ezt követően Deák Ferenc, a küldöttség tagja arra szólította fel, hogy meneküljön, mire ő csak ennyit mondott: „Néhány hitvány év miatt csak nem leszek szökevény.”

A bicskei főhadiszálláson már ekkor szóba került, hogy Batthyányt le kellene tartóztatni, erre azonban Windisch-Grätz utasítására csak azután került sor, hogy január 8-án a császári-királyi csapatok elfoglalták a fővárost. A per során olyan cselekedeteket róttak terhére, amelyekért az érvényes magyar törvények alapján nem ítélték volna el, ám az eljárás alapjául az osztrák katonai perrendtartás szolgált. Az ő pere volt az egyetlen, amelyben az 1848. október 3-a előtti cselekedetek képezték a vádak legfőbb alapját.

Mérlegen a kormány – siker vagy kudarc?

Ha végigtekintünk a miniszterek során, megállapíthatjuk, hogy Magyarországnak talán soha többé nem volt olyan, ahogy akkoriban mondták, „elsőrendű nevekből” álló kormánya, mint a Batthyány-kormány. Batthyány, Kossuth, Széchenyi, Deák, Eötvös – de még a második vonalhoz sorolt Klauzál Gábor és Szemere Bertalan is a reformkor kiemelkedő politikusai közé tartozott. Ehhez képest el lehet mondani, hogy a kormány viszonylag kevés eredményt ért el, sőt öt hónappal megalakulása után részint belső ellentétei, részint a külső körülmények miatt lemondani kényszerült.

A Batthyány-kormány teljesítményének értékelésekor azonban több tényezőt is figyelembe kell vennünk. Egyrészt egy kormányzat sikerének ugyan fontos feltétele a miniszterek szakmai (és esetleg emberi) kiválósága, de e feltétel nem jelent biztosítékot magára a sikerre. Az 1867–1914 közötti időszaknak jó néhány olyan kabinetje volt, ahol a történeti köztudat legfeljebb a miniszterelnököt (vagy azt sem) tartja nyilván, mégis a politikai sikeresség mutatója szempontjából eredményesebbnek tekinthető Batthyány kormányánál. A nyugodt hazai és nemzetközi politikai légkör már megelőlegezheti a sikert, bár természetesen innen is lehet veszíteni.

Márpedig ahogy Batthyány kormányának hatalomra jutását a hazai és nemzetközi körülmények szerencsés együttállása tette lehetővé, ugyanezen körülmények gyors és kedvezőtlen változásait a kormány nem volt képes kivédeni, mert az nem állt hatalmában. A magyar kormány számíthatott a német egység létrejöttére – de nem teremthette meg az egységes Németországot a németek helyett; rokonszenvezhetett az olasz egységmozgalommal – de nem verhetette meg Custozánál Radetzkyt a piemonti hadsereg helyett. Ami pedig a kormány működésének időtartamát illeti, ugyanezen időszak alatt Bécsben három kormány váltotta egymást – ehhez képest Batthyány kabinetje kimondottan stabilnak volt tekinthető.

Sikertelen volt a kormány a nemzetiségi kérdés kezelésében is, mondhatnánk. Igen ám, de mind a szerb, mind a horvát, mind a román, mind a szlovák nemzeti mozgalom képviselői jobb esetben riválisként, rosszabb esetben ellenségként tekintettek a magyar politikusokra, és saját nemzeti kifejlődésüket az egységet éppen hogy visszanyert magyar állam rovására akarták megvalósítani. Miután a magyar politikai elitnek végre sikerült visszaszereznie a magyar korona országai feletti hatalmat, pszichikailag is lehetetlen gondolatnak tűnt az ország nemzeti-ségi alapú felosztása – márpedig a nemzetiségi mozgalmak hangadói hol becsomagolva, hol nyíltan, de ezt követelték. Hozzáteendő, hogy a magyar kormányzat nem zárkózott el a jogos nemzetiségi kívánságok teljesítésétől, de – tekintettel az átalakulás nehézségeire – időt és türelmet kért, márpedig e nemzeti mozgalmak sem éppen a türelmességükkel tüntettek 1848 tavaszán. A szerbek már 1848.

májusában fegyverkeztek, az erdélyi románok egy része szintén felkelésre készült, Jellačić horvát bán pedig már áprilisban megszakította a kapcsolatot a magyar kormánnyal.

Ennek ellenére a Batthyány-kormánynak volt két olyan sikere, amelyek részint maradandónak, részint hosszú távúnak bizonyultak. A maradandó siker magának az átalakulásnak a levezénylése volt – minden társadalmi, gazdasági, kül- és belpolitikai probléma ellenére az ország rövid idő alatt és viszonylag zökkenőmentesen lépett át a rendi-feudális berendezkedésből a polgári-kapitalista rendszerbe. Nem mindenki volt elégedett az átalakulás módjával és mértékével, de a többség alapvetően nyertesnek érezte magát – vagy legalábbis nem érezte magát vesztesnek. Egyes társadalmi csoportok elégedetlensége ugyan okozott némi fennakadást, de május végére az ezek révén kialakult mozgalmakat sikerült lecsendesíteni. Viszonylag rövid időn belül kiépült az új államapparátus, megtörténtek az önkormányzatokban a szükséges személyi változások, megválasztották az országgyűlési képviselőket. Igaz, a győztes neoabszolutizmus 1849 után szétzúzta az önálló magyar államot – azonban maga volt kénytelen beteljesíteni a forradalom örökségét, például a közteherviselés, a kárpótlás vagy a jobbágyfelszabadítás részletes szabályainak megalkotásával, 1867 után pedig az 1848-as alapokon történt meg a magyar állam újjászervezése.

A hosszú távú siker pedig a vívmányok megvédését biztosító haderő létrehozása volt. Batthyány a honvédség és az önkéntes mozgó nemzetőrség megszervezésével, a honvédújoncozás szeptemberi beindításával, őszi honvédelmi intézkedéseivel gyakorlatilag megteremtette azt a honvéd hadsereget, amelynek feladata az ország 1848 áprilisában nyert önállóságának megvédelmezése volt. Ez a hadsereg ugyan alig másfél évet ért meg, ám vereségét nem a forradalmi tábor első gyengesége okozta, mint annyi más európai országban, hanem a több mint kétszeres túlerő. Működésével bebizonyította, hogy a reformkor nem csupán a magyar politikai gondolkodás, hanem a gazdasági gyarapodás időszaka is volt. Hiszen a külső utánpótlástól elvágott országot a birodalom többi, fejlettebb területeinek gazdasági forrásait hasznosító abszolutisztikus kormányzat hadserege önerőből képtelen volt legyőzni. S abban, hogy ez így történt, elévülhetetlen érdemei voltak Batthyány Lajos grófnak, az első felelős magyar miniszterelnöknek.

■ FÜGGELÉK

Batthyány Lajos gróf miniszterelnöki iratait Urbán Aladár publikálta két vaskos kötetben. Tekintettel a terjedelmi korlátokra, válogatásunkban részint a kormány és az uralkodó kapcsolatát, részint az erdélyi unió megszületését, részint a magyar és az osztrák viszonyt tükröző dokumentumokat szerepeltetünk, köztük olyan uralkodói kéziratokat, amelyek megszületése Batthyány bécsi és innsbrucki útjaihoz köthető.

István főherceg, Magyarország nádora értesíti Batthyány Lajos gróft miniszterelnöki megbízatásáról

Bécs, 1848. március 17.

Kedves gróf Batthyány!

Ezennel tudósítom önt, hogy ő Felsége meg levén győződve, miként a fennforgó körülmények sürgetőleg megkívánják, hogy azon felelős magyar minisztérium, melynek alakításába ő Felsége mai napon kelt k. k. leirata által beleegyezett, haladéktalanul össze-szerkesztessék s aktivitásba lépjen, engem felhatalmazni méltóztatott, hogy önt a törvények értelmében független magyar minisztérium elnökévé kinevezvén, ön minisztertársait belátása szerint akként és oly számban tegye legfelsőbb királyi megerősítés végett javaslatba, amint azt a minisztérium feladatához a minisztertársai törvények útján meghatározandó hatásköréhez és saját felelősségéhez képest szükségesnek ítéli.

Egyébiránt legnagyobb hajlandósággal maradok Méltóságodnak legszívesebb jóakarója

István nádor

(Közli Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai [A továbbiakban: *Batthyány iratai*.]. 1–2. kötet. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. Budapest, 1999. 1. kötet. 132. p.)

Batthyány Lajos gróf miniszterelnök első körlevele a hatóságokhoz kinevezéséről és a rend fenntartásának szükségességéről

Bécs, 1848. március 17.

Tisztelt törvényhatósági elnök úr!

Az események rendkívüli gyorsasága miatt még talán szét sem küldetett k. k. körlevél hiányában a mellékelve olvasható nádor főhercegi kinevező iratra hivatkozva, első és haladéktalan kötelességemnek tartom a törvényhatóságok fejeit, elnökeit és így Önt is,

uram Ő felsége nevében a polgári hűség kötelességeire hivatalosan felhívni és megbízni, hogy a közbéke és nyugalom fenntartására minden tekintélyüket, hatásukat, alárendeltjeiket erélyesen felhasználni és minden segédmodot igénybe venni; – a csend és népkedély bujtogatóira és a most még fennálló viszonyok netaláni tapodóira nézve pedig a törvények rendeletét szigorúan alkalmazni siessenek nehogy minisztérium és országgyűlés, mint az átalakulás és törvényesség orgánumai, a nagy és nehéz munka megoldásában kicsapongások, vagy időelőtti követelések által akadályoztassanak, s a nemzet boldogsága, mielőtt alkotmányos tökélyét elérné, zavartassék. És míg egyfelől törvényes köreiket és hatalmukat a státuszpolgárok irányában igénybe veendik; hazafiúilag törekedjenek másfelől a nemzetben a bizodalom lelkét és nyugtató érzelmeit a nemzetszerző királyi felség s nádor főherceg, mint szinte a törvényesség orgánumai iránt is gerjeszteni és öregbíteni; szóval: polgári és hivatalos eréllyel eszközölni azt, hogy a hon magához méltólag és boldogságát elősegítőleg érezze át a nemzeti szabadság első örömeit. S mindennek pontos és hűséges teljesültét annál biztosabban várom és reménylem, minthogy valamint én a kormányzat eredményéről felelősséget vállaltam, úgy a törvényhatóságok elnökeit felelősekké teszem mindazon nem remélhető zavarok és botrányokra nézve, melyek az általában nem várt hanyagságból, vagy egykedvűségből származnának.

Pozsony, március 17-én 1848.

Hazafiúi üdvözléttel s teljes bizodalommal.

Tisztelt törvényhatósági elnök úrnak kötelezettje:

Gr. Batthyány Lajos
nemzeti miniszterelnök.

(Közli Batthyány iratai. 1. kötet. 135–136. p.)

V. Ferdinánd király kézírata István főherceghez, Magyarország nádorához: felhatalmazza Horvátországba teljhatalmú királyi biztos kiküldésére

Bécs, 1848. május 6.

Kedves unokafivérem, István főherceg!

Miután horvát királyságomban több helyütt különválási mozgalmak törnek ki, melyek következeiseikben a Magyarországra fennálló kapcsolatra és összmonarchiámra nézve felette veszélyesekké válhatnak, ezennel megbízom Főhercegségedet, hogy szükség esetén egy arra alkalmas egyéniséget küldjön, mint királyi biztost a szükséges teljhatalommal Horvátországba, hasonló merényletek és szándékoknak teljes erélyesség kifejtése általi elnyomására.

(Közli Pap Dénes: *Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848–1849.* Pest, 1868. 1. kötet, 76. p.)

V. Ferdinánd király kézirata Josip Jellačić báró császári-királyi altábornagyhoz, Horvátország bánjához: engedelmeskedjen a magyar kormány rendeleteinek

Bécs, 1848. május 6.

Kedves báró Jellačić!

Legszilárdabb és legrendíthetlenebb akaratom a kormányzat egységének fenntartása a Magyarország koronája alatt egyesült országokban, mint azt királyi szavammal és a koronázási esküvel felfogadtam; soha sem fogom engedni, hogy a magyar korona országaiban a törvényes kapcsolat önkényes rendeletek, vagy egyoldalú határozatok által meglazuljon: ennél fogva odautasítom Önt, hogy királyi helytartóm parancsainak és az általam kinevezett magyar felelős minisztériumomnak, melyet én az 1848-ik évi III. törvénycikk értelménél fogva Magyarország és az ezen országgal kapcsolatban álló országok törvényes kormányzatával felruháztam, az igazgatás ágában pontosan engedelmeskedjék és e királyi akaratom teljesítése fölött hivatalos hatáskörében minden tekintetben őrkdjék.

(Közli Pap Dénes: *Okmánytár*. 1. kötet. 76–77. p.)

V. Ferdinánd király kéziratai a.) Mészáros Lázár ezredeshez, b.) Ignaz Lederer báró lovassági tábornokhoz, budai (magyarországi), Hrabovszky János báró altábornagyhoz, péterváradi (szlavóniai) és Ludwig Piret báró altábornagyhoz, temesvári (bánsági) főhadparancsnokokhoz, c.) István főherceg nádorhoz, d.) Theodor Baillet de Latour tábornaghoz, császári-királyi hadügyminiszterhez a magyarországi katonaság alárendeltsége tárgyában

Bécs, 1848. május 7.

a.)

Kedves Mészáros!

Miután Ön általam magyar hadi miniszteremmé kineveztetett, – ezennel kötelességévé teszem Önnek: hogy ezredének kormányzását az alezredesnek tüstént átadván, új állomását foglalja el.

b.)

Kedves N. N. Az utóbbi magyar országgyűlésen általam megerősített III. törvénycikk 6. és 8. § folytán, a magyar katonaság jövődjére minden kiadandó parancsokat és rendeleteket, illető magyar minisztériumom útján veend, s ugyancsak ahhoz intézendők minden hivatalos jelentések. Ezen törvény a katonai végvidékekre is kiterjed.

c.)

Kedves öcsém, főherceg István! Azon félreértések és fennakadások elkerülésére, melyek az általam az utóbbi országgyűlésen helybenhagyott III. törvénycikk 6. és 8-dik §-ának alkalmazása körül a katonai kormányzatra nézve eredhetnének: Bécsben levő hadi miniszteremhez a másolatban idecsatolt parancsot idéztem.

Minélfogva felszólítom kedvességedet odamunkálni, hogy miután azon rendeletekről, melyeket a magyar minisztérium törvényes hatáskörén belül a magyar katonaság kormányzatát illetőleg maga kibocsát, itteni hadügyminiszteremnek a szükséges tudomást és áttekintést biztosítani kívánom, mennyiben ezen rendeletek monarchiám összes hadseregére nézve fennálló intézkedéseket érintenék, az ily rendeletek iránt itteni hadügyminiszteremmel előlegesen értekezés történjék, ellenben a kevésbé lényeges rendeletek ugyanazzal utólagosan közöltessenek.

d.)

Kedves gróf Latour! Hogy hadseregem összes kormányzatában s az eziránti rendeletekben a szükséges egybefüggés, egészen az utóbbi magyar országgyűlésen általam megerősített III. törvénycikk 6. és 8. §-ai szerint tovább is fenntartassék: meghagyom Önnek, hogy minden rendeletekre nézve, melyek összes hadseregemre vonatkoznak, vagy amelyek a fentebbi törvény értelmében a magyar seregnek általam külföldöni alkalmazását tárgyazzák, tegye Ön magát előlegesen értekezésbe magyar minisztériumommal, különösen pedig magyar hadügyminiszteremmel; miután minden ilyes rendelkezések csupán a magyar felelős hadügyminisztérium útján adathatnak ki a magyar főhadiparancsnokoknak, kik a magyar katonai ügyek kormányzására nézve egyébként is csupán a magyar minisztérium alatt állanak.

Azonban másrészről a legelől említett cél elérésére nézve biztosítani kívánván itteni hadügyminiszteremnek is az azon rendeletekről tudomást és áttekintést, melyeket a magyar minisztérium a magyar katonaság kormányzására nézve törvényes hatáskörén belül kibocsát, felszólítom egyszersmind öcsémet, a főherceg nádort odamunkálásra, hogy amennyiben ezen rendeletek közvetve monarchiám összes hadseregére nézve fennálló intézkedéseket érintenének, az ilyesek iránt itteni hadügyminiszteremmel értekezés történjék; ellenben a kevésbé lényeges rendeletek vele utólagosan közöltessenek.

Az itt adott utasítások a katonai határőrvidékre is alkalmazandók, épségben tartván a bánt illető tulajdonosi illetőségeket. Ezekhez képest intézze Ön is tüstént a további szükséges teendőket, név szerint pedig Bécsben levő magyar miniszteremmel, herceg Esterházyval e szerint bocsátkozzék érintkezésbe.

(Közli Pap Dénes: *Okmánytár*. 1. kötet. 77–79. p.)

Batthyány Lajos gróf, miniszterelnök levele Jászay Pál miniszterelnöki titkárhoz: megküldi a május 7-i királyi kéziratokat közzététel végett

Bécs, 1848. május 8.

Hallatlan munka után sikerült végképpen az ide zárt kéziratokat megkapnom. A báné már egyenesen elküldetett neki vasúton, Mészárosnak meg Leiningen kurír [futár] által küldtettem én meg kinevezését.

Tessék a nádornak tüstént általadni az eredeti iratokat, a másolatokat meg Deáknak.

Belátása szerint publikáltassék azokból, ami publikálandó. A többi paquet [csomag] osztassék ki adressze [címe] szerint.

Török [Bálint] világosítsa fel, vajon igaz-e, hogy 32 ezer katonánk van. Én itt maradok, míg a katonai is meglesz, siessen tehát Török feleletével.

Batthyány

[Kívül:]

Jászay Pál [olvashatatlan szó] titoknak úrnak Pesten, sürgős

(Közli Czékus László: *Jászay Pál irodalmi hagyatékából*. Irodalomtörténeti Közlemények IX. [1899.] 113–114. p.)

Batthyány Lajos gróf, miniszterelnök ismerteti Esterházy Pál herceg külügyminiszterrel Erdély vezető magyar politikusainak a minisztériumhoz eljuttatott javaslatait

Pest, 1848. május 14.

Idősb Bethlen János, Mikes János, Béldi Ferenc, Zeyk József, Teleki Domokos és Kemény Domokos a testvér Erdély érdekében, az ott kifejlődő rendkívüli kétes körülmények tekintetéből azon felszólítást intézvén a magyar minisztériumhoz: eszközölje ő felségénél, hogy addig is, míg a Magyarországgal egyesülés tárgyában az országgyűlés egybegyűlne,

1) a mostani kormányzó a rend fenntartására teljes hatalommal ruháztassék fel, olyképpen, hogy a katonai eljáróság is az ő rendeleteitől függjön;

2) a következő erdélyi országgyűlésre királyi biztosul Ferenc József vagy István nádor főhercegek, avagy valamelyik magyar miniszter, ha pedig a körülmények miatt eme leghöbbsen táplált óhajtaik nem teljesülhetnének, ezen esetben gróf Teleki József kormányzó haladék nélkül kineveztessek.

Ezen kívánatokat a végett vezetem hercegségedhez: hogy azokat az illető helyeken a magyar minisztérium részéről melegen pártolni szíveskedjék, s teljesedéshez juttatni ügyekezzeék.

(Közli Batthyány iratai. 1. kötet. 497–498. p.)

A magyar kormány tájékoztatja az országot a király Bécsből történt eltávozásáról és az országgyűlés sürgős összehívásáról

Budapest, 1848. május 19.

Hazaifiak!

Épen most vettünk futár által azon tudósítást, hogy felséges királyunk Bécs városát váratlanul elhagyta, s útját Innsbruck felé vette.

Sietünk ezt a közönséggel tudatni, nehogy e hír más alakban s tán elferdítésekkel terjesztve, okot adjon nyugtalanságra, s eszközül szolgáljon izgatásokra, melyeket a haza jelen körülményei között kerülni s távoztatni minden honpolgárnak legszentebb kötelessége.

Meg vagyunk győződve, hogy a magyar nemzet legforróbb óhajta teljesülne, ha ő fölsége, Bécsből távoztával, egyenesen hű magyarjai közé jött volna, hol szentséges személyét buzgó lelkesedéssel környezné azon nép, mely szabadságához s törvényes fejedelméhez szeretetben, hűségben ingadozni soha nem fog. S nem is késtünk a nemzetnek ezen forró óhajtatását azonnal ő fölsége elébe terjeszteni, bizodalmat kérve s remélve a jó királytól, azon néphez, mely századokon keresztül e bizodalmat épen a veszélyek legnehezebb óráiban oly igen megérdemlette, s mely azt megcsalni bizonyosan képes nem volna soha. És mivel azon alkotmányos viszony, azon hűség és ragaszkodás, mely nemzetünket törvényes királyunk személyéhez s az uralkodó házhoz köti, változást nem szenvedhet az által, hogy ő fölsége birodalmának valamely más részébe tette által tartózkodása helyét, herceg Esterházy Pált, mint ő fölsége személyéhez rendelt felelős magyar minisztert utasítottuk, hogy urunkat királyunkat mostani tartózkodása helyére azonnal kövesse, s törvényszabta állásában magas személye mellett maradjon.

Polgárok! Európai események segítették elé hazánkban is az egész nemzet rég óhajtott szabadságának létrehozását; de az egész nemzet egyesült ereje s osztatlan közremunkálása szükséges arra, hogy az európai mozgalmaknak sokféle irányban zavargó rohama veszélybe ne döntse hazánkat, nemzetünket s annak kivívott szabadságát. – Mi erőnk s tehetségünk szerint teljesítendjük a reánk bízott kötelességet, de hogy nehéz feladásunkban eljárassunk, a nemzet buzgó s erélyes támogatására van szükségünk.

Szükségesnek tartottuk az országgyűlésnek minél előbbi összehívását, s annak határnapjául folyó év július hónapnak 2-ik napját tűztük ki, s azt ő fölségéhez is felter-

jesztettük. De rendkívüli körülményeink között addig is, minden egyes polgárnak szent kötelessége, mindent elkövetni, hogy a hazát fenyegethető veszélyek megelőztessenek.

A hazánk szent nevében szólítjuk fel tehát a honnak minden polgárát, legyenek erősek és állhatatosak a hon és szabadság iránti szeretetben s a törvényes fejedelem iránti hűségben; legyenek egyetértők, s mellőzve minden viszálykodást, mi erőnket megtörhetné, egy célra egyesülve munkálkodjanak a haza megmentésén. – Felszólítjuk a hon polgárait, hogy azon önkéntes seregnek, mely iránt a rendelet már kibocsátott, minél nagyobb számban s minél gyorsabban állítását minden módon segítsék elő. – Felszólítjuk végre, hogy midőn most a hazát vész fenyegeti, tegyék a haza oltárára áldozatul vagyonuknak is valamely részét, s adjanak a hon védelmére – kitől egyébként nem telik – kölcsönképen pénzt vagy egyéb oly vagyont, mit könnyen pénzzé lehet fordítani.

Bízunk a nemzet lelkesedésében és azon honszeretetben, mely e hazát a legsúlyosabb körülmények között is megmentette; hisszük, hogy e felszólításunk nem fog siker nélkül elhangzani; ugyanazért a belügyminiszter e mai napon kelt rendeletében közhírré tesz az ajánlatok beszédésének módját és helyeit.

Budapest, május 19-én 1848.

Gr. Batthyány Lajos, Deák Ferencz, Szemere Bertalan,
Klauzál Gábor, gr. Széchenyi István, b. Eötvös József.

(Közli Batthyány iratai. 1. kötet. 562–563. p.)

Batthyány Lajos miniszterelnök felhívása a székely székekhez és határőrezredekhez: siessenek minél előbb a Szegednél szerveződő táborba

Pest, 1848. május 19.

Magyarország miniszterelnöke

A szabad székely székekhez és székely határőri ezredekhez

Nemes székely nemzet, tisztelt polgártársaim!

Évezredek felülmúló idő kapcsolta a székely és magyar nemzetnek egy törzsről fakadott sarjadékát egybe; érdekünk, jó- és balszerencsénk, hajdan óta mindenkor egy volt. Némely politikai hibás nézetek, talán saját botlásunk is, bennünket egymástól egy időre külön szakasztának ugyan, de a testvéri szeretet, atyafiság és rokonszenv kapcsát, mindamellet megingatni semmi vihar, semmi ellenműködés mindeddig képes nem vala.

A magyar hon, magyar nemzet felett tornyosodó fergeteg aggasztó veszéllyel fenyeget; minden órán kitörésre hajlik. A vész harangja megkondult. Némely idegen nemzetiségek megirigylék a békés nyugalmat, melyet Árpád nemzete a Duna s Tisza partjain századok óta élvezett.

Tisztelt polgártársaim! Bár a két testvér honnak tettleles egyesülése, melyet legforróbb vágyunkként öröklénk őseinktől, mindeddig meg nem történt is, elvileg azonban elfogadva, kegyelmes királyunk változhatlan szavával szentesítve van. – Ezért, mint Magyarországnak első független miniszterelnöke s ideiglenes hadiminisztere, bízva a vitéz székely nemzetnek világszerte elismert rendületlen harciasságában s magyar testvérei iránti ingadozatlan szeretetében, hivatalos tisztemnél fogva, saját felelősségem alatt, sietek önöket felszólítani, hogy miként erről az erdélyi főhadi kormányzó mai nap már értesítettem, addig is, míg e rendeletemre felséges urunk királyunk jóváhagyását pótlólagosan megnyerném, e levelem vételével tüstént Magyarországba, a Szeged tájékára telepítendő elhatározott 12 000 fegyveres katonaságból állandó táborba siessenek, hol, valamint az átkelő helyeken is, illető élelmökről s fogadtatásukról már kellőleg gondoskodva van.

Ügyünk közös, a kocka egyaránt fordul mind a két testvér nemzetnek, ne hagyják önök hazafiúi meleg szavamat hidegen s részvétlenül elhangzani.

(Közli Batthyány iratai. 1. kötet. 564–565. p.)

Batthyány Lajos miniszterelnök átirata Anton Puchner báró császári-királyi altábornagyhoz, erdélyi főhadparancsnokhoz a székelyekhez intézett felszólítás foganatosítása tárgyában

Pest, 1848. május 19.

A felséges udvarnak Bécsből, az ott kiütött lázongások miatt Innsbruckba visszavonulása a hirtelen érkekezést egy időre megakadályoztatta; Magyarországot pedig s ez által az összes monarchiát a mindenfelől előtornyosodó viharok a legnagyobb veszéllyel fenyegetik. Miután tehát ily körülmények között a dolog halasztást nem szenvedhet, mint Magyarországnak miniszterelnöke s ideiglenes hadi minisztere, szoros kötelességemnek éreztem addig is, még e tárgyban a legfelsőbb jóváhagyást utólagosan megnyerném, a haza s ez által az összes monarchiának megmentése végett a székely nemzethez és a katonasághoz másolatban ide zárt felszólítást intézni, kérve kérvén főhadikormányzó urat: hogy amennyiben Magyarországnak Erdélyi egyesülése, habár még tetteleg végrehajtván nem is, de elvileg elfogadva s ő felsége által is szentesítve van, ezen felszólításomnak ismert hazafiúi buzgalmánál fogva mentől dúsabb sikert eszközteni részéről is szíveskedjenek – máskülönben kénytelen vagyok kinyilatkoztatni, hogy ha szavam fő hadi kormányzó úr előtt részvétlenül hangzanék el, s ezen nagy fontosságú tárgy elhanyagolása miatt a hazára, az összes monarchiára s a dinasztiaira bármi veszély hárulna, a felelet terhe nem énreám, hanem fő hadi kormányzó úrra fog nehezedni.

(Közli Batthyány iratai. 1. kötet. 566–567. p.)

Batthyány Lajos miniszterelnök magyarázó válasza Kemény Dénesnek a székelyekhez küldött megbízottakról

Pest, 1848. május 27.

Midőn e folyó hó 19-kén Gál Sándor hadnagyot, Hajnik Károlyt és Klapka Györgyöt Erdélybe a székely nemzethez és ezredekhez a végett küldöttem: hogy ezek a veszéllyel fenyegetett magyarhon segedelmére a Szeged mellé telepítendő 12 000 főnyi táborba sietésre buzdíttassanak, ezt, miként az említett székely nemzethez és ezredekhez küldött felszólításomnak s az erdélyi főhadi kormányzóhoz intézett levelémnek ide csatolt másai csillogóan tanúsítják, azon halasztást nem szenvedhető sürgető körülmény parancsszavára ön felelősségemre a felséges főherceg nádor s az összes minisztérium tudtával tettem, hogy a szerbek berohanásának híre naponként komolyabb fordulatot vőn, s a felséges udvarnak Bécsből az ott kiütött lázongások miatti eltávoztása a hirtelen érkekezést a felséges udvarral egy időre megakadályoztatta a hon és a nemzet ellenségei pedig ezen körülményt önhasznukra kizsákmányolni a legcélszerűbbnek találhaták; nem volt tehát egyéb mihez nyúlnom, mint a nemes székely nemzet- és ezredeknek a magyar királyi trón, nemzet és haza iránti ismeretes rendületlen hűségét s szeretetét pótlólagos legfelsőbb jóváhagyás reményében igénybe vennem, mint akikről meg voltam s vagyok győződve, hogy bárholnan, bármely kül- és bel-ellenség által s bárhol támadtassék is meg az összes monarchia része, a felséges uralkodó háznak s a monarchiának érdekében segedelemre sietni fognak – de korántsem volt sem nekem, sem a magyar minisztériumnak vagy a legtávolabbról is gondolatában az említett egyéneket Erdélybe s a székely nemzethez és ezredekhez azon koholt álhírekkel küldeni, mintha Bécsben a reszpublika [köztársaság] már megalapítva s a felséges főherceg nádor Magyarország királyává kikiáltatott volna; – miként ön a felséges nádornak és a minisztériumnak ugyanazon időben a hírlapokban kiadott s ide mellékelt, egészen ellenkező nyilatkozataiból látni s minden netalán ferde meggyőződésre vezettek előtt felvilágosítani fogja. Nem mellőzhetvén el ez alkalommal azon éppen ezen percben vett aggasztó hír alapján, hogy Bécsben tegnap az anarchikus zavargások újólág kiütöttek, önt őszinte hazafiúságom egész buzgóságával felszólítani, miszerint a székely katonaságnak mielőbbi kiindíttatását s Magyarországon megjelenését részéről is siettetni és hatályosan előmozdítani szíveskedjék, sőt a közös hazánk felett okvetlen kitörő fergeteg elhárítása tekintetéből tartsa hazafüi kötelességének.

(Közli Batthyány iratai. 1. kötet. 606. p.)

Batthyány Lajos miniszterelnök válasza Teleki József gróf erdélyi főkormányzónak a székelyekhez küldött megbízottak kapcsán a nádorhoz intézett jelentésére

Pest, 1848. május 29.

Kormányzó úrnak a főherceg nádor királyi helytartó úrhoz folyó hó 23-ról intézett levele ő fenségének távollétében ma hozzám jutván, arra következőleg sietek tüstént válaszolni.

Miként egyes emberek, úgy az országok s nemzetek életében is vannak percenetek, melyeket megragadni, melyekben a szabályszerű lépésektől eltérni okvetlen szükség, hogy a késedelem vagy hosszas fontolgatás szülte kipótolhatatlan kár veszélye elő ne törjön.

Ily fontos perce volt a magyar hazának e folyó hó 19-dike, hol egyrészt a szerbek betörésének híre pillanatról pillanatra aggasztóbb színben jelentkezett; másrészt a felséges udvarnak Bécsből hirtelen eltávozása a közvetlen értekezést ő felségével egy időre teljesen lehetetlenné tette.

Bármennyire óhajtom valamint is tehát, hogy a székely nemzethez és ezredekhez küldött felszólításom kormányzó úrnak, mint Erdély törvényes rendes főnökének útján mehetett volna, a késedelmet nem szenvedhető rögtöni intézkedés szüksége parancsolá: miszerint kormányzó urat olyak teljesítésétől, mikre magát hivatalos állásánál fogva felhatalmazottnak nem érezheté, megkíméljem, hanem eltérve a rendes alakszerűségtől, azon kötelességemnél fogva, mellyel királyomnak, hazámnak s nemzetemnek tartozom, ön felelősségemre, a fenséges nádor királyi helytartó és a magyar minisztérium tudtával, a székely nemzet és ezredek segítkezését egyenesen hozzájuk küldött egyének által szorgalmazzam.

Ezek tettemnek igazolásául.

És ezek folytában, midőn egyrésztől nem fojthatom el sajnálatomat, ha fennebbi rendelkezésem, kormányzó úrnak ellenrendeletei által netalán megghiúsuláshoz vezeteté; úgy másrésztől szívemből óhajtom, hogy a körülmények jobbra fordulta által azon veszélyek be ne álljanak, melyek kormányzó úrnak ismeretes buzgó hazafiúságához, hő honszeretetéhez, s nemzete iránti tántoríthatlan meleg érzetéhez képest kétség kívül igen fájdalmasan esnének.

(Közli Batthyány iratai. 1. kötet. 632–633. p.)

**V. Ferdinánd király utasításai a.) Teleki József gróf erdélyi főkormányzóhoz,
b.) Anton Puchner báró császári-királyi altábornagyhoz,
erdélyi főhadparancsnokhoz: jóváhagyja a Batthyány május 19-én
a székelyekhez intézett felhívást**

Innsbruck, 1848. május 29.

a.)

Kedves gróf Teleki!

Azon felhívást, melyet magyar miniszterelnököm, gr. Batthyány Lajos f. é. május 19-éről a székely székelyekhez és határőrséghez és erdélyországi hadifőparancsnokomhoz, hű érzéssel kormány és monarchia fenntartásának érdekében intézett, helyben hagyván kegyelmesen, midőn e mai napról kelt parancsomban ugyancsak erdélyországi hadifőparancsnokomnak meghagytam, hogy főherceg István nádor cs. kir. helytartó kedves öcsém rendkívüli esetekben kiadandó rendeleteit, az Erdélyországbeli katonai erőnek mindkét országban alkalmazására nézve pontosan és tüstént teljesítse; egyszersmind önnek is meghagyom, hogy miután a több felől tornyosuló vészek elhárítására minden hű népeim s kormányaim összemunkálása szükséges, úgy tekintse kedves öcsémet, István főherceget, magyarországi nádoromat s királyi helytartómat, mint akinek hatóságát ezúttal kedves Erdélyemre is kiterjesztettem, következőleg rendeletei azon engedelmességgel és pontossággal teljesíttessenek, mintha azok saját nevem alatt kelendettek volna. E kegyelmes rendeletemről tartozván ön minden hatóságokat és hivatalbelieket kellőleg értesíteni.

b.)

B. Puchner erdélyi hadifőkormányzóhoz.

Midőn azon felhívást, melyet magyar miniszterelnököm, gróf Batthyány Lajos, koronám s az összes monarchia érdekében f. évi május 19-én a székely nemzethez és határezredekhez, és egyszersmind önhöz is intézett, utólagosan jóváhagynám, meghagyom önnek egy részről, hogy ezen felhívás kívánt sikerét eszközölni mindenképp törekedjék; más részről, hogy öcsém, István főherceg, mint királyi helytartónak az Erdélyben állomásozó katonaság rendkívüli esetekbeni használata iránt kiadandó utasításainak ezentúl pontosan és késedelem nélkül engedelmeskedjék, miről egyúttal hadiminiszteremet is tudósítom.

(Közli Pap Dénes: *Okmánytár*. 1. kötet. 158–159. p.)

V. Ferdinánd király szózata a határőrökhöz Josip Jellačić bárónak a horvát báni méltóságból történt felfüggesztéséről

Innsbruck, 1848. június 10.

Mi, első Ferdinánd, Isten kedvező kegyelméből Ausztriai Császár, Magyar- és Csehország Apostoli, úgy Horvát-, Tót-, Dalmát-, Galícia és Lodomér országok e néven ötödik királya, Ráma, Szerb és Bolgárország, nemkülönben Lombardia, Velence, Illíria és Jeruzsálem királya, Ausztria főhercege sat. adjuk ezennel tudtokra határőreinknek:

Miután mi hajlandóknak éreztük magunkat, hogy Magyarországunknak és a hozzákapcsolt Horvát- és Tótországnak [Szlavóniának] saját s Budán székelő felelős minisztériumot adjunk, a ti hazátok jobb kormányzása, s ügyeitek gyorsabb elintézése tekintetéből egyúttal arra is elhatároztuk magunkat, hogy az úgy mondatott határőrvidéket, ezen minisztériumnak, mely minden tettért Nekünk és az egész országnak felelős, alárendeljük, s jövődőben minden parancsainkat nem a Haditanács, hanem fenséges főherceg István, Magyarország nádora, s királyi helytartónk és a magyar hadügyminisztérium útján juttassuk hozzátok; ezen parancsok iránti hódoló készségül tehát mutassátok hozzánk továbbra is azon engedelmességet, melyet irántunk és a haza iránt eddigelő oly hű szófogadással bizonyítottatok.

Határőrök! Szívének jól esik, hogy nektek kitartó hűségtek és vitézségtek velünk annyiszor éreztetett bizonyítványaiért a méltó jutalmat megadhatjuk.

Miután ti nemzetiségtek, vallástok és nyelvetek sérthetlensége felől általunk, és az ország alkotványa által, örök időkre biztosítva vagytok, királyi helytartónknak és magyar minisztériumunknak egyúttal szent kötelességévé tettük, hogy kívánataitokat meghallgassák, amire szükségtök van, megismerjék, s benneteket azután mindazon könnyítésekben és kedvezményekben haladéktalanul részesítsenek, melyek az új törvényekkel és katonai kormányzástok természetével összeférők, és amelyekben a kapcsolt országok számára adott alkotmány által minden hű polgár egyaránt osztozik; másrésztől azonban titeket is felszólítunk, hogy királyi helytartónknak és a magyar minisztériumnak, mint jelenleges alkotmányszerű orgánumainknak, mindenkor és mindenben szót fogadjatok, s ellenszegülés által a magatok és maradékaitok javát kockára ne tegyétek, s császári házunk iránt mindenha mutatott tántoríthatlan ragaszkodástok történelmi hírébe ne szennyezzétek. Királyi helytartónknak és magyar minisztériumunknak továbbá kötelességében állandó, egyházi szolgálótok jobb és biztosabb állásáról, nemkülönben nemzeti iskoláitok felvirágzásáról haladéktalanul gondoskodni, s végre a katonai községekkel, s minden egyéb, a határőrvidéken lakó polgárokkal mindazon alkotmányos szabadságokat megosztani, melyekkel az ország többi városai és polgárai törvényesen meg vannak örvendeztetve.

Végezetre tudtokra adjuk, miszerint Mi altábornagy és tótországi hadi főkormányzónkat, báró Hrabovszkyt, Horvát- és Tótországban királyi biztosul kineveztük azon meghagyással, hogy a magyar koronától elszakadásra célzó bujtogatások, különösen

pedig báró Jellačić József horvátországi bánnak, mind világos utasításainkba és parancsainkba, mind a törvényekbe ütköző magaviselete felett tartson nyomozást, kit mi ezeknél fogva addig, míg magát teljesen nem igazolandja, a báni méltóságtól, és mindenféle katonai tisztségtől felfüggesztünk, s nektek ezennel megparancsoljuk, hogy báró Jellačić Józsefnek semmiben ne engedelmeskedjete, ellenben báró Hrabovszky cs. k. altábornagynaknak föltétlenül mindenben szót fogadjatok.

(Közli Pap Dénes: *Okmánytár*. 1. kötet. 192–193. p.)

V. Ferdinánd király kézirata Mészáros Lázár hadügyminiszterhez

Innsbruck, 1848. június 10.

Kedves Mészáros!

Midőn Magyarországra megérkezve Ön már most hivataloskodását megkezdette: az 1848-ik évi harmadik törvénycikk rendelete szerint ezennel parancsolom, hogy a magyar hadügyminisztérium alá rendelt, Magyarország és a hozzá kapcsolt részekben, nemkülönben Erdélyországban létező főhadikormányzókat értesítse, miszerint az ausztriai hadügyminiszteremnek hatásköre az érintett tartományokban szállásoló katonaságra ki nem terjedvén, mindennemű rendelvényeket s parancsolatokat, melyek ezelőtt az Udvari Haditanács útján adattak ki, ezentúl kizárólag csak a magyar hadügyminisztériumtól veendik, a határvidékek pedig, amennyiben eddig egyenesen az Udvari Haditanács által igazgattattak; ugyane tekintetben egyenesen a magyar hadügyminisztériumom parancsai alá rendeltettek; Önnek egyszersmind legkegyelmesebben meghagyván, hogy amint a fentemlített törvénycikk 8-ik szakasza szerint kiadandó legmagasabb saját parancsaim, személyem körüli miniszterem, herceg Esterházy Pál által fognak ellenjegyeztetni, úgy Ön a többi parancsolatokat s rendelvényeket melyek mineműségök szerint eddig az Udvari Haditanács által legkegyelmesebb helybenhagyásom alá terjesztettek fel, az 1848. évi 3. törvénycikk 9-ik szakasza értelmében királyi helytartóm, főséges főherceg István elhatározása alá terjessze.

Kelt Innsbruck városában, június 10-én 1848.

Ferdinánd

Herceg Esterházy Pál

(Közli Pap Dénes: *Okmánytár*. 1. kötet. 183–184. p.)

A felelős magyar kormány nyolc minisztere üdvözli az erdélyi országgyűlés határozatát az unióról

Pest, 1848. június 14.

Erdély országosan egybesereglett Karainak és Rendeinek!

Erdélynek Magyarországgal egyesülése forró örömmel tölté lelkünket. Boldogítóbb és egyúttal fontosabb eseménynek híre nem juthatott hozzánk.

Meg voltunk lepetve, nem az örömnél véletlenségétől – mert mi teljes hittel reméltük a két testvér nemzet egygyőlekezését –, de meg voltunk lepetve azon büszke öntudat nagyságától, hogy egyesülten e hazát többé sem ármány, sem erőszak nem leend megdönteni képes.

S nem késtünk mindent elkövetni, hogy az egyesülés iránti törvény a fejedelem által is szentesíttessék. A miniszterelnök rögtön utazott az országos küldöttekkel koronás királyunkhoz, hogy fejedelmi szavát és áldását sietve kikérje a testvéri frigyre. És nem tért előbb vissza, mint a bevégzett viszontgyesülésben meghozta jövőendő nagyságunk örök alapját.

Míg hajdan e két hon egy vala, mindnyájunkat nagyság, fény és nemzeti dicsőség környezett. Amely nap elszakadtunk egymástól, azon napon kezdtünk gyengülni, aljasulni és szolgaságba jutni. Egyesült erőnkön megtört a hódítók hatalma, szétválasztva egyenként rabokká lettünk és eltűntünk az önálló nemzetek sorából.

Minket Isten! közös vérvételék! és nemzeti múltunk! testvérekké parancsol lenni, nem csak szomszédokká, mint eddigélé voltunk. A szomszéd nem sokat törődik szomszéda sorsával. Mi, Erdélynek és Magyarországnak minden lakosai több vagyunk egymásnak. Testvérek vagyunk, akik szeretik egymást, közös boldogságot akarnak s egyik a másik javáért élni kíván és halni tartozik.

Az Unio, e nemzeti testvérségnek újabb nyilvános előismerése Európa színe előtt. Amit a vér egyesített, ezredéves közös történet örömei és fájdalmai szentesítettek, azt ma örökké megtartandónak nyíltan bevalljuk a világ előtt. És e két honnak s minden népeinek egyesülése még többet is jelent. Jelenti azt, hogy mi ismét, mint egykoron, közös erővel, közös kitűréssel és buzgósággal azon törekvünk, hogy Magyarország nagy és boldog legyen, népe hatalmas és dicsővé váljék. Ez legyen első és legszebb gyümölcse három százados elszakadásunk utáni testvéri egyesülésünknek.

Mi elválva is egyek valánk. A tettleges egyesülést most meg szentesíté koronás királyunk fejedelmi szava. Nincs egyéb hátra, mint hogy Isten áldása koronázza meg e szövetséget, amely minden nyelvű és vallású népekre nézve a szabadság, egyenlőség és testvériség örökké szent elveit fogja hinni, vallani és alkalmazni.

Budapest, június 14^{ikén} 1848.

Gróf Széchenyi István
Klauzál Gábor

Kossuth Lajos
Báró Eötvös József

(Közli Batthyány iratai. 1. kötet. 728–729. p.)

A kormány felszólítása a székelyekhez az unió szentesítése után

Budapest, 1848. június 28.

Felszólítás székely polgártársainkhoz.

Közös hazánknak jelen évi országgyűlései letették a szabadság, egyenlőség és testvériség alapköveit.

Nemzeti nagyságunk biztosan fog ezeken emelkedhetni, s ha a hazafiak buzgalma vállat vállhoz vet, és lelkesedésük kitűréssel párosul, teljes díszben álland az épület, minek fedele alatt minden honpolgár nemes önérzettel élvezheti a polgáriasodás és kifejtettebb jólét áldásait.

Azonban hazánkra a szabadság napja felhőkben jött fel, s a boruló láthatár zivatar közelségét hirdeti.

Vannak, kik irigy szemekkel nézik felüdülésünket, s a dolgok gyorsabb változata által előidézett forrongásból magános érdekeiknek keresnek táplálatot.

Már láttuk, mint jött ingadozásba hazánk több vidékein a rend, mint gyöngült rosszakarat miatt a bizalom, s mint használtattak fel a különböző ajkúak és hitfelekezetbeliek eszközök gyanánt, hogy apróbb ütközetekben pazaroltassék el azon erő, mit egyedül közös kincsünknek, szabadságunk védelmére kellene fordítanunk.

E vétkes célzatok ellenében csak a honfiak józan értelme és összetartása szolgálhat óvó fegyverül. Ha tisztán felfogandja minden honpolgár, miként nemzetünk nem úgy vívta ki a szabadságot, hogy ahhoz csak keveseknek, és csak kedvezés gyanánt lehessen jutniok, hanem felállítá azt mint sík mező közepében egy oltárt, ami körül számtalan ezrek és szabadon gyülekezhetnek.

Ki így ért és így érez, az tudni fogja kötelességét; s a kötelességüket teljesítő hazafiak szilárd kőfalat képeznek, amin sem a fondorkodás tervei, sem erőszakos kísérletek nem törhetnek által.

E hazafiak sorából legyenek általam szívesen üdvözölve, székelyföldi magyar és oláh ajkú polgárok!

Ti férfias hűséggel kapcsoljátok magatokat hazai családunk közös érdekéhez, midőn önként ajánljátok fel edzett erőtetek szabadságunk ügyében.

Ez által tiszteletet adtok őseitek emlékének, figyelemre ébresztitek az utókort, s a jelen nemzedék, a haza elismeri és tudja becsülni áldozati készségteket.

A szükség és veszedelem pillanataiban biztosan számítnak reátok testvéreitek, s elvárják, hogy az ígért segédelmet valamint gyorsan adni, úgy a most nálatok létező hadi szerkezetet épségben tartva, erőtüket önkénytes zászlóaljoknak azonnali alakításával még tovább is gyarapítani fogjátok.

Majd felvirul e hazára az állandó béke, és közremunkálástok által virul fel.

A nemzet nem fogja felejtetni tartozását.

Ügyünk minden tekintetben közös, s kik egyesülve vagyunk viszontagos időben, nem lehetünk a jólétben külön szakadva.

A két hazának közelfő országgyűlése gondoskodni fog, hogy a székely és oláh népnek minden ügyeik, mik Őfelségének kegyelmes kijelentése szerint csak itt intéztethetnek el, felvétessenek, s igazságos sérelmeik orvosoltassanak. Gondoskodni fog, hogy földjeiket tulajdonul bírassák, és legyen szabad földön szabad nép.

Emelkedetek és szabadságtok rendezve lesz, és tovább fejtetik a jogegyenlőség alapján. Óhajtásaitok illetőleg előre tudatom, hogy miután hitelesen jelentetett, miként a túlnépesedett székely községeknek egy része kijelenté kívánságát Magyarországra áttelepedni, erre nézve a pénzügyi miniszter rendelkezett már a szükséges előlépések iránt, s azoknak, kik áttelepedni szándékoznak, minél hamarább ajánlatok fognak tétetni.

Lebegjen tovább is a haza megmentése szemeitek előtt. Szabadságra méltó polgároknak nem juthat ennél nemesebb feladat.

Budapest, június 28-án. 1848.

Az összes minisztérium nevében

Gróf Batthyány Lajos

(Közli Batthyány iratai. 1. kötet. 813–814. p.)

A magyar minisztertanács válaszjegyzéke az osztrák minisztérium június 29-i jegyzékére: az osztrák minisztérium is mindent tegyen meg a királyi korona épségének és jogainak fenntartására

Budapest, 1848. július 4.

A miniszteri tanács a külügyminisztériumnak.

Semmi sem lehetett a miniszteri tanácsra nézve váratlanabb és meglepőbb, mint az ausztriai minisztériumnak június 29-éről kollektív jegyzéke, melyben a horvát és szlavóniai pártütés kiengesztelésére azon hozzátétellel szólíttatunk fel, hogy ellenkező esetben az ausztriai minisztérium a neutralitást [semlegességet] mintegy előre felmondja.

Az ausztriai minisztérium ezen nyilatkozata elannyira ignorálja a fennforgó viszonyokat, elannyira ignorálja azt, hogy a mi legkegyelmesebb királyunk egyszersmind

s egy-személyben az ő császárok is; miszerint mielőtt ezen nyilatkozatra akkint felel-nénk, amint felelnünk kellend, ha azt szószerinti értelemben venni kénytelenek leszünk; nem akartuk elmulasztani az ausztriai Minisztériumot az általa felállított tézis követ-kezményeire komolyan figyelmeztetni; s megkérdeni, hogy minő értelemben kívánja ezen jegyzéket vétetni?

Az ausztriai minisztérium ezen jegyzékének csak akkor volna értelme, ha az ausztriai Minisztérium felmondta volna az engedelmességet Ausztria azon császárájának, ki egyszersmind magyar király is; mert hiszen különben, míg ezen két korona egy fejedelem fején egyesül, az ausztriai császár ön maga ellen háborút nem viselhetvén, a magyar királynak a neutralitást fel nem mondhatja.

Az ausztriai minisztérium előtt tudva van, mikint a hazánkhoz kapcsolt országokban pártütő lázadás, nem pedig jogszerű háború van. Tudva van előtte, hogy a magyar király, ki egyszersmind ausztriai császár, ama pártütést nem csak kárhoztatja, hanem mivel a magyar koronától elszakadásra van intézve, mely koronának épségét fenntartani Őfelsége hittel kötelezve van, a koronának ezen épsége ellen intézett pártütést felségsértésnek nyilatkoztatta, s annak, ha az elcsábítottak a hűségre, s engedelmes-ségre vissza nem térnének, törvényszerű megbüntetését, s e végre fegyveres erő alkalmazását is elrendelte, s megparancsolta.

És most az ausztriai minisztérium a magyar király ezen esküszerinti törvényszerű intézkedése ellen felmondja a neutralitást, tehát más szóval: az ellen hadat üzen.

Ennek ismét csak úgy volna értelme, ha az ausztriai minisztérium azon fejedelmet, ki egyszersmind magyar király is, urának többé el nem ismeri s a magyar király elleni pártütésben osztozni magát elhatározná. Kérünk e részbeni határozott nyilatkozatot. Mert ha az ausztriai minisztérium még híve császárájának, békét, háborút, neutralitást, mind csak a császár nevében tehet és intézhet; mivel pedig a császár ő felsége egy-személyben egyszersmind magyar király is, megfoghatatlan, hogy az ausztriai császár a magyar királynak neutralitást mondjon fel, ön maga álljon azoknak pártjára, kik ellene fellázadtak, s maga magának hadat izenjen.

Általában, míg közöttünk a Pragmatica Sanctio fennáll, kölcsönös viszonyainkban e szónak „neutralitás” nincsen értelme.

Közöttünk a fejedelem egysége által feltételezett szövetség áll.

Így fogta fel állását a magyar nemzet a múltban mindig, midőn az ausztriai császár harcaiban híven osztozott; így fogta fel azt Ausztria, midőn a magyart ellenségeinek visszaverésében segítette.

Így fogtuk fel állásunkat jelenleg is, midőn a magyar korona seregeit az olasz hábo-rúban vérét ontani nem elleneztuk; s e seregek ő Felsége táborának egyik legfőbb erejét képezik.

Általában hadseregünknek legnagyobb része mai napig is, a birodalom védelmében országunkon kívül áll, míg viszont az ausztriai hadsereg egy része hazánkban tanyázik.

Mit mondana már most az ausztriai Minisztérium, ha mi azon szempontból indulva, hogy az ausztriai birodalombeli tartós nyugtalanságok hazánk nyugalmára káros

hatással vannak: Olaszország függetlenségének elismerését, a cseh párt igényeinek teljesítését, Gallíciában egy független nemzeti királyságnak helyreállítását s.a.t. azon kijelentéssel követelnők, hogy ha ezt minden áron nem siet tenni az ausztriai minisztérium, mi felmondjuk a neutralitást; mit felmondani ismét annyit teszen, mintha hadat izennénk Ausztriának, az olasz, cseh, lengyel függetlenség érdekében.

Valóban az ausztriai Minisztérium jegyzékének szószerinti értelme fejedelmünk egységével s a köztünk viszony természetével elannyira ellenkezik, hogy mulhatlanul szükségesnek ítélők a külügy minisztérium útján e részben határozott felvilágosítást kívánni; annyival inkább, mert mindennemű jelenségek egybefoglalása után a miniszteri tanács az említett váratlanul meglepő kollektív jegyzék kulcsát azon idegenségben véli csak feltalálhatni, melyet az ausztriai kormányban hazánk pénz és hadügyeinek önálló kormányzata iránt számos jelenetekben tapasztalni kéntelen. Mire nézve a miniszteri tanács szükségesnek tartja nyíltan és világosan kijelenteni: hogy a Magyar Királyi Korona önállásáról, s nemzetünk törvényes jogaiból és szabadságából, senkinek, semmi áron egy hajszálnyit sem fog soha engedni, s hogy, ha az ausztriai minisztérium Magyarországgal barátságos egyetértésben maradni óhajt, hazánk önállásának, szabadságának és jogainak bármi tekintetbeni csorbítására intézett törekvésekről végkép, és határozottan le kell mondania.

A külügyi minisztérium szíves lesz az ausztriai minisztériumot ily értelemben azon hozzáadással értesíteni, hogy a kapcsolt országok igazságos és méltányos kívánatainak teljesítésére hajlandók, egyszersmind azonban a rendnek és törvények iránti engedelmességnek helyreállítására elhatározottak lévén, valamint tudjuk azt, hogy a horvát pártütés, kivált ha ily neutralitási felmondásokban rejlő pártolás kilátásával szítogatatik, a birodalomra kétségtelenül veszélyes lehet; – úgy ki kell azt is mondanunk, hogy ezen veszély elhárítására nem az a célszerű mód, hogy a pártütés jogtalanul gyámolítassék, hanem az: hogy az ausztriai kormány is minden kitelhető segéllyel legyen azon királyi korona épségének és jogainak fenntartásában, mely oly fejedelem homlokát ékesíti, ki egyszersmind az ausztriai minisztériumnak is ura és császára.

Tudósítjuk még a minisztériumot, hogy fejedelmünk egységénél fogva fel nem tehetvén, hogy az ausztriai minisztériumnak ama megfoghatatlan nyilatkozata a császár képviselőjének tudtával s megegyezésével legyen, István főherceg nádor királyi helytartó kegyeskedik János főherceghez hivatalos közleményt intézni, melynek tartalma ezen miniszteri jegyzék lényegével összhangzásban van.

Nem kételkedünk, hogy ő fenségeik, kik mint képviselők fejedelmünk egységét ez üdő szerint képviselik, e dolgot akkint fogják elintézni, mint ezt a jog, törvény, a Pragmatica Sanctio és az ő felsége iránt tartozó tekintet kívánják.

(Közli Batthyány iratai. 1. kötet. 865–867. p.)

Batthyány Lajos miniszterelnök Anton Doblhoff-Dier osztrák belügyminiszter állásfoglalását kéri a két kormány viszonyát illetően

Bécs, 1848. július 30.

Hivatkozva arra a szóbeli tanácskozásra, melyet szerencsém volt a tekintetes osztrák minisztériummal arról a kérdésről folytatni, vajon tervezi-e, hogy egyrészt a magyar koronához, másrészt az osztrák államkancelláriához tartozó országok megóvandó integritása érdekében a Pragmatica Sanctiónak érvényt szerezzen, melyet Magyarország a magyar segélycsapatoknak egy Itáliában kötendő dicsőséges béke eléréséhez történő legújabb felajánlásával újfent megerősített – veszem a bátorságot, hogy őnagyságán keresztül felkérjem a tekintetes összminisztériumot határozott írásbeli nyilatkozatra, vajon a Magyarország és Horvátország közötti jelenlegi viszályban a Pragmatica Sanctióhoz szilárdan ragaszkodva támogatni fogja-e a magyar korona jogait – és miközben a magyar minisztérium Horvátország nemzetiségét a [jogok] legszélesebb kiterjesztésével meg akarja őrizni, és ehhez Ausztriától csupán ugyanolyan feltételek mellett kér segítséget, melyek mellett Magyarország utóbb a sajátjainak kínálta – akar-e világosan és nyíltan hozzájárulni a két ország közötti törvényes szövetség fenntartására irányuló magyar fáradozásokhoz?

A magyar minisztérium alulírott elnöke annál inkább kénytelen ilyen határozott nyilatkozatra törekedni, minthogy a méltóságos ausztriai minisztérium eddigi eljárása különböző feltevésekre adott lehetőséget, melyek a két minisztérium közötti jelenlegi feszültséget kiváltották, s a magyar minisztérium e tekintetben végre világosan akarja látni azt az álláspontot, amelyet a tekintetes osztrák minisztérium a magyarországi szláv mozgalmakkal szemben határozottan, ingadozás nélkül elfoglalni gondol. Miközben kénytelen vagyok holnapután elutazni, megkérem őnagyságát, hogy a fenti nyilatkozatot a lehető legnagyobb gyorsasággal és késedelem nélkül a legkegyesebben küldje meg nekem, mert e hivatalos ügyirat elmaradása esetén felhatalmazva fogom magam érezni, hogy a tekintetes minisztériummal folytatott szóbeli tárgyalást tekintsem mérvadónak érzületeire vonatkozóan, és a magyar minisztériumnak ennek megfelelően tegyek előterjesztést.

(Közli Batthyány iratai. 2. kötet. 975–976. p.)

V. Ferdinánd király visszahelyezi Josip Jellačić báró császári-királyi altábornagyot a horvát báni méltóságba

Schönbrunn, 1848. szeptember 4.

Kedves Jellačić!

A dinasztiam és az összmonarchia iránti hűség és ragaszkodás kétségtelen bizonyítványai, melyeket ön horvát bánná kineveztetése óta ismételten tanúsított, valamint azon készség, mellyel ön a magyar minisztériummal leendő kiegyezés érdekében kibocsátott rendeleteimnek eleget tenni iparkodott, meggyőztek arról, miképpen önnek sohasem lehetett szándékában legfelsőbb parancsaimnak felségsértőleg ellene szegülni, vagy azon kapocs felbontására törekedni, mely Magyarország kapcsolt részeit századok óta magyar koronámhoz köti s melynek jövőre is a közjó alapjául s annak gyarapítására kell szolgálnia.

Különös megnyugtatóra szolgál tehát atyai szívemnek, hogy azon ítéletemet megváltoztathatom, melyet f. évi június hó 10-én kelt leiratomban az ön ellen intézendő vizsgálat s önnek báni hivatalától s minden katonai tisztségétől való ideiglenes felfüggesztése iránt álvádak következtében hozni indítottam, mely vádak, az ön tényleg bebizonyult hű engedelmissége által teljesen megcáfoltatnak.

Midőn erre nézve a szükséges rendeleteket unokafivérem, István főherceg, Magyarország nádorának megküldöm, jövőre is elvárom az ön kötelességérzetétől és lojális gondolkodásmódjától, hogy azon állásokban, melyekre önt bizalmam emelte, mindig csak az összmonarchia javára, a magyar korona épségben tartására és a Magyarországhoz kapcsolt részek üdvös fejlődésének sikeresítésére fog törekedni.

(Közli Pap Dénes: *Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848–1849.* Pest, 1869. 2. kötet. 1. p.)

Batthyány Lajos miniszterelnök és Deák Ferenc igazságügyi miniszter jelentése a magyar kormány Pesten lévő tagjaihoz eredménytelen bécsi tárgyalásaikról

Bécs, 1848. szeptember 5.

Kedden, augusztus 29-én érkeztünk Bécsbe, s még az napon Őfelsége elébe bocsáttatunk.

Előadtuk Őfelségének a horvát dolgoknak s a szerbek lázadásának újabb állapotját, s kértük Őfelségét, kegyeskednék az ./ és ./.. alatt idemellékelte javaslat szerint mind a horvátokhoz, mind a Magyarországon táborozó katonasághoz parancsot bocsátani.

Őfelsége előadásunkra s kérelmünkre azt válaszolta, hogy beszéljünk gróf Latourral is.

Ámbár e két tárgy nem Ausztriávali viszonyainkat illeti, s így annak elintézése egy ausztriai minisztériumtól semmi részben nem függhet, elmentünk mégis Őfelsége parancsa szerint gróf Latourhoz, nem mint miniszterhez, hanem mint azon személyhez, kihez minket Őfelsége értekezés végett utasított. Elbeszéltük ott dolgaink állását, s közöltük véle a kért parancsok javaslatát.

Gróf Latour más napon a .///. alatt idezárt levél mellett küldötte vissza a véle közlött javaslatokat.

Mi tehát másnap elmentünk Ferenc Károlyhoz, a javaslatot néki átadtuk, s ő ígérte, hogy azoknak elhatározását elősegítendi.

Napok múltak ezután, mi újra megjelentünk Őfelségénél, s könyörögtünk a véghatározatért; elmondottuk, hogy minden óra súlyosítja a veszélyt, s minden halasztás sok ember életébe kerül. Még két ízben voltunk Ferenc Károly főhercegnél is, panaszkodva a késedelem miatt, s kérve, hogy minket is, kik Őfelségének felelős miniszterei vagyunk, hallgassanak meg; de sürgetéseink süketlenek valának. Sem Őfelsége, sem Ferenc Károly főherceg, sem más bár ezen Magyarországra nézve oly fontos ügyben nem értekezett velünk. Mi semmi tanácsba meg nem hívtunk, hanem egy hét múlva a mai napon kaptuk ezen 4./ . alatt idezárt levelét Őfelségének, mely hírünk, tudtunk, befolyásunk s megkérdezésünk nélkül íratott.

Ugyan augusztus 29-én előadtunk Őfelségének egy harmadik kérelmet is az országgyűlésének zárideje iránt s a leküldendő királyi leiratnak 5./ . alatt idezárt javaslatát, kérve, hogy Őfelsége kegyes ígéretéhez képest az országgyűlést személyesen zárja be. Ennek is hasonló sorsa lőn, mint a két előbbinek; eziránt sem levénk e mai napig még csak meg is kérdezve, s választ ez óráig nem nyerhettünk.

Ittlétünk alatt küldetett fel a katonaiállítási és pénzügyi törvényjavaslat. Ezeket is azonnal bemutattuk Őfelségének, személyesen könyörögve a minél előbbi királyi helybehagyást. De még eddig e törvények iránt sem levénk meghallgatva; mindenképp mellőzve valánk, s gyakran ismételt sürgetés után sem kaptunk éppen semmi választ.

Fiumének követei feljövének, s mi is megkaptuk a Fiume elfoglaltatásáról küldött tudósítást. A fiumei követek személyesen valának Őfelségénél, a minisztérium részéről pedig egy előterjesztés nyújtatott be Őfelségéhez, kegyeskednék megparancsolni, hogy a Fiumet elfoglalt katonai erő onnan azonnal eltávozzon, s a Magyar Tengeremellék előbbi törvényes állapotába állíttassék vissza. Eziránt sem nyertünk még választ, sőt nem is kérdeztettünk.

Hasonló történt az általunk szintén felterjesztett eszéki dologra nézve is.

Azon ezredeseknek, kiket a minisztérium tábornokoknak óhajt kineveztetni, szintén megtörtént részünkről az előterjesztés, de még eddig minden siker nélkül.

Gr. Batthyány a horvátországi nem kedvező válasszal visszamegy; Deák Bécsben marad sürgetni a hátralévő tárgyakat, különösen a felterjesztett törvényjavaslatok elfogadását, melyeket válasz nélkül hagyni lehetetlen.

(Közli Batthyány iratai. 2. kötet. 1217–1219. p.)

István nádor és Batthyány Lajos miniszterelnök közös kiáltványa Batthyány újabb miniszterelnöki megbízatásáról

Budapest, 1848. szeptember 12.

Az ország felelős miniszterei, a férfiak, kiket az utolsó pozsonyi országgyűlés ő Felsége a nemzet kívánságára tanácsba hívott, tárcáikat tudvalevőleg letették.

Az 1848-iki III. t.-cz. és 12. §-ainak értelmében új minisztérium alkotása következik. Ezt ő Felsége az országbóli távollétében, az én előterjesztésemre nevezi ki. E gond a mostani viszonyokban nem legkisebb a haza gondjai közt. Nem oly állapotban van az ország, hogy a végrehajtó hatalmat egy percig is nélkülözhesse.

Mi végből részemről nem késtem a miniszteri hivatalról lemondott gróf Batthyány Lajost, mint a jövőendő minisztérium elnökét, ő Felsége jóváhagyása alá terjeszteni; őt egyszersmind felhívtam, hogy lemondását is ideiglenesen visszavevén, az időközben általam kiadandó rendelethez ellenjegyezze, s mint ideiglenes felelős miniszter, a többi ügyeket is vezesse.

Ennek kinyilatkoztatásával felelősekké teszem a közigazgatás minden orgánumait a törvényes rendnek a fönntartásáért.

Kiszabom elengedhetlen köteletségül minden polgárnak, hogy a rendbontóknak egyenkint, s összesen ellenségei legyenek.

A közjó, a király, a vész által fenyegetett haza iránti hűség tegye törvénné a haza polgárainak, hogy tántoríthatlanul támogassanak. A király és haza ellenségeit ellenségeimnek tekintem; az ország törvényeit, alkotmányát, szabadságát minden ellenség ellen erőmhöz képest megvédeni, fönntartani el vagyok határozva, miként ezt királyomnak és a nemzetnek esküvel fogadtam; s miként ezt, mint nádor és királyi helytartó, köteletségemnek ismerem.

Király és törvény nevében!

Budapest, szeptember 12-én 1848.

István nádor s királyi helytartó

Gróf Batthyány Lajos

(Közli Batthyány iratai. 2. kötet. 1283–1284. p.)

**V. Ferdinánd király levele István főherceg nádorhoz:
tudomásul veszi Batthyány miniszterelnöki megbízatását, de azt
megerősíteni csak minisztértársainak ismeretében tudja**

Schönbrunn, 1848. szeptember 15.

Kedves unokaöcsém István!

Midőn magyar minisztériumomnak leköszönését elfogadom, egyúttal beleegyezésemet adom, hogy Batthyány gróf a kormányt ideiglenesen vezesse.

Ami a föltételeket illeti, melyeket gróf Batthyány egy új, s az ő elnöksége alatt alakítandó minisztérium összeállítására nézve elkerülhetlennnek vél, jelenleg nem vagyok azon helyzetben, hogy ezen föltételre nézve határozottan nyilatkozhassam. Mert miután az előbbi minisztérium több tagja a legújabb törvényeket oly értelemben kezelte, melyhez megegyezésemet nem adhatom, e bajok ismételése ellen csakis az ajánlandó egyéniségekben találhatnék biztosítékot.

Nagybátyám, János főherceg, meghagyásomból megkísérlette a horvát bonyodalmak kiegyenlítését, de siker nélkül. S a magyar országgyűlés már több mint két hónapja ül együtt anélkül, hogy ez ügyre nézve csak egy lépést is tett volna. Ellenben oly határozatokat hozott, melyek sem Magyarország érdekeinek, sem pedig a Magyarország és Ausztria közt törvényesen fennálló összeköttetés fenntartásának meg nem felelnek. Sőt a képviselőház szeptember 11-én elhagyta a törvényes tért, midőn a minisztériumot az 5 forintos bankjegyek kibocsátására, anélkül, hogy az erre vonatkozó törvényjavaslat szentesítését bevárta volna; az újonckatonák toborzását és sorozását szintén egy olyan törvény alapján fogantatosította, amely általam nem szentesítettett. De nem elégedvén meg a képviselőház az új törvények által teremtett rend fölforgatásával, hanem tovább menve, még hadseregemet zászlóinak hűtlen elhagyására s a honvédséghez való átpártolására és ez által a rend és fegyelem megbontására fölhívni is mérészkedett.

A magyar országgyűlés ily irányú ténykedése és a Kapcsolt Részekben keletkezett ellenmozgalom egy egészet képez; s én a dolgok miatt a legnagyobb aggodalomban vagyok. S most már csakis az országgyűléstől várom, hogy megkeresse a horvát bonyodalmak kiegyenlítésére a módokat. Kedvességedtől pedig elvárom, hogy azon személyeknek neveit, akiből Batthyány gróf minisztériumát akarja összealkotni, velem mielőbb közölje.

(Eltérő fordításban közli Batthyány iratai. 2. kötet. 1331–1332. p.)

V. Ferdinánd kiáltványa Magyarország népéhez Lamberg Ferenc gróf császári-királyi altábornagy főparancsnoki kinevezésével kapcsolatban

Bécs, 1848. szeptember 25.

Magyarországi Népeimhez!

Kevés napokkal ezelőtt magyarországi hű népeimnek tudtára adtam, hogy mennyire szívemen fekszik az ország békéjének és a törvényes rendnek helyreállítása. Fájdalom, hogy most már a helyzet rosszabbodott, s a polgárháború minden részen terjed.

Ezen veszélyes helyzetben és azon buzgó óhajtásom mellett, hogy a vérontást megátoljam, és a féktelenségek iszonyait megszüntessem: elhatároztam, hogy tábornagyomat: gróf Lamberg Ferencet, Magyarországon levő összes seregeim, s bármely nevezetű fegyveres csapatok főparancsnokságával fölruházom; s legott megbízom őt, hogy a fővezérséget Nevemben mindjárt át is vegye.

Első feladatául azt szabtam eléje, hogy mindenütt fegyverszünetet eszközöljön. Bízom tehát úgy a katonai, mint a polgári hatóságok buzgalmában, hogy küldöttemnek gyorsan és teljesen engedelmeskedni fognak, s e mellett mindenben segélyére lesznek.

Magyarország népeitől pedig királyi Biztosomnak annál odaadóbb istápolását várom, mert a szükséges lépések is megtétettek már, hogy a belső viszály kiegyenlítettessék, s birodalmam magyar és egyéb országai között állíttassék vissza mielőbb azon teljes egyetértés, mely századok óta fennállott és a Pragmatica Sanctio által biztosított.

(Közli Pap Dénes *Okmánytár*. 2. kötet. 78–79. p.)

V. Ferdinánd utasításai Batthyány Lajos miniszterelnökhöz a.) Lamberg Ferenc gróf császári-királyi altábornagy főparancsnoki, b.) Majláth György országbíró helytartói kinevezésével és az országgyűlés elnapolásával kapcsolatban

Schönbrunn, 1848. szeptember 26.

a.)

Kedves gróf Batthyány!

A belbéke megzavarásának mind nagyobbodó veszélye, s azon szükség következtében, hogy a vérontás lehetőleg megátoljassék: indítatva érzem magamat, hogy a Magyarországon levő összes haderő főparancsnokságát Lamberg Ferenc gróf altábornagyra ruházom. Mellékelve közlöm önnek erre vonatkozó rendeletemet és kiáltványomat, mely nevemben kibocsájtandó.

Bízom, hogy jó szándékú rendelkezéseimet minden erejéből gyámolítani fogja.

b.)

Kedves gróf Batthyány!

Idekapcsolva küldök önnek egy, Majláth György országbíróhoz intézett rendeletet, mely által ő a királyi helytartói tiszt ideiglenes viselésével megbízatik, továbbá egy leiratot az országgyűléshez, mely által ez december 1-ső napjáig elhalasztatik. Meghagyom Önnek, hogy mind a két rendeletet ellenjegyezze s azoknak végrehajtására a szükséges lépéseket tegtegye, s engem azoknak eredményéről minden esetre haladék nélkül tudósítson.

Az ország jelen állapota bizonyosan önt is meggyőzendí annak szükségéről, miszerint az országgyűlést el kell halasztani. És midőn önnek azon biztosítást adom, hogy Magyarországomnak épségét és törvényes szabadságát fenntartani erősen el vagyok tökévelve, számolok önre, hogy minden arra vezető rendszabályaimat gyámolítandja.

(Eltérő fordításban közli Batthyány iratai. 2. kötet. 1607–1608. p.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. Szerkesztette Molnár András. Zalai Gyűjtemény 43. Zalaegerszeg, 1998.

Basics Beatrix – Csorba László – Erdődy Gábor – Hermann Róbert – Pallós Lajos: *A Batthyány-kormány emlékalbuma.* Budapest, 1999.

Batthyány Lajos főbenjáró pöre. Sajtó alá rendezte Urbán Aladár. Fordította Kurucz György. Budapest, 1991.

Batthyány Lajos gróf első magyar miniszterelnök emlékezete. „...minden hazám javára, ami csekély erőmből kitelik”. Szerkesztette Körmöczi Katalin. Budapest, 1998.

Csorba László – Erdődy Gábor – Gerő András – Hermann Róbert – Molnár András – Urbán Aladár – Varga János: *Batthyány Lajos emlékezete.* Szombathely, 2000.

Deák Ágnes: *Batthyány és az osztrák liberálisok 1848 tavaszán – nyarán.* Századok, 2007. 3. szám. 603–611. p.

Emlékezés Batthyány Lajos születésének 175. évfordulója alkalmából. Tanulmányok. Századok, 1982. 6. szám.

Erdődy Gábor: *Batthyány.* – Hermann Róbert: *Szemere.* Budapest, 2002.

Gergely András: *Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról.* Budapest, 1987.

Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. 1–2. kötet. Budapest, 1999.

Hajnal István: *A Batthyány-kormány külpolitikája.* Sajtó alá rendezte Urbán Aladár. 2. kiadás. Budapest, 1987.

- Hermann Róbert – Molnár András: *Saját utamat jártam. Batthyány Lajos miniszterelnök 1807–1849.* Szerkesztette Molnár András. Zalaegerszeg, 2007.
- Károlyi Árpád: *Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt.* Budapest, 1936.
- Károlyi Árpád: *Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre.* 1–2. kötet. Budapest, 1932.
- Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János emlékezései. 1939-ben sajtó alá rendezte Szabó T. Attila. 2007-ben kibővítette Benkő Samu. Budapest, 2008.
- Molnár András: *Viam meam persequor. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig (1807–1848).* Budapest, 2007.
- Pártvezér, miniszterelnök, vértanú. Tudományos emlékülés a 200 éve született Batthyány Lajos miniszterelnök tiszteletére. Zalaegerszeg, 2007. szeptember 12. Szerkesztette Molnár András. Zalaegerszeg, 2008.
- Spira György: *1848 Széchenyiye és Széchenyi 1848-a.* Budapest, 1964.
- Spira György: *Jöttányit se a negyvennyolcból!* Budapest, 1989.
- Széchenyi, Kossuth, Batthyány, Deák. *Studien zu den ungarischen Reformpolitikern des 19 Jahrhunderts und ihren Beziehungen zu Österreich.* Herausgegeben von István Fazekas – Stefan Malfèr – Péter Tusor.
- Széchenyi, Kossuth, Batthyány, Deák. *Tanulmányok reformkori magyar politikusokról és kapcsolataikról Ausztriához.* Szerkesztette Fazekas István, Stefan Malfèr és Tusor Péter. Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien, Bd. III. Bécs, 2011.
- Történelmünk korszakalkotója. Batthyány Lajos miniszterelnök – Batthyány Lajos, a hadseregszervező. [Kiállítási katalógus.] Szerkesztette Basics Beatrix és B. Varga Judit. Budapest Történeti Múzeum – HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. H. és é. n. [Budapest, 2007.]
- Urbán Aladár: *A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány működése 1848. március–április.* Századok, 2001. 1. szám. 3–32. p.
- Urbán Aladár: *A nagy év sodrában. Tanulmányok 1848-ról.* Budapest, 1981.
- Urbán Aladár: *A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában.* Hadtörténelmi Közlemények, 1980. 3. szám. 405–420. p.
- Urbán Aladár: *Batthyány Lajos és a bécsi magyar külügyminisztérium.* Századok, 2010. 550–580. p.
- Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége.* Budapest, 1986.
- Urbán Aladár: *Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén.* Budapest, 2009.
- Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos. Magyarország első alkotmányos kormányfője.* Budapest, 2007.
- Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála.* Budapest, 2007.
- Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos pöre – a diszkreditáló vádpont.* Századok, 2007. 3. szám. 613–633. p.
- Urbán Aladár: *Herceg Esterházy Pál a Batthyány-kormányban.* Aetas, 2009. 1. szám. 5–19. p.

Batthyány Lajos gróf a hon védelmében

A koncepciós politikai perekben, ha a kiváltó okot keressük, elsősorban nem a vádpontok az érdekesek, hiszen azok csak a hatalom eszközei a politikai ellenfél megsemmisítésére. Többnyire kinkeserves munkával állítják őket össze, amelynek során nem riadnak vissza a tények elferdítésétől, az adatok önkényes csoportosításától, a hamis tanúk felvonultatásától vagy a törvénytelenégektől sem, amint az az első felelős magyar miniszterelnök esetében is történt. Batthyány Lajos grófnak vesznie kellett mint törvénysértőnek, az ideális rend felforgatójának, a népei boldogulásáért munkálkodó uralkodóval szemben vakmerően fellépő politikusnak. Ez utóbbi igazolására szolgált volna a per, de az ítélet, a büszke gróf sorsa már annak kezdete előtt eldőlt, amikor a neoabszolutizmussal próbálkozó birodalmi politika útjából nem állt félre. Halálra szánásának sok összetevője volt. Nem hiányoztak belőle a szubjektív elemek sem, mint az udvarban a személyét övező gyűlölet, a birodalom talán legnagyobb megrázkódtatásától megriadt tehetetlen politika bosszúszomjas bűnbakkeresése vagy az olyan praktikusnak tűnő gyakorlatiasság, mint a nemzetépítéssel és szabadelvű gondolkodással kacérkodó arisztokrácia megfélemlítése.

A hadbírószági per köntösébe bújtatott színjáték azonban megkövetelte a konkrét vádpontok megalkotását is, amelyeket a magyar miniszterelnöknek a birodalmi vezetés számára leginkább fájó, sőt hatékonysága miatt legfélelmetesebb tevékenysége köré lehetett csoportosítani. Ez a fegyveres lázadás és a felségáruláshoz vezető politikai szervezkedés irányítása volt, így a gróf letartóztatását követő hónapok nyomozó tevékenysége elsősorban erre irányult. Azonban a legaprólékosabb nyomozás sem tudott a miniszterelnök fegyveres lázításra utaló tevékenységére adatot szerezni. 1848. októberi nemzetőri szolgálatát ugyan megpróbálták annak minősíteni, de Batthyány szellemes védekezésének hatására végül ejtették ezt a vádat, illetve átalakították tisztí kilépési nyilatkozata megszegésének a vádjává. Az eljárás kezdetén kísérletet tettek arra is, hogy a hírlapok politikai vonatkozású híreiből és az országgyűlési tudósításokból kreáljanak ellene vádpontot, amelynek lényegét a horvát bán 1848. szeptemberi előrenyomulásának feltartóztatására és a főváros végsőkéig való védelmére tett erőfeszítései képezték. Főben-

járó vádként végül külpolitikai tevékenységét rótták fel, amelyben Magyarország birodalomból való kiszakításának a bizonyítékát látták, de ennél is veszélyesebbnek tartották hadügyi politikáját. Ennek eredményeként ugyanis nemcsak a lázítók által tévútra vezetett tömeg ellenállását lehetett megszervezni, de olyan hadsereg jött létre, amely kiverte az országból Őfelsége csapatait. A birodalmi vezetés hosszú ideig ragaszkodott ahhoz a téveszméhez, hogy a fellázított tömeget könnyűszerrel szétverhetik, ha a magyarországi katonaságot leválasztják róla. Jellemző módon a Batthyány vádirattervezetének összeállításával először próbálkozó Hegyessy Péter királyi főügyész a császári-királyi hadsereg alakulatainak a honvédseregbe történő átléptetését tartotta fő oknak „az események gyászos fejlődéséért”. Alfred zu Windisch-Grätz herceg, tábornagy téli hadjárata volta-képpen e „lázado csordák” szétkergetésére irányult. Ám hiába gondolta a császári fővezér a főváros birtokbavétele után, hogy végzett a hadjárat lényegi részével, rövidesen tapasztalhatta, hogy egy igazi hadsereg küzd vele szemben. Olyan hadsereg, amely kész a végsőig harcolni nemzete jogainak védelmében, s egyre nagyobb csapásokat mér a büszke császári haderőre. 1849 tavaszán pedig alig két hónap leforgása alatt Magyarország peremvidékeire szorította vissza azt, s Ausztriának külső hatalom támogatásáért kellett folyamodnia. Azt a keretet pedig, amelyre ezt a hadsereget, a legendás honvédsereget szervezték, Batthyány miniszterelnök teremtette meg az ország számára hadügyi politikájával, s ennek két tartópillére a törvényesség és a szakszerűség volt. Tanulmányunk ennek a hadügyi politikának a leglényegesebb elemeit ismerteti, és bemutatja ennek a tevékenységnek a legfontosabb, legjellemzőbb dokumentumait.

A Habsburg Birodalom vezetői nem tévedtek, amikor a megtorlás első számú áldozatának kiválasztott Batthyány Lajos grófban látták az önálló magyar haderő megteremtésének központi alakját. Az 1849 nyarán mintegy 175 000 fős reguláris hadsereg három különböző alkotóelemből kovácsolódott össze, s a miniszterelnök kisebb-nagyobb mértékben mindegyikben vezető szerepet játszott létrehozásukban vagy szolgálatba állításukban.

Az első a professzionális katonaság volt. Ezek a császári-királyi hadseregből a magyar kormány szolgálatába álló alakulatok voltak, 30–32 000 fő közé tehető létszámmal. Ezen alakulatok jelentették a szerveződő véderő gerincét, és soraikból kerültek ki azok a szakemberek, akik biztosították a regularizálás lehetőségét, akik kiképezték és vezették az ütközetekben a később szervezett zászlóaljakat, ezredeket. A korban sorkatonaságnak is nevezett elem nélkül bizonyos, hogy egészen másképp alakultak volna 1848 őszének eseményei, s valószínűleg nem lehetett volna megszervezni a császári hadsereggel sikeresen szembeszálló haderőt. Ennek a jelentőségét az is mutatja, hogy az 1848-as európai forradalmak csak ott tudtak néhány hónapnál tovább fennmaradni, ahol támaszkodhattak reguláris fegyveres erőre is. Batthyány a sorkatonaság megszervezésében meghatározó szerepet vitt, a kezdeményezéstől a végrehajtásig vezető szerepet játszott,

s a kb. másfél ezernyi, október–november táján hazaszökött huszár kivételével a teljes létszám hivatali ideje alatt tagolódott be az önálló magyar hadseregbe.

Az önkéntesek jelentették a második meghatározó elemet, s ez forradalmi hevületű, igazi nemzeti hadsereget formált a kormány alá rendelt katonaságból. Létszámuk kb. 35 000 főre tehető, s jelenlétük mintegy kovászként formálta a szerveződő haderőt. Ők lettek a hazafiság példaképei, s önfeláldozásig menő lelkesedésükkel nemegyszer lehetetlennek látszó helyzetekben is kedvező fordulatot adtak az eseményeknek. Gerincüket az első 12 honvédszászlóalj és a tüzér lovas üteg 13 000 főnyi legénysége jelentette. Ez a fegyveres erő, amely az új típusú hadsereg, a honvédség alapját képezte, teljes egészében Batthyány alkotása volt, s a gondolat megszületésétől a toborzáson, kiképzésen át egészen harcba vezénylésükig felügyelte működésüket. Közel ekkora létszámot jelentettek azok az önkéntes alakulatok, amelyek regularizálódva 1848 decemberéig szintén a honvédseregbe tagozódtak. Zömük önkéntes nemzetőr-alakulatként a miniszterelnök utasítására szerveződött, s ő vetette harcba is azokat, így létük szintén neki köszönhető, még ha regularizálásuk már kívül is esett hivatali idején. Ezen elem utolsó harmadának egy része az a több ezernyi, szeptember–október folyamán honvédnak állt önkéntes, akik szintén Batthyány felhívására álltak a zászló alá, a maradék pedig azokat a kereteket töltötte ki szolgálat vállalásával, amelyeket még a miniszterelnök kezdeményezésére hoztak létre.

110 000 főnyi létszámával a legnagyobb alkotóelemet a sorozott katonaság adta. Ők ugyan a miniszterelnök lemondása után kerültek a honvédek közé, de annak a katonaállítási törvénynek az alapján, amelynek létrehozásában viszont elévülhetetlen érdemeket szerzett. Ennél is fontosabb volt azonban, hogy ő rendelte el uralkodói szentesítés hiányában is a törvény végrehajtását, s ennek köszönhetően vált igazi tömeghadsereggé a honvédsereg úgy, hogy annak törvényességét az ország közvéleménye nem vonta kétségbe. Ez volt az udvar szemében Batthyány Lajos legnagyobb bűne, s ha semmi mást nem tudtak volna vádként megfogalmazni ellene, már ez is elég lett volna ahhoz, hogy halálra szánják.

A megtorlás irányítói számára azonban gondot jelentett a törvényes jogalap megteremtése ahhoz, hogy hadszervező tevékenysége miatt helyezhessék vád alá Batthyányt. A per előkészítését végző és a vádiratot előkészítő hadbíró Ludwig Leuzendorf százados gondosan végigtanulmányozta a fellelt idevágó dokumentumokat, s helyesen értelmezve a hadbírószági perrendtartást kénytelen volt javaslatot tenni a „rendes”, tehát a katonai bíraskodást nélkülöző tárgyalás lefolytatására. Pedig érvelése nem a magyar közjogra, az uralkodó által szentesített áprilisi törvényekre támaszkodott, amely kizárta volna Batthyány perbe fogását, hanem arra az egyszerű tényre, hogy Magyarországot csak az 1848. október 3-i uralkodói leirat helyezte haditörvények alá, így határozottan megállapítja: „tehát az ezen időpont előtti tényekre a katonai bíraskodás illetékességének semmi törvényes alapja sincsen”. Az 1849. június 13-án beterjesztett javaslatnak azonban

volt még egy megállapítása, ami mindennél jobban árulkodik a bünper konstruált jellegéről: „Gróf Batthyánnak miniszteri működése ne tétessék semminemű törvényszéki vizsgálat tárgyává; csak az legyen bűnfenyítő eljárás alá vonva, amit lemondása után, mint magánember vétett.”

Ebben az esetben viszont csak kisszerű hadi dolgokban lehetett volna vádat emelni ellene, mint például, hogy nemzetőrként fegyveresen szembeszállt a császári hadsereggel, népfelkelést szervezett Vas vármegyében, lázító leveleivel ellenállásra buzdította a népet. Természetesen 1849–1850 folyamán hasonló csekélységű vádakkal ítélték halálra embereket Magyarországon – akár országgyűlési képviselőket is, majd kegyelemből várfogságra enyhítették ítéleteiket –, de ez nem teremtett volna lehetőséget olyan példa statuálására, amelyet Batthyány perével akartak elérni. S az igazi sérelem, a hadseregszervezés megbocsáthatatlan bűne is megtorlatlan maradt volna. A katonai főtörvényszék június 22-i ülése elvetette tehát a hadbíró javaslatát, minek következtében az első felelős magyar miniszterelnök törvény parancsolta honvédő tevékenysége felett hadbíróság tört palcát.

Batthyány Lajos miniszterelnöki tevékenységének ellátása során nagyon komolyan vette az 1848. évi III. törvénycikk 32. §-ának azon passzusát, amely leszögezte: „A miniszterek feleletre vonathatnak a törvények végrehajtásában, vagy a közcsend és bátorság fenntartásában elkövetett mulasztásokért, amennyiben ezek a törvény által rendelkezésekre bízott végrehajtási eszközökkel elháríthatók valának.” Ennek megfelelően végezte hadsereg-szervezői feladatait, látta el annak koordinálását, ellenőrzését. Munkáját 1848 szeptemberének derekától, első kormányának lemondása után ügyvezető miniszterelnökként, egyedül felelős tényezőként végezte.

Első feladata a meglévő katonaságnak a kormány ellenőrzése, illetve rendelkezése alá vonása volt, ami az első pillanattól kezdve az udvar, illetve a birodalmi vezetés merev ellenállásába ütközött, hiszen azok az egységes hadsereget tekintették a Habsburg-állam fennmaradása legfőbb biztosítékának. A nehezen feloldható vitás helyzetben Bécs a hadsereg oszthatatlanságát és egységes irányítását hangsúlyozta, Batthyány ezzel szemben az alakulatokat kiállító ország katonasága feletti ellenőrzésének alkotmányos jogával érvelt, amit alig néhány hete törvényben szentesített az uralkodó. Kompromisszumra, hogy a magyar kormány diszponálhasson az országban kiállított katonaság felett, az nyújtott lehetőséget, hogy a Habsburg Birodalom állandó hadseregének megszervezése óta alkotmányjogi alapon megkülönböztették a Magyar Királyság és a többi tartomány által kiállított alakulatokat. A hadsereg elhelyezésének sajátos módja azonban végül is ezt sem tette lehetővé.

A birodalom vezetése ugyanis a haderő állomásoztatásánál alapelvnek tekintette, hogy az alakulatokat a kiállító tartományokon, országokon kívül helyezze el, lehetőleg olyan nyelvi közegben, ahol a legénység és a lakosság nem értik meg

egymást. Így a rendfenntartó feladatokra is igénybe vett katonaság nehezebben tudott szót érteni az esetlegesen meggyőzésükkel próbálkozó helyiekkel. A magyar katonaság túlnyomó része tehát az ország határain kívül, elsősorban Itáliában, kisebb számban Galíciában, illetve a cseh, morva és osztrák tartományokban teljesített szolgálatot. Magyarországon ezzel szemben szláv, kisebbrészt olasz léghírségű alakulatok állomásoztak. Ezen az alakulatok kicserélésével lehetett volna változtatni. A magyar katonaság „hazahozatala” különben is a magyar közvélemény egyik legerőteljesebb követelése volt, ezáltal a kormány hadügyi politikájának is egyik sarkpontja lett. Észak-Itáliában azonban hadiállapot volt, a birodalom fegyveres erejének szerves részeként ott lévő magyar ezredek harcban álltak a Szárd–Piemonti Királyság csapataival és a helyi felkelőkkel, de a galíciai forrongások és a bizonytalan csehországi helyzet sem kedvezett a magyar kormány azon szándékának, hogy megszerezze a rendelkezést az ottani csapatai felett. E törekvést Bécsben könnyen a birodalom biztonsága veszélyeztetéseként értékelhették, hiába is hivatkoztak a Magyarországon belül kibontakozó, a belső rendet felforgatni törekvő mozgalmakra. Igaz, ez utóbbiak elhárítására felhasználható volt (lett volna) az országban lévő sorkatonaság. Az udvar, illetve a bécsi forradalom után megalakult osztrák kormány azonban úgy vélte, hogy a magyar kormány rendelkezési joga nem terjedhet ki az örökös tartományokban felállított alakulatokra, még ha azok Magyarországon állomásoznak is.

Batthyány hadügyi politikájának célját ezért miniszterelnöki működésének első két hónapjában a magyarországi kiállítású ezredek hazavezényeltetésében látta, amit kiegészített az országban állomásozó katonaság feletti hatáskör elismerésével. Hónapokon át folytatott tárgyalások során határozottságával, illetve a változó helyzethez igazodó hajlékonyságával végül is elért sikereket, de ezeknek inkább elvi, mintsem gyakorlati jelentőségük volt. A huzavonára ugyanis csak az uralkodó augusztus 20-i rendelete tett pontot, amelyben Őfelsége utasította a katonai hatóságokat, hogy „a Magyarországon tanyázó, nem a magyar koronához tartozó ezredek a többi örökös tartományokban elhelyezett magyar ezredekkel váltsa fel, egyedüli kivételével azon ezredeknek, melyek jelenleg még Olaszországban az ellenség előtt állanak”. Ennek végrehajtására azonban a fegyveres harc kitöréséig már nem maradt elegendő idő, így a miniszterelnök a gyakorlatban csak fél sikert könyvelhetett el. A rendelet elvi jelentősége azonban felbecsülhetetlen volt, amire az országba betörő Josip Jellačić horvát bán (együtt a császári-királyi hadsereg tábornoka) balsikerű találkozója mutatott rá legfényesebben a magyar kormány alá rendelt császári-királyi alakulatokat képviselő tiszti küldöttséggel.

Jellačić a birodalom védelme és az uralkodó jogainak biztosítása érdekében tett lépésként hirdette meg magyarországi hadjáratát, és csatlakozásra szólította fel a vele szemben álló magyar haderő gerincét alkotó császári-királyi csapatokat. Míg az idegen tartományokból származó alakulatok nagy része engedelmeskedett

a bánnak, a magyarországiak erre nem voltak kaphatók. A tisztikaruk azonban bizonytalan volt, mert olyan esemény előtt álltak, amelyben bajtársaikkal kellett volna megküzdeniük, hiszen a bán haderejében is voltak császári-királyi alakulatok, s azok tisztjei sokszor személyes ismerőseik voltak. Kinek az oldalán áll a törvényesség? – tették fel a kérdést. Ennek tisztázására szeptember 16-án a bán főhadiszállására érkezett báró Karl Bubna őrnagy a Miklós-huszárezred, Bárczay János kapitány a Sándor-huszárezred és báró Alois Wiedersperg főszázados a Wasa-sorgyalogezerred tisztje. Arra kérték a horvát bánt, mutassa elő azt a parancsot vagy uralkodói utasítást, amelynek értelmében megindította hadjáratát, mert ha nincs ilyen, a magyar kormány alá rendelt alakulataiknak a magyar táborban van a törvényes helyük. Jellačić természetesen nem bírt erre vonatkozó uralkodói felhatalmazással, s hiába hivatkozott arra, hogy a dinasztiahoz hűséges katona írás nélkül is tudja kötelességét, a tisztok biztosították arról, hogy támadása esetén felvállalják a küzdelmet. A szeptember 20-ára összehívott tiszti gyűlésen pedig kimondták, hogy az uralkodóra és a magyar alkotmány védelmére tett „esküjükhöz híven a horvátokkal minden csatát elfogadnak, és épp oly hősileg fognak harcolni a trón és Magyarország jogaiért, mint ezt bajtársaik Olaszországban tették”. Pedig a három tiszt nem volt forradalmi érzelmű, kettejük még csak hazafias elkötelezettséggel sem rendelkezhetett (lévén nem magyar ajkúak), csupán a törvényességhez ragaszkodó, feladatukat becsülettel ellátni kész katonák. Jellemző, hogy Bubna báró a magyar országgyűlést feloszlató, s Magyarországot Jellačić alá rendelő október 3-i uralkodói manifesztum után azonnal kilépett a magyar szolgálatból, s jelentkezett a császári katonai hatóságoknál. Wiedersperg és Bárczay még dandárparancsnokok lettek ugyan a szerveződő honvédseregben, de a december 2-i uralkodóváltást követően Windisch-Grätz herceg felhívásainak hatására az év végén, illetőleg január derekán elhagyták a magyar haderőt.

Batthyány hadügyi politikájának kezdeti megvalósításához az áprilisi törvények közül a III. törvénycikket lehetett felhasználni, amelynek 8. §-a kimondta, hogy a továbbiakban miniszteri ellenjegyzés mellett lehet „a magyar hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazását, nemkülönben katonai hivatalokrai kinevezéseket” eszközölni. Ez képezte a magyarországi sorozású ezredek hazahozatalának jogi alapját, a végrehajtás azonban nehézségekbe ütközött, hiszen a magyar katonaság nagyobbik része idegenben állomásozott, s a törvény nem rendelkezett hazavezénylésükről. Hivatkozási alapnak azonban kiváló volt: mivel magyar hozzájárulás nélkül kerültek ezek idegen tartományokba, hazahozataluk kívánatos. Ez természetesen ütközött a birodalom biztonsági érdekeivel. Batthyány első miniszterelnöki intézkedései között arra kérte István főherceg nádort, hogy „15-20 000 katonának behúzása iránt a szükséges rendeleteket sietve megtenni méltóztatnék”. Az eredmény roppant szerény volt. Eszterházy Pál herceg a király személye körüli miniszter április 22-én jelentette a kormányfőnek, hogy Galíciából négy huszárszázad hazaküldésére kerül rövidesen sor. Ez legfeljebb 700-800

embert jelentett, ezért a minisztertanács április 24-én erélyesebb fellépésre utasította a herceget. Az osztrák hadügyminiszter Peter Zanini altábornagy azonban eme jelképes gesztussal letudni vélte a magyar ezredek hazabocsátását. Ezt követően Batthyány a május 2–11-e között miniszterelnökként tett első bécsi útja során igyekezett engedményeket kicsikarni, de a katonaság hazavezénylése ügyében csak részeredményeket ért el: szóbeli ígéret formájában kilátásba helyezték három további ezred hazaküldését. Ennek megvalósítása a május 23-án végre hivatalába lépő Mészáros Lázár vezetésével kiépülő hadügyminisztériumra várt, de a miniszterelnök által kért létszámnak nem volt realitása. A magyar gyalogság idegenben lévő 23 zászlóaljából 15 Itáliában volt, vagy éppen oda tartott; a huszárezredek közül 8 állomásozott idegen tartományban, ebből 2 Itáliában; csak 8 zászlóalj és 6 huszárezred hazarendeléséről lehetett tehát érdemben tárgyalni. Ezek kitették volna ugyan a kívánt létszámot, de komolyan számolni ennek legfeljebb a felével lehetett a császári hadvezetés birodalmi biztonsági érdekekre való folyamatos hivatkozása miatt.

A részsiker ellenére sem szabad azonban lebecsülni a magyarországi ezredek hazarendeléséért folytatott erőfeszítéseket. Batthyány kezdeményezésére és közvetlen tárgyalásai nyomán mintegy ötezer katona került haza: május elején a 10. (Vilmos-) huszárezred fele (4 százada), júniusban a 60. (Wasa-) sorgyalogezred 2 zászlóalja és ezredtörzse, illetve a 9. (Miklós-) huszárezred teljes állománya, július elején pedig a 6. (Württemberg-) huszárezred.

A hivatalába lépő Mészáros Lázár hadügyminiszter a miniszterelnök instrukciói alapján tovább folytatta a küzdelmet, s ez további ötezer fő hazavezénylését eredményezte (igaz, egy részük az ellenfél szolgálatába állt majd át). Szeptember elején érkezett meg a 34. (Porosz herceg-) sorgyalogezred 2 zászlóalja, szeptember második felében a 4. (Sándor-) huszárezred 6 százada és ezredtörzse, szeptember végén pedig a 31. (Leiningen-) sorgyalogezred, (ennek 2 zászlóalját, melynek legénységi állománya túlnyomórészt erdélyi román és szász nemzetiségű katonákból állt, tisztjei sikeresen fordították szembe a magyar ügygel).

Batthyány a tárgyalásokon tapasztalt merev ellenállás és a katonai hatóságok időhúzása láttán számított arra, hogy a magyarországi katonaság hazarendelése nem fogja kielégíteni az ország biztonsági igényeit. Május elejétől ezért arra törekedett, hogy megszerezze minden Magyarországon állomásozó császári-királyi alakulat fölött a kormány rendelkezési jogát. Ez 14 gyalogos zászlóaljat, 82 lovasszázadot és 1 tüzérezredet érintett, a szakszolgálatok állományával együtt mintegy 28-29 ezer katonát. Ez még nagyobb ellenállásba ütközött az udvar részéről, de az elvi jóváhagyást itt is sikerült kicsikarnia.

A magyarországi sorkatonaság kormány alá rendelésének törvényes alapját a magyar fél a III. törvénycikk 6. §-ában látta, amely a végrehajtó hatalom gyakorlásáról intézkedett. Ez kimondta, hogy „mindazon tárgyakban, melyek eddig a m. k. udvari kancelláriának, a k. helytartótanácsnak, s a k. kincstárnak, ide értvén

a bányászatot is, köréhez tartoztak, vagy azokhoz tartozniuk kellett volna, s általában minden polgári, egyházi, katonai és általában minden honvédelmi tárgyokban Ő Felsége a végrehajtó hatalmat ezentúl kizárólag csak a magyar minisztérium által fogja gyakorolni”. A megfogalmazás azonban itt kétségtől hiányos volt, a hadügyek ugyanis korábban a főhadparancsnokságok intézkedési köréhez tartoztak, s a birodalmi vezetés arra hivatkozott, hogy ezek meg sincsenek említve a törvényben. A hadügyek tehát nem kerülhetnek a magyar kormány alá, mivel az nem veheti át a továbbra is működő főhadparancsnokságok jogköreit. A magyar érvelés szerint viszont a törvény szövege világosan megjelölte a kormány hadügyekre is kiterjedő hatáskörét. Az értelmezés körüli huzavonát Batthyány április 17-én és május 1-jén határozott rendeletekkel igyekezett megszüntetni, majd bécsi tárgyalásai során olyan uralkodói kéziratot eszközölt ki, amelyben Őfelsége a magyarországi főhadparancsnokságokat egyértelműen alárendelte a Batthyány-kormánynak. István főherceg nádor azonban ennek némileg ellentmondó kéziratot kapott, így végül a főhadparancsnokok személyén múlt az engedelmesség. Mindazonáltal Batthyány erélye, szívós kitartása legkevesebb 30 000 főnyi profi katonaságot biztosított a szerveződő magyar hadsereg számára. Az a tény pedig, hogy döntő többségük azonnal harcra vethető, intakt alakulatban tevékenykedett, a fegyveres küzdelem kibontakozásában döntő tényezőnek bizonyult.

Batthyány erőfeszítéseinek köszönhetően 1848 őszén idegen, túlnyomórészt olasz legénységű ezredek is támogatták a magyar ügyet. A 16. (Zanini-) sorgyalozezred két zászlóalja és a Kress-svalizserek félszázadnyi lovasa volt közülük a legjelentősebb, de több, a későbbiek során a szabadságharcra szembefordult alakulat is fontos szolgálatokat tett még ekkor. Így 1848 szeptemberéig a galíciai 2. (Schwarzenberg-) ulánuszred a Bánságban a szerb felkelés, szeptember utolsó napjaiban a cseh 6. (Wallmoden-) vértesezred Vojnits Lajos őrnagy vezette osztálya a Felvidék nyugati szegélyén kibontakozó szlovák felkelés lecsillapításában játszott meghatározó szerepet.

A miniszterelnök május derekára látta be, hogy a magyar katonaság hazarendelése, illetve a Magyarországon elhelyezett katonaság kormánya alá rendelése nem elegendő a megfelelő véderő kialakításához, a magyar honvédelem megteremtéséhez. Ez a felismerés vezetett a honvédség megszervezéséhez, amellyel egy olyan új típusú haderő alapjait teremtette meg, amely elsődleges feladatának a nemzet szolgálatát tartotta. Batthyány politikai érettségére jellemző, hogy mindezt törvényes keretek között tette, az uralkodó által szentesített törvény, a nemzetőri szolgálatról rendelkező XXII. törvénycikk felhasználásával, ugyanakkor eleget tett a „magyar lábra állított” katonaságot, vagyis az önálló magyar haderőt egyre erőteljesebben követelő közvélemény nyomásának is. Ehhez természetesen kellett némi leleményesség és jókora taktikai érzék, hiszen e forradalmi lépést a fennálló törvényes keretek közé kellett illeszteni: a nemzetőrségről szóló törvény ugyanis eredendően nem a katonaság állítását szolgálta.

A polgári forradalmak jellegzetes vívmányaként megszülető nemzetőrség Magyarországon elsősorban „a személyes és vagyonbátorság, a közcsend, a belbéke” biztosítására, vagyis rendvédelmi feladatokra jött létre, s ezek szervezését a helyi törvényhatóságokra bízták. A törvény nemzetőri szolgálatra kötelezett minden 20 és 50 év közötti, korábban legalább fél jobbágytelekkel vagy 200 forint értékű ingatlan vagyonnal, illetve ezek hiányában 100 forint évi tiszta jövedelemmel rendelkező férfit. A korabeli összeírások szerint ez mintegy 400 000 fő fegyverbe állítását jelentette. Természetesen ennyi ember felfegyverzésére és felszerelésére nem volt lehetőség, s nyilvánvaló volt az is, hogy katonai szolgálatot ekkora tömeg nem fog vállalni, hiszen több-kevesebb vagyonnal rendelkező férfiakról volt szó, akik a kor gazdasági életének az alapját, nélkülözhetetlen részét képezték. Legfeljebb néhány hétig tartó fegyveres szolgálatra lehetett igénybe venni még a haza iránt leginkább elkötelezett részüket is. Magyarországon már évszázadok óta – miként Európában máshol is – a vagyontalanok és a szegény sorsú földművesek adták a katonatömegeket. Ők viszont nem lehettek nemzetőrök a vagyoni cenzus korlátai miatt. A XXII. törvénycikk 3. §-a viszont megengedte, hogy a szervezést lebonyolító helyi hatóságok „a nemzetőrségbe még más oly honpolgárokat is besorozhatnak, kiket az alkotmányos rend fenntartásában érdekletteknek, s e kiüntetésre méltóknak ítélnék”.

Ez jelentette azt a jogi kiskaput, amely lehetővé tette a nemzetőrsegről szóló törvény keretein belül a katonaság mintájára létrehozott honvédség megszervezését. Így vált a nemzetőrség felügyeletére létrehozott Országos Nemzetőrségi Haditanács a hadseregteremtés legfontosabb szervévé, Batthyány tevékenysége pedig meghatározóvá. Ez valódi hadseregszervezést jelentett, amely gyors ütemű, kreatív megoldásokat előtérbe helyező módon zajlott. A törvény ilyenén kitágított értelmezése ugyanis csak az elvi lehetőséget teremtette meg, az eredmény a végrehajtáson múltott. Ebből a szempontból is szerencsés volt, hogy a nemzetőrseget 1848 tavaszán közvetlenül a miniszterelnök irányítása alá helyezték, így annak központi szerve, az Országos Nemzetőrségi Haditanács egy idő után jóval túllépve eredeti szerepkörén sokkal inkább a hadseregszervezéssel foglalkozhatott. A miniszterelnök határozottan és gyorsan cselekedett. A minisztertanácstól április 15-én kapta feladatul a nemzetőrség szervezését, amit azonnal el is kezdett az erre szolgáló hivatali apparátus kiépítésével. Április 20-án már működőképes volt az Országos Nemzetőrségi Haditanács, s másnap már szétküldték a rendeletet a törvényhatóságok számára a nemzetőrségi törvény végrehajtásának elkezdésére, a nemzetőrség tagjainak lakhelyek szerinti összeírására. Május elején elkészült a leendő honvédszászlóaljak tervezete, s 15-én báró Baldacci Manó ezredes már kifejezetten a honvédtoborzás megszervezésének feladatával került a haditanács élére. Másnap éjjelre elkészültek a toborzó plakátok is, vagyis egyetlen hónap leforgása alatt képesek voltak az új haderő megteremtésének előkészítő munkálatait elvégezni! Mindezt olyan alapossággal, hogy az ezt követő hatodik

héten már sor kerülhetett az első két zászlóalj eskütételére, illetve három zászlóalj hadműveleti területre indítására.

Urbán Aladár kutatásai nyomán ma már biztosan állíthatjuk, hogy Batthyány Lajos volt 1848. szeptember végéig a hadseregszervezés központi alakja. Az ő közvetlen irányításával tevékenykedő Országos Nemzetőrségi Haditanács szervezeti struktúrája egyébként egyértelművé tette, hogy nevével ellentétben nem csak a nemzetőrség ügyeivel foglalkozik. A gyalogsági és lovassági osztály után ugyanis tüzérségi osztályt is szerveztek, bár a nemzetőrségi törvény csak a két alapfegyvernem megszervezéséről rendelkezett, s a spontán szerveződés során megalakult egy-két tüzércsapat sem indokolta létrehozását. Annál inkább a honvédség szervezése, amelynek során már egy tüzérüteget is felállítottak a későbbiek során fejlesztendő fegyvernem megalapozására. A fejlesztés szándékát már május végén világosan jelzi a leendő honvédséghez tervezett lovak nagy száma, amelyet csak 3-4 üteg felállítása indokolhatott. A tüzérség szervezése azonban már sehogyan sem fért bele a nemzetőrségi törvény mégoly kitágított értelmezésébe sem. Ez pontosan jelzi, hogy a kritikusai által gyengének, megalkuvásra hajlamosnak tartott miniszterelnök a végső határig elment a magyar honvédelem megteremtésében, amíg csak elmehetett a Béccsel történő szakítás kiprovokálása nélkül. Ugyanakkor kompromisszumkészségének – taktikázásának – fontos részét képezte a hivatal, amit gyakorlatilag egy második hadügyminisztériumként működtetett. Az Országos Nemzetőrségi Haditanács szervezeti keretei között ugyanis fegyvernemi osztályokon kívül gazdasági, fegyelmi és politikai osztály biztosította a hadseregszervezés reguláris alapokra helyezését, s kezdetben idetartozott a fegyverbeszerzés ügye is. Az egyes területek munkáját kitűnő képességű, jól kiválasztott tisztek irányították. A hivatal hatásköre kiterjedt a honvédség toborzására, felszerelésére, felfegyverzésére, kiképzésére és a táborba indítására egyaránt. Előkészítette a tiszti kinevezéseket, előléptetéseket, és fegyelmi jogkörrel is rendelkezett. A nemzetőrség központi irányításából katonai vonatkozású feladatait a nemzetőri mozgósítás megszervezése és a tábori szolgálatra kirendelt nemzetőr-alakulatok ellátása képezték. 1848 augusztusában és szeptemberében ez kibővült az önkéntes nemzetőrség szervezése során, s az önkéntesek kiképzése, felfegyverzése és hadszíntérre indításának előkészítése vált kiemelt feladattá. Az egyre nagyobb hatáskörrel rendelkező hivatal Batthyáynak azt a szándékát tükrözte, hogy ha a megbékélés érdekében fel kell esetleg adni a magyar hadügyminisztériumot, ne maradjon irányító szerv nélkül a kormány önállóságát biztosító magyar fegyveres erő. Az Országos Nemzetőrségi Haditanács jelentőségét mutatja, hogy az őszi hadseregszervezés központi szerve lett, majd a hadügyminisztériummal történő összevonását követően osztályai szervesen tagozódtak be a minisztérium rendszerébe, vezetői a minisztériumi osztályok élére kerültek.

Batthyány 1848. augusztus végén a májusban elindított honvédtoborzáshoz hasonló lépésre határozta el magát. Erre az időre nyilvánvalóvá vált a nemzetőr-

ség harctéri alkalmazásának a kudarca, és az is valószínűsíthető volt, hogy az országgyűlés által meghozott újoncozási törvényt az uralkodó nem fogja szentesíteni. A szakítás elkerülésén munkálkodó miniszterelnök az önkéntes nemzetőrség intézményének életre hívásában látta mindkét probléma valamilyen mértékű kezelésének a lehetőségét. Itt már nem a nemzetőri törvény kereteinek a tágitásáról volt szó, ez már hadseregszervezést, gyakorlatilag bújtatott újoncozást jelentett. A szervezés látszólag megfelelt a nemzetőri törvénynek. A törvényhatóságok azt a feladatot kapták, hogy olyan több hónapos harctéri szolgálatot vállaló alakulatokat szervezzenek az illetőségi körükbe tartozó nemzetőrökből, amelyek állománya önként jelentkezőkből áll. A végrehajtás során azonban túlléptek a nemzetőrségről szóló törvény keretein. Az esetek többségében jelentős felpénz fizetésével biztatták az embereket az önkéntességre, s a vagyontalan jelentkezőket a 3. §-ra hivatkozva iktatták a nemzetőrök sorába, így voltaképpen egy újabb honvédtoborzást indítottak el. Nem egy helyen a honvédtoborzás során adott toborzópenz többszörösét helyezték kilátásba, máshol pedig egyenesen az újoncozás (tehát a kötelező katonaállítás, amelyre még az uralkodó által nem szentesített, ezáltal nem alkalmazható törvény vonatkozott) módszerével állították fel az önkéntesnek nevezett alakulatokat. Kiképzésük nyíltan katonai rendszerben történt az augusztus 27-én kijelölt négy kerületi táborban, ahonnan már profi katonák vezényletével kerültek a hadszíntérre. Jellačić támadásának következtében már az újféle hadseregszervezés nyílt vállalására is sor került, az első „rejtett” szervezésű alakulat, a „pesti csatár” önkéntes zászlóalj regularizálásával, amely 14. honvédzászlóalj néven tagozódott be a honvédseregbe. A Batthyány rendeletére felállított önkéntes nemzetőr-alakulatok nagy része október–november folyamán alakult át honvédzászlóaljjá, vagyis reguláris katonai egységgé.

A miniszterelnök kezdeményezésére önkéntesnek jelentkezők a szeptember második felében felállítani rendelt tizenhat új honvédzászlóalj szervezésében játszottak még jelentős szerepet. Elkötelezettségük, lelkesedésük vitte előre ezeket az alakulatokat a harcban, s emelte a legjobb zászlóaljak közé azokat, amelyekben nagy számban koncentráltak. Ilyen volt az észak-tiszántúli 28. honvédzászlóalj, amelyben mintegy 500 toborzás során beállt önkéntes harcolt a légénységi állomány közel felét adva. Magas volt az önkéntesek aránya a legtöbb alföldi zászlóaljban is. Ezek is a honvédsereg legkiválóbb alakulatai közé tartoztak, bátorságukkal több alkalommal tüntették ki magukat (a 25. honvédzászlóalj például 1849. júniusában a Vág menti csatákban, a 26. honvédzászlóalj a komáromi csatákban, a 29. honvédzászlóalj Aradon). Ezen alakulatokban az önkéntes légénység ugyanazt a katalizátorszerepet töltötte be, mint a honvédsereg összességében az önkéntes elem – nemzetivé emelte és forradalmivá alakította az arcatlan katonatömeget.

Batthyáynak az önkéntes elem felhasználásával új típusú hadsereget teremtő tevékenysége nemcsak mennyiségi növekedést eredményezett, de minőséget is

adott a szerveződő nemzeti haderőnek. Legjobb példa erre a Damjanich János által kiképzett 3. (szegedi) honvédzászlóalj vagy a legendás 9. (kassai) honvédzászlóalj, a veres sipkások. Az önkéntes nemzetőrök közül is többen eljutottak a legmagasabb szintre, így például a 48. (szabolcsi) honvédzászlóalj. Jelképértékű lehet az a jelenet, amikor a győztesen megívott 1849. július 2-i komáromi csata után a csatatéren az előbb említett két zászlóalj, a honvédsereg legmagasabbra értékelt alakulatai zászlóikat meghajtották a szabolcsi önkéntesek csapatzászlaja előtt. A halálmegvető bátorság jelképe a zalai önkéntes nemzetőrökből szervezett 47. honvédzászlóalj csapatzászlója, amelyet elsőként tűztek ki május 21-én a budai vár ormára. Batthyánnak a hadseregszervezésben betöltött szerepét az a zászlószentelő ünnepség szimbolizálja leghívebben, amikor az első két honvédzászlóalj lobogójára zászlóanyaként a szívéhez legközelebb álló hölgyek, felesége és sógornője, Zichy Antónia és Karolina grófnők kötötték fel a zászlószalagot Pesten, a lelkesen ünneplő néptömeg előtt.

A szabadságharc megvívásához azonban a mégoly hősie, kitűnő zászlóaljok tucatja is kevés lett volna. Ehhez tömeghadsereg kellett, amit csak az újoncozást lehetővé tévő katonaállítási törvény megalkotásával teremthettek meg. Batthyánnak már a törvény országgyűlési elfogadtatásában is fontos szerepe volt az egymással ellentétben álló hadsereg-szervezési elképzelések közötti kompromisszumkeresés kikényszerítésével. Parlamenti felszólalásaiban világossá tette, hogy nincs értelme olyan törvényt alkotni, amelynek az uralkodói szentesítésére esély sincs. Az országgyűlési vita ugyanis akörül forgott, hogy az újoncozás a hagyományos hadügyi szerkezetbe juttassa az ország fiatalságát, vagy az újonnan kialakított, az önálló magyar haderő megeremtését szolgáló fejlesztést erősítse. A kormány is megosztott volt ebben a kérdésben. Mészáros Lázár hadügyminiszter a hagyományos császári-királyi szervezet megerősítését tartotta járható útnak, vagyis az újoncokat a sorgyalogezredekbe kívánta besorozni, Kossuth Lajos pénzügyminiszter viszont az önálló haderőt szimbolizáló honvédzászlóalj megerősítését, fejlesztését tartotta célszerűnek. A miniszterelnöknek minden taktikai érzékére szüksége volt ebben a helyzetben, ugyanakkor határozottnak is kellett lennie.

A Batthyány hatására módosításokat megfogalmazó országgyűlési bizottság vállalható kompromisszumot munkált ki. Nem vetették el teljesen a régi sorkatonaság kiegészítését, de csak a magyar sorgyalogezredek III. zászlóaljainak hadi létszámra emeléséhez járultak hozzá. Ehhez a besorozni tervezett újonclétszám kisebbik fele is elegendő volt, így többségükből – a császári-királyi hadseregen belül – olyan új ezredek felállítását irányozták elő, amelyekben „az ügyvezetési és vezényleti nyelv, továbbá zászló, ruha és jel magyar leendő”. Ezen az alapon már közelíteni lehetett az eltérő álláspontokat. A törvényjavaslat végleges formája az augusztus 16–23-a között lezajló országgyűlési vitán alakult ki. Az azonnal kiállítandó 40 000 főnyi gyalogos és 4300 főnyi lovas újoncból a bizottsági javas-

lathoz képest többet ajánlottak ugyan meg a császári-királyi alakulatok számára, a többiek viszont az első tíz honvédszászlóalj mintájára szerveződő új alakulatokba kerülhettek. A magyar országgyűlés tehát megtalálta a módját, hogy az általa megajánlott katonaság ne idegen érdeket szolgáljon, ami voltaképpen az ellenzék követelésének az alapját és a közvélemény önálló magyar katonaság iránti igényét képezte. Ugyanakkor arra is esélyt teremtett, hogy az uralkodó elfogadhasssa a törvényjavaslatot, s szentesítésével törvényerőre emelje azt. A kompromisszum jegyében elfogadott törvény úgy adott, hogy gyakorlatilag minden megmaradt, a császári-királyi csapatok elhelyezésénél ugyanis alapelveként fogalmazták meg, hogy a sorgyalogezredek III. zászlóaljainak a kiállító tartományban kell állomásozniuk. 1848-ban itthon volt valamennyi magyar sorgyalogezred III. zászlóalja, s miután elvezénylésükhöz az 1848. évi III. törvény 8. §-a értelmében magyar miniszteri ellenjegyzés szükségeltetett, még a háborús helyzetre való hivatkozással sem lehetett az új törvény által megajánlott újoncokat az ország érdekeivel szemben felhasználni. A birodalmi politika megváltozása miatt azonban a törvény szentesítésére már nem került sor Batthyány minden erőfeszítése ellenére sem. Szeptember 11-én a kormány lemondott, azonban Jellačić támadásának a hírére másnap Batthyány elfogadta István nádortól az ügyvezető miniszterelnöki megbízatást, és teljes energiájával a honvédelem megszervezésének az élére állt. Ebbéli tevékenységét ítélte végképp megbocsáthatatlannak a hatalom.

Batthyány osztotta a képviselőház azon álláspontját, hogy a veszély elhárítása érdekében a törvényes formaságok mellőzésével határozottan kell cselekedni, s az országgyűlés által hozott határozatok végrehajtandók uralkodói szentesítés nélkül is. Az országgyűlés pedig döntött arról, hogy a katonaállítási törvény végrehajtását azonnal el kell kezdeni – még nem sorozás útján kiállított újoncokkal, hanem toborzás útján fogadott önkéntesekkel. A büszke gróf talán ekkor hozta meg élete legnehezebb, de mindenképpen legfontosabb döntését választásra kényszerülve az uralkodó és a nemzet szolgálata között. Feladva addigi, a törvényességet mindenáron megtartani akaró álláspontját, az országgyűlésnek felelős végrehajtó hatalomként intézkedett figyelemre méltó gyorsasággal.

A közigazgatási szervek késedelem nélkül hajtották végre az ügyvezető miniszterelnökként intézkedő Batthyány rendeleteit, aki már szeptember 13-án utasította a hadfogadó állomásokat a toborzás technikai feltételeinek biztosítására, másnap pedig az országgyűlési határozatra hivatkozva körrendeletben intézkedett a törvényhatóságok elnökei felé a toborzás megkezdéséről. A törvényesség biztosítására eddig olyan aggályosan ügyelő gróf megrendítő szavakkal elemezte a helyzetet szeptember 16-i felszólalásában, s mutatott egyúttal irányt is: „mert ha már életét és existenciáját [létbiztonságát] kénytelen egy nemzet védeni, s azon utolsó extremumra [végső határpontra] jutott, hol már nincs többé semmi reménysugár: akkor én is meg vagyok győződve arról, hogy a legalitás némi tekintetben akadállyá is változik. Ugyanazért felszólítom a tisztelt házat, vegye

komoly fontolóra, ha valljon nem érkezett-e még meg azon végperc, melyben a nemzet már azon legutolsó, s legelszántabb önvédelemre szorult, melynél a törvényességet nem képes, de nem is köteles respectálni [tekintetbe venni].”

Országgyűlési határozat döntött az újoncozás létszámkeretéről és annak az egyes törvényhatóságokra történő kivetéséről. Batthyány ennek alapján rendelte el az újonclétszám első negyedének azonnali kiállítását, s ezzel megalapozta a honvédség tömeghadsereggé válását. A végrehajtásnál már nem kerestek önigazolást a toborzásra való hivatkozással, melynek során az önkéntességre lehetett utalni. A vészhelyzetre hivatkozva – Jellačić 50 000 főnyi hadserege már mélyen a Dunántúl belsejében járt – Batthyány nyomtatványokon terjesztett felhívásában szeptember 19-től ezt olvashatta az ország népe: „Állítsátok ki, akár egyenes besorozás, akár sorshúzás, akár toborzás útján a községe eső honvédek számát!” Másnap még ennél is tovább ment az ország honvédelmének megszervezését magára vállaló miniszterelnök, amikor már „némi kényszerítő módokat” is megengedhetőnek tartott a kormánybiztosokhoz intézett körrendeletében.

Szeptember második felében Magyarország képletesen szólva fegyvert ragadott, s elkezdődött Batthyány instrukciói nyomán 16 új honvédzászlóalj felállítása. A miniszterelnök szeptember 28-án még utoljára kompromisszumot teremtett a magyar haderő vezetésében eltérő nézeteket valló tisztek között a sukorói templomban tartott haditanácson – ennek eredményeként sikerült szeptember 29-én a pákozdi csatában megállítani és megverni a Jellačić által vezetett horvát haderőt. Bécsben azonban kompromisszumkereső politikájának lehetetlenné válását tapasztalva október 3-án beadta a lemondását. Történelmi küldetését azonban teljesítette. Az áprilisi törvények végrehajtásával miniszterelnöksége idején teremtették meg a polgári átalakulás alapjait Magyarországon, s hatékony hadsereget szervezett annak érdekében, hogy az ország meg tudja védeni a vívmányait.

Október végére az új honvédalakulatok teljes létszámmal rendelkezésre álltak, legénységük többsége a Batthyány által elrendelt sorozás eredményeképpen állt a zászló alá. Novemberben a sorozottak maradékából kiegészítették a megfogyatkozott létszámú seregredek alakulatait, és elkezdődött az országgyűlés által elfogadott újonckvóta 2. negyedének a kiállítása is. A minta adott volt, csak használni kellett Batthyány idevonatkozó utasításait, rendeleteit. A magyar polgári forradalom vívmányainak védelmére összekovácsolódó haderő lassan tömeghadsereggé vált. A sorozottak nagy része bár nem elkötelezettségből, csupán a törvény tiszteletéből fogott fegyvert, de döntő többségük becsülettel végigharcolta a szabadságharcot. Százezres tömeget jelentett ez, ők adták a súlyát a honvédseregnek, milliós tömegek pedig támogatták ezt a hadsereget. A forradalomért lelkesedők tudatosan, a kivívott jogok és a közszabadság védelmezőit tisztelve a honvédségben. A közömbösek a törvény által megszabott rend őrzőit látva a katonákban természetesnek vették – s nem csak eltűrték – a hadsereg fenntartásának terhe-

it. Hiszen mindez az uralkodó által kinevezett miniszterelnök rendeleteire történt, a nemzet akaratából, akinek a képviselői hozták a törvényt. Ez magyarázhatja azt is, hogy míg a bécsi udvar által az ellenforradalom támogatójává szegődött szlovák légióra költött tetemes összegek ellenére is csak pár ezer embert lehetett a szabadságharcra szembe állítani, addig a honvédseregben több tízezres nagyságrendben szolgáltak szlovák férfiak. A bácskai bunyevácok pedig egy teljes zászlóaljat töltöttek meg újoncaikkal a délvidéki szerb felkelés sikerei és Jellačić délszláv egységet vizionáló törekvései ellenére is.

■ FÜGGELÉK

1. Batthyány Lajos miniszterelnöknek a magyarországi katonaság kormánya ellenőrzése alá vonása érdekében kiadott utasításai, amellyel megteremtette a magyar véderő alapját 1848-ban.

Batthyány ismételt utasítása Esterházy Pál herceg, király személye körüli miniszternek, gondoskodjék a magyar katonaság hazahozataláról

Pest, 1848. április 24.

A magyar minisztérium ismervén az összes monarchiának jelenlegi kényes állapotát, a külföldön lévő katonaság viszonyai iránt, mennyire csak lehet, a fennálló körülmények kíméletével járt el mindaddig, míg a közbátorságot s törvényes rendet más úton is fenntarthatni gondolta. Miután azonban az ország különféle vidékeiről naponként aggasztóbb körülmények jelentetnek be, s például Vas vármegyében a zsidók elleni ellenszenv már is dúlásokra adott alkalmat; Szatmár vármegyében a több évek előtt befejezett összesítések következtében a kisebb birtokosok a nagyobb birtokosok ellen feltámadtak; Békésben a volt jobbágyok a legelő-elkülönözés miatt, mely a lakosokat már hosszabb idő óta forrongásban tartotta, a tulajdon szentségét többé nem tisztelik; Közép-Szolnokban egy esküdt a fellázadt parasztok dühének áldozatául esett; Selmecen a tót nemzetiségi mozgalmak már azért is veszélyesek, mert egy könnyen felhető kitörés habár rövid idő alatt elnyomathatik is, a kincstári bányákban évtizedek alatt helyre nem pótolható károkat okozhat; sőt Pozsonyban a zsidók üldöztetése már a katonaság alkalmazását is szükségessé tévé; a minisztérium többé nem hallgathat, nem engedheti, hogy az ország az anarchia és a fejtelenség martalékává váljék. Az egész országban tanyázó katonaság alig megyen 18 000 emberre, s a minisztérium érzi, hogy a közbátorságot, melyért a nemzetnek felelős, csak úgy tarthatja fel, ha a szükséges eszközökkel annak fenntartására rendelkezhetik. A nemzeti őrseregnek csak a legkisebb

része láttathatott el fegyverrel, s míg a megrendelt fegyver külföldről, Bécsből és a magyar fegyvertárakból ki nem kerül, addig a közcsend és rend megháborítása alig gátoltathatik meg, minthogy a magyar katonaság, melynek legelső feladata Magyarország a személy- s vagyonbátorságot biztosítani, a monarchia egyéb részeiben van elhelyezve.

Az összes minisztérium tehát mindezen fontos és aggasztó körülmények tekintetéből hercegségedet újólág és már harmadszor felszólítja, miszerint az országnak egy részben igazságos követelését a bécsi hadügyi minisztériumnál teljes erélyességgel ismételje, s figyelmeztesse a most említett minisztériumot, hogy a múlt országgyűlés 3-dik t. c. 8-dik szakasza értelmében a magyar hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazását Ő Felségének elhatározására ugyan, de csak a királyi személye körüli miniszter ellenjegyzése mellett bízza. És ha a minisztériumnak ezen ellen követelése jelenleg is elutasíttatnék, s a közbátorság fenntartására szükséges katonaság behozatala tovább is gátoltatnék, a minisztérium oly lépések megtételét látja elkerülhetetlennek, minőkre felelősségének érzete kényteleníti.

Kelt a minisztériumnak Pesten ápril 24-dikén tartott tanácsüléséből.

G. Batthyány Lajos
m. e.

(Fogalmazvány, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, H2. Miniszterelnök, elnöki iratok, 1848:69. Közhírré tette: Pesti Hirlap, 1848. április 27. Közli Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. [A továbbiakban: Batthyány iratai.] 1–2. kötet. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. Budapest, 1999. 1. kötet, 385–387. p.)

**Batthyány utasítja a budai főhadparancsnokságot:
hirdesse ki az uralkodó május 7-én kelt kéziratát az országban
állomásozó katonaság jogviszonyáról**

Budapest, 1848. május 15.

Magyarországi hadi főparancsnokságnak

Ezennel oda utasítom a hadi főparancsnokságot: hogy az Ő Felségétől a királytól leküldött, párban ide zárt, és e hadi főparancsnokságnak már kézbesített legfelsőbb az iránti kéziratot, miszerint a Magyarországon és hozzá kapcsolt részeiben tanyázó minden katonaság, ide értve a határőrvidékieket is, a magyar hadügyminisztertől függ – haladéktalanul mindenféle hadi testületeknél, melyek ezen hadi főparancsnokság alatt állnak –, egész terjedelmében közhírré tétesse.

*Mely rendelet végrehajtásáról önt, mint hadi fő kormányzót ezennel teszem felelőssé.
Kelt Budapesten, Maius 15. 1848.*

Miniszterelnök
G. Batthyány Lajos

*A hadi ügyek ideiglenes
vezetésével megbízottja
Ottinger
Ör[nagy]v[ezér]*

(Hadtörténelmi Levéltár, Budai Főhadparancsnokság, Q szekció, 1848-12-2. Közli Batthyány iratai. 1. kötet. 518.p.)

Batthyány utasítása a hadügyminiszterhez: királyi rendeletekre hivatkozva közvetlen paranccsal rendelje haza Galíciából a 34. sorgyalozezredet

Pest, 1848. augusztus 17.

Nádor ő Fenségevel szólván azt az értesítést kaptam, hogy a Bécsi hadügyminiszter a Galíciai főhadikormányynak már háromszor parancsolta meg, hogy Porosz herceg nevű magyar seregzredet indítsa el Magyarországba, de Hammerstein e rendeletet nem teljesíti.

Szíveskedjék tehát miniszter úrnak innen Hammersteinnak írni, hogy Felséges Királyunktul a Bécsi hadi minisztérium által tett legfelsőbb rendeleteinek engedelmeskedve a nevezett ezredet mingyárt indítsa ide útba, tessék egyszersmind a nevezett ezredhez innen ez értelmében egy biztos tiszt által rendeletet küldeni, hogy az minden további várás nélkül elinduljon.

Azonkívül azt a nyilatkozatot is tette Latour, hogy kész Mihály nevű magyar seregzredet is, egy más itt tanyázó ezredért kicserélni.

(MNL Országos Levéltár, H2. Miniszterelnök, elnöki iratok, 1848:510. Közli Batthyány iratai. 2. kötet. 1086–1087. p.)

2. Batthyáynak a nemzetőri törvény végrehajtására, illetve kitágítására és az önkéntesek hadseregbe vonására tett intézkedései, amelyek az új típusú haderő, a honvédsereg kialakulásához vezettek.

Batthyány rendelete a törvénynek megfelelő nemzetőrség lakhely szerinti összeírására

Pest, 1848. április 21.

A nemzeti őrseregnek haladéktalanul rendezésére neveztessek ki minden városrészben egy-egy választmány, ki az első, 3, 4, és 5-dik §. szerint a nemzeti őrseregről szóló törvénynek a nemzeti őrsereg összeírását eszközölje, különös tekintetbe véve: állandó lakhelyét és qualificatióját, de főleg teljes szigorral figyeljen a 3-dik §. értelmére szerint az önkénytesekre, annak qualificatióját is megvizsgálva, ki már fegyver alatt létez.

A nemzeti őrseregi összeírás egyformasága végett rendelem, hogy az ide mellékelt ./.. alatti minta szerint eszközöltessék, hozzátéve, hogy a nemzeti őrseregben eddig viselt tisztsége az egyéneknek a törvény értelmében értetődvén, csak bezárólag századosig jegyeztethetik be; akik pedig ugyanazon egy házban laknak, folyó szám szerint egymás után írassanak össze; és amint a házak sora száma következik, történjék az összeírás is.

A törvény 1-ső §-ban elrendelt kötelezettség alul csak az van kivéve, ki hibás testalkotásánál fogva arra képtelen; mire nézve az összeírási jegyzéknek – tehetetlen – rovatában foglaltakról az aláíró tisztviselőt szigorúan teszem felelőssé.

Kelt Pesten april 21-kén 1848.

*Gr. Batthyány Lajos
m.e.*

(Fogalmazvány, MNL Országos Levéltár, H3. Miniszterelnök hadügyi és nemzetőrségi iratai, 1848:13. Közhírré tette: Pesti Hírlap, 1848. április 26. az összeírási minta megadásával. Közli Batthyány iratai. 1. kötet. 367. p.)

Batthyány bizalmas kiegészítő rendelete a nemzetőr összeírás tapintatos kezelésére

Pest, 1848. április 21.

Meghagyom ezennel a helyhatóságnak, miszerint a nemzeti őrseregbei összeírást azon helyeken, hol ellene ellenszenv nyilvánul, most egyelőre életbe ne léptesse, és csak oly

helyeken eszközölje, hol bátorságosan lehet a népet felfegyverezni, és afelől mennél előbbi felterjesztését haladéktalanul elvárom.

Kelt Pesten Ápril 21-dikén 1848.

*Gr. Batthyány Lajos
miniszterelnök*

(Fogalmazvány, MNL Országos Levéltár, H3. Miniszterelnök hadügyi és nemzet-
őrségi iratai, 1848:15. Közli *Batthyány iratai*. 1. kötet. 368. p.)

Batthyány felhívása nyugalmazott tisztekhez nemzetőrségi szolgálatba állásra

Pest, 1848. április 21.

Felhívás

A nemzetőrsereg minél célszerűbb összeszerkezése és képezése érdekében, felhívja a minisztérium a magyar korona alatt létező mindazon nyugdíjazott vagy nyugalomra lépett hadi tiszt urakat, kik akár hadi oktatási, akár fegyverviselési szolgálataik által a közös hazának továbbá is használni kívánnak, hogy az újon alakult országos nemzetőrségi tanács elnökének, Ottinger Ferenc őrnagy vezér úrnál szükségyszerű alkalmazás végett ajánlkozni siessenek. Mely polgári szent kötelesség hű betöltését annál biztosabban várja tőlük a minisztérium, minthogy alkalmaztatásuk esetében, nem mint nyugalmazottak tekintetvén többé, a szolgálati díjat egész mértéke és rovatai szerint fognak az álladalom részéről jutalmaztatni.

Kelt Pesten ápril 21-én 1848

*Gr. Batthyány Lajos
m. e.*

(Fogalmazvány, MNL Országos Levéltár, H3. Miniszterelnök hadügyi és nemzet-
őrségi iratai, 1848:26. Közhírré tette: Pesti Hirlap, 1848. ápr. 23. Közli *Batthyány iratai*. 1. kötet. 369. p.)

Batthyány kinevezi az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökét

Pest, 1848. május 15.

A miniszterelnök

Báró Baldacci Ödön [helyesen: Manó] ezredes Úrnak.

Jelen rendeletmnél fogva, mint kinevezett helyettesemet, felhatalmazom Önt, az országos nemzetőrségi tanács rendezésére; a nemzetőrségi tanácsban a tanácskozásnak elnöki minőségbeni vezetésére; úgy az állandó, mint a rendes nemzetőrség rendezésénél előjöheto minden kérdések elintézésére; s minden e tárgyban közrebocsátandó rendeletek elkészítésére, azon megjegyzéssel mindazáltal, hogy a kibocsátandó rendeletek szerkezetét kibocsáttatásuk előtt átnézés s aláírás végett okvetlen előmbbe terjessze.

Pesten, majus 15-én 1848.

G. Batthyány Lajos

(MNL Országos Levéltár, H92. Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai, 1848:40. Közhírré tette: Pesti Hirlap, 1848. május 22. Közli Batthyány iratai. 1. kötet. 519. p.)

Batthyány elkészítteti az önkéntesek toborzását meghirdető felhívást

Pest, 1848. május 15.

A miniszterelnök.

Báró Baldacci Ödön [helyesen: Manó] ezredes úrnak.

Az állodalomra mindinkább tornyosuló veszély következtében szoros kötelességévé teszem önnek, miszerint azonnal szerkezzen egy általam ellenjegyzendő felhívást, melyben egy haladéktalanul alkotandó 10 ezer főből álló rendes (mobilis) nemzetőrségre minden abban önkénytesen részt venni kívánó egyéneket felszólítson az ország zászlója alá, a királyi trón, haza és alkotmány védelmére az ön által kijelelendő hadfogadó (Verbung) kormányoknál belátása szerint készpénz [helyesen: kézpénz, foglalópénz értelemben] és 8 pengő krajcár napi díj mellett három évi szolgálatra gyülekezni. Hívja fel egyszersmind Ezredes úr a rendes sorkatonaságban szolgáló hadi tisztetek és más tiszti fokozatra képes hazafiakat is, kik e rendes hadseregnél főtisztkekül alkalmaztatni kívánnak, hogy magukat e végett önnél jelentsék.

Minthogy továbbá az ország rendes lovas nemzetőrségi ágyútelepet is állítand fel, az erre képes rendes tüzérségi egyének és hazafiak hasonlóan szólíttassanak fel magukat haladéktalanul önnél jelenteni.

Az említett felhívást már holnap okvetlenül terjessze az Ezredes úr előmbé ellenjegyzés végett, hogy már holnap után, az az folyó hó 17-én az itteni hadfogadó kormánynál a toborzás megkezdethessék.

Pesten majus 15-én 1848.

G. Batthyány Lajos

(Tisztázat, MNL Országos Levéltár, H92. Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai, 1848:40. Közli Batthyány iratai. 1. kötet. 519–520. p.)

A honvédség megteremtését eredményező toborzó felhívás

Pest, 1848. május 16.

Hazafiak!

Szeretett magyar hazánk láthatárán veszélyes felhők tornyosulnak.

Minden hazafi szent kötelessége hazáját bel és kül ellenségek ellen védeni: ezt igényli a természeti jog, ezt parancsolja a törvény.

A törvény parancsolta nemzeti őrseregen felül szükséges haladéktalanul egy tízezer főből álló rendes őrsereg felállíttatása.

A haza nevében szólíttatnak tehát fel mindazon honlakosok, kik a rendes nemzetőrségbe, az ország zászlója alá, a királyi trón, haza és alkotmány védelmére belépni kívánnak, hogy magukat a következő hadfogadó (Werbung) helyeken bejelentsek: Pest, Pozsony, Kassa, Miskolc, Nagy-Károly, Nagy-Kálló, Debrecen, Gyula, Szeged, Eger, Jász-Berény, Kún-Szent-Miklós, Győr, Komárom, Veszprém, Szala-Egerszegh, Szombathely, Fejérvár, Kaposvár, Szegszárd és Pécs: megjegyeztetvén, hogy az e részbeni toborzás itt helyben Pesten holnap, azaz május hó 17-én a Ferencvárosi Tehén-utcában az ottani főtoborzó házban veendi kezdetét.

A belépő nemzetőrök három évi szolgálatra kötelezik magukat, az álladalom részéről fegyverrel és ruházattal láttatnak el, és szolgálati idejük alatt azon fölül, hogy a hitletétel alkalmával húsz pengőforint foglaló pénzt (Handgeld), közvitéznek naponként 8, tizedesek 16, őrmesterek pedig 24 pengő krajcár díjt fognak az ország pénztárából húzni.

Szükséges, hogy e rendes nemzetőrsereg tisztekkel elláttassék: e végett felhívatnak a rendes sorkatonaságban szolgáló magyar hadi tisztek és más tisztí fokozatra képes hazafiak is, kik e rendes nemzetőrségnél főtisztekül alkalmaztatni kívánnak, hogy magukat a nemzeti őrsereg alkotásával és rendezésével megbízott ideiglenes választmány elnökénél, b. Baldacci Manó ezredesnél (Pesten, István Főherceg című vendéglő-

ben 74. sz. a.) jelentsék: ezennel kijelentvén, hogy egy hadnagy 30, főhadnagy 40, százados 80, őrnagy és zászlóalj-parancsnok 130 pengő forintos havi díjt húzandnak.

Végre, minthogy az ország rendes nemzetőrseregi lovas ágyútelepet is állítand fel, az erre képes rendes tüzérségi magyar egyének és hazafiak felszólíttatnak, ugyanazon ezredesnél magukat haladéktalanul jelenteni.

A haza bizodalmasan várja fiaitól, hogy mostani veszélyes körülmények közt, a királyi trón, haza és alkotmány védelmére az ország zászlója alá mentül előbb összesereglenének.

Pesten, 1848-iki majus 16-án.

Gr. Batthyány Lajos, m.k.

Baldacci m.k., ezredes

(Nyomtatvány, Hadtörténelmi Levéltár, 1848/49-es gyűjtemény, Plakátok és hirdetésmények. Közhírré tette: Pesti Hirlap, 1848. május 17.)

Batthyány utasítása az erdélyi honvédzászlóaljak felállításának gyorsítására

Pest, 1848. augusztus 13.

Dobay Károly ezredes úr!

Hazánk láthatárán mind inkább tornyosodik a vész, melyet csak összetartás, hazafiúi buzgóság, és csüggedetlenség fognak elháríthatni.

Felszólítom tehát önt, hogy a 4 Királyhágón túli honvéd zászlóalj szervezetét éjjel nappal sürgesse, hogy minél előbb örvendeztessen azon hírrel, hogy egy vagy más a hadi szolgálatra máris alkalmas, és azt a csatatérre indít[ani] lehet.

Nem szükséges, hogy minden ruházatjuk kész legyen, ha bakkancs, nadrág, foszlány, köpöny, sapka és fegyverrel el vannak látva, ha létszámok 600-on felül van, útnak lehet indítani, a még hijánzó vitézeket és felszerelési darabokat rendeltetésük helyére utának lehet küldeni.

Azon tisztek kinevezését, melyeket a kolozsvári választmány ajánlott, sürgetni fogom, úgy azt is, hogy a hadi tanács minden erejével Önnek segedelmére szolgáljon, amit kíván, és amit szükségesnek tart, tudassa velem sürgőnnyel, és ha annak megadása a kormány lehetőségében ál, bizonyosan meg fogom tenni.

(MNL Országos Levéltár, H3. Miniszterelnök hadügyi és nemzetőrségi iratai, 1848:787. Közli Batthyány iratai. 2. kötet. 1057. p.)

Batthyány rendelete tartós szolgálatot vállaló nemzetőri alakulatok szervezésére

Pest, 1848. augusztus 13.

Rendelet

Miután a tapasztalás a nemzetőrsereg összes kimozdítását célszerűtlennek mutatja, mert az által nemcsak a sok munkás kéz elvonatik szokott foglalatosságaitól, de számos családfő, beteges, gyenge egyén is jelen meg a csatatéren, kik részint viszonyaik, részint testalkotásuk miatt hosszabb háborúi szolgálatra alkalmatlanok, s a gyakortai felváltást éppen akkor teszik szükségessé, mikor már a nagyobb rész a hosszabb táborozás által a hadi szolgálatra alkalmas lett volna; ide járul még a tetemes költség, mely a felváltások véghezvitelére szükséges: elhatározta a minisztérium, hogy ezentúl nem fogja a hatóságokból a nemzetőrsereget minden egyéni kivétel nélkül kimozdítani.

Tekintve azonban hazánk vészteljes helyzetét, nagy haderőt a lehető legrövidebb idő alatt kifejteni mulhatlanul szükséges.

Rendelem tehát ezennel, hogy minden megyék, városok, kerületek, egyszóval minden törvényhatóságok mindjárt, amint ezt veszik, hogy a „Közlöny”, vagy más hírlap útján olvassák, egy nemzetőrökből álló hadierőt teremtsenek, mely önkénytesen ajánlkozó, erős, egészséges egyénekből legyen alkotva, kik kötelezvék mindaddig, míg a harc tart, vagy a haza szolgálatjokat igényelni fogja, a kormány rendelete alá helyezni magokat.

Az ajánlkozókat a hatóság, ott hol legcélszerűbbnek fogja tartani, szedje össze, ossza be századokba, fegyverezze fel legjobb fegyvereivel, ha máskint nem lehetne, requisitio [lefoglalás] útján a hatóság körében vadász, kurtacs és más jó löfegyverek nyugtatvány mellett összeszedendők; adjon tanításukra katonaszolgált egyéneket, gyakoroltassa a fegyverben, és jelentse számukat haladéktalanul a hadi tanácsnak, megnevezvén azon megyebeli őrnagyot, vagy más egyént, kinek vezérlete alatt leginkább szeret szolgálni a nép, hogy majd ezt parancsokul tüstént ki lehessen nevezni.

Ha ez megtörtént, ezen önkényes csapatoknak kiindulási napját és útba igazítását tudtára fogja az illető hatóságnak adni a hadügyminiszter; mind a tisztek, mind a vitézség szint oly fizetést fognak szedni kiindulási napuktól számítva haza jöttükig, mint a honvédsereg, melynek fegyelmi rendszabályai, míglen hadi szolgálatuk tart, rájuk is alkalmazandók.

Minden egyéb, a nemzetőrseregek kimozdítására vonatkozó rendeletek ezennel megszüntetnek, kivévén azokat, amelyek már a kimozdított, vagy a hadügyminiszter rendelete folytán még e hónapban kiinduló nemzetőrseregeket illetik; ezeknek – hogy valamiképp az operatiók [műveletek] fonala meg ne szakadjon – az előbbi határozatokhoz kell magukat tartani, míglen az újonnan alakuló önkénytes harcosok által fel nem fognak váltatni.

Hazánkfiái buzgó honszeretete, ügyünk igazsága és szentsége biztosítanak, hogy az előjáróságok törekedni fognak e rendeletnek fényes sikert szerezni, és hogy számos polgártársunk kész lesz vérével, életével védeni szabadságunkat, függetlenségünket és a magyar szent korona jogait.

Pest, augusztus 13-án 1848.

G. Batthyány Lajos

(Fogalmazvány, MNL Országos Levéltár, H3. Miniszterelnök hadügyi és nemzetőrségi iratai, 1848:782. Közhírré tette: Közlöny, 1848. augusztus 14. Közli *Batthyány iratai*. 2. kötet. 1055–1056. p.)

Batthyány tájékoztatja Sztankó Somát a belgiumi fegyvervásárlásra utalt pénzek ütemezéséről

Pest, 1848. augusztus 16.

Stankó Soma főhadnagy úrnak!

Tudatom önnel, hogy a pénzügyminiszter úr az ön által Belgiumban szerezendő fegyverek vételére újabban következő öszvegeket utalványoztatott Vodjāner és fia álladalmi bankároknál.

Augusztus 9-dikén 18,000 p. forintot

Augusztus 11-dikén 26,000 p. forintot

Augusztus 16-dikán 50,000 p. forintot

Ezenkívül fog hetenként 12,000 pengő forint elküldetni. A kohás fegyverek megszerzésére megkívánt 200,000 pforintokat azonban csak 3 hetek múlva fogja ön megkapni.

G. Batthyány Lajos

(MNL Országos Levéltár, H3. Miniszterelnök hadügyi és nemzetőrségi iratai, 1848:811. Közli *Batthyány iratai*. 2. kötet. 1083. p.)

Batthyány közli elhatározását a hadügyi szervekkel a honvédtüzérség létszámának növeléséről és új ütegek felállításáról

Pest, 1848. augusztus 18.

Mészáros Lázár Hadügyminiszter Ur!

Tegnap napon 744 és 746-dik számok alatt kelt becses átirataira van szerencsém válaszolni.

A honvéd tüzérség 2500 főre történendő szaporítása meg vagyon rendelve, mivel ezen hadi kar alapos kiképezés mellett felelhet csak meg hivatásának, szükséges a hadfogadásnál válogatva szedni az egyéneket. Eddig 350-nen felyül vannak befogadva.

Ami a várakban lévő tüzérség szaporítását illeti, szíveskedjék ide számszerűen tudatni, hány egyén szükséges minden várba. Ha ez itt tudva lesz, részint a már fennálló honvéddzászlóaljakból, részint újonnan fogadandó intelligens egyének fognak a hadi tanács által oda utasíttatni, kik a várakban felállított lövegek szolgálatát az ott lévő várvédségi (Garnisons) tüzérektől a legrövidebb időre annyira meg tanulandják, hogy azoknak jó hasznát lehessen venni.

Hogy az ötödik tüzérezred egyénei már most szét vannak az ütegekhez osztva, és a még felállítani szándékolt 3 üteghöz nem jutnak egyének, annak oka nagyrészt abban rejlik, hogy a Dalmáciába felváltás végett küldött tüzérosztály helyett még más Magyarországra nem jött, jó volna tehát a bécsi hadügyminiszterségnek írni, hogy ez ötödik, Magyarországot illető tüzérezred kiegészítéséről gondoskodjék.

A honvéd tüzérség begyakorlott ütege pepiniere-nek [faiskola, itt mintaalakulat értelemben] tekinthető, melyből a többi tüzérség fog alakítani, ezt tehát anélkül, hogy a tüzérség betanítása tetemesen ne akadályoztatnék, nem lehet [kimozdítani]. Ha mindazon által hadügyminiszter úr egy ágyúüteg küldését Kanizsára okvetlenül szükségesnek tartja, az első honvéd tüzérüteg felét (4 löveggel, mert a honvéd tüzérütegek 8 lövegből állanak) ámbár nem szívesen, rendelkezései alá helyezem, de ha lehetséges volna azokat csak még vagy egy hónapig itt hagyni, az egész tüzérségre háromlő haszon tetemes lenne.

Kérem e tárgybani véleményeit és határozatát minél előbb velem tudatni.

Az országos nemzetőrseregi haditanácsnak!

Ide mellékelve küldöm a hadügyminiszter kétféle, a honvédtüzérségre vonatkozó átiratát, válaszom másolatával, egyszersmind meghagyván, hogy a tüzérség szaporítása lehetőségig siettesék.

(MNL Országos Levéltár, H92. Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai, 1848: 2786. Közli Batthyány iratai. 2. kötet. 1095–1096. p.)

Batthyány utasításai az önkéntes nemzetőrség kerületi táborainak megszervezésére

Budapest/Pest, 1848. augusztus 27.

a.) A táborparancsnokok kinevezése

Rendelet

Az 1848:XXII. t.c. 9. § értelmében a miniszterelnök előterjesztésére a következő honvédi századosokat honvédseregi számfelletti őrnagyokká, és az alakuló önkéntes mozgó nemzetőrseregek vezéreivé ezennel kinevezem:

Dunáninnyi kerületben: Ivánka Imrét,

Dunántúli kerületben: Kosztolányi Móricot,

Tiszaninnyi kerületben: Görgey Arthurt,

Tiszántúli kerületben: Máriássy Jánost.

Budapest, aug. 27. 1848.

István nádor kir. helytartó

Batthyány Lajos

(MNL Országos Levéltár, N31. Nádori levéltár, miniszteri iratok, 1848:2306.
Közhírré tette: Közlöny, 1848. augusztus 29.)

b.) Az általános rendelkezés

Rendelet

Folyó hó 13-án 782-ik szám alatt kelt rendeletemet kiegészítőleg ezennel rendelem: hogy azon önkénytes nemzetőrségi csapatok, melyek a már is megkezdett, s több oldalról fenyegető háború bevégezéséig ajánlották szolgálatukat, minden haladék nélkül szállítassanak:

A Dunáninnyi kerületbeliek – Vácra,

a Dunántúli kerületbeliek – Pápára,

a Tiszaninnyi kerületbeliek – Szolnokra,

a Tiszántúli kerületbeliek – Aradra,

hol a szükséges haditudományokkal bíró vezérek rendeletei alá fognak helyezettetni, és pedig:

a Dunáninnyi kerületben őrnagy Ivánkra Imre,

a Dunántúli kerületben őrnagy Kosztolányi Móric,

a Tiszántúli kerületben őrnagy Máriássy János,

a Tiszaninzeni kerületben őrnagy Görgey Arthur parancsnokságuk alá lesznek helyezendők.

Felszólítom a törvényhatóságokat, hazafiúi buzgóságukat tanusítandók, nyújtsanak ezen seregek kiképzésére az illető vezér felszólítására tehetségök szerint segédkezet, hogy azok minél előbb megfelelhessenek céljuknak, mely nem más, mint szabadságunk és függetlenségünk védelme, és a szent korona jogainak fenntartása.

Az illető vezérek szeptember 3-ik napján rendeltetésük helyein lesznek, hová addig is előlegesen írjanak a hatóságok, őket értesítendők, mennyi számmal, hogy fegyverkezve, és mikor érnek oda a nemzetőrök, hogy azoknak fogadására megtörténhessenek a szükséges intézkedések. A megyékben már is kinevezett őrnagyok, kik a seregosztályokkal szinte kiindulnak, rangjukat és állásukat megtartván, a szükséges parancsolati összehangzás végett, a hadmenet idejére a kinevezett, bár velök egy fokozatú vezér rendelkezései alatt fognak állani.

Pest, augusztus 27-én 1848.

G. Batthyány Lajos

(Fogalmazvány, MNL Országos Levéltár, H92. Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai, 1848:3058. Közhírré tette: Közlöny, 1848. augusztus 29.)

c.) Személyügyi rendelkezések

Báró Baldacci ezredes Úr, az országos hadi tanács elnöke!

Az önkéntes nemzetőrseregek gyorsabb és egyenlőbb szervezésére szükségesnek láttam minden kerületben egy különös vezért kinevezni, mi végett

Ivánka Imre,

Görgey Arthur,

Kosztolányi Mór és

Máriássy János

honvéd századosokat számfeletti honvéd őrnagyokká, díjukat és rangjukat 1-ső szeptembertől számítva megerősítés végett terjesztettem nádor ő fensége eleibe.

Szíveskedjék a szükséges lépéseket megtenni, hogy ezen őrnagyok kinevezése Felső-urunk Királyunk által megerősítessék.

A négy őrnagyot időnyerés végett hivatalok elnyeréséről máris értesítettem, a honvédzászlóaljaknál általok ürülő helyekre a betöltés végett tessék előterjesztést adni.

Minden kerületi seregosztály külön tűzértséget alakítand, melynek tanítására szíveskedjék minden őrnagy mellé a honvédtűzértségtől egy altisztet és három tűzért a legügyesebbek közül adni.

Azonkívül felkérem Önt, mint tapasztalt tudományos katonát és lelkes honfit ezen seregosztályok vezéreit kérésünkre tanáccsal és tettel a lehetőségig segíteni.

Értesítem egyszersmind, hogy Kleinheinz Oszkár 5. h.v.z. alj. főhadnagyot a Dunánin-neni önkéntes mozgó nemzetőrsereghez rendeltem, mint hidász tisztet.

Továbbá is a honvédsereg állomásában maradand, de a számfellettiek közzé soroz-ható.

(MNL Országos Levéltár, H92. Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai, 1848: 3052.)

d.) Utasítás a hadügyminisztériumnak fegyverzet és felszerelés biztosítására

A hadügyminiszterségnek!

Ide mellékelve küldöm másolatát azon rendeleteknek, melyeket én az önkéntesen ala-kuló nemzetőrseregek célszerű szervezetére kibocsátottam.

A cél gyors elérésére úgy tessék intézkedni, hogy a négy vezér,

Ivánka Imre,

Kosztolányi Mór,

Görgey Arthur és

Máriássy János honvédseregi őrnagyoknak, felkérésükre mindegyiknek:

3 ágyút, öszvesen 12,

1 tarackot, öszvesen 4,

4 ágyú[s] lóra való lőszerszámot mintául – 16,

500 kupakos löfegyvert – 2000,

1000 hadi kaszát – 4000,

1000 pár fehér ruhát – 4000 pár,

minél előbb kiszolgáltassék nyugtatóványok mellett.

(MNL Országos Levéltár, H92. Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai, 1848: 3056.)

e.) A hatóságokhoz szóló értesítés

Pápa, Vác, Arad és Szolnok városok közönségének és Veszprém, Pest, Arad és Heves megyéknek.

A város stratégiailag alkalmas fekvése szükségessé tette a kerületbeli önkéntesen alakuló nemzetőrsereget itt összevgyűjteni és szervezni, hogy annak idejében hazánk-nak védelmére használhatandó az ellenség eleibe indíthassék. Felszólítom önöket, honfiúi lelkesedésüket ismerve, e sereg vezérével (Kosztolányi Mór, Ivánka Imre, Görgey

Arthur, Szalay Ferenc) őrnaggyal egyetértve oda munkálkodni, hogy a vitézek szállásokban és ételmezésükben foglalkozást ne szenvedjenek, egy szóval segédkezet nyújtani, hogy e működés minél előbb és minél fényesebb sükert szülhessen.

(MNL Országos Levéltár, H92. Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai, 1848: 3057. A dokumentumokat közli *Batthyány iratai*. 2. kötet. 1137–1140. p.)

Batthyány utasítása az önkéntes alakulatok parancsnokaihoz

Pest, 1848. szeptember 12.

Ivánka Imre, Kosztolányi, Máriássy, Szalay László és Nádossy Sándor őrnagy uraknak

Midőn az ország miniszterelnökévé történt újabb kineveztetésem következtében a kormányt ezennel átveszem, Önnek egyszersmind meghagyom: hogy a parancsnoksága alatt álló önkéntes hadcsapatot olyképpen készen tartsa: miszerint e levelem vétele után másnap, oda, hova rendelni fogom, azonnal indulhasson.

(MNL Országos Levéltár, H2. Miniszterelnök, elnöki iratok, 1848:587. Közli *Batthyány iratai*. 2. kötet. 1285. p.)

Batthyány megtiltja a katonák átlépését a seregredi alakulatok további felbomlásának megakadályozására

Pest, 1848. szeptember 13.

Hirdetmény

A Hunyadi nevét viselő honvédcsoport száma már teljesen betöltve lévén, abba többé senki be nem vétethetik, azokra nézve tehát, kik a sorkatonaság közül zászlóikat a végett, hogy az említett honvédcsoportba felvétessenek, elhagyták, az iránt, hogy melyik honvédi csoportba soroztassanak be, további rendelkezésemet fenntartom. Ezen rendeletem után pedig senkinek a rendes katonaság közül zászlóját elhagyni semmi szín alatt nem szabad.

Pest, szeptember 13-án 1848.

Batthyány Lajos

(Fogalmazvány, MNL Országos Levéltár, H2. Miniszterelnök, elnöki iratok, 1848: 603. Közli *Batthyány iratai*. 2. kötet. 1302. p.)

3. Batthyáynak az országgyűlés által elfogadott katonaállítási törvény végrehajtása érdekében végzett tevékenysége.

Batthyány felszólalása a hadügyi törvény vitájában, amellyel támogatta Mészáros módosító javaslatát a magyar seregek kiegészítésére

Pest, 1848. augusztus 21.

Azon módosításban, melyet a hadügyminiszter benyújtott, meggyőződésem szerint a magyar hadseregnek alapját látom letéve. Hogy ez olyan messze nem megy, mint azt némelyek kívánnák, annak sem a hadügyminiszter úr jóakarátának, sem az összes minisztérium e tekintetbeni készségének hiánya nem oka, hanem jelen bonyolódott körülményeink. (Úgy van!) Egyébiránt én bizonyossá teszem a házat, miszerint ha én teljes meggyőződésemet szerint ezen módosításban nem lelném fel a magyar hadseregnek csiráját, s nemzetem kifejlődésének jövőjét ebben nem találnám fel, én azt soha nem pártoltam volna, sem e házba behozni nem engedtem volna. Én tehát pártolásra szólítom fel a házat. (Szavazzunk!)

(Közlöny, 1848. augusztus 24.)

Pázmándy Dénes tájékoztatása Batthyányhoz a képviselőházban elfogadott két törvényjavaslat felsőházba történő továbbításáról

Pest, 1848. augusztus 26.

Méltóságos miniszterelnök úr!

A képviselő háznak „A magyar hadseregről” és „az Ország 1848-ki második félévi, 1849-dik évi köz szükségének fedezése végett kamatlan pénzjegyek kibocsátásáról” alkotott, s elfogadott, ide ./. és 2.6. alatt csatolt kétféle törvény javaslatát a felsőház elnökének tárgyalás végett átküldöttem.

Pest, Aug. 26. 1848.

Pázmándy Dénes
képviseleti elnök

(MNL Országos Levéltár, H2. Miniszterelnök, elnöki iratok, 1848:728. Közli Batthyány iratai. 2. kötet. 1134. p.)

Klauzál Gábor megküldi a Bécsben tartózkodó Batthyánnak a szentesítésre felterjesztendő törvényjavaslatokat

Pest, 1848. augusztus 29.

Miniszterelnök úr!

A magyar hadsereg, úgy az Ország 1848-ik második félévi és 1849-ik évi köz szükségének fedezése végetti kamatlan pénzjegyek kibocsájtása éránti két rendbéli törvényjavaslat a főrendek által mai napon ülésükben jóváhagyatván, sietek ezen törvényjavaslatokat a két ház elnökei által aláírva Miniszterelnök úrnak szentesítés alá terjesztés végett felküldeni.

Pesten Aug. 29-kén 1848.

(MNL Országos Levéltár, H2. Miniszterelnök, elnöki iratok, 1848:659. Közli Batthyány iratai. 2. kötet. 1159. p.)

István nádor kiáltványa, az új kormány alakításával megbízott Batthyány Lajost hatalmazza fel az ország irányítására

Budapest, 1848. szeptember 12.

Az ország felelős miniszterei, a férfiak, kiket az utolsó pozsonyi országgyűlés végén ő felsége a nemzet kívánságára tanácsába hívott, tárcáikat letették.

Az 1848-ik III. t. c. 11. és 12. §-ainak értelmében új minisztérium alkotása következik.

Ezt ő felsége, az országbóli távollétében az én előterjesztésemre nevezi ki; e gond a mostani viszonyokban nem legkisebb a haza gondjai közt.

Nem oly állapotban van az ország, hogy a végrehajtó hatalmat egy perczig is nélkülözhesse.

Mi végből részemről nem késtem a miniszteri hivataláról lemondott gróf Batthyány Lajost, mint a jövőndő minisztérium elnökét ő fölsége jóváhagyása alá terjeszteni; őt egyszersmind felhívtam, hogy lemondását ideiglenesen visszavévén, az időközben általam kiadandó rendeleteket ellenjegyezze, s mint ideiglenes felelős miniszter a többi ügyeket is vezesse.

Ennek kinyilatkoztatásával felelősekké teszem a közigazgatás minden orgánumait a törvényes rendnek fenntartásáért.

Kiszabom elengedhetetlen kötelességül minden polgárnak, hogy a rendbontóknak egyenkint s öszvesen ellenségei legyenek.

A közjó, a király, a vész által fenyegetett haza iránti hűség tegye törvénnyé a haza polgárainak, hogy tántoríthatlanul támogassanak.

A király és haza ellenségeit ellenségeimnek tekintem; az ország törvényeit, alkotmányát, szabadságát minden ellenség ellen erőmhöz képest megvédeni, fenntartani el vagyok határozva, miként ezt királyomnak és a nemzetnek esküvel fogadtam, s miként ezt, mint nádor s királyi helytartó kötelességemnek ismerem.

Király és törvény nevében.

Budapest September 12-én 1848.

István nádor királyi helytartó

Gróf Batthyány Lajos

(Nyomtatvány, Hadtörténeti Múzeum, Plakát- és aprónyomtatvány-gyűjteménye, 0185/Nyt. Közhírré tette: Közlöny, 1848. szeptember 14.)

Batthyány utasítása a hatóságokhoz a toborzás azonnali elkezdésére a honvédszászlóaljak számára

Budapest, 1848. szeptember 14.

A törvényhatóságok elnökeihez.

Addig is, míg a katonaállítás iránti törvénycikk ő felsége által szentesítettnek, a veszélyben lévő hont védelmi eszközök nélkül hagyni nem lehetvén, az alsóház határozata nyomán felhívom önt, hogy a honvédsereg szaporítására e rendeletem vételével rögtön toborzást indítson, s a beállottak száma felül engem mielőbb értesítsen.

Az ekként kiállítandó sereg egyenesen a már felállíttatni kezdett honvédszászlóaljok szaporítására lesz fordítandó, s új honvédszászlóaljjá alakítandó, melyeknél az ügyvezetési s vezérleti nyelv, zászló, ruha és jel magyar leend.

Az ekképp kiállítandó honvédsereg az ország békéjének tökéletes helyreállítására szolgáland, s ha ezen idő nem tenne annyit, mint amennyi rendes katonáskodási idő gyanánt törvény által meg fog állapíttatni, a kitöltött honvédi szolgálat be fog számíttatni.

Igyekezzeék ön célszerű rendeletek által oda munkálni, hogy a veszélyben forgó haza mentő karok után soká várakozni kénytelen ne legyen.

A toborzás megkezdéséről rögtön, haladásáról időről időre elvárom a tudósítást, s később a részletesebb feltételekkel azon számot is tudatandom önnel, mely a kormánya alá bízott hatóságra, népessége arányához képest háruland.

Budapest, sept. 14. 1848.

*Miniszterelnök
Gr. Batthyány Lajos*

(Fogalmazvány, MNL Országos Levéltár, H13. Belügyminisztérium országlátsati osztály iratai, 1848-10-270. Közhírré tette: Közlöny, 1848. szeptember 15. Közli *Batthyány iratai*. 2. kötet. 1312. p.)

Batthyány részleteiben szabályozza az újoncállítást

Budapest, 1848. szeptember 19.

a.) A törvényhatóságok értesítése a lakosság arányában rájuk kivetett újonclétszámról

A növekedő közveszély elháríthatása mulhatatlanná tette, addig is, míg a katonai törvény a vett fejedelmi szó szerint szentesítve visszaküldetik, a hadsereget az önkéntesség eszméje szerint kiegészíteni és öregbíteni, nehogy a trón és az ország védetlenül összeomoljon.

Mihez képest rendelem:

1-szor. Minden célszerű módokon ügyeljenek 127 lélekre két újoncot számítva, összesen... honvédet minél előbb kiállítani. Szükség hát ezen számot a népesség arányához képest felosztani, és az illetőknek azonnal kihirdetni.

2-szor. Hol a község hajló, a honvédeket a törvényjavaslat értelmében, (a lelkesek és segédlelkesek, a fegyverben álló határőrök, a család fenntartására szükséges egyén, és a testi lényeges hiba miatt alkalmatlannak kivételével) kor szerint kiállítani; ez elfogadandó és azonnal életbe léptetendő, mert nem csak a kiállítást siettetni, hanem a község költségeitől is kíméltetik.

3-szor. Hol a község az öt 19. 20. 21. 22. éves egyénekből sorshúzás útján kívánja kiállítani, az 1-ső pontban említett okoknál fogva hasonlóan jóváhagyandó, és a kiállítás haladék nélkül eszközzésbe veendő.

4-szer. Hol a község az illető mennyiséget a maga határára szorító toborzás útján akarja összegyűjteni, ez szinte megengedett, oly módon, a toborzás legott megindíttassék.

A király és haza, az önállóság és szabadság közös veszélye sokkal hatályosabb ösztön az ország iránti kötelesség gyors s buzgó teljesítésére, semmint azt tisztai felszólítással erősíthetném. Ki-kí érzi, hogy az ellenséges csapás, mely a nemzetet éri, annak egyszerűs mind minden egyes tagját sújtja.

E hatóság mulasztani nem fogja a lakosságot az ide zárt fölhívás értelmében népszerűen felvilágosítani saját érdekük, melyet minden halasztgatás, félelem, vonakodás, vagy rosszakarat végveszélybe süllyeszthet.

Az eljárás foganatáról gyakori tudósítás adandó.

*Erélyt várok és eszélyes cselekvőséget, mert eredményes sikert az biztosít.
Kelt Budapesten September hó 19-dikén 1848.*

Miniszterelnök

(Nyomtatvány, Hadtörténeti Múzeum, Plakát- és aprónyomtatvány-gyűjtemény.)

b.) Batthyány buzdító felhívása a lakossághoz az újonccallítás minél gyorsabb végrehajtására

Fölhívás

Édes hazánkat ármány és árulás környezi: szabadságunk ellenségei a hiszékeny népet gyanúsításokkal ámtíják, a külön vallásúakat egymás iránt gyűlölséggel töltik el; a külön nyelvű honfiakat a törvényes függés megtagadására ingerlik, a párütöket, urunk királyunk és hazánk ellenségeit új meg új vakmerőségekre készítetik; sőt azokat pénzzel, fegyverrel és mindennemű hadikészületekkel ellátják; hogy míg e haza népei egymást marcangolják és erőtlénítik, ők a régi állapotot, melyből az úrbéri viszonyok megszüntetésével kivergődtünk, visszaállíthassák, s hazánkat törvényes önállóságától megfoszthassák.

Szabadságunk ezen ellenségei most a honban, nagyobb számmal, mint eddig, mindenfelé bujtogatva kószálnak, s urunk királyunk szentséges nevével kárhozatosan visszaélve, haza- és felségáruló lázasztásaikat, a felség akaratának kiadni vakmerősködnék. Ezek műve az, hogy a rác és horvát nép fellázított része a magyar és többi magyar rokon nép ellen – melyekkel hétszáz évi testvéries együttlét kapcsolja össze – most testvér-ölő kezeket emel, hogy a fellázítottak vad bősziúságokban a fegyvertelen magyart, úgy mint a becsületes németet, a békés oláhot, úgy mint a szorgalmas tótot kirabolják, és emberiségtelen kínokkal kivégzik; a külön vallásúakat kíméletlenül üldözik; az asszonyokat és hajadonokat, sőt az ártatlan gyermekeket is vak dühösségüknek feláldozzák, miszerint még ivadéunkat is kiirtsák.

Itt az idő hazafiak, hogy vállat vállhoz vetve fölkeljünk férfias elszántsággal védeni vallásunkat, családunkat, birtokunkat, közös szabadságunkat, és hazánkat; ha mindent veszteni nem akarunk.

Számos testvéreink szövetkeztek már, nyelv és vallás különbsége nélkül, megzabolázni és visszaverni az egész mívelt emberiség ezen ellenségeit.

A halogatás veszélyt hozhat.

Siessetek ezért hű hazafiak a hatóságokkal egyetértve a király és általa szentesített szabadságunk támogatására. Állítsatok ki, akár egyenes besorozás, akár sorshúzás, akár toborzás útján a községre eső honvédek számát; és ezt minden esetre haladéknélkül eszközöljétek; haladék nélkül, mert a haladékban halál rejlik.

Nem kényszerítettetnek fegyverfogásra az egyetlen fiak vagy vők, kik család fenntartására szükségesek; és általán: a haza rendkívüli helyzete józan belátásából eredő hazafiúi készségtől van leginkább föltétezve megmaradásunk: erők kímélése most gyalázat, de oktalanság is lenne.

A kiállítandó honvédek, becsmérő testi büntetéstől mentten, a szabadság zászlója alatt vívandanak; és azok, kik a haza védelmében magukat kitüntetik, ha birtoktalanok, a kincstári javak telepítésénél különös kedvezményekben fognak részesíttetni.

A kiállítandó honvédek számát, valamint a kiállítás módját és idejét a részletesen utasított hatóság tudomástokra adandja: kövessétek annak tanácsát, és teljesítsétek intézkedéseit, mert ezt saját érdektök, minnyájunk közös érdeke igényli.

Fel tehát ótalmára a királynak, a hazának, a szabadságnak, és a családi biztosságnak!
István Nádor, főherceg ő Fensége vezérlendi hadseregünket.

Az ármány és vérszomj ellent nem állhat a hazafi fegyverének; mert ez az igazság és emberiség ügyében küzd, és azért az isteni gondviselés is meg fogja áldani.

Kelt Budapesten September 19-dikén 1848.

Miniszterelnök
Gr. Batthyány Lajos

(Közli Batthyány iratai. 2. kötet. 1449–1451. p.)

Batthyány rendelete 16 új honvédzászlóalj felállítására

Pest, 1848. szeptember 26.

Rendelet

A most alakítandó 16 honvédzászlóaljhoz szükségelt újoncok kiállítása tárgyában eddig kiadott legújabb rendeletek kiegészítésére, felvilágosítására következő rendelem: az ide mellékelt aránylagos kivetésből láthatják a törvényhatóságok, mennyi újoncot állítanak ki, az országtól megajánlott 169 611 [főnyi] hadsereg most kiállítandó negyedének 127 lélekre 2 újonc kivetési kulcs szerint; láthatják, hogy melyik zászlóaljhoz leendének beosztva.

Mind azt, mit folyó septemb. hó 18. 3844/n.ö. szám alatti rendeletemben a törvényhatóságoknak és a hadfogadó parancsnokságoknak meghagytam, újól minden polgári és katonai előjárásának szívére kötöm; meghagyom egyszersmind, hogy hadfogadó tisztek a legszükségeseb ruhaneműkért azonnal biztos egyéneket ide küldjenek, kik magukat az országos nemzetőrségi tanácsnál jelentsék.

A második negyed kiállítására is megtegyék a törvényhatóságok a szükséges lépéseket, hogy a kibocsátandó első rendeletre a kiállítás rögtön megtörténhessék. Vas, Zala, Tolna, Somogy, Baranya, Veszprém, Fejér vármegyékben jelenben népfelkelés organi-

sáltatik, a honvédhez újoncokat nem állítanak; Vas megye azonban, meddig tudniillik ellenséges inváziótól mentem maradna, kiállíthatja újoncait aránylagos számban, s azokat Sopronba a beiktatásra utasíthatja.

Pest, septemb. 26-án 1848.

Batthyány Lajos

(Közlöny, 1848. október 2.; mellékelve a 15–31. honvédszászlóaljak szervezési központját, gyülekezőhelyeit, valamint a megyékre és városokra kiszabott létszámokat tartalmazó táblázat.)

4. Batthyány operatív katonai intézkedései, amelyekkel közvetlenül irányítja a honvédelmet, illetve a csapatokat.

Batthyány a hadszíntéren lévő hadügyminiszter feladatkörét átvéve intézkedik a Dráva-vonal lőszerellátására

Budapest, 1848. augusztus 26.

A hadügyminiszter

Csányi László királyi biztos úrnak.

Budapest Augustus hó 26-án 1848.

Miután kir. biztos úr tőlem sürgősen lőszert kíván, anélkül, hogy a lőszer nemét velem tudatná; minthogy 1, 5/4 és 1 ½ latos tűzköves, és újszerű gyutacsos töltényeink vannak, ennél fogva jelenleg következő töltényeket küldök; u.m.

60,000 gyutacsos töltényt,

100,000 1 ½ latos,

20,000 1 latos tűzköves töltényt,

melyeket önnek legközelebbi alkalommal kézbesítenek.

Felszólítom királyi biztos urat, hogy ennek utána velem a szükséges lőszernemet – legyen az ágyú, vagy puska lőszer – tudassa, különben a szükségességekkel el nem láthatom.

G. Batthyány Lajos

(MNL Országos Levéltár, H103. Csány-iratok, Miniszterelnöki levelek 16. Közli Batthyány iratai. 2. kötet. 1135. p.)

Batthyány bizalmas utasítása a 8. honvédsászlóalj parancsnokának az eszéki vár megszállására és biztosítására

Pest, 1848. augusztus 27.

Vitalis Ferencz őrnagy a 8-dik honvédsászlóalj parancsnoknak

Ezen rendeletem végrehajtásával önt a legsúlyosabb felelősség terhe alatt megbízom. Az eszéki várparancsnokságnak szigorú rendelet küldetett mai napon, melyben a 8-dik honvédsászlóalj mind a hat, a 4-dik honvédsászlóalj négy századának befogadására utasíttatik.

Ha mindazonáltal a várparancsnok a 10 századnak a várba eresztését tiltaná, felhatalmazom önt a várat, ha lehet jó módon, vagy csellel, ha szükséges erővel bevenni.

Amint a vár birtokában lesz ön, minden figyelmét arra fogja fordítani, hogy a várba határőrvidéki katonák még egyesek sem, semmi szín alatt ne bocsátassanak, sőt más nemű sorkatonaságot, hogy ha az vagy a hadügyminiszter vagy az én ebbéli rendeletemet, melynek érvényességébe gyanakodni nem lehet, elő mutatni nem tudná, sem fog a várba eresztteni.

Ha szükségesnek tartja a várparancsnokot magát, és minden más egyéneket, kikben gyanút helyez, fogságba veheti.

Ha a vár megtámadtatnék, azt utolsó emberig fogja védelmezni.

E rendeletemet titkon tartsa, és csak azon részleteivel éljen, melyeket szükségeseknek lát.

(MNL Országos Levéltár, H92. Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai, 1848: 3075. Közli *Batthyány iratai*. 2. kötet. 1140. p.)

Batthyány intézkedései a komáromi vár biztosítására

Pest, 1848. szeptember 15.

a.) Utasítás Friedrich Mertz altábornagynak a nemzetőrség befogadására

Mertz Frigyes hadnagyvezér a komáromi vár parancsnokának

Bízván méltóságodnak eddig tapasztalt készségébe felhívom ezennel, miszerint Gróf Eszterházy Pál nemzetőrseregi őrnagyot összes seregével azonnal, amint résziről fel fog szólíttatni, Komárom vára őrizete erősítése végett a várba befogadni szíveskedjék.

b.) Bizalmas utasítás Majthényi alezredesnek teendőiről

B. Majthényi István nemzetőrségi alezredes, a Komárom várban önkényes védsereg parancsnokának.

Legkomolyabb felelőssége mellett meghagyom önnek, miszerint Komárom várába a dolgot szép módjával Mertz hadnagyvezérrel akképp intézze el, hogy a vár őrizetére berendelt Gróf Eszterházy Pál nemzetőrségi őrnagy seregével a várba beeresztessék.

Minthogy továbbá a várat Turszky magyar érzelmű sereggel erősebben megrakatám, szíveskedjék a Turszky tisztekre akképp felügyelni, miszerint a magyarokkal ellenkező tisztek neveit kitudván, nekem haladéktalan bejelenthesse, hogy azok irányában jó eleve a kellő intézkedéseket megtétethessem, tudniillik őket a várból más valamely kevésbé fontos helyre áttétethessem. Ezen intézkedése mindazon által elvárom az alezredes úrtól, hogy titokban és kellő óvatossággal történjék.

A várban jelenben mienk lévén a phisikai erő, meghagyom ennek folytán önnek, miszerint a vár biztosítására még mindennemű kellékeket pontosan feljegyezvén nekem haladéktalan jelentést tegyen arról, vajon nem látná e szükségesnek a várba nemzeti tüzéséget, és mennyi számban, elhelyezni; mennyi időre kellene a várat élelemmel ellátni és ahhoz mi kíváncsít meg, szóval mindazt megírni, mit Komárom vára védelme megkíván, hogy ezen vár valamely bal esetben biztos menhelye lehessen a magyar nemzetnek.

Mi végre a várparancsnokot Mertzet illeti, arra nézve felhívom önt igen óvatosan és tisztelettel eljárni, minthogy csak a legvégső esetben fognánk a várparancsnokságóli letevéséhez nyúlni. Figyelemmel legyen ön azonban a várparancsok minden léptire, nehogy valamely ellenséges eset adja magát ellenünk elő, mely esetben önt a legszigorúbb rendszabályokhoz nyúlásra is felhatalmazom.

c.) Utasítás a Veszprém megyei nemzetőrség várba vonulására

Gróf Eszterházy Pál nemzetőrségi őrnagy úrnak

Meghagyom felelőssége mellett az őrnagy úrnak, miszerint jelen rendeletem vételével haladéktalan összes seregével a komáromi vár őrizetére a várba vonuljon, előlegesen magát a vár vezényletével érintkezésbe tevén, és nekem azonnal az eredményről jelentést tegyen.

(MNL Országos Levéltár, H2. Miniszterelnök, elnöki iratok, 1848:617. Közli Batthyány iratai. 2. kötet. 1336–1337. p.)

Batthyány közvetlenül rendelkezik a katonai hatóságokkal

Pest, 1848. szeptember 24.

A budai főhadi parancsnokságnak

September 24-kéről Praes, 649/p. sz. alatt kelt felterjesztésére a legkomolyabb felelősség terhe alatt meghagyom a főhadi parancsnokságnak, miszerint mindazon főtiszteket, kik a komáromi várórségből Jellasich ellen nem harcolni magokat kinyilatkoztatták, a várból tüstént eltávolítván szabadságra bocsássa.

A Turszky hátra maradt zászlóalj főtiszti helyeire ideiglenesen a kilépett testőrök közül fogok rögtön néhányat alkalmazni.

Felhívom végre a főhadi parancsnokságot, miszerint Mertz hadnagyvezér várparancsnok úr nyilatkozatát, valjon akarja-e a várat Jellasich ellen védeni, szintén azonnal kikérni szíveskedjék.

(MNL Országos Levéltár, H2. Miniszterelnökség, elnöki iratok, 1848:781. Közli Batthyány iratai. 2. kötet. 1579. p.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerkesztette Pálmány Béla. Budapest, 2002.

Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre. A szövegeket válogatta, gondozta, a jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányt írta Urbán Aladár. Budapest, 1991.

Batthyány Lajos gróf első magyar miniszterelnök emlékezete. [Múzeumi katalógus.] Szerkesztette Kőrmöczi Katalin. Budapest, 1998.

1847/8-ik évi országgyűlési törvényczikkek. Pozsony, 1848.

F. Kiss Erzsébet: *Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek.* Budapest, 1989.

Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. 1–2. kötet. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. Budapest, 1999.

Hermann Róbert: *I. Ferenc József és a megtorlás.* Budapest, 2009.

Hermann Róbert: *Újabb adatok a Batthyány Lajos elleni felségárulási perhez.* In: Batthyány Lajos emlékezete. Szombathely, 2000. 99–122. p.

Horváth Attila: *Gróf Batthyány Lajos koncepció pere.* In: Pártvezér, miniszterelnök, vértanú. Tudományos emlékülés a 200 éve született Batthyány Lajos miniszterelnök tiszteletére. Szerkesztette Molnár András. Budapest–Zalaegerszeg, 2008. 213–226. p.

Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben.* 1–3. kötet. Genf, 1865.

- Ivánka Imre: *Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben 1848 június végétől október végeig*. Budapest, 1881.
- Kacziány Géza: *Magyar vértanúk könyve*. Budapest, 1906.
- Kedves Gyula: *Az önkéntes mozgó nemzetőrség*. In: „Akit szolgáltatók egy árva hon volt...” Közlemények Székesfehérvár történetéből I. Szerkesztette Csurgai Horváth József és Demeter Zsófia. Székesfehérvár, 2000. 155–171. p.
- Kedves Gyula: *Az új típusú haderő szervezésének vezetői (Batthyány miniszterelnök katonai tanácsadói 1848-ban)*. Kisebbségkutatás, 2007. 3. szám. 463–482. p.
- Kedves Gyula: *Batthyány Lajos hadügyi politikája*. In: Történelmünk korszakalkotója Batthyány Lajos miniszterelnök – Batthyány Lajos, a hadseregszervező. [Kiállítási katalógus.] Szerkesztette Basics Beatrix és B. Varga Judit. H. és é. nélkül [Budapest, 2007]. 34–47. p.
- Kedves Gyula: *Országgyűlés és katonaság – a hadseregszervezés törvényi alapjai 1848–1849-ben*. Aetas, 2016. 1. szám. 5–20. p.
- Kiss László: *Magyarellenes szlovák fegyveres megmozdulások 1848–1849-ben*. Aetas, 2006. 2–3. szám.
- Kossuth Lajos *Összes Munkái XII. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban*. Sajtó alá rendezte Sinkovics István. Budapest, 1957.
- Kossuth Lajos *Összes Munkái XIII–XIV. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén*. 1–2. kötet. Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1952–1953.
- Közlöny*, 1848. évfolyam.
- Mészáros Lázár emlékiratai*. 1. kötet. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja Szokoly Viktor. Pest, 1867.
- Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre*. 1–2. kötet. Írta, az iratokat összegyűjtötte és szerkesztette dr. Károlyi Árpád. Budapest, 1932.
- Papp Dénes: *A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban*. 1–2. kötet. Pest, 1866.
- Szemere Bertalan: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta, az Okmánytárat, a jegyzeteket és a mutatókat összeállította Hermann Róbert és Pelyach István. Budapest, 1990.
- Pesti Hírlap*, 1848. évfolyam.
- Szilágyi Sándor: *A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből*. Pest, 1850.
- Urbán Aladár: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*. Budapest, 1973.
- Urbán Aladár: *Batthyánytól Kossuthig – Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén*. Budapest, 2009.
- Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Budapest, 1986.
- Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála*. Budapest, 2007.
- Varga János: *Batthyány és az 1848. évi szeptemberi válság*. In: Batthyány Lajos emlékezete. Szombathely, 2000.
- Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai, 1848–1854*. Szerkesztette Hermann Róbert. Budapest, 2007.

Batthyány Lajos és az önálló magyar külpolitika kezdetei

A tavaszi indulás előfeltételei

Az 1848. április 11-én szentesített törvények megalkotói külpolitikai gondolkodásának kiindulópontját messzemenően meghatározta az Ausztriával fennálló közjogi kapcsolat, a Magyar Királyság Habsburg Birodalmon belül elfoglalt helyének értelmezése. Bár az áprilisi „alkotmány” a kérdés megválaszolásával, a pozíció jogi definiálásával külön paragrafusban nem foglalkozott, az egyes törvénycikkek tartalma egyértelműen a perszonálunió körüli konstrukciót körvonalazta. Igaz, egyes tételei ennél szűkebb, illetve tágabb mozgásteret biztosítottak a törvények végrehajtói számára. Miközben ugyanis a királyi felségjogok több ponton is csorbitották az óhajtott nemzeti szuverenitást, az István főherceg számára az uralkodó távolléte esetén alteregói státuszt biztosító speciális – nemzetközi és hazai történelmi kontextusban egyaránt rendkívülinek minősülő – nádori hatáskör, továbbá a sajtóvétségek felsorolása közepette „elrejtett”, a birodalmi kapcsolatokat az uralkodóház közösségében meghatározó megfogalmazás a klasszikus perszonáluniónál jelentős mértékben lazább, a magyar külpolitikai törekvések számára lényegesen tágabb dimenziókat nyitott meg, s egyben törvényes formában legitimálta az Ausztriától elváló teljes állami függetlenség elérésére irányuló esetleges törekvéseket.

Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy bár minden egészséges érzelmű polgár számára természetes a nemzeti függetlenség utáni vágyakozás, a magyar politikai elit a magyarság jól felfogott érdekeit, valamint a valós nemzetközi erőviszonyokat egyaránt szem előtt tartva, a Pragmatica Sanctiót és az 1791. évi X. törvénycikket meghatározó és megkerülhetetlen adottságnak tekintve törekedett a birodalmon belüli függetlenség, az Ausztriával egyenrangú pozíció elérésére. Mindamellett – amint azt Kossuth Lajos március 3-i beszéde is határozottan szorgalmazta – az osztrák örökös tartományok számára alkotmányt követelve tudatosan próbálkozott a birodalom egészének érdemi, a korabeli európai értékeknek megfelelő formálására, gyökeres átalakítására.

Az alkotmányos forradalmi átalakulást végrehajtó magyar politikai elit külpolitikai gondolkodásának alapelemei a reformkorban fogalmazódtak meg. Az elvbarátai álláspontját is megjelenítő *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében* című munkájában Wesselényi Miklós báró a pánszláv, s mindenekelőtt a cári orosz fenyegetést állította koncepciója középpontjába, mellyel szemben a polgári magyar nemzetállam helyét a Habsburg Birodalom keretei között határozta meg.

Egy 1847. november 29-én íródott titkos jelentés szerint ugyan a Batthyány Lajos gróf vezette mozgalom politikai, adminisztratív és törvényhozói vonatkozásokban egyaránt az Ausztriától történő elszakadást tekinti legfőbb céljának, a vezető magyar reformpolitikuskok egyetértettek abban, hogy Magyarországnak a változó körülmények ellenére is a Habsburg Birodalom keretei között kell keresnie boldogulásának útját. Az átfogó alkotmányos kibontakozást sürgető december 7-i beszédében Batthyány Lajos ugyanakkor határozottan leszögezte: „én előttem axióma, hogy ti. egyáltalában nem fér meg ugyanazon kormánypálca alatt az uralkodás korlátlan rendszere a korlátolttal anélkül, hogy ezen két incompatibilitás [összeférhetetlenség] egymásra corrosive [rombolólag] ne hasson; [...] szerintem nem egyre megy ki, vajon a mutakozó alkotmányos mozgalmak oda viszik-e a dolgot az örökös tartományokban, hogy maholnap az egyik tartomány alkotmánya biztosítékul szolgáljon a másiknak, vagy hogy ezek ezentúl is elnyomatván, egyfelől az irigység, másfelől a lenézés, tovább is függőben engedje maradni alkotmányos életünk felett Damocles kardját.” Abból a meggyőződéséből kiindulva, hogy az európai fejlődés magyar szempontból is történelmi jelentőségű változások küszöbéhez érkezett, elemzése folytatásaként hozzátette: „jóslati tehetség nélkül kitalálhatni, hogy a legközelebbi háború elvek háborúja fog lenni, és hogy azon két jelszó, mely bizonyos idő óta két ellenséges táborba seregelté maga körül a státustudomány és szónoklat férfait, maholnap a lobogókon lesz olvasható, melyek után rohanandnak Európa minden hadseregei; vajon akkor is közömbös dolog fog-e lenni a magyarra nézve Ausztriának külpolitikája, ha annak zászlóin nem a mindnyájunkat lelkesítő alkotmányos szabadság, hanem az undorító, törvényeink által száműzött korlátlan hatalom jelszava leend felírva? Így mindenesetre csak szomorú választást engedvén a magyaroknak.”

Batthyány történelmi távlatokban megfogalmazott, súlyos kételyeket is tartalmazó jóvendölése nem maradt visszhang nélkül Magyarországon kívül sem. A cseh liberálisok a heidelbergi Deutsche Zeitung egyik január végi számában nyilvánosságra hozott üzenetükben rokonszenvükről biztosították a magyar reformtörekvéseket, mindenekelőtt azoknak a Habsburg Birodalom jövőjét alakító fejezeteit. Egy 1848. január 29-én született titkos jelentés pedig arról tájékoztatott, miszerint Kossuth célzásokat tett arra, „mintha az ellenzék nem állna teljesen kapcsolaton kívül magukkal az itáliai elégedetlenkedők korifeusaival”, s hogy Batthyány 1847. végi velencei utazása „nem nélkülözte a különleges érdekeket”.

Hivatalba lépő miniszterelnökként Batthyány Lajos gróf a törvényes forradalom alapjainak megszilárdítását, az áprilisi törvényekben körülírt alkotmányos önkormányzat teljes körűvé tételét, a tiszta perszónalunió békés úton történő elismertetését jelölte meg egyik legfőbb céljaként, amelynek stabil hátterét aktív nemzetközi szerepvállalással törekedett megteremteni. A magyar külpolitika fő irányainak kijelölésében és a megvalósítás irányításában magának igényelte a meghatározó szerepet, miközben alapcélkitűzéseik azonosságából kiindulva szorosan együttműködött Kossuth Lajossal. Pénzügyminiszterével messzemenően egyetértett abban, hogy a forradalmak által szorongatott bécsi udvart újabb engedményekre próbálják kényszeríteni, s a Magyarországot Ausztriával összefűző kapcsolatok minél lazábbá tételére irányuló törekvéseit ez időben István főherceg nádor is támogatta.

Az összetett és sokban ellentmondásos alapképletből is következett, hogy az uralkodónak a külpolitikában betöltött hegemon szerepét a miniszteri felelősség elvét mintaszerűen érvényesítő gyakorlatot előíró áprilisi törvénykönyv nem kérdőjelezte meg. S bár a nemzeti érdekeknek a külpolitikai érdekeket is magába foglaló átfogó képviselőre irányuló törekvéseket a magyar politikai elit sosem adta fel, önálló magyar külügyminisztérium felállítása 1848 tavaszán szóba sem kerülhetett. A III. törvénycikkben kodifikált „király személye körüli miniszter” feladata a 13. paragrafusban meghatározottak szerint az volt, hogy „folyvást Ő Felségének személye körül lesz, s mindazon viszonyokban, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelősség mellett képviseli”. A független felelős kormány beiktatása pillanatától kibontakozó magyar gyakorlat azonban a vezető európai diplomáciai körökben is komoly tekintéllyel rendelkező Esterházy Pál herceget, a Habsburg Monarchia korábbi londoni követét valódi külügyminiszteri funkcióval ruházta fel, amit 1848 tavaszán és nyarán az osztrák fél is teljes mértékben elfogadott, sőt saját szóhasználatába is átvett.

A tavaszi külpolitikai stratégia fő elemei

A több irányból jelentkező kül- és belpolitikai problémák ellenére a magyar kormány óvatos optimizmussal fordult a jövő felé, mivel a tavaszi forradalmi hullám kedvező feltételeket teremtett a térség alkotmányos-nemzeti mozgalmai számára. Mértéktartó bizakodásukat mindenekelőtt az egymással szoros összefüggésrendszerben megnyilatkozó Habsburg–magyar–osztrák érdekek és az európai szabadságtörekvések feltételezett egybeesésére alapozták. Az „európai szabad népcsalád közös érdekének alapján – bár nem aggodalom nélkül, de mégis férfiakhoz illő elszántsággal nézhetünk a kétes jövőendő eleibe, mert bennünket, hacsak a szláv faj által elenyésztetni nem akarunk, függetlenségünk megóvása mellett

önlétünk érdeke köt a germán faj szövetségéhez, azt viszont és minden európai szabad nemzetet hozzánk, és egymás között az északi hódító hatalmának terjedése ellen a szabadság érzete egyesít” – mutatott rá a nemzetközi folyamatokban érvényesülő kölcsönhatások mechanizmusára Kossuth Lajos április 16-án megfogalmazott utolsó követjelentésében.

Az európai látókörrrel rendelkező Batthyány és társai pontosan felismerték a kivívott szabadságra leselkedő veszélyeket, és formálódó külpolitikai stratégiájuk középpontjába az orosz fenyegetést állították. „A Kelet kérdése előbb vagy később fel fogni merülni Európa egén. A nyugati civilizatio meg fog küzdeni az északi barbársággal [...]. Ha a slavismusnak sikerülne egyesülnie keleten, és elborítani a magyarságot, alig volna Európának ereje, mely azt legyőzhesse. A mi fennmaradásunk ekkint a civilizatio életkérdése keleten” – állapította meg Kemény Dénes a kormány félhivatalos lapjaként megjelenő Pesti Hírlap május 31-i számában.

A minisztertanács április 12-én Pozsonyban, a nádor elnökletével megtartott alakuló ülésén megfogalmazott állásfoglalása nyomatékosan mutatott rá „a Duna torkolatánál fekvő tartományok jelen viszonyaira [...], hol az orosz érdekeknek kedvező legújabb mozgalmak Magyarországra, és az egész monarchiára éppen nem kedvező visszahatással lehetnek”. Különösen aggályosnak minősítette, hogy a negatív tendenciák felerősödésére a Habsburg Birodalom bomladozása közepet kerül sor, ami Batthyányék szerint az angol befolyás csökkenésének lehetőségét is magában hordozta. A magyar liberális nemesség felfokozott érzékenysége távolról sem számított egyedülálló jelenségnek, a vizsgált időszakban Európa-szerre komolyan számoltak a cári agresszió lehetőségével. Az általános félelemérzetnek a német térségben tapasztalható eluralkodásáról árulkodtak az egységes Németország létrehozásának előkészületeivel fáradozó frankfurti előparlament tárgyalásai során elhangzottak is: „A szarmata kopogtat az ajtón, [...] az orosz hordák özönlenek már határaink felé, [...] kétségtelen, hogy Lengyelországot Oroszország meg fogja támadni” – fejtették ki az egymás után felszólalók.

A felvidéki szláv mozgalmak felerősödéséről kapott hírek ugyanakkor a horvát és a szerb lázadás veszélyeire, továbbá Galícia problémáira is ráirányították a magyar politikusok figyelmét. A tartomány belviszonyainak megnyugtató stabilizálását a minisztérium az egyik legsürgetőbb feladatnak nevezte, s tőle a birodalom regenerálódásának előmozdítását, a szomszédos területek helyzetének konszolidálását remélte. A régió válságának kezelését sürgető állásfoglalása kapcsán feltűnő a magyar kormány aktivitása egy egyébként nem hatáskörébe tartozó kérdésben, ami egyértelműen jelezte, hogy Batthyányék összbirodalmi ügyekben is fontosnak tartották hallatni véleményüket, kísérletet téve a magyar mozgástér birodalmi szinten történő kiszélesítésére.

A lengyel kérdésnek Batthyány egyébként is megkülönböztetett jelentőséget tulajdonított a közép-európai nemzeti átrendeződés szempontjából, mivel a helyreállítandó Lengyelországot, akárcsak Olaszországot, legtermészetesebb szö-

vetségesének tartotta az abszolutizmus európai erői elleni küzdelemben. Szívügyének tekintette a lengyel függetlenségi törekvések eredményes alakulását, a lengyel–magyar együttműködés megteremtése érdekében június első felében személyes tárgyalásokat folytatott Bécsben a lengyel emigráció vezető személyiségeivel, Adam Potocki gróffal és Adam Czartoryski herceggel, szívélyes kapcsolatokat ápolt Jerzy Lubomirskival, és figyelmen kívül hagyva Esterházy Pál ellenkezését útlevéllal látott el lengyel emigráns főurakat.

A magyar politikai közvélemény álláspontját artikulálva, a magyar ügyet az átfogó európai átrendeződés folyamatába ágyazva, a Pesti Hírlap április 7-én megjelent számában azt emelte ki, hogy „Galícia egy töredéke a nagy lengyel nemzetnek. Lengyelország Európa vérző sebe: nem lehetséges a béke, sem pedig biztos új kormányrendszer kialakítása Lengyelország felszabadítása nélkül. Óhajtható, hogy ebben az osztrák házat illesse a kezdeményezés dicsősége. Ausztriának Poroszországgal egyetértésben felszólítást kellene az ügyben intéznie Oroszországhoz [...]. A dinasztia így helyezkednék természetes és biztos alapokra, német tartományaival a német egységhez csatlakozván, ott jut vezető szerephez, mint magyar alkotmányos király pedig az Al-Dunánál és a Fekete-tenger felé, mint a civilizáció és szabadság védelmezője és terjesztője.”

Az orosz expanzióval szemben Batthyány – társaihoz hasonlóan – az európai nagyhatalmak al-dunai érdekeiből kiindulva mindenekelőtt Angliában kereste fő szövetségését. A brit külpolitika egyik jelszava ismeretében, miszerint „Indiát Konstantinápolyból kell megvédeni,” elsősorban a szigetországot látta ugyanis érdekeltnek a földközi-tengeri kijárat megszerzésére irányuló szentpétervári törekvések visszaszorításában. A magyar kormány első tájékoztató jellegű külpolitikai kezdeményezései ennek megfelelően London felé irányultak. „A jelen helyzetben gazdasági érdekeinket alá kell vetnünk politikai érdekeinknek, és gazdasági előnyöket olyan országnak fogunk nyújtani, amely elsőként nyújtja nekünk erkölcsi támogatását, és részemről őszintén remélem, hogy e tekintetben Angliáé lesz a vezető szerep, mert Anglia a legjobb piaca nyersanyagainknak, s az angolok a mi legtermészetesebb szövetségeseink” – fejtette ki Klauzál Gábor április elején a bécsi brit követtel, John Ponsonby lorddal folytatott bizalmas beszélgetésében.

A magyar minisztertanács Lord Henry Palmerston külügyminiszternek címzett április 12-i tájékoztatójában a brit érdekeket sértő orosz fenyegetéssel szemben Magyarországot a Habsburg Birodalom s az egész térség stabilitását egyedül biztosítani képes tényezőnek mutatta be. A magyarországi átalakulás Habsburg uralkodó által szentesített békés és törvényes jellegét hangsúlyozva kiemelte: „a minisztérium arról is meg lévén győződve, miként Nagy-Britanniának természetes érdekében áll óhajtani, hogy az ausztriai hatalom belnyugalma által erős, s annak következtében Ő Nagy Britanniai Felségének, bármely eventualitások között hatályos szövetsége lehessen,” miközben megkülönböztetett jelentőséggel bír az a körülmény, hogy a Magyarországon „rendes törvényhozási úton

behozott alkotmányos változások nemcsak, hogy az ausztriai hatalom gyengítésére nem irányozták, sőt inkább Magyarországon a dolgok új rendének gyakorlati megszilárdítása ez idő szerint az ausztriai hatalomnak legbiztosabb támaszát képezheti”.

Anglia konstantinápolyi követével, Stratford Canninggel április közepén folytatott tárgyalásai alapján Batthyány ugyanakkor óvott a túlzott derűlátástól, s első lépésként nem is kívánt volna többet, mintsem a londoni kormány morális támogatásának demonstrálásaként a pesti brit konzulátus már 1844-ben fontolóra vett felállítását elérni. Visszafogottságának indoklása hamarosan bebizonyosodott, ugyanis Londonból udvariasan semmitmondó, elutasítással egyenértékű válasz érkezett a magyar üzenetre. Eszerint bár az al-dunai mozgalmak az angol kormányt is aggodalommal töltik el, külügyminisztere „nem tudja, mily módon és minő eszközökkel volna hatalmában e cél elérésére közremunkálni”.

A londoni próbálkozás kudarcát követően a magyar külpolitika számára a francia orientáció tűnt kézenfekvő alternatív lehetőségnek. A párizsi februári republikánus fordulat egyelőre még bizonytalannak mutatkozó nemzetközi kihatásai, a demokratikus forradalom tüzeiben létrejött nemzeti egység bomladozása, s nem utolsósorban a szociális problémák elmélyülése azonban óvatosságra késztették Batthyányékát. Az angol kormány félhivatalos pesti képviselőjeként működő Joseph Blackwell-lel folytatott április 25-i beszélgetésében a magyar miniszterelnök ugyanakkor azt is jelezte, amennyiben Anglia habozik elismerni a Magyar Királyság különállását Ausztriától, „akkor a németek felé kell tekintenünk, politikai és gazdasági érdekeinket [...] a német szövetséggel” fogjuk összekapcsolni, és „kénytelenek leszünk politikánkat a német konföderációhoz igazítani”.

A magyar kormány orientációját és elszántságát egyaránt érzékeltető elemzés nemzetközi hátterét a német egységmozgalom ekkor Európa-szerte feltartóztathatatlannak ítélt kibontakozása képezte.

Palmerston állásfoglalását május 13-án ismerte meg a magyar kormány, május 14-én pedig elkészült Szalay László és Pázmándy Dénes Frankfurtba szóló megbízólevele. A Majna menti városban munkáját május 18-án megkezdő, az egységes Németország megteremtésére hivatott alkotmányozó nemzetgyűlés sikerét ekkor az ellenforradalom hívei sem kérdőjelezték meg. „Ausztria szétszaggatva, legyengülve megszűnt korábbi pozícióját őrizni Európában, helyette a német szövetségben egy egységes, demokratikus hatalommal állunk szemben, mely alkalmas arra, hogy komoly nehézségeket okozzon” – értékelte a változásokat a forradalmi elfogultsággal nem vádolható orosz külügyminiszter, Karl Vasziljevics Nesselrode április 18-án írott jelentésében.

A magyar követek megbízólevelében Magyarország önálló szerződő félként jelentkezett, s az orosz és pánszláv törekvésekkel szembeni érdekösszességből kiindulva tett javaslatot szövetségi kapcsolat létesítésére a kölcsönös önállóság alapján. Az okmányt István főherceg nádor az uralkodó teljhatalmú képviselője-

ként hagyta jóvá, s áldását adta rá az osztrák minisztérium is. A parlamentbe a Habsburgok is elküldték képviselőiket, ahol a későbbiekben János főherceg ideiglenes birodalmi kormányzóként, Anton von Schmerling lovag pedig miniszterként működött. A fenyegető szláv birodalommal szemben a magyar–német összefogás gondolatát eredetileg Franz von Pillersdorf osztrák miniszterelnök is helyeselte a trónörökös Ferenc Károly főherceghez eljuttatott május 19-i jelentésében.

A Batthyány-kormány az új Németország megszületését meghatározó történelmi horderejű, az európai (és a közép-európai) erőviszonyokat alapjaiban átrendező alternatívának tekintette. S bár már a Majna menti Frankfurtban összeülő parlament üléseinek megkezdése előtt pontosan tisztában volt a német fejlődés immanens ellentmondásaival, többek között az össznemzeti szolidaritást szerinte aláásó republikánus mozgalmak aktivitásával, különösképpen pedig a két vezető német állam saját hatalmi érdekeit az össznemzeti ügy fölé rendelő politikai hozzáállásával, mégis optimizmussal tekintett a jövőbe. Az 1848 tavaszán a német térségben is kibontakozó forradalmi hullám eredményei ugyanis jogos reményeket tápláltak a gyökeres átalakulás híveiben. Ausztriában a nagy-német hangulat dominált, és több jelentős osztrák politikus, maga János főherceg is számolt a Habsburg Birodalom esetleges felbomlásával. Mindennek figyelembevételével Batthyány megkülönböztetett jelentőséget tulajdonított annak, hogy a magyar kormány önállóan képviseltesse magát a parlamentnek otthont adó Paulskirchében.

A német nemzetgyűlés többsége viharos tetszéssel fogadta a magyar küldöttek megbízólevelének felolvasását, és hitet tett Német- és Magyarország szövetsége mellett. Szalay és Pázmándy május végi jelentése ugyanakkor felhívta a figyelmet a porosz és az osztrák követek többségének a központi hatalom megerősítésére irányuló kísérleteket elutasító magatartására, mellyel egy időben folyamatosan érkeztek információk Pestre a német térségben felerősödő partikuláris törekvésekről, mindenekelőtt az alkotmányos-nemzeti kibontakozás megakadályozására irányuló berlini és bécsi praktikákról. Június végéhez közeledve ugyanakkor egyértelműen haladás volt észlelhető az egységes birodalmi alkotmánnyal kapcsolatos konkrét kérdések tárgyalásában. A Közlöny július 1-jén megnyugvással állapította meg, hogy „Németország erőteljes egységének előállításáról nincs vita a gyűlésben, csak azon út és módszerre nézve, mely ezen célhoz vezet, térnek el a vélemények”.

A Batthyány-kormány a megszületőben lévő egységes Németországra, mint a cári Oroszország részéről fenyegető támadással szembeni potenciális stratégiai partnerére tekintett. Kossuth azonban az óhajtott szövetségkötésben rejlő ellentmondásokat, a német hatalom esetleges hódító ambícióit is felfedezte, és azok preventív semlegesítéseként megfelelő garanciák beépítésére törekedett a felsejlő német túlsúlyból következő veszélyekkel szemben. A tervezett együtt-

működést ezért kizárólag a szerződő felek szuverenitásának kölcsönös és teljes megőrzése mellett tekintette kivitelezhetőnek. Június 7-én, Pázmándy Dénesnek írott levelében ennek megfelelően mindenekelőtt azt emelte ki, hogy a szövetség alapja a kölcsönös segítség legyen, amelyben „ők a Magyar Koronának integritását garantírozzák – legyen az bár orosz, szerb stb. befolyással támogatott horvát-illír pártütés által fenyegetve –, mi pedig a Deutscher Bund integritását garantírozzuk cseh s általában szláv elemű elszakadási törekvések ellen”. Július 11-i parlamenti beszédében pedig határozottan leszögezte, hogy a „Német Birodalommal barátságot akarunk, úgy, hogy szabadságunkból ezért semmit sem engedünk”.

A Magyar Királyság regionális pozícióját s a Batthyány-kormány külpolitikai gondolkodását ugyancsak messzemenően alakították az itáliai félszigeten kibontakozó változások, melyeket már a Batthyány által irányított reformellenzék is nagy jelentőségűnek értékelt Európa, a Habsburg Birodalom és Magyarország sorsának alakulása szempontjából egyaránt. 1848 tavaszán a Habsburg Birodalmat Itáliában érte a legnagyobb horderejű megrázkódtatás, ami egyenesen nagyhatalmi állásának aláásásával fenyegetett. Jelentős európai politikusok nyilatkozatai alapján Lombardia elszakadását Batthyányék március végén eldöntött kérdésnek tekintették, a francia külügyminiszter, Alphonse Lamartine állásfoglalása pedig arról győzte meg őket, hogy fegyveres konfliktus esetén az olasz szabadságküzdelem akár Franciaország támogatására is számíthat.

Lombard–Velence elszakadását az angol külpolitika is készen mutatkozott elfogadni, Palmerston ugyanis kifejezetten ezen az úton tartotta megmenthetőnek Ausztria nagyhatalmi állását, és megszüntethetőnek a folyamatosan háborúval fenyegető francia–osztrák feszültséget. A francia és angol rokonszenv-nyilvánítások megerősítették a vezető magyar politikusoknak azt a feltételezését, hogy véglegesen eldőlt az érintett tartományok sorsa. Az európai közvélemény által is osztott vélemény hatása alól a május 4-e óta hivatalban álló osztrák kormány sem tudta magát függetleníteni. Franz Pillersdorf báró miniszterelnök május végén előterjesztette Lombardia önállóságát elismerő javaslatát.

Batthyányék azonban érzékelték az olasz nemzeti mozgalomban jelentkező széthúzó tendenciákat is. Kritikusan értékelték a piemonti uralkodó, Károly Albert következetlen és ellentmondásos magatartását, a reakció térnyerését a Nápoly–Szicíliai Kettős Királyságban, valamint a radikális-republikánus követelések általános felerősödését.

A magyar külpolitikai doktrína újrafogalmazása

Miközben a horvát nemzeti mozgalom Josip Jellačić bán irányításával s a Habsburg-udvar titkos morális, valamint az osztrák kormány komoly pénzügyi támogatásával feltartóztathatatlanul haladt a törvénytelen lázadás útján, május közepén a közép-európai erőviszonyokat alapjaiban módosító változások körvonalazódtak. Az átrendeződés meghatározó elemét a május 15-én kitört újbabécsi forradalom képezte, melynek következtében a Habsburg uralkodó menekülni kényszerült saját birodalmi fővárosából, és rezidenciáját ideiglenesen Innsbruckba helyezte át. 1848 tavaszának mozgalmi a Habsburg Birodalom határait szinte valamennyi irányból kikezdték, s az európai közvélemény komolyan számolt a Monarchia felbomlásának lehetőségével. „Akkoriban az látszott volna fantasztikusnak, ha valaki azt jósolta volna, hogy két év múlva az osztrák birodalom deszpotikus egységében fog állni” – állapította meg Hajnal István a Batthyány-kormány külpolitikájáról írt kismonográfiájában.

A márciusban létrejött liberális-demokratikus egységfrontot felszámoló, az osztrák alkotmányt demokratikus irányban továbbfejlesztő bécsi fordulatot a magyar politikai vezetés (a birodalom szláv népeinek hatalomra jutásától, az uralkodó elmenekülésének morális és gazdasági következményeitől, a szociális ellentétek kieleződésétől, és elsősorban a vagyonosok ellenforradalom felé sodródásától tartva) fenntartásokkal fogadta. A birodalom felbomlási folyamatának felgyorsulása ugyanakkor külpolitikai koncepciójának újragondolására sarkallta. A kívánatos döntések meghozatalában Batthyány és Kossuth szorosan együttműködött, azok előkészítésébe munkatársaikat is folyamatosan bevonták.

Míg a beiktatását követő első hetekben a Batthyány-minisztérium a Habsburg Birodalom régi szerkezetében gondolkodva, s adottságait tiszteletben tartva, annak alkotmányos átalakítását követelte elsősorban, az uralkodóját menekülésre kényszerítő május 15-i bécsi forradalom, majd a frankfurti parlament három nappal későbbi megnyitása koncepciójának a változó körülményekhez rugalmasan alkalmazkodó átértelmezését indította el. Az orosz fenyegetéssel, Anglia elutasító hozzáállásával, a Habsburg Birodalom szétesésére utaló jelekkel, az egységes Németország megszületésével, valamint az olasz és a lengyel függetlenségi és egységtörekvéseket magába foglaló közép-európai nemzeti átrendeződés kibontakozásával szembesülő magyar kormányférfiak a külpolitikai fejlemények gondos elemzése alapján keresték Magyarország helyét az átalakuló Európában.

A Batthyány-kormány külpolitikai ars poeticáját konkretizáló új orientáció alapelveit fogalmazta meg Bajza József a Kossuth Hírlapja július 1-jei beköszöntő vezércikkében. „A világesemények hatása nem szorítkozik egyes nemzetekre. Az ösztönöknek és érzelmeknek, a szellemi és anyagi szükségnek egy közös idegzete vonul végig az egész emberiségen. Éghajlat, faj és műveltségi fokozat e szükségnek csak mértékét módosítják. Ugyanezért, ki a népek életében felmerülő

jelenetek kölcsönhatását nem látja, az politikai ügyekben sohasem lesz képes magát kellően tájékozni. A világesemények színpadán nincsen elszigetelt cselekvény [...], s nincs nemzet, mely a világesemények befolyása elől elzárkózhatnék [...]. A külföld tehát annál nagyobb fontossággal bír reánk nézve, mert a népek egyetemes életének fejleményeiben rejlenek saját végzeteink.”

A Batthyány-kormány tagjai visszatérően szorgalmazták a május 15-i események elől Innsbruckba menekült V. Ferdinánd Magyarországra költözését. „Bécs nagyon háborog, gondolom már ideje volna komoly lépéseket tenni, hogy a király Budára jöjjön” – sürgette Kossuth már május 17-én, mert úgy ítélte meg, hogy „ős Budának ormai azok, melyeken a népszabadságra fektetett királyi szék rendíthetetlenebb, mint bárhol másutt”. Július 17-én pedig így fűzte tovább gondolatait: „Bécs most Frankfurttól függ – egy ilyen alárendelt trón nem lehet urunk, királyunk hatalmának centruma. Királyunk csak Budán lehet teljes szuverén.”

Az uralkodó Budára invitálásával Batthyányék demonstrálni kívánták a dinasztia iránti hűségüket, kompromisszumkésztségüket, a törvényességhez történő ragaszkodásukat, ugyanakkor színvallásra próbálták kényszeríteni az udvart. A terv megvalósulása Magyarország nemzetközi pozíciójának megszilárdulásával is kecsegtetett, hiszen a remélt megoldás a külföld előtt is megerősítette volna az áprilisi törvényekben szentesített magyar önrendelkezés érvényességét. Ennek jegyében írta Kossuth június 7-én Pulszky Ferencnek: „Most minden attól függ, hogy a király Budára jöjjön – s így külügyminisztériumunk is. A Birodalom diplomatiáját nekünk kell igazgatnunk... át kell helyeznünk a monarchia középpontját. S Budának kell lennie a centrumnak.”

A Buda-központú Habsburg Birodalom megteremtését és funkcióját a magyar politikusok a közép-európai forradalmi változások eredményeként formálódó új európai rend meghatározó elemének tekintették. Feladatának nem kevesebbet tartottak, mint az orosz terjeszkedés megakadályozását és a feltételezett német hódítási ambíciók visszaszorítását, valamint a Duna menti népek történelmi megbékélésének előmozdítását. A Magyar Királyság középkori rangjának felélesztését is felvillantó elképzelések mögött ugyanakkor markánsan megjelenik az a Habsburg Birodalom szétesésével is számoló felelősségteljes politikai gondolkodás, amely olyan nemzetközi jogosítványokkal és alkotmányos eszközökkel kívánta felruházni Magyarországot, melyek a térség erőviszonyainak negatív megváltozása esetén is alkalmassá tehetnék a magyar kormányzatot az elmélyülő válság kezelésére, a nemzeti érdekek hatékony képviseletére. Meg voltak győződve arról, hogy a magyarság rendelkezik egy olyan birodalom megalakításának adottságai-val, amely képes átvenni a Habsburg-monarchia funkcióját az európai egyensúlyrendszerben.

Az átmeneti időszakban a kibontakozás egyik kívánatos és lehetséges útjaként megfogalmazódó, a magyar vezetés egésze által képviselt elképzelés az események végkifejlését ismerő utókor számára talán túl merésznek tűnhet. Számos egyko-

rú külföldön megfogalmazott értékelés azonban megértőbb értelmezésre ösztönöz. A párizsi Journal des débats egyik vezércikke arra hívta fel olvasói figyelmét, hogy „Magyarországnak Európa politikai ügyeiben megjelenése már csaknem be van végezve, [...] s feladata az olasz és a lengyel szabadság kivívásának támogatása, valamint Ausztria visszavezetése igazi rendeltetési helyére”. A „barbársággal szembeni hivatására” figyelmeztette a magyar követeket Frankfurtban Hartmann von Leitmeritz képviselő, és szavait társai lelkes egyetértéssel tapsolták meg.

Belgiumi liberális körökben 1848 nyarán ugyancsak reális lehetőségként számoltak az önálló Magyarország aktív és hatékony szerepvállalásával. Pozitívan fogadták Batthyányék párizsi és londoni kezdeményezését, a magyar követek frankfurti szereplését, továbbá a magyar–lengyel és a magyar–piemonti együttműködés formálódását, a Le Précurseur pedig egyenesen azt tanácsolta, hogy „Magyarország minden energiájával arra összpontosítson, hogy az előkészítés alatt álló [az itáliai probléma rendezésére London, Párizs és Brüsszel által nagy aktivitással szorgalmazott] béketárgyalásokon az európai egyensúlyrendszer fontos tényezőjeként jelenjen meg”.

A francia külügyminiszter Alphonse Lamartine bécsi követén keresztül szinte nyilvánosan hívta fel a pesti kormányt diplomáciai viszony létesítésére és Franciaország bécsi diplomáciai kirendeltségének vezetője, Eduard De la Cour 1848 tavaszán csaknem teljes mértékben osztozott a magyar minisztérium felfogásában, még a Magyar Királyság megálmodott nagyságát illetően is. A londoni kormány felhivatalos magyarországi képviselője Joseph Andrew Blackwell a bécsi követnek, John Ponsonby lordnak írt tájékoztatójában független államnak nevezte Magyarországot, melyet képesnek tartott akár egy túlságosan megerősödő Németország ellensúlyozására is, amennyiben sikerülne konföderációra lépnie a szomszédos államokkal (egy mellékelt térképen az elképzelt államalakulat lehetséges határait is megjelölte). Felhívta az angol kormány figyelmét arra is, hogy „[a]z ilyenképpen alakult ország rendkívül előnyös lenne a brit érdekek szempontjából – úgy politikai, mint gazdasági vonatkozásban”. A londoni The Times április 4-én vezércikkében igyekezett meggyőzni az angol közvéleményt a Magyarországgal kiépítendő politikai és kereskedelmi kapcsolatok hasznosságáról, amikor kifejtette: „Főconsult vagy más még magasabb ügynököt kell Pestre küldeni rögtön, s hathatós lépéseket kell tenni a kereskedelmi viszony előmozdítására Magyarországgal, mely múlhatatlanul ki fog fejlődni a fiúei part felé [...]. Magyarország az ausztriai ház leghatalmasabb és leghasznosabb birtoka fog lenni.”

Első frankfurti tapasztalatai alapján az állomáshelyére megérkező Szalay László és Pázmándy Dénes arról tájékoztatta Batthyányt, hogy „Magyarországot itt a külföldön mindenki független országnak ismeri el máris”, ami megerősítette azt a pesti politikusok körében különösen május 15-ét követően elterjedt felfogást, miszerint a széteső, osztrák tartományaival a német egységhez csatlakozó Auszt-

ria feladatait egy a Habsburg-dinasztia uralma alatt álló megnövekedett Magyarország fogja átvenni.

Az Ausztriától különvált független Magyarország létrejötte az egykorú európai politikai közvélemény számára egyáltalán nem minősült forradalmi gondolatnak. A németországi átalakulás logikus következményeként értelmezték azt azok a frankfurti osztrák követek is, akik október 27-én „a német-osztrák tartományoknak a többi Németországhoz való feltétlen csatlakozása, s azoknak Ausztria nem német országaival való perszonáluniója mellett nyilatkoztak”.

Megkülönböztetett jelentőséggel bírt ugyanakkor Karl von Hummelauernak, az osztrák kormány jogi szakértőjének a bécsi politikai körök helyzetértékeléséről adott tájékoztatója Friedrich von Stockmar báró, az angol királynő jogi tanácsadója számára, miszerint az a hit él Ausztriában, „hogy új birodalmat kell alapítani, melynek első időkben feladata, hogy dicsőségessé tegye régi nevét, s éppen ezért Magyarországot teszi az új állam magjává és ha szükséges, még fővárosát is oda helyezi”.

Az idézett nyugat-európai politikusok állásfoglalásai azt bizonyítják, hogy a Buda-központú Habsburg Birodalom megteremtésének esélyével számoló, 1848 nyarának átmeneti időszakában megfogalmazott s az ellenforradalom őszi fellépéséig hangsúlyosan érvényesülő elképzelések nem tekinthetők csupán az „elvakult magyar nacionalizmus” megnyilvánulásának. Batthyány és társai a nemzetközi reagálások alapján – miközben pontosan tisztában voltak azzal, hogy azok távolról sem jelentik még a nagyhatalmak vezetőinek megnyerését – céljaik elérhetőségére következtettek. Felismerték ugyanis, hogy – amint azt átfogó elemzésében Diószegi István bemutatta – a nemzeti átrendeződés és az 1848 előtti hatalmi viszonyok megőrzése a korabeli európai politikában egymás mellett létező alternatívát jelentettek, s a nyugati hatalmak meghatározó politikai köreiben mindkét megoldás hívei képviselve voltak.

A Habsburg-dinasztia regnálásának folytonosságát megerősítő Buda-központú önálló magyar birodalom elismertetésére irányuló törekvések jegyében a június 6-án megtartott kormányülés a már folyamatban levő londoni és frankfurti diplomáciai próbálkozások folytatása mellett új kelet-európai hídfőállások létrehozását határozta el, és döntött a régióban működő magyar konzulátusok felállításáról. Későbbi állásfoglalásában az önálló magyar képviseleti rendszer kiépítésének megkezdését Konstantinápolyban, Jasyban, Bukarestben és Belgrádban tartotta indokoltnak.

A június 6-i értekezleten V. Ferdinándnak a magyar kormány meghívására adott, gyakorlatilag elutasító válasza ismeretében Kossuth azt is kezdeményezte, hogy teremtsenek kényszerhelyzetet az udvar számára, és állítsák a királyt választóút elé: a magyar kívánságot teljesítve helyezze át székhelyét Pest-Budára, vagy adjon felhatalmazást István főherceg nádornak a király számára fenntartott jogok gyakorlására. A sürgetett megoldás végül az Esterházy Pál herceg június 15-i le-

vele által elindított folyamat eredményeként született meg. Az Innsbruckban tartózkodó magyar külügyminiszter ugyanis arról tájékoztatta Batthyány Lajost, hogy a betegségére hivatkozó uralkodó ausztriai alteregójának nevezte ki János főherceget. A magyar kormány határozott sürgetésére a június 26-án kibocsátott és augusztus 14-i visszavonásáig érvényben levő leiratban megtörtént István főherceg nádor felhatalmazása is, ami azt jelentette, hogy a gyakorlatban meghatározatlan időre megszűnt a birodalom egyszemélyű vezetése, s a birodalmi kapcsolatokat a perszónálunióhoz képest lazító, azokat a szuverenitás megosztásával az uralkodóház közösségére szűkítő, az áprilisi törvényekben a sajtóvétségek felsorolása keretében megfogalmazott közjogi felfogás érvényesült.

A Batthyány-kormány mértéktartóan optimista helyzetértékelése távolról sem jelentette azt, hogy tagjai ne érzékelték volna az ellenforradalmi centrumok elsősorban Közép- és Kelet-Európában felerősödő aktivizálódására. Az áprilisi törvényekben szentesített magyar önrendelkezés számára veszélyt jelentő erők szervezkedését május elején félreérthetetlenül felismerték, a békés átalakulásra leselkedő fenyegetést pedig már korábban észlelték. Wesselényi Miklós báró Kossuth Lajosnak írt levelében március 23-án „vihár előtti csendnek” nevezte „a szlávok vagy horvátok részéről hallgatást,” miközben Osterhueber Józsefnek írt március 28-i levelében Deák Ferenc arról elmélkedett, hogy „Hazánk talán nagyobb veszedelemben soha nem volt. Oroszok nyomnak el bennünket, vagy ismét az ausztriai hatalom, vagy talán a legborzasztóbb anarchia, ezt csak isten tudja.” A Pesti Hírlapban május 1-én megjelent írásában Wesselényi immár a támadásra készülődő abszolutizmus teljes gépezetét rekonstruálta: „a bécsi kamarilla a bürocracia, mely mint némely kígyó szétvagdalva is mozog s összeformni törekszik, bármi áron, bárki által igyekszendik visszanyerni azt, mit vesztett. Szintúgy lehet látni azt is, hogy az orosz abszolutizmus kész leend a fejlődő szabadság [...] sőt csak megsemmisítő szelleme ellen, harcot vívni életre-halálra. A [bécsi] cabinet [...] kikapta a legjobb módot, e harcot nem is vívni, hanem mással [ti. a horvát lázadókkal] vívatni érdekében.”

Március 29-én megfogalmazott válaszfelirati javaslatában Kossuth határozottan hangot adott aggodalmának, miszerint „Talán nekünk sem adja meg az isten azon örömet, dicsőséget, hogy átalakulásunk polgárvérbe ne kerüljön”. Korán jelentkező kétségeit tükrözte április 16-án keltezett utolsó követjelentése, amelyben komolyan számított „Európa civilisált és szabad népeinek rokon érzeteire ama nagy harcban [...], mely talán reánk és egész Európára várakozik”. Július 4-én a Kossuth Hírlapjában megjelent cikkében a pénzügyminiszter leleplezte, hogy a birodalmi egységre hivatkozó bécsi reakció valójában a magyar pénz- és hadügy megsemmisítésére készül, s ezen megállapítás tükrében egyértelműen megvilágosodott egy nappal korábbi üzenetének lényege, mely szerint „E készülés nem a horvát lázadás kérdése csak, e készülés minden veszélyek elhárításának eszköze”.

A Batthyány-kormány tagjai és az őket támogató politikusok tehát már 1848 tavaszán számoltak az ellenforradalmi erők regenerálódásának lehetőségével s a magyar forradalmi vívmányok megőrzésének legfőbb biztosítékát az európai forradalmak összefogásában, a közös szabadság közös megvédésében határozták meg. Az alkotmányos rend fenntartása ugyanakkor egyre komolyabb kihívást jelentett a kabinet számára. „A felbőszült ellenség minden oldalról fegyveres be-robbanással fenyeget, nincsen erőnk, mit elébe állíthatnánk” – ecsetelte az ország nehéz helyzetét Deák Ferenc június 15-én elmondott beszédében. A Pesti Hírlap június 10-i számában megjelent cikkében Kemény Zsigmond pedig aláhúzta: „egy percig sem éltünk azon illúzióban, hogy nem fog karunkra és hazafiságunkra szükség lenni. Minden nap több erőt gyűjtünk, s mind inkább hozzászoktunk csak magunkra támaszkodni.”

A reményteli várakozások mellett Batthyány és munkatársai folyamatosan nyomon követték a Habsburg-ellenforradalom készülődését, a premier türelmes politikai magatartása távolról sem azt jelentette, hogy ne készült volna tudatosan a bekövetkező megmérettetésre. Kormányra számára a legnagyobb kihívást az áprilisi törvényekben meg sem említett nemzetiségek problémája, mindenekelőtt a horvát lázadás jelentette, miközben a legalitás megőrzésével készült az ellenforradalmi cselszövések hatástalanítására.

Az ellenforradalmi készülődéssel szembeni alternatívák megítélése

A nemzetiségek lázadásával és az ellenforradalmi készülődéssel szembeni elkerülhetetlen és halaszthatatlan döntések meghozatalát állította munkája középpontjába az István főherceg nádor által július 5-én, Pesten megnyitott első népképviselői országgyűlés. Batthyány Lajos miniszterelnök és munkatársai, valamint a parlamenti képviselők ugyanis messzemenően tisztában voltak a magyarelles Habsburg–osztrák–horvát együttműködés tényével és tartalmával. Július 4-én írt levelében Batthyány félreérthetetlenül leszögezte, hogy a Habsburg-dinasztiát és Ausztria kormányát valójában nem a horvát–magyar viszály, hanem „hazánk pénz- és hadügyeinek önálló kormányzata nyugtalanítja. A minisztertanács július 5-i, elszántságot sugárzó határozata pedig kimondta, hogy a magyar vezetés „el van határozva a magyar nemzetnek öfelsége által is szentesített önállóságából semmi áron egy hajszálnyit sem engedni, s a szövetséges barátságra hasonló barátsággal, ellenségeskedésre jogszerű visszatorlással felelni”.

Ismeretes, hogy Kossuth Lajosnak, a kormány képviselőjében elmondott július 11-i beszéde hatására az országgyűlés közfelkiáltással szavazta meg a honvédsereg megteremtésének alapjául szolgáló 200 ezer újoncot és kiállításuk pénzügyi fedezetét. A korábbi hónapok történéseit értékelő s a magyar kormány lépéseit összegző miniszteri expozé sorra vette az ország önrendelkezését fenyegető fej-

leményeket, mindenekelőtt a horvát pártütésre, a szerb lázadásra, a feltételezett pánszláv fenyegetésre és az al-dunai cári expanzióra irányítva a figyelmet, majd kiemelte: „A Prut szélén egy hatalmas orosz sereg áll, mely fordulhat jobbra, fordulhat balra. Lehet irányunkban barátságos, lehet ellenséges, de mivel lehet ez, lehet amaz, a nemzetnek készülni kell.” A folytatásban a Habsburg-ellenforradalmi készülődés leleplezését követően a kínálkozó szövetségi kapcsolatokban rejlő lehetőségeket értelmezve kifejtette: „Hol és kiben keresik az országnak biztosítékát, külszövetségben talán? Nem kicsinylem a külszövetségek fontosságát, sőt azt vélem, hogy kötelességeit mulasztaná a minisztérium, ha e tekintetben is mindent nem tenne, amit a nemzet biztosítása megkíván. Hivatalba lépésünk első percében mindjárt a minisztérium az angol hatalommal érintkezésbe bocsátkozott [...]. Azonban arról meg lehetünk győződve, hogy az angol ott és annyira s addig fog bennünket pártolni, mennyiben egyszersmind saját érdeke fogja megkívánni.

Franciaország [...] én a francia nemzet iránt, mint a szabadság megszemélyesítője iránt az óvilágban, legnagyobb rokonszenvvel viseltetem, de életemet az ő oltalmazásától [...] föltételezve látni nem akarom [...], akár mint alakuljanak is a franciaországi viszonyok [...], annyi bizonyos, hogy Franciaország messze van. A francia sympathiákra támaszkodhatni, Lengyelország is csak sympathiákra támaszkodott, a sympathia megvolt, de Lengyelország nincs többé.

A harmadik a Német Birodalom. Uraim! Kimondom, miképp érzem annak természetes igazságát, hogy a magyar nemzet hivatva van a szabad német nemzettel, és a német nemzet hivatva van a szabad magyar nemzettel szoros barátságos viszonyban és együtt állani őrt a nyugati civilisatio fölött. Ezen szempontból fogtuk fel a dolgot, midőn teendőink elsője közé számítottuk, hogy [...] azon érdemes honfikat Frankfurtba küldöttük [...] szorosabb összefűzése iránt azon barátságnak, melyet köztünk és Némethon közt fennállani óhajtunk, de úgy, hogy jogaink, önállóságunk, nemzeti szabadságunkból senkinek barátságáért és senkinek fenyegetése miatt egy hajszálnyit is engedjünk.”

A Batthyány-kormány 1848 nyarán immár mindenekelőtt a formálódó német egységbe helyezte reményét. A frankfurti követküldés és a német szövetségekötés sikere érdekében rendkívüli aktivitást kifejtő miniszterelnök kiemelt jelentőséget tulajdonított az egységparlament azon határozatának, amely Magyarország és Ausztria kapcsolatát a perszónálunióban jelölte meg, azaz messzemenően találkozott a magyar politikusok elképzeléseivel. Reményeit megerősítette János főherceg július közepén kifejtett álláspontja, mely szerint az osztrák monarchiában élő nemzetek „testvérisége s a németországgali egyesülés minden érdekek erős alapja”, amelyre alapozva kormányzói hivatala a bécsi nemzetgyűlés által támogatva „s az összes német néptől megerősítve, Németország eszményét ténnyé alakítandja”. Batthyányék a megszülető Németországban legfontosabb stratégiai szövetségesüket keresték, és meggyőződéssel hirdették – ahogyan azt Karl Lei-

ningen herceghez, a frankfurti miniszterelnökhöz intézett augusztus 12-i levelében Szalay László is megfogalmazta –, hogy „a független Magyarország Németország egységének egyik legerősebb biztosítója. Mi Magyarország önálló kifejlését, mi annak megerősödését előmozdítja, ugyanez elősegíti az egységes és szabad Németország hatalmát is.”

Miközben a magyar kormány a nyári hónapok során hatalmas energiákat mozgósított a felhalmozódó problémák megoldására, kedvezőtlen változások zajlottak le a nemzetközi erőviszonyok alakulásában. A vezető magyar politikusok folyamatosan nyomon követték az érlelődő negatív fordulat fejleményeit. Érzékelték, hogy a június 23-i párizsi munkásfelkelés leverését követően a francia politika befelé fordult, és konzervatív irányváltást hajtott végre. Aggodalommal konstataáltak, hogy a német térségben teret nyernek a partikuláris tendenciák, és fel erősödnek Poroszország, illetve Ausztria egységellenes nagyhatalmi törekvései. Június 17-én Windisch-Grätz felszámolta a prágai demokratikus felkelést, július 25-én pedig Radetzky győzte le Custozza mellett a piemonti-olasz seregeket.

A Habsburgok sikerei alapvetően új helyzetet teremtettek Közép-Európában, s a birodalmon belüli erőviszonyokat megváltoztatva lehetővé tette az udvar számára, hogy „visszafoglalja” saját fővárosát a demokratikus forradalom erőitől, s a magyar alkotmányos rendszer felszámolására irányuló horvát támadás előkészítését felgyorsítsa.

A Habsburgok szándékainak ismeretében a premier tudatosan és rendkívül elszántan készült a megmérettetésre. „Ármány és árulás közepette még attól is lehet tartani, hogy a dolgok régi rendjének visszaállítását erőszakkal is megkísértendik” – állapította meg a minisztertanács augusztus 12-i állásfoglalása. Az udvar irányába kezdeményezett megegyezési próbálkozások sikertelenségének mérlegét megvonva augusztus 27-én tartott ülésén a kormány pedig pontosan rekonstruálta a korábbi hónapok történéseinek ellenforradalmi forgatókönyvét, amikor kifejtette: „Bécsben ígéretet kaptunk csak, mert amit adtak is tényleg jobb kezükkel, azt bal kézzel visszavették, játszottak velünk, míg a reakció taraja az olasz háború szerencsés folyása következtében megnőhetett. Nem a vérontás az, amit bűnül hoznak fel ellenünk, hanem az a bajuk, hogy az egykori ellenzék jutott Magyarországon kormányra, ez az, ami a reakciónak borzasztó.”

A háborús konfliktus kitörésének közeledéséről a miniszterelnök Magyarország frankfurti követét, Szalay Lászlót augusztus 18-i levelében tájékoztatta: „A reakció már nyíltan lép fel, és többé nem titkolja szándékát és terveit. Magyarország van kijelölve első áldozatul [...] előttünk legfellebb három hét van. Arra szólítom tehát fel Önt, hogy ezt értesse meg a német diétával, és bírja azt mielőbb egy olyan diplomatikai fellépésre, nemzetünk és függetlenségünk mellett – legyen az követküldés, legyen az szövetségkötés, mely lépésnél fogva megakadályoztassék azon irány és törekvés, melynek diadala csak antigermán felsőbbiséget tenne uralkodóvá Ausztriában.”

Mivel a frankfurti parlament többsége egyetértett Batthyányval, augusztus 26-án megtörtént Szalay hivatalos fogadása az ideiglenes birodalmi kormányzó, János főherceg aktív jelenlétében, a nemzetközileg érvényes hivatalos diplomáciai keretek között. Az eseményt a szereplők döntő fontosságú, Magyarország nemzetközi pozícióit jelentősen megerősítő lépésnek tekintették, és azt várták hatásától, hogy Magyarország „az európai népek családjában önállóság megjeleNIK.” A hivatalos fogadás jelentőségét a felettebb konzervatív meggyőződésű frankfurti porosz követ, Joseph von Radowitz is pozitívan ítélte meg, amikor azt jósolta: „Nagy lépés, mely maga után fogja vonni Európa elismerését.”

Batthyány abban reménykedett, hogy Szalay sikere megnyitja az utat Teleki László franciaországi diplomáciai missziója számára is. A párizsi akciót a premier gondosan előkészítette, megindításához csupán a pozitív frankfurti hírek megérkezésére várt. A francia külügyminiszter, Jules Bastide ugyanis magyar értesülések szerint alig leplezte, hogy szívesen támogatná Ausztria hátában egy, a megszülető német egységállam ellensúlyozására is képes szövetséges megjelenését. Összekötői révén jelezte azt is, hogy kész előkészíteni akár Magyarország követének hivatalos fogadását is. Sőt, Pascal Duprat személyében Párizs tervezett pesti képviselőjét is megnevezte. Batthyány augusztus 29-i keltezéssel látta el azt a Teleki László számára előre elkészített megbízólevelet, amely abban jelölte meg a követjelölt feladatát, hogy tájékoztassa a párizsi politikusokat és a közvéleményt „Magyarország újabb fejlődéséről, Európában tanúsított magatartásáról és arról a szerepről, melyet a civilizáció érdekében vinni hivatva van”, és egyértelművé tegye, miszerint „Magyarország azt a helyet készül elfoglalni Európában, mely egy tizennégymillió lélekből álló és a modern eszméket haladék nélkül magáévá tett nemzetet megillet”.

A magyar külpolitikai offenzíva kiteljesedését azonban megghiúsították a Habsburgok határozott ellenlépései, a párizsi kormányhoz és a frankfurti parlamenthez eljuttatott felháborodott és fenyegető tiltakozása. Az európai helyzet sajátosan ellentmondásos alakulásának bizonyult ugyanis az a körülmény, hogy miközben a Batthyány-kormány legnagyobb diplomáciai sikereit érte el, a nemzetközi hátterben mindeközben lejátszódott az erőviszonyok Magyarország számára kedvezőtlen átrendeződése.

Az ellenforradalmi támadás megelőzése érdekében, a békés megoldást előmozdító kompromisszumkötés reményében a magyar minisztertanács augusztus 27-én ugyanakkor olyan törvényjavaslatot fogadott el, amely a fegyveres konfliktus elhárításaért végszükség esetén kész volt akár a teljes függetlenséget is felajánlani a horvátok számára, fenntartva a magyar tengerpartra és Fiume birtoklására vonatkozó igényét. Jelentős engedményekre szánták el magukat Batthyányék Bécs irányában is, amikor nem kívántak immár mereven elzárkózni a birodalmi államadóság visszafizetéséből történő részvállalás, a határőrvidék bécsi illetékességének elismerése, valamint az önálló magyar pénzkibocsátás helyett egy bécsi banki kölcsön felvétele elől.

Az észak-itáliai győzelmeivel önbizalmát visszanyerő udvar azonban nem kívánt tárgyalásokba bocsátkozni. A Habsburgok katonai beavatkozásához ürügyet szolgáltató lépésektől Batthyány azonban tartózkodott, mivel úgy ítélte meg, hogy az önvédelmi háború megvívásához nélkülözhetetlen liberális nemesség többsége még nem győződött meg egyértelműen a konfrontáció vállalásának elkerülhetetlenségéről. A törvényesség megőrzésére irányuló törekvés s az önvédelmi készülődés szempontjainak egyeztetése nem kis nehézségekkel járt. „A törvényesség terén maradni, de egyben a nemzeti érdekek szerint is eljárni” követelménye nagyfokú érettséget és a távlati célokat szem előtt tartó bölcsességet igényelt. A jelzett dilemma testesült meg a július 20–22-e között lezajlott úgynevezett „olasz segély” parlamenti vitájában. A Pragmatica Sanctióra hivatkozó bécsi udvar ugyanis a magyarok katonai támogatását szorgalmazta az észak-itáliai függetlenségi törekvések letöréséhez. A követelés elutasítása esetén a magyar fél a törvénysértő szerepébe került volna, a kérés teljesítése esetén viszont a pesti kormány az egyik legfontosabb stratégiai szövetségese legyőzésében vett volna részt saját nemzeti érdekei ellenében. Hosszas és kielezett viták eredményeként a parlament végül megtalálta azt az áthidalhatatlannak tűnő konfliktust kezelni képes megoldást, amellyel nem mondott elvben nemet kötelezettsége teljesítésére, de azt feltételekhez kötötte: miután a Pragmatica Sanctio kölcsönös érvényessége a Magyar Királyság integritására is vonatkozik, az udvar állítsa le Jellačić nemzeti mezbe bújtatott ellenforradalmi készülődését, s amennyiben a konszolidáció helyreállításával Magyarország képes is lenne segélycsapatokat rendelkezésre bocsátani, azok nem használhatók fel az olasz nép jogos nemzeti és alkotmányos törekvéseinek elfojtására.

Az ellenforradalom nyílt fellépése, az önvédelmi háború vállalásának kérdése

Az új erőre kapott Habsburg-ellenforradalom immár elérkezettnek látta az időt az ultimátum benyújtásával. Az V. Ferdinánd által jóváhagyott augusztus 27-i Államiratban az osztrák kormány az önálló magyar had- és pénzügyek felszámolását követelve semmisnek nyilvánította az áprilisi törvényekben szentesített magyar önrendelkezés legfontosabb biztosítékait. A konfliktus békés megoldásának esélytelenségét megtapasztalva a miniszterelnök és kormánya szeptember 11-én lemondott, István főherceg nádor másnap azonban ismét a gróftól kérte fel új kormány megalakításra. A Batthyány Lajoséval azonos dilemmákkal küszködő Deák Ferenc sógorához, Tarányi Józsefhez írott szeptember 22-i levelében a következőképpen világított rá a kialakult helyzet drámaiságára: „miként lehessen én azon hatalomnak minisztere és eszköze, mely hazám ellen háborút folytat, s mely a békeesség feltétele gyanánt nemzeti önállásunk s alkotmányos szabadsá-

gunk legfényesebb részének feláldozását követeli? Monarchiában a miniszter mindig a király minisztere, s mint ilyen felelős az országnak, de midőn a király nevében és tudtával, sőt tetteles engedelmeivel háború folytatattik a nemzet ellen, hogyan legyek én minisztere a királynak? Azt mondhatnád, legyek minisztere az országnak, de monarchiában az országnak külön, fejedelemtől elvált s azzal ellentétben álló minisztériuma képzelhetetlen. Lehet provisorius kormánya, dictatura, revolutio alkalmával, de ily provisorius országos kormány nálunk nincs, nem is lehet, mert ennek első feltétele volna: kijelentett fellépés a király ellen, ez pedig nálunk balgaság, sikertelen lépés volna. Batthyány más állásban van. Ő kénytelen volt elfogadni állását, mert csak ő volt, kit ott fenn is mint elnököt megerősítettek, itt alant is elfogadtatik, nélküle tüstént anarchia lett volna.”

A Habsburg-ellenforradalmi törekvések leplezetlen megnyilvánulása hatására a törvényes magyar forradalom táborának túlnyomó többsége a behódolás helyett, egy hosszabb folyamat eredményeként az önvédelmi háború vállalása mellett döntött. A monarchikus hűség és a Habsburg uralkodó által szentesített törvények megvédésért folytatandó küzdelem szorításában őrlődő Batthyány óvott a törvényesség egyre nehezebben járható ösvényének elhagyásától, amikor szeptember 12-i beszédében kifejtette: az ismert „veszélyes körülmények közt igen kevés frigyesre számíthatunk, s támaszunk alig van, de van egy támaszunk, melyre bizton számíthatunk, s ez a törvényesség ösvénye. Ha ettől eltérünk [...], igen rövid illusio után nevetséges bukás lesz minden törekvéseinknek vége” – jósolta, majd álláspontját árnyaltabbá téve hozzátette: „én ezen ösvényt, ezen biztos sáncot elhagyni mindaddig nem fogom, míg szabadabb körben nem leszek, míg nem fogom magamban érezni a hatalmat, hogy ellenségeimmel győzedelmesen megvívhassek.” A törvényes út prioritására hivatkozó gondolatmenet nem csupán elvi kiskaput nyitott a letérés lehetősége előtt, de annak feltételeit is pontosan meghatározta, ami azt mutatja, hogy Batthyány ekkor már komolyan számba vette a forradalmi megoldás alternatíváját is.

A szeptember 12-ét követő időszakban hadseregszervező tevékenységének kiteljesedésével összhangban, a liberális nemesség derékhadának mozgását követő, s azt meghatározó mértékben alakító ügyvezető miniszterelnök eljutott a Habsburgok törvénysértő háborús politikájával szembeni fegyveres ellenállás elkerülhetetlenségének felismeréséig és jogosságának hirdetéséig. Történelmi jelentőségű szeptember 16-i parlamenti búcsúbeszédében Batthyány a monarchikus hűség és a parlamenttel szembeni felelősség kettősségéből fakadó ellentmondásos helyzetét árnyaltan ábrázolva indokolta meg korábbi álláspontja gyökeres megváltoztatását, s politikai végrendelet csengésű kitekintéssel határozta meg nemzete számára a cselekvés irányát: „Én itt két lehetetlenség közé vagyok állítva. Az egyik lehetetlenség ott fenn, Bécsben, a másik itt lenn, Pesten van. Bécsre nézve lehetetlen oly férfiakkal környeznem magam, kik nemcsak a háznak, a nemzetnek, hanem magamnak is legkedvesebbek volnának. Itt lenn pedig le-

hetetlen, hogy magamat azokkal környékezzem, akiknek kedvéért Bécsben az országra nézve némi kedvezményeket lehetne remélnem [...]. Ha nagyon figyelembe venném a hajlamot ott fenn, saját meggyőződésemmel jönnék ellentétbe. Ha ellenben túlsúllyal bírna reám a tér, amelyen állok, akkor felülről kapnék [...] még világosabb feleletet [...]. S így ekkor is a hazára hagyatkoznék, hogy segítsen magán, a mint tud, s nem volna megnyerve semmi, hanem csak időt vesztene. Mert ha már életét, existenciáját kénytelen egy nemzet védeni, s azon utolsó végre jutott, hogy már nincs többé reménysugár, akkor én is meg vagyok győződve arról, hogy a loyaltás némi tekintetben akadályá is válhatik. Ugyanezért felszólítom a tisztelt házat, vegye komolyan fontolóra, ha vajon nem érkezett-e már meg azon végperc, melyben a nemzet azon legutolsó s legelszántabb önvédelemre szorult, melynél a törvényességet nem képes, de nem is köteles tartani.”

Határozott állásfoglalásával Batthyány történelmi jelentőségű szerepet vállalt magára abban, hogy a magyar politikai elit a kedvezőtlenül alakuló külpolitikai helyzet közepette is elkötelezte magát az áprilisban törvényes úton kivívott jogok megvédése mellett. Döntésüket meghatározó mértékben befolyásolta az a felismerés, hogy a magyarság az 1848 áprilisában kivívott nemzeti önrendelkezés alapelemeinek feladása árán sem kerülhette el a véráldozatot, hiszen a Habsburgok azért ragaszkodtak elszántan a magyar pénzügyek és hadügyek feletti rendelkezésük helyreállításához, hogy az ezúton visszaszerzett forrásokat az észak-itáliai és a német térségben megrendült hatalmi pozícióik helyreállítására használhassák fel.

■ FÜGGELÉK

A minisztertanács utasítása Esterházy Pál herceg külügyminiszterhez a Galícia és Nagy-Britannia irányában követendő politikáról

Pozsony, 1848. április 12.

A minisztertanácsból herceg Esterházy Pál külügyminiszter úrnak.

A minisztérium meg lévén győződve, hogy a szomszéd Galícia nyugalmától a többi örökös tartományok, de még sokkal inkább Magyarországnak nyugalma is feltételeztetik, s ha ottan a nép és földbirtokosok közt sűrűlődsök törének ki, vagy pedig az Ő Felsége által minden tartományainak kegyelmesen megígért alkotmányosság életbe léptetésének késleltetése nyugtalanságot idézne elő, ez Magyarország felvidékén szintűgy zavarokat okozhatna, s a rend fenntartását, mely a királyi székeknek oly nagy érdekében áll, veszélyesen nehezítené: herceg külügyminiszter úr szíves lesz Ő Felsége ausztriai kormányát a fennforgó körülmények kiemelése mellett arra figyelmeztetni,

miszerint Galícia nyugalmaát legcélszerűbben az által lehetne biztosítani, ha a jobbágyi viszonyok s tartozások épp úgy, mint Magyarországon történt, ott is haladék nélkül törvényszerű alakban megszüntetnek, egyszersmind a nemzetőrség minél inkább siettetendő rendezésében a tőzsgyökeres lengyel elemre kitűnő figyelem fordíttatik, s mindenek előtt ennek kebelében állíttatik fel a nemzetőrség.

A minisztérium arról is meg lévén győződve, miként Nagy-Britanniának természetes érdekében áll óhajtani, hogy az ausztriai hatalom bel nyugalma által erős, s annak következtében ŐN[agy-]. Britanniai Felségének, bármely eventualitások [lehetőségek] között hatályos szövetségesé lehessen: herceg külügyminiszter úr az ausztriai külügyminiszterrel egyetértőleg fel fogja az angol kormány bécsi követét a fennforgó körülményekről világosítani. Felvilágosítandja nevezetesen arról, miként a Magyarországon s kapcsolt részeiben rendes törvényhozási úton behozott alkotmányos változások nemcsak hogy az ausztriai hatalom gyengítésére nem irányozvák, sőt inkább Magyarországon a dolgok új rendének gyakorlati megszilárdítása ez idő szerint az ausztriai hatalomnak legbiztosabb támaszát képezheti. Felvilágosítandja az iránt, hogy ezen organicus megszilárdítás az országban s kapcsolt részeiben a rendnek s bel nyugalomnak háborítlan fenntarthatásától feltételeztetik. Felvilágosítandja az iránt, hogy az aldunai tartományokban megindult mozgalmak, ha kitörésig mennének, szomszédsági s nyelv és vallás rokonsági kapcsolatnál fogva a magyar és horvát határörvidékre s Horvátországra, sőt Magyarország felvidékeire is, egészen Galíciáig oly zavaró befolyást gyakorolhatnának, s oly gravitationalis irányt vehetnének, mely Magyarországon az új formák organisatiójára, s ezzel az ország erejének kifejtésére múlhatlanul megkívánt közrend s nyugalom fenntarthatását nagyon kétségessé tenné, az ausztriai hatalom bomladozását előmozdítaná, az angol befolyást az aldunai tartományokban csökkenthetné, a Török Birodalmat veszélyes convulsiókba sodorhatná, s kül befolyásoknak előre látható hozzájárultával könnyen európai háborúra vezethetne. A minisztérium reményli, hogy az angol kormány ezekről felvilágosítván, a szomszéd aldunai tartományok iránt oly politikát követend, melyet az angol kormánynak az ausztriai birodalom, s különösen Magyarország, mint az ausztriai ház legbiztosabb támasza iránti barátságos indulatától saját érdekénél fogva is megvárni magát jogosíttatnak hiszi.

Végezetül a Főherceg Nádor királyi helytartó, a herceg külügyminiszter úr előtt tudva lévő körülményeknél fogva, egy pár magyar ajkú ezrednek Galíciából az ország felvidékeire beszállítása iránt közbenjárását ajánlván, ezen beszállításnak minél előbbi megrendelését Ő Felségénél eszközölni herceg külügyminiszter úr megbíztatik.

(Közli Kossuth Lajos Összes Munkái. XII. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. 1848. április–szeptember. Sajtó alá rendezte Sinkovics István. Budapest, 1957. 30–31. p.)

A minisztertanács határozata a nádor és a miniszterek arcképének Zágrábban történt elégetése ügyében szükséges vizsgálatról, a király, V. Ferdinánd Magyarországra hívásáról

1848. május 20.

Miniszteri tanácsülés

A miniszterelnök Csány László kormánybiztos levelét terjeszti a tanács eleibe, melyben az a Zágrábban történt újabb botrányokról tesz jelentést, különösen arról, hogy a Zágrábban féktelenkedő illír párt ellenséges szándékainak bebizonyítására nemcsak a minisztérium tagjainak, hanem a nádor s királyi helytartó arcképét is nyilvános helyen gúnyul elébb felakasztatá, azután pedig szidalmak között elégette anélkül, hogy a bán által, kinek lakása előtt a királyi helytartó képével történt merények elkövetettek, abban akadályoztatott volna.

Határozat: A minisztérium kötelességévé teszi Hrabovszky királyi biztosnak, hogy kiküldetése következtében Zágrábban megjelenvén a fentebbi jelentésben tudtunkra adott merénnyt szigorúan megvizsgálja, s ha azt valónak találná mindazok ellen, kik a királyi helytartó arcképének felakasztásában és elégetésében részt vettek, úgy a bán ellen is, ki e büntettet kötelessége szerint nem akadályoztatá, úgy járjon el, mint azt a törvény oly esetben, hol a Felség sérthetetlen helytartójának személye bántatott rendeli, figyelmessé tétetvén a királyi biztos Hrabovszky, hogy hasonló esetben, ha a vád bebizonyulna, törvényeink a vádlottnak ítélet előtti letartóztatását parancsolják.

Az ország minden részeiből érkezett aggasztó hírek nyomán a minisztérium azon meggyőződését fejezte ki, mikint az országot fenyegető veszélyek legbiztosabban úgy háráttatnának el, ha a király legalább egy időre e hazába venné lakását, s az összes birodalom politikája határozottabb elvek szerint vezettetné, s ezért a királyi helytartó megkérte, hogy személyesen a királyi udvarba utazva a minisztérium ezen meggyőződését a fejedelemmel közölje, egyszersmind pedig őt lakásának Budapestre való áttételére kérje fel. A királyi helytartó engedve a minisztérium ezen kérésének megígérte, hogy személyesen a királyhoz fog utazni.

A belügyminiszter jelenté, hogy a „Marczius 15-ke” című lap 56-ik számában azon hír foglaltatott, mintha a minisztérium a nádort provisorius királynak kiáltotta volna ki. Nehogy ezen álhír az országban szétterjedve nyugtalanságot idézzon elő, a nevezett hírlap ezen számának lefoglalását rendelé el. A miniszteri tanács a sajtó vétségekről szóló 15-ik tc. 19-ik §-a nyomán az igazságügyi minisztert azzal bízta meg, hogy az említett hírlapi közlemény bírói megfenyítése iránt az említett törvény 10-ik §-a értelmében a szükséges lépéseket tegye meg.

A pénzügyminiszter jelenté, hogy az országos pénztár rendes bevételei a naponkint növekedő közszükségek fedezésére nem elégségesek, azért felhatalmazást kér oly finansziális operatio tételére, mely által egyszerre nagyobb összeg pénz jusson rendelkezésre.

Határozat: A pénzügyminiszter felhatalmaztatott kétmillió pengő forintig terjedő s 5% kamatozó közpénztári utalványok kibocsátására. Úgyszinte felhatalmaztatott arra is, hogy 12 500 000 forint értékig papiros pénzt bocsásson ki azon feltétel alatt, hogy a kiadandó jegyek 5 forintosoknál kisebbek legyenek, s a kiadott jegyeknek mindig kétötöde legyen azoknak beváltására szolgáló ezüsttel és arannyal fedezve.

Azon esetben, ha az ország egyes bankároknál kölcsönt nem találna, amelynek megszerzésére a szükséges lépések megtétele szintén elrendeltetett, és a papiros pénznek kibocsátása halaszthatatlan volna, felhatalmaztatott a pénzügyminiszter annak mentől előbbi kiadására, még azon esetben is, ha emiatt a pénzjegyek utánzás ellen nem tökéletesen lennének biztosítva, úgy azonban, hogy ezen rögtön készült pénzjegyek csak ideigleneseknek tekintessenek, s később másokkal cseréltessenek fel.

(Közli Kossuth Lajos Összes Munkái. XII. 159–160. p.)

A minisztertanács határozata János főherceg szerepéről a horvát kérdésben és a magyar kormány állásfoglalásáról a német–szláv ellentétben

Budapest, 1848. június 21.

Miniszteri tanácsülés

Bosznia és Szerbia fele a kaszakivitel eltiltatott.

Eszterházy herceg külügyminiszter értesíti a minisztériumot, miszerint főherceg János arra lőn a minisztérium által felkérve, hogy a magyarokkal és horvátokkal alkudozások útján kiegyenlítést eszközöljön, s e végre János főherceg fel is akarja szólítani a bánt és horvát küldötteket, adják elő kívánataikat, s a minisztériummal is akarja azokat közleni, mintegy a tractatus [tárgyalás] megkezdése végett.

A minisztérium nem azt kívánta, hogy a minisztérium [és a horvátok] között kölcsönös alkudozások útján eszközöljön a főherceg egyezkedést, hanem azt, hogy János főherceg, mint kinek a határőrségre legnagyobb befolyása volna, Horvátországba menjen: ott azon álhíreket, mintha a fejedelem nem szabad akarattól, hanem mintegy kényszerítve egyezett volna meg a magyarországi törvényekben s azért a fejedelem is helyesli mindazt, mit a bán tesz, egyenesen rágalomnak nyilatkoztatva oszlassa el, s ekképpen a horvátokat, kivált a határőrséget nyugtassa meg, s csillapítsa le. Olyan alkudozások tehát a bánnal és horvátokkal, minők – úgy látszik – a János főherceghez írt felszólításban foglaltatnak, nem voltak a minisztérium szándokában, nem is lett volna hatalmuk ily alkudozásokra.

Pulszky Ferencz külügyminiszteri alstatustitkár kérdést tett: a csehek irányában neutraliter viselje-e magát, vagy a német érdekeket pártolja?

A német érdekeket a szláv érdekek túlnyomóságának feláldozni káros volna Magyarországra is; ugyanazért oda utasított, hogy működjék, miszerint a német érdekeket a szlávok el ne nyomják.

Azon magyarországi izgatónak, kik Csehországban Magyarország nevében vakmerősködnék izgatni, eltávolítását, sőt elfogatását is eszközölje.

(Közli Kossuth Lajos Összes Munkái. XII. 298–299. p.)

A minisztérium emlékirata István főherceg nádorhoz a horvát kérdésben

Budapest, 1848. július 4.

Fenséges főherceg Nádor királyi Helytartó, Kegyelmes urunk!

Méltóztatott cs. kir. Fenséged velünk főherceg János ő Fenségének a horvátországi lázadás bonyodalmainak kiegyenlítése ügyében Fenségedhez Bécsből június 27-éről intézett kéziratát tárgyalás végett közölni, mire nézve a minisztérium alázatos nyilatkozatát hódoló tisztelettel a következőkben terjeszti elé.

Mindenekelőtt kötelességünknek ismerjük cs. kir. Fenségedet megkérni, méltóztatassék János főherceg ő Fenségéhez alázatos köszönetünket feljuttatni azon készségeért, melylyel ő Fensége a hazánkhoz kapcsolt országokban felbomlott törvényes rendnek a békének helyreállítására kegyes közremunkálását felajánlani méltóztatott.

Nyolcszázados kapoccsal hazánkhoz kapcsolt országok iránt a magyar nemzet amint soha elnyomó szándékkal nem volt, soha igazságtalan lenni nem kívánt, úgy most is minden jogszerű, igazságos és méltányos engedmények megadására legszívesebben hajlandó lévén: ő Fenségének említett kegyes készségét annál nagyobb köszönettel fogadjuk, minél inkább meg vagyunk győződve, hogy ha ő Fenségét azon kiindulási pont iránt felvilágosítjuk, melyet e dologban az urunk királyunk iránti hűség kötelessége előnkbe szab, ő Fenségének erélyes közredolgozása a rend és béke helyreállításában bizonyos sikert idézhet elő, mely siker egyszersmind a fennforgó körülmények között az uralkodóháznak sürgető érdekében áll.

Fenséged előtt tudva van, hogy a kapcsolt országok lakosai nyolc század óta a legújabb időkig nem csak a magyar nemzet minden jogaiban, szabadságaiban testvériesen részesítve voltak, hanem még a közös jogokon és szabadságokon kívül különös kiváltságokkal és javadalmakkal is felruháztattak.

Fenséged előtt tudva van, hogy a legújabb események közepette is semmi sem történt, mi a kapcsolt részek ezen viszonyaiban az ő terhőkre legkisebb csorbitást okozott volna, sőt történt igen sok, mi az Ő Felsége kegyelmes megegyezésével szentesített alkotmányos kifejlődés minden jótétményeinek a kapcsolt országokra is tökéletes jogegyenlő-

séggel lett kiterjesztése mellett azon országok újabbkori kívánságainak teljesítését, igényeik jogszerűségének elismerését foglalja magában.

Nemzetiségüket látszottak félteni – ámbár annak megtámadása a magyar nemzet által soha nem szándékoltatott –, a törvényhozás ünnepélyesen elismerte, hogy közdolgaikban anyai nyelvüket használni úgy, amiként saját szabályaikban ezt ők magok elhatározzák, tökéletes joguk van.

És a törvényhozás ezen elismerésének természetes következményeit a minisztérium saját felelősségére annyira elfogadta, hogy velük, mint önálló nemzetiséggel bírókkal bánván, a horvát és szlavón nyelveknek a magyar melletti használatát még a kormányi érintkezésbe is behozta. Oly elismerés, minőhöz hasonlót az ausztriai kormány a birodalombeli minden tartományok irányában ily kiterjedésben még mai napig sem mutatott, s minőben bármely állodalom a világon, mely különböző ajkú népeket és országokat egyesít magában, a magyar kormányt meg nem előzte.

A kapcsolt országok a magyar korona alatt saját municipalis önállást vettek igénybe, s a múlt törvényhozás ezt nem csak elismerte, hanem még túl az eddigi törvényen s gyakorlaton arra is kiterjesztette, hogy a legfőbb alkotmányos jognak, az országgyűlési követküldés jogának felosztása s elrendezése is saját tartományi gyűlésekre bízás, s ezáltal municipalis önállásukat és azon jogukat, hogy saját belügyeik rendezése körül a törvények értelmében magok rendelkezhessenek, újólag consolidálta.

A báni hatalmat, melyre ők sajátlagos súlyt helyeznek, nem csak sértetlen épségben fenntartotta, hanem még az ország álladalmi tanácsába is meghívta, az összes status kormányzatában hatályos részvétre feljogosította.

A minisztérium pedig a bánnak jelen állását valószínűsítené annyira óhajtotta, hogy hivatalra lépésének első perceiben mindjárt főbb gondjai közé számítná az Ő Felsége által kinevezett bánt ismételve felszólítani, miszerint Fenséged tanácsában megjelenve a horvát nemzet megnyugtatóására szolgálható intézkedésekre alkalmat szolgáltatasson.

Fenséged előtt tudva van, miként a bán Fenségednek ezen ismételt parancsait macskasul megvetette, a törvény iránti engedelmességet kereken megtagadta, s egyenesen a nyílt pártütés terére lépett, s annak terrorismussal kezdett ösvényén a magyar koronától elszakadásig haladott.

Elismerjük mi, Fenséges úr, hogy a kapcsolt országoknak a múlt időkből számosabb particularis sérelmeik vannak még mindig orvosolatlanul, de ezen sérelmeket nem a magyar nemzet, s nem a minisztérium okozta, ezek a volt kormányzati rendszer szerencsétlen hagyományai, melyeknek orvoslását, valamint az országgyűlések mindig folytonosan sürgették, úgy a minisztérium is törvényes hivatása szerint nyomban eszközölte volna, ha az Ő Felsége által kinevezett bán minden érintkezést tetteles erőszakkal meg nem szakít, s így még csak azt is lehetetlenné nem teszi, hogy a kapcsolt országok 1845-ki tartományi gyűléséből Ő Felségéhez felterjesztett kívánatok iránt Fenségednek a kapcsolt országok elégedésére irányzott intézkedéseket javasolhassunk.

Azonban még ezen körülmények közt sem mulasztottuk el a tudunkra jutott méltányos kívánatok teljesítésén munkálni.

A horvát és szlavóniai határőrvidékek ekkor az alkotmány jóvoltán kívül állottak. A legújabb törvények őket abba behelyeztették, s képviseleti joggal ruházzák fel, mely-lyel első fennállásuk óta mindekkorig még soha nem bírtak. Mi pedig első gondjaink közé számítók Fenségednek sürgetőleg javasolni, hogy a határőrvidékiek szabadsága-inak gyarapítására s boldogságuknak előmozdítására sikeres intézkedések tétessenek, s így történt, hogy Hrabovszky altábornagy, mint Ő Felsége által kinevezett biztos már rég utasítva van a határőrvidékieknek birtokaik örökös tulajdoni jogát, az ipar, keres-ke-dés és művészet szabad üzletét, s a szabad költözködés könnyítését megadni, a föl-desúri természetű robotokat eltörölni, a szabados communítasok községi előljáróinak a lakosok általi szabad választását munkába vétetni, s arról intézkedni, hogy egyéb még hátralévő igazságos kívánataikat a határőrvidéki lakosok teljes szabadsággal ki-jelentvén, s minket e szerint óhajtaik iránt tájékozván, boldogságuknak s megnyug-gatásuknak eszközzésére alkalmat szolgáltatassanak.

Hasonló megnyugtatósi szándoktól vezéreltettünk minden egyéb intézkedéseink-ben is.

A kapcsolt országok nemzetiségét s nyelvüknek közdolgaikbani használatát, amint már említők, nem csak elismertük, hanem a kormánnyal érintkezésekre is önkint ki-terjesztettük.

A tengeri sónak, mely egész a Száváig használatban van, árát tetemesen leszállítot-tuk, s a szicíliai sónak rég óhajtott behozatalát megengedtük.

A kormányhivatalokba minden pártkülönbség nélkül számos horvátok- és szlavoni-tákat alkalmaztunk, s több minisztériumoknál az ő számukra egészen külön osztályokat alkotni elhatároztuk, melyek ekkor csak azért nincsenek betöltve, mert ők ellenünk-ben nyílt pártütés terére léptek, a törvény iránti engedelmességet tetteleg felmondták, s az illyr pártiak magas kormányhivatalokba lett kinevezéseiket gúnnyal és megvetés-sel fogadták.

Ha mindezeket ő cs. kir. fensége János főherceg méltó tekintetbe venné, és ha arra is figyelmezní méltóztatik, hogy sem a magyar nemzet, sem mi magunk a kapcsolt ország jogait és szabadságait nemcsak semmiben nem csorbítottuk, sőt neveltük és gyarapítottuk, s méltányos igazság szerint folytonosan gyarapítani és növelni hajlan-dók vagyunk, lehetetlen lesz ő cs. k. főhercegségének meg nem győződni, hogy az illyr pártütés, mely hazánk békéjét megzavarva a dynastia jövőndőjét veszélyezteti, általunk, s a magyar nemzet által nem csak nem provocáltatott, de még reá csak legtávolabbró-li ürügy sem szolgáltatott, mire nézve istennek s az egész világnak ítéletére felemelt fővel hivatkozhatunk.

És valóban elég a horvátországi küldöttek által Innsbruckban átnyújtott követelé-süket olvasni, hogy erről ő Fensége tökéletesen meggyőződjék.

Mert hiszen nem azt panaszojják ők abban, hogy jogaik és szabadságaik kevesek, hanem inkább sokallni látszanak azokat, s elszakadást kívánnak a magyar koronától

– miszerint az ausztriai tartományokhoz csatlakozhassanak, s pénz- s hadügyeik a bécsi minisztérium által kormányoztassanak.

A hajdani Vendée szerepe ez, Fenséges úr, de melyet részünkről terrorizmus nem provocált, melyben a fejedelem iránti hűség csak reactionalis irányzatok s trónfelforgatási célzatok lepléül szolgál.

Avagy hűségnek jele-e a magyar koronához tartozni nem akarni, mely ez idő szerint is a dynastiának legrendíthetlenebb támasza? S hűségnek jele-e nyolcszázados kapocs megszakításával inkább a bécsi minisztériumtól akarni függeni, melynek a fejedelmi tekintély fenntartására annyi ereje nincs, hogy kegyelmes urunk-királyunk császári várában bántatlanul megmaradhatott volna? Mely e percben is suffragium universale [általános választójog] alapján választott országgyűléssel szemközt még maga sem tudja, minő lesz a birodalom alkotmánya, maga sem tudja, mennyire fog a császári hatalom s fejedelmi tekintély paralsáztatni, mely a frankfurti nemzetgyűléssel szemközt még azt sem tudja, vajon az önálló Ausztria császártól, vagy pedig az ausztriai birodalmat magában felolvasztott német szövetség még meg sem alakított központi hatalmától fogja-e venni parancsait.

Vagy nem tisztább jele-e a hűségnek, fel nem lázadni a magyar korona ellen, mely urunk-királyunk fején e percben is rendíthetetlenül áll. Nem tisztább hűség-e pártot nem ütni Ő Felsége a magyar király ellen, kinek – midőn Bécsből távozni kénytelen – a magyar nemzet lelkesült fiúi bizodalommal ajánlja tántoríthatatlan hűségét, kinek királyi helytartója – Fenséged –, semmit sem óhajt forróbban, mint hogy a király Budára jöve személyesen vezesse az ország azon kormányzását, mely távolléte idejére Ő Felsége és a törvény által Fenséged hű kezeire bízoték.

Ha ezeket ő Fensége János főherceg gondos figyelmére méltatja, lehetetlen lesz meg nem győződnie, hogy az illyr pártütés a fejedelem iránti hűség színével felségsértőleg kérkedik, s hogy maga az ausztriához csatlakozás ajánlata nem egyéb egy mesterkéltné fogásnál, mely végeredményben Ausztriában a szláv elemnek oly túlnyomóságot fog adni, hogy ezáltal a germán elem egészen paralsáztatván, s az ausztriai trón természetes alapját elvesztvén önálló szláv országokra szétbomoljék, s e szétbomlásba temesse el a felséges ausztriai ház dicsőséges lételet.

És mégis a magyar korona alatt élő népeknek szívverükkkel annyira összeforrt a király iránti hűség és ragaszkodás, hogy az illyr pártütők igen jól tudnák, miként ha céljaikat nyíltan kitarják, saját részükben rokonszenvet nem találандnak.

Ezért vetették fel magokat a reactio szellemében a királyi tekintély álhőseivé, s pedig a magyar nemzet ellen, mely a királyi hatalmat meg nem támadta, melynek a törvényes önállás, alkotmányos kormányzat nem új adomány, hanem tömérdek királyi esküvel megszentezett régi joga; a magyar nemzet ellen, mely a mostani mozgalmak között is, midőn a civilisált Európának csaknem minden trónusa inog, az ausztriai ház trónusának nem csak legrendíthetlenebb, sőt egyedül rendíthetetlen támasza.

Ezen érzelem és ezen tapasztalás vezérlett minket arra, hogy János főherceg ő Fensége az illyr pártütés lecsillapítására kegyes közredolgozását kikérjük.

Mi megvalánk s meg vagyunk győződve, hogy ha a kapcsolt országok lakosai minden áltatásokat megghiúsító módon meg fognak arról győződni, hogy az ő pártütéseket a fejedelem kárhoztatja, ha meg fognak győzetni, hogy azon hitegetés merő rágalom, mintha a dynastia némely magas állású tagjai ezen pártütést kedvesen vennék, azon percben tömegestül térendnek vissza a korona iránti hűséghez s a törvény iránti engedelmességhez, s minket és a magyar nemzetet megkímélelnek azon szomorú kénytelenségtől, hogy koronánk épségét, felséges fejedelmünk királyi székét s a törvények tekintetét polgárvérontással legyünk kénytelenek helyreállítani; mit ha kényszerítettünk, örökös gyalázat bélyege nélkül nem fognánk elmulaszthatni, mert ezzel tartozunk hazánknak, tartozunk királyunknak, tartozunk a nemzet becsületének.

Ha Fenséged a kapcsolt részeknek törvényszerűen parancsolt, ha mi a törvény értelmében rendelkezünk, a pártütés vezérei azzal hitegetik a kapcsolt országok népeit, hogy ez nem a király akarata szerint történik.

Fenségedet azzal gyanúsították, mintha Fenséged munkálna a király hatalmának megcsonkításán, míg Fenséged egymást érve küldi az esdekléseket Innsbruckba, hogy Ő Felsége jöjjön Budára, s legfelsőbb személyében maga vezérelje az országlást.

És amaz álnok gyanúsítás annyira ment, hogy Fenséged képében és személyében gúnnnyal és becstelenséggel illetetnék az egész uralkodóház, s még emellett a felségsértő pártütők magának a megsértett uralkodóháznak gyámolításával is kérkednének.

És ha mi a boldogtalanul elámított népnek felvilágosítása végett Ő Felségének azért esedeztünk, méltóztassék saját legfelsőbb kézírataival adni tudtára a népnek, hogy a lázadást kárhoztatja, hogy a magyar korona épségét, melyre ünnepélyesen megesküdött, és a törvények tekintetét csonkítlanul fenntartani el van határozva: a pártütés vezérei ismét azzal hitegették a népet, hogy Ő Felségének ez sem saját szabad akarata, hanem a magyar minisztérium által kierőszakolt önkénytelen nyilatkozat.

S azért mi úgy vélekedünk, hogy ezen hitegetést, mely az ország békéjét s vele a Felséges uralkodóház jövődjét vészes convulsiókba sodorhatja, polgárvérontás nélkül legsikeresebben azáltal lehetend eloszlatni, s a pártütőleg megzavart rendet helyreállítani, ha a Felséges uralkodóház egy tisztelt tagja, kit a fejedelem hatalmának szándoklott csonkításáról még a legrosszabb akarat sem gyanúsíthat, személyesen Zágrábba megyen, s ott a kiállítandó határőrseregeket, s a népek s hatóságok küldöttjeit élő szóval felvilágosítandja arról, hogy ő cs. k. Felsége a pártütést kárhoztatja, a magyarországgali kapcsolatot bántatlan fenntartani s Fenséged és a minisztérium törvényes hatósága iránt tisztelő engedelmisséggel viseltetni parancsolja, és hogy a dynastia tagjai Ő Felségének ezen érzelmeiben teljesen osztoznak, s azt, aki a dynastia bármely tagjáról ellenkezőt állít, felségsértőnek nyilatkoztatják.

Meg vagyunk győződve, hogy egy ily felvilágosítás élő szóval, személyesen a helyszínen előadva a pártütés fullánkját egy csapással elvette volna, és még ma is elvennie.

És ez az, amit János főherceg ő Felségének személyes közbenjárásától vártunk s reméltünk, óhajtván egyszersmind, hogy midőn ezáltal a pártütés erejét veszti, ez ne tűnjék oly színben fel, mintha mi, midőn a törvény iránti engedelmességre visszatérést

követelünk, a kapcsolt országok lehető igazságos kívánatainak teljesítésétől idegenkednénk; s azért megkértük ő Fenségét, hogy a fejedelem valóságos akarataróli felvilágosítást egyszersmind alkalmul venni méltóztassék arra, hogy a horvátok és szlaponiták kívánataival megismerkedve, azoknak – amennyiben méltányosak s igazságosak – teljesítésére Ő Fenségét s a magyar kormányt leghajlandóbbnak nyilatkoztassa, s ezen hajlandóság sikerére saját kegyes közbenjárását is felajánlja.

Ez az indulópont Fenséges úr, melyet a dolgok kiegyenlítésében sem mellőzni, sem tévesztetni nem lehet anélkül, hogy a polgárháború lehetetlenné tétessék.

Nem tagadhatjuk, hogy az elsőnek, t. i. A horvátok Ő Felsége kegyelmes akarataróli felvilágosítása elmellőzése a másodiknak, t. i. A kiegyenlítésnek sikerét is kétségessé teszi. És nem tagadhatjuk, hogy a második az elsőől függ, s az első határozza meg a kiindulási pontot, melyből a magyar királyi korona épségére alapított közbenjárásnak indulnia szükséges, különben a jogszerűség terét adnánk fel, mit feladnunk nem szabad, s a pártütés némileg legalizáltatnék: mihez segédkezet nyújtani úgy Ő Felsége iránti hűségünk, mint a törvény iránti kötelességünk egyaránt tilt.

Midőn tehát Fenséged cs. k. főherceg János ő Fenségéhez alázatos köszönetünket feljuttatja, kegyeskedjék egyszersmind ő Fenségét arra különösen figyelmeztetni, hogy a fellázadt horvátok a magyar koronától elszakadás s ausztriai birodalomba beolvasás terén állván, ezen törekvésnek Ő Felsége s az uralkodóház nevébeni erőlyes kárhoztatása nélkül a dolog békés kiegyenlítésében előhaladni lehetetlen lesz.

És méltóztassék ő Fenségét arra is különösen figyelmeztetni, mikint épp azért esedezünk ő Fenségének, hogy ezen felvilágosításnak magában Horvátországban élő szóvali megadását kegyesen magára vállalni méltóztassék, mivel tagadhatlan, hogy ami írásban történik, az mind gyanúsíttatni fog, a pártütés vezéreivel érintkezés pedig célra teljességgel nem vezethet. Világos bizonyosság erre azon elferdítés, mellyel báró Jellasicsnak és társainak innsbruckbani fogadtatása, és magának a közbenjárásnak János főherceg általi elvállalása Horvátországban elhíresztelte, úgy hogy ezen innsbruckbani fogadtatások a pártütők elbizakodását csak még magasabbra hangolták, a kiegyenlítést nagymértékben nehezítették.

És itt következik a második szempont, melyet János főherceg ő Fenségének különös figyelmébe ajánlatni alázatosan esedezünk.

Ezen szempont az, hogy ő Felsége sem a június 5-én tartott zágrábi gyűlés küldötteit, sem különösen báró Jellasicsot a horvát nemzet oly képviselőinek nem tekintheti, kik a horvát nemzet kívánatait jogszerűleg tolmácsolhassák.

Az elsőket nem, mert Ő Felsége legkegyelmesebb urunk a június 5-ki zágrábi gyűlést törvénytelennek nyilatkoztatta, annak küldötteit tehát a kapcsolt országok törvényes képviselőinek ő cs. kir. főhercegsége sem tekintheti anélkül, hogy a királyi szó s királyi törvényes határozat compromittáltatnék.

A másodikat nem, mert Ő Felsége báró Jellasicsot, mint pártütési váddal terhelt egyént minden katonai s polgári hivatalaitól s méltóságától felfüggesztette.

És e részben nem tagadhatjuk azonvaló meglepetésünket, hogy ő cs. kir. főhercegsége kéziratában báró Jellasicsról még mindig mint bánról van szó, amit Ő Felségének legkegyelmesebb urunknak törvényes rendeletével nem bírunk összeegyeztetni, s általában nem léphetünk oly térre, melyen urunk királyunknak azon alattvalója, ki Ő Felsége koronája ellen fellázadt, mint önálló hatalom s a magyar király ellenében alkudozási téren állani elismertetnék.

Erős meggyőződésünk szerint itt urunk-királyunk részéről a bocsánat és feledés, báró Jellasics részéről pedig a hűséghez és törvény iránti engedelmességhez való visszatérés, nem pedig a paritativus alku [alku az engedelmeskedésről] foroghat egyenvonalban. Valamint szintűgy a kapcsolt országok részéről nem az elszakadás, hanem a magyar koronának egysége, s ezen egység alapján méltányos kívánatainak kijelentése, a magyar nemzet részéről pedig ezeknek helybenhagyása foroghat fenn.

Hogy tehát ő cs. kir. Fensége a kegyelmesen elvállalt közbenjárásban sikerrel működhessek, arra esedezünk kegyes figyelmét fordíttatni, hogy a kapcsolt országok törvényszerű tartománygyűlést tartsanak, s ott minden vélemény nyilatkozata szabad és biztosított legyen, az országgyűlési követküldést elrendezzék, követeket válasszanak, s azok által kívánataikat az országgyűlésre, tartományi gyűlések határozatait pedig Ő Felségéhez felterjesszék.

Ha ő cs. kir. Fensége ezeknek előmozdítását kegyelmesen kieszközölni méltóztatik, s emellett tőlünk azt kívánandja, hogy ő Fenségét azon részletekre nézve is tájékoztassuk, melyeknek a magyar korona egységének alapján országgyűléseni keresztülvitelére a magyar minisztérium – ha kell, állásának is hozzákötésével – ajánlkozni kész, nem fogunk késni ő Fensége parancsára a miniszterelnök által ő cs. kir. főhercegségét személyesen is felvilágosítani.

Ezeknek ekkénti alázatos előterjesztése mellett elég lesz még annyit kijelentenünk, miként azon jegyzék, melyet külügyminisztériumunk ő cs. kir. főhercegségének ez ügyben kezéhez szolgáltatott az összes minisztériumnak e tárgybani nézetei iránt, ő Fenségének alapos tájékozásul szolgálhat, s azt mi egészen helyeseljük.

Nem is kételkedhetünk, hogy ezen alázatos előterjesztésünkből ő cs. kir. főhercegsége kegyesen meg fog győződni, miként részünkről nem csak elnyomási szándok fenn nem forog, de sőt a kapcsolt országokat nemzetiségükben, jogaikban és szabadságaikban fenntartani, ezen jogokat és szabadságokat minden méltányos és igazságos engedélyekkel gyarapítani a legszívesebben hajlandók vagyunk, hanem felséges urunk magyar királyi koronájának épségét s hazánk törvényes önállását oly sérthetetlen kincsnek tekintjük, melynek megvédésére, ha a szomorú kénytelenség úgy hozná magával, a legnagyobb áldozatokra s tömegestüli erőfeszítésre is készeknek nyilatkozunk: teljesen meg lévén győződve, hogy ezen kijelentéssel csak az összes nemzet egyhangú határozatát tolmácsoljuk.

És midőn a kapcsolt részekben a fegyveres erővel pártütés már kitört (itt előre kell bocsátanom, hogy az alkudozási intermediatio [közvetítés] sikerére nézve János főherceg azon kívánságot jelentette ki, hogy minden harci készülletekkel hagyjunk fel, míg

az intermediationnak sikere nem lesz), midőn hazánknak Horvátország részéről megtámadása minden nap fenyegettetik – ellenünk a határörvidékek fellázasztatnak, és Szlavóniából már saját hazánk is fegyveres beütéssel valóssággal megtámadtatott, s ezen beütés a szomszéd török tartományokból gyülekező rabló csoportok által gyámolítottat –, az egészségi határörvonal szétbontatik, s a belháború iszonyain kívül hazánk, s hazánkon keresztül Európa még a keleti mirigyveszélynek is kitétetik, ő cs. kir. főhercegsége bölcsen méltóztatandik általlátni, hogy a honunk védelmére készületeket fel nem függeszthetjük, s a hazánkban az aldunai részeken már beütött lázadó seregek szétverésével sem késheetünk.

Ez utolsóra nézve a ma kitelendő tíz napi fegyvernyugvás kimenetele fog határozni, a horvátok ellenében pedig védelmi állapotban fogunk maradni, míg vagy meg nem támadtatunk, vagy a békés kiegyenlítés reményét feladni kénytelenek nem leszünk.

Mi ez idő alatt koronánk épségének védelmére teljes erővel készülni kötelességünknek tartandjuk, a kapcsolt országok erőszakos elszakadását sokáig tétlenül nézni a király iránti hűség s nemzetünk becsülete nem engedi, és minden esetre gonddal tartozunk, hogy a várakozás a veszélyt ellenünk ne növelje.

Tökéletesen átlátjuk mi is, hogy ha Magyarország polgárháborúba bonyolítottatik, ebből az egész birodalomra súlyos következtések fognak hárulni, (mert az mondatott az ausztriai minisztérium részéről, hogy ha ki nem egyenlítettnek a horvát bonyodalmak, azáltal az ausztriai birodalom veszélyeztetik, azért szólítanak fel minket, hogy minden módon egyenlítsük ki a dolgot), de meg vagyunk győződve, hogy ő Fensége sokkal inkább méltányolja azon támaszt, melyet Magyarország a felséges uralkodóháznak nyújtani képes, ha egységben s békében van, mintsem, hogy a horvát pártütésseli véres összeütközés kikerülését a magyar korona szétdarabolásával s hazánk jogainak és becsületének feláldozásával megvásárolnunk kívánná.

Méltóztatassék ő cs. kir. főhercegsége minket a törvényes rendnek helyreállításában pártolni; méltóztatassék azon lenni, hogy a pártütők meggyőződjenek, mikint a *pragmatica sanction*ál fogva velünk egyesült birodalom szövetsége a jognak és törvénynek, nem pedig a pártütésnek nyújt gyámolítást; s ez hatalmasabb eszköz leend a rendnek és békének helyreállítására, mint ha tőlünk az kívántatnék, hogy a béke kedvéért adjuk fel koronánk épségét, nemzetünk becsületét és tekintetét, s hagyjuk hazánkat szétdaraboltatni, csak hogy béke legyen minden áron.

A magyar nemzet igazságos és méltányos lesz harcban és békében egyaránt, de gyáva soha sem lesz.

Ezekből áll, amiket fenséges János főherceg becses közleményére cs. kir. Főhercegségnek kijelenteni kötelességünknek ismerjük

Költ Budapestén, július 4-kén 1848.

(Közli Kossuth Lajos Összes Munkái. XII. 365–373. p.)

A minisztertanács határozata az olasz kérdésről

Budapest, 1848. július 5.

Július 5-én tartott minisztertanácsban a királyi helytartó nádor elnöksége alatt az országgyűlési trónbeszédnek a külfügyekre, különösen az olaszországi háborúra vonatkozó része végtanácskozás alá vétetvén.

A miniszteri tanács tekintetbe vevén az országnak több oldalról megtámadott állapotát, és tekintetbe vevén azon körülményt, hogy az ország épsége s önállásának és szabadságának biztosítása a védeszközök kiállításában az országgyűléstől rendkívüli áldozatok igénybevételét teszi szükségessé: a hazát fenyegető veszélyek elhárításának kötelessége tehát mindenkifelett azt parancsolja, hogy a trónbeszédben semmi olyas ne mondassék, ami az indulatok felzaklatásával a haza megmentésére szükséges védeszközök gyors és lelkesült kiállításában akadályul szolgálhatna, abban állapodott meg, hogy a királyi helytartót megkérje, miszerint az olasz dolgokra vonatkozólag a trónbeszédben egyszerűen azon tények megemlítésére szorítkozzék, hogy Lombard-Velencei Királyságban, hol a fejedelemnek seregeit a szardíniai király s némely más olasz hatalmasságok seregei is megtámadák, a háborút még bevégezni nem lehetett.

Midőn azonban a minisztérium a királyi helytartónak ezen javaslatot teszi, egyszerűsmind közakarattal jegyzőkönyvbe iktatni elhatározá, mikint azt korán sem kívánja oly értelemben vétetni, mintha a *pragmatica sanctio*ból, melynek alapján a birodalom kapcsolatának épségben tartását az 1848. 3-ik tc. 2-ik §-a is kikötötte, Magyarországra háruló azon kötelezettséget, miszerint a fejedelmet kül megtámadás ellen védeni tartozik, kétségbe vonni akarná.

Sőt inkább az Ő Felseje iránti hűségre s törvény iránti engedelmességre letett esküje szerint kinyilatkoztatja a minisztérium, hogy mihelyt a magyar koronának területi épsége tökéletesen biztosítva, annak területén a kapcsolt országokat s a határörvidékeket is világosan ideértve a rend és törvényeink iránti engedelmség helyreállítva, és bátorságba helyezve, nemkülönben hazánk törvényes önállása és szabadsága minden csorbítási törekvések felhagyásával tökéletesen megóva, s az austriai kormány részéről is jogszerűség, igazság, s a közöttünk szövettség természete szerint nyíltan és minden kivétel és hátratarott gondolat nélkül elismerve – szóval hazánknak és királyunk koronájának materiális és morális integritása teljes biztosságba helyezve lesz –, a minisztérium összesen és egyenkint az országgyűlés irányában állását is kész ahhoz hozzákötni, hogy az országban rendes hadseregnek azon része, mely az országban rendnek, békének, s a nemzet jogainak és szabadságának védelmére nem szükséges, a királynak kül megtámadás ellen dispositiójára bocsáttassák a *pragmatica sanctio* értelmében.

És midőn János főherceg különös meghívása következtében gróf Batthyányi Lajos miniszterelnök a királyi helytartóval a horvát bonyodalmak iránti személyes értekezés végett most Bécsbe megyen, s külügyminisztériumunkat János főhercegnek június 27-kéről, s az austriai minisztériumnak június 29-ről kelt közlései tárgyában a mi-

nisztériumnak július 4-kéről kelt állapotásai nyomán személyes befolyásával támogatandja: a minisztérium egyszersmind megbízza a miniszterelnököt, hogy a fentebbi pontban foglalt ígéretet a szükséghez képest kijelenthesse, s János főherceget, mint császári képviselőt, és az austriai minisztériumot figyelmeztesse, mikint ezen ígéretnek valóstítása már most szorososan attól függ, hogy az austriai minisztérium azon barátságatlan politikát, melyet irányunkban követni látszik nem csak merőben barátságossá változtassa, hanem a császári hatalom s a dynastia minden tagjai is sikeresen közredolgozzanak, hogy a magyar korona területén, a törvényeink iránti hű engedelmesség s rend és béke mihamarább helyreálljon, s hazánknek törvényes önállása és szabadsága minden tekintetben – a pénz és hadügyek önálló, független, és minden idegen avatkozásoktól ment kormányzatát is világosan ide értve – nyíltan, őszintén elismerve s megóvva legyen; annnyival inkább, minthogy a minisztérium az összes nemzettel egyetértőleg változhatlanul el van határozva a magyar nemzetnek a király által is szentesített önállásából, jogaiból és szabadságából semmi áron egy hajszálnyit sem engedni, s a szövetséges barátságra hasonló barátsággal, ellenségeskedésre jogszerű visszatöreléssel felelni.

Midőn azonban a minisztérium az országban rend és béke biztos helyreállításának, s az ország önálló materiális és morális épségének biztosítása esetére a fejedelemnek kül megtámadás elleni ótalmazására a pragmatica sanctio értelmében ígérkezik, világosan megjegyezni kívánja, mikint az ellen, hogy ezen ígért a lombard-velencei olasz nemzet elnyomásában részvét szándokára magyaráztassék világosan tiltakozik, s ez ügyben csak arra lehet a fentebbi esetben segédkezet nyújtani hajlandó, hogy a lombard-velencei nemzettel oly béke s egyesség megkötése eszközöltessék, mely egyrészt a király méltóságának, másrészt az olasz nemzet jogainak, szabadságának s méltányos kívánatainak egyaránt megfelel.

(Közli Kossuth Lajos Összes Munkái. XII. 382–384. p.)

Frankfurti követutasítás Szalay Lászlónak

Buda, 1848. július 19.

*A küldetésnek célja általános elvekben már előzőleg meg lévén határozva, ezennel oda-utasíttatik ön: hogy az egyesült Német birodalmi végrehajtó hatalommal azon viszony-
nak, melyben Magyarország az austriai császárhoz a sanctio pragmatica értelmében áll, fenntartása mellett egy oly szövetségi szerződést igyekezzék kötni, mely szerint*

1-ször. Magyarország és a Németbirodalom viszonzlagosan (reciproce) kötelezik magukat százezerig terjedő segélyhadserég kiállítására azon esetben, ha a Németbirodalom vagy Magyarország határai a szláv elem által vagy a szláv elemmel szövetkező más hatalmasságok részéről megtámadtatnának. Németbirodalom alatt mindazon tarto-

mányok értetnek, melyek a német szövetséghez tartoznak. Magyarország nevezete alatt értetnek a magyar korona alá tartozó tartományok, különösen Kroácia is.

2-szor. A lekötött hadseregek bármily európai nép szabadságának elnyomására nem használtathatnak. És a segélyadás kötelessége csak azon esetben áll be, ha a szövetség kötő hatalmasságok tartományai vagy külső ellenség által támadtatnának meg, vagy az anyaország alkotmányos szabadsága reájok is kiterjesztvén, mind emellett is nyílt lázadás útján elszakadni iparkodnának.

3-szor. Ezen említett esetekben a kért segélyhadsereget egymásnak három hónapok elforgása alatt kiállítani kötelezik magokat az érdeklett hatalmasságok.

4-szer. A hadseregek megindítatván hazájok határain belül a segélyt adó hatalmasság által fizettetnek. Hazájok határát átlépve rendes zsoldjaikat minden kárpótlás nélkül a segélyt kérő hatalmasságoktól nyerendik.

Ily alapokon megkezdheti ön a Németbirodalom végrehajtó hatalmával az alkudozásokat, biztossá téve őket Magyarország azon őszinte barátságos indulatáról, melyet a két hatalmasságok geográfiai helyzete, Magyarországnak az ausztriai dynastiához századokon át begyőzött hűsége és azon érdekegység igényelnek, melyet a Magyarorszában lakó különfajú nemzetiségek között a magyar és német elemnek szoros csatlakozása szükségessé tesz.

Ha az austriai statusadósságok egy részének Magyarország általi elvállalásáról hivatalos kérdés intéztetnék önhöz: feleletében oda nyilatkozzék, hogy ezen adósságokból legfellebb csak a francia háborúból származott magyar kamarális kötelezvények elvállalásáról lehetne szó, a többiek pedig Magyarországot kötelezőleg legkevésbé sem illetik; mert Magyarország minden beladministrationalis költségeit önmaga fedezte, ezenkívül az összes monarchiának hadserege fenntartásához a törvényes király és az országgyűlése között időnként megállapított egyezkedések nyomán, részéről évenként egyenes adó útján tetemes költséggel járul, sőt még az austriai monarchia birodalmi pénztárába nem csak a királyi udvar fenntartására rendelt kamerális jószágoknak jövedelmeit, de még a sóból, vámokból, bányákból és más indirect adó kútforrásokból eredett milliomokra terjedő jövedelmeket is évenként befolyatta, anélkül, hogy a birodalmi kormány részéről Magyarországba vas- vagy kő utak építésére, vagy az industria ágának bármely nevelésére csak legkevesebb is beruháztatott volna. Ennek folytán igyekezzék ön a Németbirodalmat meggyőzni arról, hogy ezen adósságok Magyarországot legkevésbé sem illetik; egyébként mindenesetre oly kérdésnek tekintendő, mely végeredményben Magyarország gyűlésének határozatától függ.

Jelentse ki ezenkívül ön a Németbirodalom végrehajtó hatalmának, hogy Magyarország őszinte barátságát a Németbirodalom irányában tettleg is bebizonyítani kívánván, kereskedési tekintetben más hatalmasságok fölött az egyesült Németországnak oly előnyt ígér, mely a szövetséges népeknek jólétét és boldogságát, tekintve Magyarországnak az aldunai tartományokkal közvetlen érintkezését is a legnagyobb mértékben előmozdítani képes. Mely célnak elérésére sürgesse ön, hogy a Németbirodalom viszonylagosan, követsége által a magyar kormánynál képviselve legyen, hogy a külön-

nemű árucikkekre és természetnyekre vonatkozó vámszabályzat (Zolltarif) kölcsönös egyezkedés útján minél előbb megállapíttathassék.

A kötetendő szövetségi szerződés minden esetre megerősítés végett ön által a magyar kormánynak haza küldendő.

Budán, július 19-kén 1848.

(Közli Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. Budapest, 1999. 940–941. p.)

Batthyány Lajos levele Szalay Lászlóhoz a reakció nyílt készülődéséről

Pest, 1848. augusztus 18.

A reactio már nyíltan lép fel, és többé nem titkolja szándékát s terveit. Magyarország van kijelölve első áldozatául. E végre az olasz győzelem után huszonnégyezer katona küldetett Olaszhonba szintannyi végvidékiek felváltása végett, hogy ezek egyesüljenek azon tizenegyzászlóaljjal, melyeket Jellasics Varsad körül már is concentrált. Ő hidakat készít s proclamatioiban betörését ígéri. Ha aztán a horvátok, szerbek és reactionariusok segedelmével legyőzik a magyart, akkor akarnak Bécsnek menni, hol Windischgrätz és Hammerstein Jellasicsnak segédkezet nyújtand avégre, hogy megbüntessék azon oktalan várost és minisztériumot, mely most bajunkat nagyobbítja és veszedelmünknek örül.

Ez, amit írok, mind tény, s ezekből az következik, hogy előttünk legfellebb három hét van. Arra szólítom tehát fel önt, hogy ezt értesse meg a német diétával, és bírja azt mielőbb egy oly diplomatikai fellépésre nemzetiségünk és függetlenségünk mellett, – legyen az követküldés, legyen az szövetségkötés, mely lépésnél fogva megakadályoztassék azon irány és törekvés, melynek diadala csak antigerman felsőbbbséget tenne uralkodóvá Ausztriában, mert ezen műnek főtényezői mind szlávok. Ezt csak értendi a diéta.

(Közli Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. 1. kötet. Pest, 1865. 346–347. p.)

A minisztertanács határozata Horvátországról

Miniszteri tanács.

Augusztus 27. 1848. d. u. 8.

Jelen voltak mind a budapesti miniszterek, Mészáros Lázár hadügyminisztert kivéve, ki a táborba ment.

Felolvastatott a horvát viszonyt illető törvényjavaslat, mely szerint a két ország közötti villongás kiegyenlítendő volna, s melynek alapján a minisztérium kész egyezni, egyszersmind kijelentvén, hogy ha ez alapon a kiegyenlítés meg nem történhetnék, azon esetben az elválásra, s ennek folytán a pusztá szövetségi viszony elfogadására is rááll, fenntartván Fiume, a magyar tengerpart birtokát, s az azzali szabad közlekedés és ez útoni kereskedés biztosítását.

Mellette Deák Ferenc törvényjavaslata a horvát kérdéstről és Szemere Bertalan törvényjavaslatai a horvát kérdéstről és a határőrségekről. A minisztertanács Deák Ferenc javaslatát fogadta el.

Ez a törvényjavaslat a külügy, a hadügy, a pénzügy és a kereskedelemügy irányítását a magyar minisztérium számára tartja fenn, de úgy, hogy minden e tárgykörökkel foglalkozó szakminiszter mellett horvát államtitkár és horvát osztály fog működni. A többi közigazgatási, továbbá a bírósági ügyek intézésére külön horvát minisztériumot neveznek ki. Megmarad a horvát bán, aki a rendes katonaságnak és a határőrségnek parancsnoka, és akinek a véleményét a Horvátországot érintő fontosabb kérdésekben a magyar minisztérium megkérdezi. Megmarad a tartományi gyűlés, Horvátország azonban egyúttal követeket küld a magyar országgyűlésre. A törvényhozási hatalmat ugyanúgy osztják meg a horvát tartományi gyűlés és a magyar országgyűlés között, mint ahogyan a végrehajtóhatalmat a horvát és a magyar minisztérium között. Horvátok helyet kapnak a magyar államtanácsban. Teljesen önálló lesz Horvátország bírósági szervezete. Zágrábban egyetemet állítanak fel. A hivatalos nyelv a horvát lesz, a magyar hatóságoknak horvátul írhatnak, de mellékelni kell a magyar fordítást, viszont a magyar hatóságok magyar nyelvű levelezésükhöz a horvát fordítást csatolják. Kiváltásokat biztosítanak a határőrvidék részére. A magyar minisztertanács egyúttal ki mondta, hogy ha ezen az alapon nem sikerül a megegyezés, hozzájárul Horvátország különválásához, ragaszkodik azonban Fiúméhoz és a magyar tengerparthoz. A törvényjavaslatot Kossuth a képviselőház szeptember 2-i zárt ülésén terjesztette elő, Batthyány Lajos és Deák Ferenc pedig, akik augusztus végén Bécsbe utaztak, az udvar előtt akarták ismertetni.

(Közli Kossuth Lajos Összes Munkái. XII. 805–806. p.)

Batthyány Lajos a francia külügyminiszterhez, Jules Bastide-hoz Teleki László megbízásáról

Pest, 1848. augusztus 29.

Külügyminiszter Úr!

De Gerando úr nevében azt a kérdést intézte Önhöz, vajon szívesen fogadnának-e Párizsban egy magyar követet (envoyé), és vajon Magyarország számíthatna-e Franciaország részéről hasonló intézkedésre. Az általa hozott válasz arra bír engem, hogy legott megvalósítsam azt a tervemet, hogy gr. Teleki Lászlót küldjem önökhöz kormányunk nevében. Gróf Teleki László magyar országgyűlési képviselő a magyar kormány teljes bizalmát bírja. Ő majd felvilágosítja önt Magyarország újabb fejlődéséről, Európában tanúsított magatartásáról, és arról a szerepéről, melyet a civilizáció érdekében vinni hivatva van. A februári forradalom közvetlen hatása alatt Európa több részében fontos események mentek végbe, melyek néhány államnak helyzetét annyira megváltoztatták, hogy részben pusztulásra vannak szánva, részben újjászületésre vannak rendelve. Meg vagyok önről győződve, hogy előrelátásával tisztában van azzal, hogy Magyarország azt a helyet készül elfoglalni Európában, mely egy tizennégy millió lélekből álló és a modern eszméket haladéknélkül magáévá tett nemzetet megillet.

Pest, 1848. augusztus 29.

Kiváló tisztelettel:

Gr. Batthyány Lajos miniszterelnök

(Közli Hajnal István: *A Batthyány-kormány külpolitikája*. Budapest, 1957. 102–103. p.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Batthyány Lajos. Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Erdődy Gábor. Budapest, 1998.

Deák István: *Kossuth Lajos és a magyarok 1848–1849-ben*. Budapest, 1983.

Diószegi István: *Hazánk és Európa*. Budapest, 1970.

Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849*. 1–2. kötet. Csíkszereda, 1998.

Erdődy Gábor: *A demokrácia katonái. A magyarországi polgári-alkotmányos átalakulás és szabadságharc belga megítélése 1848–1849-ben*. Budapest, 2010.

Erdődy Gábor: *A magyar kormányzat európai látóköre 1848-ban*. Budapest, 1998.

Erdődy Gábor: *A 19. századi német liberalizmus*. Budapest, 1993.

Erdődy Gábor: *Batthyány*. – Hermann Róbert: *Szemere*. Budapest, 2002.

- Erdődy Gábor: „*Én csak fáklyatartó voltam.*” Kossuth Lajos, a magyar polgári forradalom és szabadságharc irányítója (1848-1849). Budapest, 2006.
- Gergely András: *1848-ban hogy is volt?* Budapest, 2001.
- Hajnal István: *A Batthyány-kormány külpolitikája.* Budapest, 1957.
- Hanák Péter: *Magyarország a Monarchiában.* Budapest, 1975.
- Haraszti Éva: *Az angol külpolitika a szabadságharc ellen.* Budapest, 1951.
- Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben.* 1–3. kötet. Pest, 1871–1872.
- Horváth Zoltán: *Teleki László 1810–1861.* 1–2. kötet. Budapest, 1964.
- Irányi Dániel – Charles Louis Chassin: *A magyar forradalom politikai története 1847–1849.* 1–2. kötet. A szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Spira György. Budapest, 1989.
- Kosáry Domokos: *Magyarország és a nemzetközi politika 1848–1849-ben.* Budapest, 1999.
- Kovács Endre: *Magyarok és lengyelek a történelem sodrában.* Budapest, 1973.
- Kovács Endre: *Szabadságharcunk és a francia közvélemény.* Budapest, 1976.
- Polgárosodás és szabadság (Magyarország a XIX. században).* Szerkesztette Veliky János. Budapest, 1999.
- Pulszky Ferenc: *Életem és korom. A forradalom alatt.* Budapest, 1880.
- Szabad György: *Kossuth politikai pályája. Ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében.* Budapest, 1977.
- Szabad György: *Magyarország önálló államiségének kérdése a polgári átalakulás korában.* Akadémiai székfoglaló. Budapest, 1986.
- Urbán Aladár: *A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán.* Budapest, 1973.
- Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége.* Budapest, 1986.
- Urbán Aladár: *Európa a forradalmak forgószélében 1848–1849.* Budapest, 1970.
- Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála.* Budapest, 2007.
- Varga János: *A jobbágyszabadítás kivívása 1848-ban.* Budapest, 1971.
- V. Waldapfel Eszter: *A független magyar külpolitika 1848–1849.* Budapest, 1962.

Batthyány Lajos újratemetése és a Batthyány-kultusz

Csöndes kisvárosi utca, olyan, mint tucatnyi társa a környéken. A sötétsárga klin-kertéglás úttest fölött hársfák s gesztenyék lombja takarja a földszintes ház kisé jellegtelen homlokzatát. Ahogy belépünk az udvarra, pár lépcsőfok visz föl az üveges verandára. A kőpadlózat mélyvöröse az első, ami szembeötlik: mintegy másfél millió éve rakódott le a Tethys-tenger fenekén az a finom kalcitüledék, amelyet olyan könnyű fölsimítani az előrenéző szifótölcséres lábasfejűek szépséges, logaritmikus spirál alakú házainak belekövesedett darabjairól. Idősebb Plinius nevezte el e különleges fossziliát adó tengerlakó puhatestű állatfajt a kosfejű egyiptomi főisten, Ammon csavart szarváról ammonitesznek, míg a mélyvörös színt a kőzet az üledékbe keveredő vas-oxidtól kapta. A Gerecse hegység több pontján már a római időkben is bányászták e kivételes keménységű, így építőanyagként kiváló mészkövet, amelyet évszázadokon át a Duna-parti Piszkén pakoltak hajókra, hogy távoli városok gazdag polgárházaiban, fényes templomok oltárain, avagy ezerholdas földesurak elegáns kastélyaiban formáljanak belőle méltósággteljes burkolatot. A ma már Lábatlanhoz tartozó faluról kapta – szakmailag helytelen, de máig élő – nevét: piszkei vörös márvány. Amikor a 18. század közepe táján a pesti rév körüli település kezdett magához térni középkori dermedtségéből, és kiheverte a török háborúk viszontagságait, föllendülő építkezéseihez a gerecsei bányák kövéből is jócskán szállítottak a kőművesek keze alá. A veranda falába, melynek padlóját a nagyméretű, idő csiszolta kőlapok adják, fekete márványlapot illesztettek, melyen a következő, egykor aranyosra kifestett, mára megkopott felirat olvasható:

*„Egy kálvária, hol most állasz, stáció rajta
Minden egyes kőlap, melyre a szem letekint.
Egykor – vértanúk útját téve – e márványon ment
Halni a szent ügyért gróf Batthyány Lajos.”*

A jól gördülő disztichont Szombatfalvy Albert, a főváros egykori detektív főnöke komponálta és helyeztette el kispesti háza verandájának falán. Bevallom, meghatottan bámultam 2010 júliusában, amikor Aczél Eszterrel, a Magyar Nemzeti Múzeum főmuzeológusával azért jártunk ott, hogy a berendezés egy részéről – elsősorban a nagyméretű, 30 cm vastagságú piszkei „vörösmárvány” padló-kockákról – védetségí szakvéleményt készítsünk az akkor még létező Kulturális Örökségvédelmi Hivatal számára. A pesti városfejlődést akadályozó hírhedt kaszánya és börtön, az Újépület bontásakor, 1897-ben ugyanis Szombatfalvy megvásárolta azokat a padlóelemeket, amelyek a hagyomány szerint hazánk első alkotmányos miniszterelnökének rabcellájából származtak, és kegyelettel beépíttette akkor készülő kispesti házána padozatába. A főváros XIX. kerületében, a Kossuth Lajos utca 29. szám alatt található házat sajnos azóta a felismerhetetlenségig átépítették, de belül a nevezetes alkotórészek változatlanul megvannak még.

Vajon azért intézkedett az örökségvédelmi hatóság, mert ezeknek az épületelemeknek a ma élők számára valamiféle kultikus jelentőségük van? Létezik-e egyáltalán Batthyány-kultusz abban az értelemben, ahogy Széchenyi-kultusról, Kossuth-kultusról, Petőfi-kultusról szokás beszélni? Vajon miért érznek a padló látogatói meghatódottságot, amikor megtudják, hogy a császári hadbíróság által kivégeztetett államférfi fizikailag is érintette ezeket a köveket? A közösségi emlékezet és a nemzeti múlt kapcsolatának, politikai érdekek és hazafias érzelmek kölcsönhatásainak és konfliktusainak jobb megértéséhez jutunk közelebb, ha ezekre a kérdésekre igyekszünk választ találni.

Noha Antigóné majd két és fél ezer éve az emberi humánus kezdő lépéseként tanítja az európai embernek, hogy a holtak ellen nem vívunk háborút, a bécsi udvarról sajnos volt ok föltételezni, hogy nem tartja magára nézve kötelezőnek ezt a civilizációs normát. Bár a 19. század közepe tájáról nincs írásos nyoma, azért a magyar nemzeti emlékezet aligha felejtette el azt a szomorú tény, hogy nemcsak a kortársak, de még a szabadságharc korának nemzedéke sem ismerhette az 1790-es évek terrorpolitikája idején kivégzett magyar „jakobinus” vezetők sírhelyeit. Ezt ugyanis a császári hatóságok sikeresen titkolták, el kívánván kerülni, hogy ott unokáik leborulhassanak, és áldó imádság mellett mondhassák el szent neveiket – vagyis azt, hogy a sírhelyek Habsburg-ellenes kultuszhellyé váljanak. A budai lakosság azonban nem hagyta magát, és a Generális kaszálórétén – ez volt a Vérmező eredeti neve – kereszt alakban taposta ki a gyalogösvényeket, hogy a száraz találkozási pontja legalább az egykori vesztőhely közelebbi körzetét megjelölje. Benda Kálmán alapos tanulmányából tudjuk, milyen véletlenek folytán derült ki jó százhuszonnégy esztendővel később, az első világháború előestéjén a pasaréti titkos sírmező pontos fekvése, és milyen politikai viszonytárságok következtében alakult úgy a helyzet, hogy Hajnóczy József és társai csontjai csak fél évszázaddal később, 1957-ben juthattak végső nyugalomhoz. Talán áttételesen

ez a tapasztalat is közrejátszott 1849. október 6-án a Batthyány család és barátai azon igyekezetében, hogy a hatóságok mielőbb kiadják számukra a koncepciók per igazságtalan áldozatának holttestét. A törekvés sikerrel járt, Johann Kempen von Fichtenstamm altábornagy, kerületi katonai parancsnok utasítására a hatóságok ugyan „méltó” temetést nem engedélyeztek, de azt hagyták, hogy a család szabadon intézhesse a lehető legegyszerűbb végtisztességgel formáit.

Az események e pontján azonban különleges történet vette kezdetét, amely romantikus fordulataival és erkölcsi példázatosságával akár a Batthyány-kultusz alapító mítoszának szerepkörét is méltán betölthetné. A szélesebb közvélemény csak 1870-ben, Nagy Miklósnak, a Vasárnapi Ujság szerkesztőjének névtelenül megjelent kiadványából értesült arról, hogy Szántóffy Antal pest-józsefvárosi plébános miképp játszott össze Dank Agáp ferences házfőnökkel, hogy a mártír miniszterelnök holttestét ne a Kerepesi úti temetőben kelljen elföldelni, mint a Rókus-kórház névtelen és sorstalan halottait, hanem a pesti ferences rendház kriptájának egyik rejtett sírkamrájában találjon nyugalomra. Hogy a téma elsődleges forrásának számító, értékes illusztrációkat is tartalmazó kötetecske szerzője valóban a jeles újságíró, Nagy Miklós lehetett, a rendház Krónikájának főljegyzéséből valószínűsíthető. Eszerint, miután több mint húsz esztendővel később, 1870. március 29-én kibontották a sírüreget, és a maradványokat új fémkoporsóba helyezték át, a névtelen szerzetes krónikás megjegyezte, hogy „a korhadt koporsó darabjai ezen üregbe visszatétettek, melyekből egy-két darabkát erekleve gyanánt elkértek az iskolai múzeumok számára, s maga a Vasárnapi Ujság szerkesztője is, Nagy Miklós vitt el egy darabot, ki a templomi gyászt s ravatalt, s a személyeket egy nagyszerű képben s hozzá mellékelt könyvben örökítette meg”. E kötet szövegét használta elsődleges forrásként Urbán Aladár is, amikor nagyszabású monográfiája, a *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála* utolsó fejezetében a holttesttel kapcsolatos kegyes cselszövényt – kivitelét a Rókus-kórházból a temetőbe október 7-én éjjel, a sírkertben a színjátékot arról, hogy a gödör nem elég mély, így vissza kell hozni a városba, majd a ferencesek zárdájában a Dank Agáp vezette titkos szertartást és eltemetést – rekonstruálta. A papok és szerzetesek hazafias áldozatvállalásának nagyszerűségéből nem von le semmit a történész kritikai megjegyzése, miszerint „nem kétséges, hogy az osztrák katonai rendőrség tudott a történetekről, s hogy a ferences atyákat figyelmeztette a legszigorúbb titoktartásra”.

Urbán Aladár 2000-ben közölte az *Aetas* történettudományi folyóirat hasábjain *Gróf Batthyány Lajos emlékezete* címmel azt az alapos tanulmányát, amelyben a miniszterelnök újratemetésének tényeit foglalta össze, továbbá sorra vette annak adatanyagát, miképp alakult az államférfi utókora, életművének és sorának tudományos feldolgozása, valamint nyilvános tisztelete, az állami intézmények intézkedéseiből és a társadalmi, civil kezdeményezésekből összeálló közösségi emlékezete. Tanulmányában utalt arra, hogy valamilyen homályos

köztudomás elterjedhetett a közvéleményben a mártír miniszterelnök és a ferencesek kapcsolatáról, mert 1859 novemberében egy bizonyos „Magyar Lajos” emlékére gyászmisét tartottak a templomban az egyetemi ifjúság magyar ruhában megjelent képviselői. A kiegyezés megkötése azután eltávolította az ünnepélyes végtisztesség megadásának formális akadályait. A hatalomra jutó nemzeti elit saját ’48-as örökségéhez való ragaszkodását is demonstrálni kívánta, amikor úgy döntött, a mártír miniszterelnök hamvait ünnepélyes menetben kell átvinni a Kerepesi úti temetőbe, és ott díszes mauzóleumban kell nyugodnia. A kiegyezés realitásai azonban kőkemény korlátokat szabtak e programnak, hiszen a frissen megkoronázott király nem volt más, mint Batthyány egykori gyilkosa, aki természetesen sohasem ismerte volna el, hogy a miniszterelnökre hamisan süttette rá a felségárulás vádját. Az Andrássy-kormány emiatt nem volt abban a helyzetben, hogy a mártír újratemetésének feladatát vállalhassa, ám rögtön kitalálták azt a megoldást, amit majd negyedszázad múlva Kossuth Lajos esetében is alkalmaznak: Pest városa lett a ceremónia rendezője. A folyamatot Stefán Ildikó és Katona Csaba rekonstruálták, így az ő elemzéseiket követve vehetjük számba a történeteket.

Ha átlapozzuk az 1860-as évek végének hazai politikai sajtóját, érezhetjük, hogy az a gondolat, miszerint a kiegyezést ugyan megkötötték a Habsburg-hatalommal, de a „nemzeti gyászmunka” teendői közül még sok minden hátravan, valamiképp benne volt a kor levegőjében. Ami ezen belül Batthyányt illeti, a fordulópont 1869 decemberében következett be, amikor a Pesti Napló gyűjtést kezdeményezett a mártír miniszterelnök méltó síremlékére. Az akció mozgatója a Deák Ferenc bizalmi köréhez tartozó volt honvédtiszt és neves újságíró, Királyi Pál volt – aki nem mellesleg Pest főjegyzője és képviselője is ebben az időben. Így válik érthetővé, hogy amikor 1870. január 21-én a város közgyűlésén szóba került a templomi temetkezések megtiltása, a „sírboltok bezárása” (mert „az oly fontos és főtekintetű érdemlő közegészségi állapotot is folytonosan veszélyezteteti [...] a feloszlásban lévő hullák ártalmas kigőzölgése”), rögtön fölmerült az a kérdés is, hogy mi legyen Batthyány emlékével. Könnyen lehet, hogy előre megrendezett jelenetre került sor, amikor erre a képviselők azonnal „osztatlan helyesléssel és lelkesedéssel” megszavazták: a miniszterelnök „tetemei az elhunythoz és az Országhoz méltó dísszel és ünnepélyességgel helyeztessenek el a kerepesi köztemetőben”. Hiszen az indoklás – nehogy „a nagy halottat megillető kegyeletes emlék feledékenységre menjen” – összefért volna azzal is, ha helyben marad, és „csupán” a ferences templomban emelnek neki monumentális síremléket. Érdekes adalék, hogy maga az özvegy, Batthyány Lajosné Zichy Antónia grófné sem gondolt újratemetésre, mert Gamperl Alajosnak, Pest város főpolgármesterének a levelére, amelyben az átemetéshez a beleegyezését kérte, azt válaszolta: eredeti szándéka szerint a ferenceseknél hagyta volna férje hamvait. A megható lelkesedést tapasztalva azután mégis elfogadta az újratemetés gondolatát, azt kötve ki csupán, hogy

fia, Batthyány Elemér révén ő és családja folyamatos tájékoztatást kapjon az előkészületekről.

Nem zárhatjuk tehát ki, hogy a háttérben politikai kompromisszum húzódott meg. A tömegérzelmeik csatornázása és manipulálása érdekében nagy nemzeti tüntetést kell rendezni, de olyat, ami azért belül marad a 67-es lojalitás kerítésén. Mindezt alátámasztja az is, hogy Pest városa a szervezés kényes feladatát Királyi Pálra bízta. Ugyanakkor biztosra vehetjük, hogy nem jött pontos eligazítás Bécsből, mit szabad, mit nem, így az Andrássy-kormánynak és a Deák-párt vezetőinek óvatosan kellett lavírozniuk a gyászünnepély politikai reprezentativitásának mérítségénél. Világosan mutatja mindezt az a különbség, ami az újratemetés gyakorlati lebonyolításához – valamikor 1870 márciusa táján – készített első tervezet és a nyomtatásban május végén kiadott végső szabályozás között megállapítható. A méretek és arányok mintájául az addigi egyetlen igazi fővárosi gyászünnepély, az öngyilkos Teleki László gróf 1861 májusában lezajló búcsúztatása szolgálhatott, ezért javasolták azt Királyiék, hogy „[a] hamvak a bizottmány kiküldötteinél jelenlétében veendő fel s egész csendben kísérendők el a Nemzeti Múzeumba, melynek ez alkalomra megfelelőleg készítendő csarnokában közmegegyeztetés végett a lezárt koporsó 24 órára ravatalra helyeztetik”. Az elgondolás azonban túl súlyosnak bizonyult az érzékeny politikai patikamérlegen, így a felravatalozásra a nemzeti szempontból természetesen jóval semlegesebb ferences templomban került sor. Mivel Batthyány katolikus vallású volt, Királyiék javaslatára a város Simor János esztergomi érseket kérte fel a szertartás vezetésére – a válasza azonban hiába vártak. Fennmaradt a megütközésről tanúskodó reklamációs levél, amelyben majd egy hónappal a felkérés után, napokkal a szertartás előtt azon értetlenkedett a városi hatóság, miért nem küld legalább helyettesítést a hercegprímás e különleges alkalomra. Ki tudja, mennyire jött kapóra Simor érseknek, hogy ismételten az I. vatikáni zsinat tárgyalásaira kellett utaznia Rómába, így – amiként arról Durguth József érseki általános helynök pár nap múlva értesítette a pesti előjáróságot – a politikailag teljesen súlytalan Szabó József esztergomi kanonok, nikopoliszi címzetes püspök kapta meg a nemzeti mártír újratemetése körüli bizalmas papi feladatot.

A tervezetben még azt olvassuk, hogy nemcsak „hatóságilag meghívandók lennének a gyászünnepélybeni részvételle: a törvényhozás mindkét háza, a minisztérium”, de „amennyiben az ország képviselői, a főrendi ház tagjai részt venni kívánnának,” akkor a koporsót a városi képviselőkkel „felváltva viszik a gyászkocsiig, mely a lépcsőzet alján várakoznék”. Ebből azonban éppúgy nem lett semmi, mint ahogy a végleges temetési menet hivatalos sorrendjéből is – aligha véletlenül – kimaradt minden komolyabb politikai tényező. Bár a '67-es kormánypolitikának nagyon jól jött volna a legapróbb gesztus is, az uralkodó korlátoltan ragaszkodott a „felségsértés”-nek a feudális világban gyökerező, a népszuverenitás és a polgári jogok világában már bántóan anakronisztikus fogalmához, és

ebből táplálkozó vélt erkölcsi felsőbbrendűségével utasított el minden alkalmat a valódi békülésre. Egyedül azt nem tiltotta meg, hogy miniszterei magánemberként részt vehessenek a szertartáson.

Miközben a színfalak mögött még folyt az egyezkedés, 1870. március 29-én sor került a már említett exhumálásra. Ismét a ferencesek házi Krónikáját idézzük: „Az eredeti koporsó egyszerű puha fából volt, s már annyira elkorhadt, hogy helyéről kihúzatván szerteomlott. A tetem azonossága leginkább felismerhető volt hosszú sűrű szakálláról, kopasz fejéről; koponyája hasadozott volt ugyan, de a homlokcsonton látható volt a golyó helye, mely golyó okozhatta a koponyacsontok szétválását. Egészen feketében öltözötten feküdt, a mellénye is olyan színű, s jó karban találtatott. A [...] bizottmány érckoporsót hozatott, melybe teljes összeomlás nélkül csak úgy lehetett beletenni, hogy a fr[áter] Arberttől kölcsönzött lepedőt húztak alája. Azután a sírbolt közepén a koporsó székekre helyeztetvén, üvegablakos földéllal lezáratott.” Hasonló Flór Ferencnek, a Rókus-kórház igazgatójának helyszíni beszámolója is: „Az egész hulla posztókelméből készült ruházatba volt öltöztetve. Egyes részeit illetőleg még egész tisztán meg lehetne különböztetni a mindnyájunk emlékében élő dúsgazdag szakállt természetes fekete barna színezetével; – továbbá az alsó állkapocsban előtűnő metszőfogakat, végre a magas domború homlokot, egészen kopasz fejtetőt, és a szakállhoz hasonló színezetű hajzatot a két halántékon és a koponya hátsó felén. Sőt mi több, a homlokcsont behorpadt balfélén a horpadás szélén egy határozottan síma szélű, $\frac{3}{4}$ -ed hüvelyknyi átmérőjű, félkör alakú rést is lehetne látni, mely egész valószínűséggel a koponyába hatoló golyó által hozatott létre.”

A temetésre valamivel több, mint két hónappal később, június 9-én került sor. Az eseményeket a legpontosabban a Vasárnapi Ujság tudósítása idézi föl. A ferences templomból nem a legrövidebb úton, a mai Kossuth Lajos utcán indult el a menet, hanem „az egyetem és kecskeméti-utcán az ország és kerepesi-úton át, melyek mindnyájan tömve voltak nézőkkel”. A mai térképre vetítve tehát a Károlyi és a Kecskeméti utcán haladtak a Kálvin térig, majd a Nemzeti Múzeum előtt, a Múzeum körúton végig az Astoriáig, onnan pedig a Rákóczi utat követve a Baross térig, ahová már közel volt a temető sarka. „A menet megnézése – folytatódik a tudósítás – egy helyről egy órát és tíz percet vett igénybe. A menetben szétszórva a pesti tanintézetek ifjúsága zászlóival is részt vett. A látvány, melyet a menet nyújtott, nagyszerű s fenségesnek nevezhető. A rendet mindenütt maga a közönség tartá fenn, s az egész roppant útvonalon nem volt tapasztalható a legkisebb fennakadás sem. A megjelentek nagyobb része mind fekete gyászöltönyt viselt. A menetben sok nő volt látható a hajról lefüggő hosszú, fekete fátyollal. Amerre a menet vonult, az utcasarkokat, ablakokat, erkélyeket s a háztetőket roppant közönség borítá el. Az összes megjelentek száma túlhaladhatá a száz-ezerét. S ez óriási közönség komoly méltósággal nézte a menet beláthatatlan hosszú átkigyózdását; közben szóltak a gyászindulók.”

Mint említettük, a kormány és a Deák-párt vezető személyiségei közül többen – egykor Batthyány személyes barátai, családjának támogatói – szintén ott voltak a menetben, hogy magánemberként ugyan, de részesei lehessenek a nemzeti gyásznak. Andrassy Gyula miniszterelnök és kormányának tagjai, Eötvös József, Gorove István, Kerkápoly Károly, Szlávay József mellett nem hiányzott a kormánypárt örökös vezére, Deák Ferenc sem. Horváth Mihály nemcsak 1848 hőse előtt tisztelgett a sírnál, hanem a család barátjaként is, hiszen a történetíró-püspök a genfi emigrációban a Batthyány gyerekek nevelője volt. A százezres tömeg hömpölygése, a föl-fölhangzó gyászzenével kísért kegyeleti jelenetek méltósága jól érződik azokon a rajzokon is, amelyeket az újságok közöltek az eseményről. Bár Jókai ekkoriban még az ellenzéki Balközép nevében politizált, az ünnep ideologikumát bizonyára ő fogalmazta meg a legpontosabban, önkritikával hitelesítve szavait. Mert „itt találkozunk most a ravatal mögött azon idők heves fejű szóvivői, kik Batthyány politik[á]ját rostáltuk akkor, a radikál lapok emlékezetes írói: »Te« is, »Ő« is, és – hadd üssem meg mellemet »én« is. És kalaplevéve megyünk a koporsó után ugyanazon az utcán végig, amelyen huszonegy év előtt az utcai tüntetést láttuk Batthyány politikája ellen. És Isten látja lelkünket, hogy szívünkéből jön a mostani nyilatkozat, mint szívünkéből jött az akkori. És hálát adhatunk érte Istennek, hogy így van; hogy odajutottunk, miszerint mindenki átlássa hazánkban, hogy országunkat csak egy becsületes béke, s szabadelvű, bátor és erélyes előrehaladás politikája tarthatja fenn.”

Becsületes béke: gesztus ez Deáknak, az uralkodónak, a kiegyezésnek. Nem kell félni, ha Batthyány neve a jelszó a tüntetésen. A haladás pedig itt talán a kiegyezés fejlesztéseként értendő, de már nem sokáig: alig öt esztendő múlva kerül kormányra Tisza Kálmán és vele a „quieta, non movere” politikája. Pedig igazi publicisztikai telitalálat a zseniális író záróformulája: „Oh, magyar nemzet! Ha még egyszer valaha egy Batthyányi Lajosod lesz: [...] addig kövesd őt, mikor még a nemzetiszínű zászlót viszi előtted; ne akkor, mikor már a fekete zászlót viszik előtte; kísérd annak világló szellemét, ne koporsóját. Mert e koporsóban nem Batthyány Lajos fekszik egyedül. A hazának húsz halott esztendeje van oda mellé leszegezve.” Ez a remek kép is azon tanulságok közé sorolódott, amelyet nem fogadtak meg olvasói.

Batthyány Lajos újratemetésének főlemelően nagyszabású ceremóniája – utólag visszapillantva aligha kétséges – méltó előzménye volt annak a kegyeletnek, ami Kossuth Lajos temetését kísérte 1894-ben. Joggal vélhetnénk tehát az alakuló Batthyány-kultusz első grandiózus tömegdemonstrációjának. Ám nem így történt, mert elmaradt a folytatás. Mint tudjuk, hamarosan megindult a nemzeti adakozásból emelt mauzóleum építése, melyet azonban különös véletlen késleltetett. Podmaniczky Frigyes báró így számolt be erről az özvegy grófnénak 1873. június 22-én: „Ígéretemhez képest jelentem, hogy a dicső emlékezetű Lajos gróf síremlékének munkálatai most már rendszeresen folynak s gyorsan haladnak,

– úgy annyira, miszerint meg vagyok győződve, hogy még az őszön az emlék körüli ültetvények, és szabályozás és gyepesítési munkálatok is [be] fognak fejeztet-
hetni. – Az eddigi lassú folyamát a munkának, illetőleg fennakadását az okozta:
hogy egy nagy márvány szállításunk [szállítmányunk] azon hajón volt elhelyezve,
amely egy vihar után a Dunán elmerült, s csak most lett ismét megmentve.” A hír-
adásból nem derül ki, hogy csak a hajót sikerült-e kimenteni a vízből, vagy a kő-
anyagot is – vagyis a mauzóleum alkotórészeiben tisztelhetünk-e olyan köveket,
amelyek megjárták a kék Duna fenekét? Mindenesetre e levél mellékleteként
küldte meg a Fővárosi Közmunkák Tanácsának nemrég kinevezett alelnöke a
grófnénak azt a pompás akvarellt is, amelyen az ifjú tervező, Schickedanz Albert
jelenítette meg első nagyobb művét. Ám mégis, amikor a fenséges alkotás 1874-
ben elkészült, azt – ilyen előzmények után meglepő módon – különösebb ünne-
pesség nélkül avatták fel. „A szertartás egész csöndben történt – írja a Vasárnapi
Újság –, s csak a legközelebből érdeklettek voltak jelen.” Vajon miért? A kormány
idegenkedését érthetjük, Bécs hűvös távolságtartása az egész korszakban nem
változott. Talán a család állított le minden demonstrációt? Ennek egyelőre nincs
semmi nyoma a korabeli forrásokban. De ha nem, akkor vajon miért nem sora-
kozott föl Batthyány emlékének ápolására az ellenzéki politikai világ és a civil
társadalom? Miért emlékezett ettől kezdve a magyar nép, nemzet, társadalom
mindig csak a mártírra, és nem a korszakos átalakulási folyamatokat egykor le-
vezénylő politikusra és államférfira?

Ezen a ponton kinyithatjuk a perspektívát, és jószerevével napjainkig egybefog-
hatjuk a mártír miniszterelnök utókoráról beszámoló tényanyagot, amelyet Urbán
Aladár a legszelesebb merítéssel gyűjtött össze említett munkájában. Mérvadó
megállapítása különbséget tesz a tudományos feladatok és a közösségi emlékezés
területén tapasztalható fejlemények között. Egyfelől megállapítja, hogy „[a] szak-
ma [...] megtette kötelességét: ha késéssel is, de kijelölte Batthyány Lajos helyét
a magyar Panteonban. Idő kérdése, hogy mikor ívódik be a kitisztult kép a köz-
tudatba. Azt azonban már most reméljük, hogy a mártír nem fedl el többé az
államférfit. Abban is bízunk, hogy Batthyány emlékét múló »pártpreferenciák«
többé már nem fogják megzavarni.”

Másfelől föltette a szélesebb horizontú, emlékezetpolitikai kérdést is: „Miért
nincs Batthyáynak kultusza?” A kérdésre így felelt: „A válasz a fentiek alapján
egyszerűnek tűnik: az első felelős magyar miniszterelnök személyét és emlékét
halála pillanatától politikai megfontolások igyekeztek elfeledtetni, háttérbe szo-
rítani, vagy a napi politika céljainak szolgálatában méltatlanul elmarasztalni. Ez
a válasz igaz, de nem a teljes igazság. Batthyány emlékének széles körű – bár nem
feltétlenül a teljes társadalmat átható – ápolásának akadálya volt személyisége
is. A gróf liberális arisztokrata volt, de arisztokrata, nehezen megközelíthető.
Megvetette a népszerűséget, nem kívánt »népember« lenni. [...] Az utókor szá-
mára is megközelíthetetlen maradt emberként és politikusként egyaránt, mivel

naplót nem vezetett, s igen kevés számú levél maradt utána. Politikai célkitűzése: alkotmányos önkormányzat a Habsburg Birodalmon belül, esetleg perszonálunió, a kiegyezés híveinek sok, a függetlenséget igénylőknek kevés volt – 1918 után pedig ez az elképzelés elvesztette aktualitását. Az utókor, a maga politikai céljainak érdekében, a Batthyány-kormány három kiemelkedő alakjában: Deák, Széchenyi és Kossuth személyében találta meg eszményképét és öngazolását. A jelen ismertető áttekintés azt is mutatja, hogy Batthyány személye – s nem csak mártírja – valójában nem felejtődött el, de nem került egyetlen történelmi időszak érdeklődésének politikai fókuszába sem.”

Az utóbbi évtizedek neves Batthyány-kutatói közül Erdődy Gábor és Molnár András nem foglalkoztak részletesebben a Batthyány-kultusz hiányának kérdéskörével. Karakteres véleményt Gerő András fogalmazott meg több írásában is, legátfogóbban a 2007-ben publikált *Képzelt történelem* című munkájában. Mivel fölfogása szerint a nacionalizmus komplex térhódítása, a nemzeti identitás kialakulása alapvetően a vallási közösségszervezés mintájára történt – és emiatt szinonimaként egyenesen a „nemzetvallás” kifejezést használja –, ezért úgy véli, hogy a nemzeti mozgalmak nagy, nyilvános, közösségi szerepmintái rendre a vallásos közéleti dramaturgia klasszikus szereptípusait másolták. Így például a szentek, kétkedők, ördögök, eretnekek, pogányok, hitvallók, hittudósok stb. magatartási mintái mellett eleve adva volt a mártír – ez esetben a „nemzetvallás” hitéért önként vállalt személyes áldozat – közösségi szereplehetősége is a 19. század nemzeti közösségi mozgalmainak résztvevői számára. S a mintát nemcsak lehetőségnek, de valamiképp társadalmi kényszernek is érezte, így a „nemzet mártírja” címért vívott sajátos versenyként látta a nemzeti önrendelkezési küzdelemben korábban meghurcoltak (például Wesselényi Miklós) és 1848 mártírjai egymáshoz képest természetesen igen különböző szimbolikus pozícióit. A „győztes” a miniszterelnök lett, ahogy írta: „Batthyány vértanúszerpe szinte azonnal rögzült; nem is történhetett vele más”, vagyis ő lett a vallásos szerkezetű nemzettudatban szerinte már eleve meglévő „nemzeti mártír-szerep” klasszikus megtestesítője. A mártírnak azonban nem kellene szükségképpen feledtetnie, a köztudatból kiiktatnia a politikust és államférfit – miért nem vált Batthyány 1848–1849 igazi szimbólumává? Gerő szerint a dualizmusban a Kossuth-kultusz vette el a teret a miniszterelnök méltó glorifikálása elől. „A Batthyány-kormány pénzügyminisztere lett a meghatározó szimbolikus politikai személyiség, és nem a miniszterelnök. Így Batthyány, mint miniszterelnök, azt megelőzően a reformkor meghatározó főrangú politikusa, leértékelődött.” A mártírszerepből való kiemelkedésre elvileg új lehetőségek nyíltak a két világháború között, ám ekkor meg a Széchenyi-kultusz bizonyult hatékonyabbnak a társadalmi népszerűség megszerzése terén, mégpedig azért, mert „hordoz sok olyat, ami Batthyányban is megvan, de többet nyújthat, mint a kivégzett miniszterelnök”. Végül 1945 után sem jelentkezett olyan társadalmi-szellemi igény, ami a mártír-

szerepből való kimozdítást szorgalmazta volna, hiszen még a demokratikus ellenzéknek őt Nagy Imrével összekapcsoló gesztusa is azért hathatott, mert Batthyány mártíriumának nyilvánvaló igazságtalanságát fölmutatva lehetett szembefordulni az 1956-os forradalom hőisével szemben elkövetett igazságtalansággal. Mindezek miatt hangzik így Gerő rezignált végkövetkeztetése: „Batthyány továbbra sem kell senkinek másra, csupáncsak és legfeljebb mártíriumra. 1849-ben vértanú lett és az is maradt. A nemzeti mitológia kialakulásának folyamata ebbe a szerephe helyezte őt. Úgy tűnik, azóta igazából senki nem akarja őt innen kiszabadítani. Az utókort következetesen nem érdekli az, amitől mártíriumának értelme is volt, lett, lehet.”

A két történész megközelítése nem azonos – Urbáné inkább induktívabb, Gerőé inkább deduktívabb jellegű –, de összecsengő megállapításaik jelentős részben megfelelnek a föltett kérdésre. Magam talán annyit tennék hozzá, hogy Batthyány kultuszának hiányát bizonyára akkor tudjuk majd pontosabban körülírni, ha a jelenleginél több ismeretünk lesz a történelmünkben vitathatatlanul létezett, illetve létező politikai kultuszokról, a nagy politikai egyéniségek kultuszairól – elsősorban annak a roppant termékenynek bizonyuló vizsgálati iránynak az eredményeit hasznosítva, amelynek az utóbbi negyedszázadban az irodalmi kultusz kutatás területén lehetünk tanúi. Ha majd Rákóczi, Széchenyi vagy Kossuth kultusza kapcsán például a beállítódás, a nyelvhasználat vagy szertartásrend kategóriáit részletekbe menően elemezni, avagy a beavatás, a mitizálódás, az intézményesülés, a bálványrombolás, a szekularizáció vagy a reszakralizáció sajátos kultusztörténeti korszakait (egyszersmind kultuszlélektani stádiumait) olyan alaposággal tudjuk fölismerni és elkülöníteni, amiként az Dávidházi Péter, Margócsy István, Tverdota György, Takáts József, Lakner Lajos, Kerényi Ferenc, Kalla Zsuzsa, Porkoláb Tibor, Rákai Orsolya és társaik nagyszerű könyveiben és tanulmányaiban irodalmi hősök és példák kapcsán olvasható, akkor kaphat valamivel mélyebb dimenziót annak a hiánynak az értelmezése, amiről Batthyány utókora viszonylatában beszélünk. Sőt, a későn jövőnek megvan az az előnye, hogy az elődök tapasztalatából okulhat – erre figyelmezteti történész kollégáit Gyáni Gábor *Válaszúton az irodalmi kultusz kutatás* című, 2004-ben publikált írásában. Miközben elismeri a kultusz kutatás első nagy korszakában a vallásos analógiaképzés vitathatatlan jelentőségét, mégis amellett érvel, hogy – elsősorban Anthony D. Smith nacionalizmusfogalmát alkalmazva, amelyet *National Identity* című, 1991-ben megjelent könyvében használ – a nacionalizmus olyan sajátoszerű hisztoricista kultúra és polgári művelődés-műveltség, amely „a vallási kultúra és a családi neveltetés korábban megszokott módozatait magába olvasztva, végül a vallási univerzum helyébe lép. A nacionalizmus ilyenformán nem csupán egy újfajta politikai stílus és nem is csak pusztán doktrína (vagyis ideológia), hanem éppenséggel a kultúra adott formája, amely ideológiaként, nyelvként, mitológiként, szimbólumok (szimbolikus jelek) együtteseként és egyúttal öntudatként

(identitásként) globális érvényre tör, és ekként fejt ki a maga hatását.” A nacionalizmus tehát „teljes körű és önértékű kultúra”, és így „a kulturális entitásként tekintett nemzet mint kikerülhetetlen adottság [...] elméleti tudatosítása [...] friss távlatokat nyithat a kultuszkutatók újabb, ezt követő további nemzedékei előtt”.

Amíg e figyelmeztetés szélesebb körű kutatási alkalmazására remélhetőleg a nem túl távoli jövőben sor kerül (az úttörők között máris említhetem Fejős Zoltán vagy Zeidler Miklós nevét), hadd zárjam áttekintésemet egy olyan jelenettel, amely a kultuszok évszázadot átfogó pszichológiai vonzerejére figyelmezteti az olvasót. Urbán Aladár nagyszabású panorámáját szubjektív vallomással fejezi be arról, miért nem hiányolja igazán azt, hogy Batthyánnak nincs reprezentatív köztéri szobra Budapesten. (Jegyezzük meg, hogy tanulmányának publikálása óta három jelentős lépés történt a Batthyány-tisztelet terén. 2007-ben államilag meghirdetett és finanszírozott, eseményekben gazdag emlékévet tartottak az államférfi születése 200. évfordulójának tiszteletére. 2008-ban a budapesti Batthyány-téren fölavatták egész alakos szobrát, Stremeny Géza alkotását. 2016-ban pedig a pesti ferences templomhoz tartozó rendházban – a rend engedélyével, elsősorban Pálffy Dezső szorgalmazására – megnyílt a Batthyány-emlékszoba, amelyben Dobák Géza és Hermann Róbert magángyűjtők műtárgyaiból a Nemzeti Múzeum által rendezett kiállítás látható.) Urbán arról ír, hogy szívéhez a szobornál közelebb áll az örökmécses jelképi világa, melynek „lángja nem egyszerűen a vértanúságra, hanem arra a kimagasló személyiségre emlékeztet szimbolikusan, aki a »népek tavaszának« magyar reménységeit igyekezett – szerencsésebb emlékezetű miniszter társaival együtt – megvalósítani”. A történész nincs egyedül ezzel a véleményével. Érzékeny gondolata méltó párja annak a kis hírnek, amelyet a Vasárnapi Ujság a miniszterelnök 1870. június 9-i áttemetése kapcsán adott közre. „Volt még az ünnepélynek egy sajátságos jelenete is, melyet az előleges terv nem foglalt magában. Színhelye azon gyászos emlékü tér, hol Batthyány két év-tizeddel ezelőtt kimúlt, az Újépület megett a fatér felé nyúló akác sor. Azon a helyen, hol Batthyány térdelt, a fasor egyik fájára egy babérkoszorút, a másikkra egy gyászfátyollal bevont nefelejtszűzért illesztett egy ismeretlen kéz. A babér felett egy kis olajmécs lobogott. A két fa ezen egyszerű jelentésű díszét csak a temetkezés órájában vették észre, de még másnap is látható volt. A szabad ég alatt, a katonai laktanya közelében nem találkozott kéz, mely hozzá akart, vagy mert volna nyúlni a nagy halottnak szentelt békés áldozathoz.”

■ FÜGGELÉK

Pest városának határozata Batthyány Lajos újratemetéséről

Pest város Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlése, 1870. január 21.

2742.

Előterjesztetett a közegészségügyi bizottmánynak és tanácsnak jelentése Széher Mihály képviselőnek m[űlt]. 1869. évi augusztus 9-én a város falai között végleg megszüntendő temetkezések tárgyában beadott indítványára.

Minthogy a halottaknak a város falain belül való eltakarítása nemcsak erkölcsi hátrányokkal jár, amennyiben a gyengébb idegzetű egyének, különösen a nők és gyermekek képzeletére károsan hat, hanem még az oly fontos és főtekintetet érdemlő közegészségi állapotot is folytonosan veszélyezteti, mert a feloszlásban lévő hullák ártalmas kigőzölgése teljesen meg nem akadályoztatható, ezeknél fogva a közgyűlés határozatilag kimondja, miszerint ezen határozat kihirdetése napjától kezdve a város belterületén és falai között a halottak eltakarítása megtiltatik.

Mely határozatról a tanács a városban lévő összes plébániai hivatalok és kolostorok előjáróinak tudósítása, valamint a szükséges további intézkedések megtétele végett értesítettik.

2743.

Ez alkalommal felemlítettén az, hogy boldogult gróf Batthyány Lajosnak, Magyarország volt első miniszterelnökének tetemei még most is a Ferenciek sírboltjában nyugszanak, nehogy a sírboltok megrendelt elzáratásával a nagy halottat megillető kegyeletos emlék feledékenységre menjen, kívánatos lenne, hogy a városi hatóság néhai gróf Batthyány Lajos holttetemeinek a kerepesi köztemetőben leendő méltó és ünnepélyes elhelyezése iránt intézkedés tétessék.

A közgyűlés osztatlan helyesléssel és lelkesedéssel fogadja ezen felszólalást, s ehhez képest a nagy halott iránt tartozó kegyeletre, valamint az utókorra való tekintetből kötelességének tartván azt, hogy néhai gróf Batthyány Lajosnak, mint Magyarország volt első miniszterelnökének tetemei az elhunythoz és az Országhoz méltó dísszel és ünnepélyességgel helyeztessenek el a kerepesi köztemetőben, utasítja elnöklő főpolgármestert, hogy az elhunyt özvegyének ezen áthelyezéshez való beleegyezését levélben kérje ki.

Egyúttal az áthelyezés mikénti eszközzése iránt teendő javaslatra Királyi Pál képvis[iselő]. elnökte alatt Sztupa György, Széher Mihály, Tavaszy Endre, Serényi Józsa és Masztl Mór képvis[iselő]. urakból álló bizottmány kiküldetik, miről most nevezettek j[egyző]k[önyvileg]. értesítendők.

(Budapest Főváros Levéltára, IV. 1302. Pest város Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei, 4. kötet. 1870. I. 21. 2742–2743. sz.)

Gamperl Alajos pesti főpolgármester levele Batthyány Lajos özvegyének férje újratemetéséről

*Nagyméltóságú Batthyány Lajos gróf özvegyének, született Zichy Antónia grófné
Ő Nagyságának megkülönböztetett tisztelettel
utolsó posta Téth – Egyeden, Sopron megye*

Méltóságos Grófné, kegyelmes asszonyom!

Azon hatósági intézkedés következtében, melynél fogva a városunkban létező összes szentegyházak sírboltjaiba való temetkezés megszüntetett, s ez örök nyugalomnak szánt eme helyek további használhatás elől végképp elzáratni határozattak, nemzetünk egyik dicsőültje iránti legbensőbb [...] kegyeletének kívánt áldozni városunk hatósága azon indítványnak elfogadása által, hogy Nagyméltóságod feledhetetlen emlékü férjének, országunk első miniszterelnökének, Istenben dicsőült Gróf Batthyány Lajosnak földi maradványai a pesti Szt. Ferenciek zár alá helyezendő sírboltjából kivétessenek, s úgy a dicsőülthöz, valamint az országhoz méltó dísszel és ünnepéllyel nyilvános sírboltba helyeztessenek át.

Minthogy azonban eme kegyeletnek gyakorolhatására nézve mindenekelőtt Nagyméltóságodnak kegyes beleegyezése kívántatik; azon megbízatásnál fogva, mellyel városunk közönsége személyemet tiszteli meg:

Mély tisztelettel kérem fel Nagyméltóságodat, miszerént Istenben dicsőült férje, gróf Batthyány Lajos hült porainak a Szent Ferenciek sírboltjából kivételét, és nyilvános sírboltba való ünnepélyes áthelyezése iránti beleegyezését nyilvánítani, s erről engemet írásban értesíteni kegyesen méltóztatnék.

Ki egyébiránt különös mély tisztelettel öröklök

Pesten 1870. febr. 3.

Nagyméltóságú grófné, s kegyelmes asszonyomnak alázatos szolgálja

sz.k. Pest városa főpolgármestere

(Egykorú fogalmazvány. Budapest Főváros Levéltára, IV. 1303.f. Pest város tanácsának iratai, Tanácsi iratok. XI. 56/1870. 10–11. p.)

**Gróf Batthyány Lajosné Zichy Antónia grófnő válasza Gamperl Alajosnak,
Pest város főpolgármesterének**

Tekintetes Főpolgármester Úr!

A kegyelet és elismerés, mely közelebbről boldogult férjem emléke irányában több oldalról, s most újólág Pest városi tisztelt hatóság részéről nyilváníttatott, enyhíti némileg szomorú sorsa feletti bánatomat és mély fájdalmamat.

Jóllehet szándékom volt felejthetetlen férjem hűlt tetemét a Szent Ferenciek sírboltjában hagyni, hova a Rend akkori főnöke, dacára az uralkodó zsarnokság és kegyetlenségnek, félre tevén minden félelmet, saját személyem s több barátim kérésére hallgatván megengedte az üdvözült hamvait örök nyugalomra tétetni: mindazáltal Pest városi hatóság s a közönség kívánságának engedve beleegyezésemet adom boldogult férjem hamvainak ünnepélyes áthelyezésére a nyilvános sírboltba, azon kéréssel azonban, hogy a város hatósága magát fiammal, Batthyány Elemérrel érintkezésbe tegye, a kegyeletteljes szándékának mi módoni kiviteléről; amit azon okból is óhajtunk, hogy részünkről a temetőbeni illő hely megszerzéséről gondoskodhassunk: úgy szinte az ünnepélyes temetésnek kitűzött idejéről jókor értesülve legyünk, miután a gyászünnepélyben mind én magam, mind az üdvözült családja részt venni kívánunk.

Ezek után tisztelettel maradván

Tekintetes Főpolgármester úr

Batthyány Lajos özvegye

Egyed, Február 10-ike 1870.

5002.

Tudomásul vétetvén ezen értesítő levél, annak értelmében leendő eljárás végett Királyi Pál képviselő úr elnöklete alatt kiküldött bizottmányoknak kiadatni rendeltetik.

Kelt Pesten, 1870. február 16 és folytatva 17-én tartott városhatósági közgyűlésből.

(Eredeti s. k. tisztázata. Budapesti Történeti Múzeum, Térképek, Kéziratok és Nyomtatványok Tára, 14 056.)

Flór Ferenc tisztí főorvos feljegyzése Batthyány Lajos holttestének azonosításáról

Nyilatkozat néhai gróf Batthyányi Lajos hullája identitásának meghatározása tárgyában.

Folyó 1870-dik évi március 29-én délutáni 4 órakor a ferenciek zárdájában, illetőleg a templom alatti sírboltban megjelenvén s az ott G.B.L. betűkkel jelzett márványlapot kibontván, egy a fejevével kifelé néző fakoporsó tűnt elő, melyet végre sikerült kifejteni s az üregből előhúzni, de ekkor egészen szétomlott és a deszkadarabok eltávolítása után egy a végenyészet határához közeledő, egészen korom feketeségű hullamaradványt tüntetett elő anélkül, hogy a múmiaszerű test természetes fekvő helyzetében megzavartatott volna.

Az egész hulla posztókelméből készült ruházatba volt öltöztetve. Egyes részeit illetőleg még egész tisztán meg lehetne különböztetni a mindnyájunk emlékében élő dús-gazdag szakállt természetes feketebarna színezetével; továbbá az alsó állkapocsban előtűnő metszőfogakat, végre a magas domború homlokot, egészen kopasz fejtetőt, és a szakállhoz hasonló színezetű hajzatot a két halántékon és a koponya hátsó felén. Sőt mi több, a homlokcsont behorpadt balfelén a horpadás szélén egy határozottan sima szélű, $\frac{3}{4}$ -ed hüvelyknyi átmérőjű, félkör alakú rést is lehetne látni, mely egész valószínűséggel a koponyába hatoló golyó által hozatott létre.

A szintén megfelelő hosszassággal bíró hulla egyéb részein, gondos átkutatás után sem lehetett valami megjegyzésre méltót fölfedezni.

Flór Ferenc ig[azgató] tisztí főorvos

(Eredeti tisztázat, s. k. aláírással. Budapest Főváros Levéltára, IV. 1303.f. Pest város tanácsának iratai, Tanácsi iratok. XI. 56/1870. 45–46. p.)

Bizottsági tervezet az újratemetés lebonyolításáról

Gróf Batthyány Lajos hamvainak a ferenciek sírboltjából a köztemetőbe leendő ünnepélyes áthelyezésére vonatkozó Tervezet.

- 1. Az áthelyezés idejéül a bizottmány f[olyó] évi június hó első felének egyik napját véli kitűzendőül.*
- 2. A hamvak a bizottmány kiküldötteinek jelenlétében veendőek fel, s egész csendben kísérendők el a Nemzeti Múzeumba, melynek ez alkalomra megfelelőleg készített csarnokában közmegszemléltetés végett a lezárt koporsó 24 órára ravatalra helyeztetik. Az ünnepélyes áthelyezés szertartása másnap délután 3 órakor venné kezdetét.*

3. A temetési szertartás végzésére az ország hercegprímása, esztergomi érsek Ő főméltósága mint egyházmegyei főpásztor volna felkérendő.
 4. Hatóságilag meghívandók lennének a gyászünnepélybeni részvételre: a törvényhozás mindkét háza, a minisztérium, a kir[ályi] Curia s főtörvényszék, minden törvényhatóság, a helybeli intézetek, egyletek és társaságok.
 5. A koporsót kíséző gyászmenet gyalog vonulna a temetőbe; a rendet pestvárosi polgárok s az e célra felkérendő ifjúság tartaná fel.
 6. Az egyházi szertartás végeztével a koporsó felvétele előtt, valamint a temetőben annak a sírba letétele előtt alkalmi beszéd tartandó.
 7. A temetés következő rendben történék.
 - a) A koporsót a ravatalról városi képviselők emelik le, és amennyiben az ország képviselői, a főrendi ház tagjai részt venni kívánnának, ezekkel felváltva viszik a gyászkocsiig, mely a lépcsőzet alján várakoznék.
 - b) A koporsót 60 városi képviselő állja körül, fáklyát tartva, oly módon, hogy két oldalt elzárva legyen a hely a család és a meghívottak számára. Mindezek körül városi huszárok zárt falat képeznek a nép tolongása ellenébe.
 - c) A menet rendje következő lenne: elől négy városi lovas huszár egész díszben, széles fátyollal a jobb vállról, kiknek feladatuk leendő a tömeget félre hárítani.
 - d) Az összes céhek zászlóikkal – melyek fátyollal lesznek bevonva – négyesével sorban, utána a betegápoló egyletek, szintén zászlókkal.
 - e) Ezeket követi a polgárokból alakítandó lovasság, melynek élén a városi, közepén a nemzeti, s végül gróf Batthyányi családi zászlók vitetnek, mindhárom zászló fátyollal bevonva.
 - f) Ezt követik a megyék, városi hatóságok küldöttei.
 - g) A legfőbb és egyéb törvényszékek tagjai.
 - h) Az ország képviselői és a felsőház tagjai.
 - i) A miniszterek, utánok a dalárda és zenészek.
 - k) Egyházi személyek, élükön a prímás.
 - l) A koporsó 6 lovas fogaton, úgy, miként b) alatt elsoroltatott.
- Íly rendben vonulna a temetés a temetőig, hol is a kaputól egészen a sírig a céhek, egyletek, városi és megyei küldöttek két oldalon sorfalat képeznek.
- A rend fenntartására a nélkülözhető lovas kerülők a tolongás feltartóztatására a kerepesi út végétől a temető kapujáig felállíttatnának.
8. A koporsó szalagjainak vitelére 8 képviselő lenne kirendelendő.
 9. A gyászmenet egész tartama alatt a hatósági patronatus alatt álló egyházakban a harangok szólódnának: a többi egyházak előljáróságai hasonló szívességre volnának felszólítandók.
 10. Másnap nagy requiem, melyre a 4-ik pont alattiak meghívandók.

Királyi Pál biz[ottsági]. elnök
Sztupa György, Serényi Józsa, Tavaszy Endre

(Eredeti tisztázata, s. k. aláírásokkal. H. és d. n. [Pest, 1870. március?]. Budapest Főváros Levéltára, IV. 1303.f. Pest város tanácsának iratai, Tanácsi iratok. XI. 56/1870. 21–23. p.)

Az újratemetés kinyomtatott menetrendje

Gróf Batthyány Lajos hamvainak a Ferenciek sírboltjából a pesti kerepesi úton levő köztemetőbe leendő ünnepélyes áthelyezésére vonatkozó menetterv / Programm für die feierliche Uebertragung der irdischen Ueberreste des weiland Grafen Ludwig Batthyány aus der Gruft der Franziskaner-Kirche nach dem allgemeinen Friedhofe an der Kerepeser-Strasse.

[A kétnyelvű iratból a magyar nyelvű szöveget közöljük.]

1. A hamvak a ferenczrendiek templomában lesznek kitéve, f. é. június 8-ka reggeli 9 órától esti 9 óráig, és 9-én délutáni 1 óráig.
Ez idő letelte után a templom bezáratik, és június 9-én délutáni 2 órakor nyitattik fel, midőn csakis a menetet képező hivatalosan meghívottak fognak bemene-
ti jegy mellett a templomba bocsájtatni.
Hölgyek számára a templom két oldalán lévő karzat lesz fenntartva, hova szóló jegyek a városházán, földszint, balra az 1-ső számú szobában június 6 és 7-kén adatnak ki.
2. A temetési szertartás június 9-kén d. u. 3 órakor veszi kezdetét. A működő egy-
házi személyek a zárda folyósón átmenve a sekrestyében gyűlnek össze; az éneke-
sek és zenészek, ugyancsak a folyósón átmenve a nagy karzaton lesznek elhelyez-
ve. Az egyházi szertartás bevégeztével a zárda főnök beszédet tartand, melynek
bevégeztével
3. A templomban lévő közönség, valamint a szolgálattevő egyházi személyzet eltá-
vozása után a koporsót városi polgárok emelik le a ravatalról, s a templom ajta-
jánál lévő díszkocsiig viszik.
4. A menet a kecskeméti utcán, az ország- és kerepesi úton át gyalog megy a teme-
tőig.
5. A menetrendje következő.
a) Elől a városi őrmester és 4 városi huszár egész díszben.
b) A céhek fátyollal bevont zászlóikkal, és pedig a nekik tudtul adandó sorrendben
négyesével, amint a menetben résztvevők általán felkéretnek, hogy négyesével
szíveskedjenek sort tartani.
c) A temetkezési egyletek zászlóikkal.
d) A nagy- és kiskereskedő-testület és egyéb pesti polgárok.
e) A pesti intézetek küldöttai és a honvédegylet.

- f) A polgárokból álló lovas bandérium, melynek élén az ország, város s a Batthyány család fátyollal bevont lobogót viszik.
- g) A törvényhatóságok küldöttei és az egyetemi ifjúság zászlóival.
- h) A magyar akadémia és egyetem tagjai.
- i) A központi hatóságok küldöttei.
- k) Egyházi személyek.
- 1) Városi hatóság, élén a főbíró és főpolgármesterrel, utánuk a dalárda tagjai.
- m) Zenészek.
- n) A szertartáshoz tartozó egyházi személyzet.
6. A hamvakat vivő gyászkocsi, melyet
- I. Közvetlenül a városi hatóság tagjai környeznek gyászszalagot tartva.
- II. 24 pesti polgár kivont karddal.
- III. 100 fákyavivő pesti polgár, mindkét oldalt úgy felosztva, hogy az első az egyházi személyzet előtt vitt kereszt irányában legyenek, a hátulsók pedig a nagy halott özvegyét és kíséretét, a család tagjait, s a meghívott nőegyleteket környezék.
- IV. Ezeket követi 6 gyászkocsi; végül
- V. Két sorban városi huszárok zárják be a menetet az utca szélétében.
7. Ezen rendben vonul a gyászmenet a temetőig, ahova megérkezve hasonló rendben áll fel, a széles úton két oldalt élőfalat képezve s az út környékét fönntartva a család, egyházi személyzet és hatósági küldöttek számára.
8. Az egyházi szertartás bevégeztével a hamvakat a temetőben sz. kir. Pest város közönsége nevében rövid alkalmi beszéddel a hatóság főjegyzője veszi át.
9. A dalárdák alkalmi éneket adnak elő.
10. A külrendet a városhatósági közegek, a belrendet a pesti polgárság, s a pesti egyetemi és budai műegyetemi ifjúság tartja fenn; a menet rendezésére felkért képviselők a karjaikra kötött nemzeti szalagról lesznek felismerhetők.
11. A gyászmenet komolyságának megóvása a nemzeti önértzet védpajza alá helyztetik.
12. A gyász istentisztelet [olyó]. évi június 10-kén délelőtti 10 órakor a belvárosi plébánia templomban tartatik.
13. A bemenetre nézve itt is a fent körülírt módzatok tartatnak szem előtt.
14. A ravatal közelébe eső főhely a nagy halott özvegyének és a család tagjainak tartatik fent.

Zene- és énekprogram június 9-én.

15. A ferenciek templomában a hamvak beszentelése után és a zárda főnök beszéde előtt előadatik: Mosonyi Mihály ez alkalomra szerzett karéneke ezen cím alatt: „Gróf Batthyány Lajos emléke”, szövegét írta Komócsy József – Thill Nándor karnagy igazgatása alatt a zenekedvelők együletének vegyes énekkara által.

16. A menet megindulása előtt az összes pestbudai dalárdák által Knahl Antal, a budai dalárda karvezérének igazgatása alatt Beethoven „Miserereje” adatik elő.
17. Menetközben 40 tagból álló polgári zenekar classicus gyászindulókat adand elő.
18. A temetőben az alkalmi beszéd bevégezte után a pestbudai összes dalárdák „Búcsúszót” énekelnek Egressy Bénitől.
19. Június 10-én a városi plébánia templomban a zenekedvelők egylete által Thill Nándor egyleti karnagy igazgatása alatt Mozart „Requiemje” fog előadatni. Az előforduló magánrészek szívességből Neszveda Anna kisasszony, Saxlehner-Kvaszay asszony, továbbá Hajós és Kőszeghy urak által fognak énekelteni.
20. A gyász istentisztelet után a Zenekedvelők egyletének vegyes énekkara Mosonyi Mihály új „Libéráját” énekli.

Pest, 1870. május 22-én. A rendező bizottmány által.

(Korabeli nyomtatvány. Budapesti Történeti Múzeum, Térképek, Kéziratok és Nyomtatványok Tára. 14 867.)

Pest város elöljáróságának sürgető levele Simor János esztergomi érsekhez

Főméltóságú és főtisztelendő hercegprímás! Kegyelmes Úr!

Ez évnek április hava 27-kén kelt levelünkben felkértük Kegyelmességedet, hogy a néhai gróf Batthyány Lajos, Magyarország első miniszterelnöke hamvainak folyó]. évi június 9-kén ünnepélyesen eltemetése alkalmával az egyházi szertartást saját magas személyében vezérelni, gátoltatása esetében pedig ezen egyházi cselekmény végbevételére az egyháznak valamely főpapját helyettesül kijelölni méltóztatnék.

Ezen felkérésünkre választ – legnagyobb megütközésünkre – mai napig nem valánk szerencsések megnyerhetni.

A nagy halott hamvainak eltemetésére kitűzött naptól már csak rövid időköz választ el bennünket, s még nincsen tudva előttünk, ki szentelendi be azokat.

Mély tisztelettel tehát ismételve kérjük fel Kegyelmességedet, méltóztassák bennünket kegyes elhatározásának tudatása mellett nagyrabecsült válaszával mielőbb megtisztelni.

Kelt Pesten, 1870. május 24-én tartott városhatósági közgyűlésünkéből.

Bartha [főjegyző]

(Egykorú fogalmazvány. Budapest Főváros Levéltára, IV. 1303. Pest város tanácsának iratai, Tanácsi iratok. XI. 56/1870. 52. p.)

Batthyány Lajos gróf sírjának föltárása és holttestének újratemetése (részlet)

A jelen év [1870] elején a hálás és kegyeletes hazafiság eljöttnek látta az időt, nyilvános és ünnepélyes temetési tisztességet adni a hazáért 1849-ben elvérzett vértanúk legnagyobbikának.

A holttest fölvételének s a temetés rendezésének ügyét Pest főváros hatósága vette kezeibe. Bizottságot küldött ki a holttest hollétének s ugyanazonosságának megállapítására.

Március 29-kén d. u. 4 órakor az elhunynak fia, Elemér, az e végből kiküldött bizottmány és a kolostor papi személyzete a sírboltban összegyűlt. A kolostor főnöke kíséretével együtt teljes szertartásos díszben jelent meg a sírboltban, mely ünnepélyesen meg volt világítva.

A nagy halott sírboltja a föld mélyében van elhelyezve, s egy márványtábla jelzi a következő felirattal: „1849-ben, okt. 6-kán az Urban elhunyt G. B. L. – Áldás és béke hamvaira”. E márványtáblát csak néhány év előtt helyezték oda, a befordított tábla fölébe. Volt idő, mikor szándékosan kellett azon hírt terjeszteni, hogy a gróf hulláját elvitték a kolostorból, s e hír még a legutóbbi időben is sok hívőre talált; noha tényleg a hulla folyton ott őriztetett, de a fentebb érintett óvatosság mellett.

A nagy halottnak nyughelyét konstatálván a sírbolt felnyitattott. A kőműveseknek sok dolgot adott a bolthajtás áttörése, míg a koporsót ki lehetett venni. A koporsó igen ronsolt állapotban volt, s a legnagyobb elővigyázatra volt szükség, hogy a be nem balzsamozott hulla minden nagyobb rázkódástól megőriztessék. A sírbolt szabad terére kihozatván a koporsó teljesen széthullott; a tetem is már nagyon enyészetnek indult, s csak egy korom feketeségű hullamaradvány tűnt elő. Az elhunynak szép, nagy szakállá azonban teljes épségben fennmaradt, s annak vereses barna színe is bizonyossá tévé az ugyanazonosságot. A koponya már szétmállott, de még mindig meglátszott a golyó helye, mely a nemes életet kioltá.

A hulla fekete ruhába volt öltöztetve, s az öltözetdarabok közül a posztó-mellény maradt meg legjobb épségben. Azonban a fekete bársony kabát, melyben a vértanú elhunyt, szintén megismerhető, s néhány fából készült gomb még ép maradt. Az eredetileg fehér faforgács, melyen a gróf feje nyugodott, vörössé vált.

A jelenlévők a hulla-maradványok ezen megtekintése után, azokat egyhangúlag gróf Batthyány Lajos személyével, és pedig minden kételyt kizárólag ugyanazonosoknak találván, és ebbéli meggyőződésüket ünnepélyesen kijelentvén, a hamvak a régi fakoporsóval, nagy gonddal, s minden rázkódás elkerülése mellett, egy e célra készen tartott érckoporsóba helyeztettek.

Ezek után a kolostor főnöke a hamvakat a szokásos egyházi szertartások mellett beszentelve, s a dicsőült gróf lelkének üdvéért imát mondván, egy alkalmi beszédben kiemelte azt: miszerint a szerzet, engedve sz[abad] k[irályi] Pest városa törvényhatósági határozatának, nehéz szívvel s fájó érzettel válik meg e drága hamvaktól, melyek-

hez a nemzet legmagasztosabb és egyszersmind leggyászosabb emlékei fűződnek, s melyek, mint a haza s annak szabadságáért vértanúi halállal kimúlt nagy hazafi földi maradványai 22 éven át a kolostor drága és féltett kincsét képezték.

Felemlíté, hogy a szabadság harcának lezajlása után a nemzetre bekövetkezett gyászos emlék korszakban, szemben az uralkodott önkénnyel, a szerzet e kegyelt hamvakat a haza és nemzet iránti kötelezettség és saját hazafiúi érzeténél fogva híven megőrizte, s ha most hódolva a nemzeti közérzület óhajának meg is kell nyugodnia abban, hogy a dicsőült gróf földi maradványai másutt tétessenek örök nyugalomra, s a kolostor azon tiszteletben a nemzeti vértanú porait ereklyeként őrizhetni továbbra is nem részesülhet, szent kötelességének ismerendi méltóképen megjelölni a helyet, hol a halhatatlan emlékü gróf porai nyugodtak, s megörökíteni a sírt, melynek hantjait a nemzet Clioja a honfíbat legkeserűbb könnyűivel áztatá, s kéri a bizottmányt, eszközölné ki azt, hogy a szerzetnek, emlékezetül a mai ünnepélyes cselekményre, az arról szóló jegyzőkönyv egy példánya történelmi okmányként a kolostor levéltárába leend elhelyezés végett kiadassák, a gyászünnepély megtartásakor pedig a szerzet tagjainak a gyászmenetnél részvétel megengedtségük.

Erre Királyi Pál bizottmányi elnök, a szerzetnek a dicsőült gróf földi maradványainak megőrzése körül a nemzeti vészes megpróbáltatás nehéz napjaiban is törhetlen honfiúi érzettel és kegyelettel párosult magatartásáért Pest városa nevében köszönetét nyilvánította, s megígérte, hogy Pest város közgyűlését felkéri, hogy a rendi elnök által fönnebb előterjesztett kérelem teljesítését elrendelni szíveskedjék, felkérvén egyszersmind a szerzet jelenlévő tagjait: hogy a nagy halott tetemeit ünnepélyes elszállíttatásuk napjáig az eddigéhez hasonló hív és lelkiismeretes gondozásban részesítsék, – mely gondozást a kolostor főnöke szerzetes társai nevében továbbra is híven teljesíteni ígérte.

Végül a koporsót lezárva a város, a szerzet, gróf Batthyány Elemér és Királyi Pál bizottsági elnök pecsétjeivel pecsételték le, s ezzel a nap ünnepélyes és komoly feladata teljesítve lévén, mindnyájan eltávoztak a sírboltból.

A nagy halott tetemei az ünnepélyes temetésig e sírboltban maradtak elhelyezve. Ez ideiglenes sírt a „Vasárnapi Ujság” következőleg írja le:

Néhány meredek lépcső vezet le a sírbolt üregébe; a lépcsők alján egy szent kőszobra áll őrt, mintha őrizné a halottak álmait, hogy élők látogatásai a külvilágból ne háborgassák, s alkalmatlan lépések zaja ne verje föl a mély csöndességet.

Leérve meglehetősen szűk, s csak néhány lépésnyi üreg nyílik meg szemünk előtt. A kriptá egész belseje ez, falain köröskörül befalazott fülkék látszanak egymás fölötti sorokat képezve; e fülkék mindenikében egy-egy koporsó van, s a síri lak száját köláp zárja el, melyre a benne nyugvónak sír-irata van vésve. Az írást itt-ott ráaggatott ko-

szorúk takarják, a szeretet s kegyelet hozományai, a halál évnapiján, vagy alkalmilag a halottaknál tett szomorú látogatáskor.

E fülkék között az alsó sorok egyikében van az, hol Batthyány Lajos gróf holtteste húsz évnél tovább feküdt. Szűk sírja szája nyitva áll most, s képünkön két szerzetes atya úgy áll, égő fáklával, hogy annak fénye éppen bevilágít a setét torokba, hol a hű és nagy magyar örök álma egy percenetét átszunnyadta; mert az a húsz év nemcsak a teljes örökidőhöz, hanem ahhoz képest is csak egy perc – ameddig a Batthyány Lajos neve élni fog a történetben s az emlékezetben. A kibontott üreg mellett a földre van támasztva az a kőlap, mely húsz évig azt elzárva tartotta. Eredetileg csak három betű volt reá vésve: G.B. L., az is befelé fordítva, hogy csak az éj s az isten szeme lássa – áruló emberek meg ne olvashassák. Akik tudták e három betűt a kőlap belső oldalán, azok nem árulták el: az eltemetett nője volt, s a papok, kik sírboltjuk titkát, mely a haza titka volt egyszermind, híven megőrizték.

Most már nem titok. A koporsó, nem az eredeti (mert az összeomlott; Magyarország első dynastái egyike, egyszerű fenyőfa-koporsóban aludt 20 évig) hanem az új, érckoporsó ott áll most, egyszerű ravatalon a sírbolt üreg közepén. A ravatal lábánál néhány koszorú fekszik; a szeretet keze tehette csak oda; a nemzet hálája majd el fogja halmozni koszorúkkal a mauzóleumot a Kerepesi-úti temetőben. Hat magas templomi gyertyatartó roppant viaszgyertyákkal áll a koporsó mellett. Így állnak kísértetes világgal egy ismeretes képen a meggyilkolt Hunyadi László fölött is a lobogó gyertyák...

A koporsó fejénél magas feszület áll, róla a világ Megváltója, a legnagyobb martyr tekint szelíden alá arra a martyrra, ki a koporsóban fekszik.

S az egész komor kép fölött a kriptá örökégo lámpája függ le a mennyezetről, mint e setét élet homályai fölött a hit csillaga, hintve a ködökön át biztató világát...

A Batthyány-gyászünnepély

Miután gróf Batthyány Lajos holttestének holléte és azonossága megállapított, s a Kerepesi-úti temető egyik legemeltebb pontja választatott ki sírhelyéül, s az oda felállítandó nagyszerű mauzóleum költségének fődözésére a Pesti Napló által már az év elején szép sikerrel megindított a gyűjtés – nem maradt egyéb hátra, mint magát a temetési gyászünnepélyt a nagy halotthoz méltóan rendezni.

Pest, az ország fővárosa ez ügyben is az ország szívének bizonyítá magát. A legnagyobb gyászünnepély rendezését ismerte földatául, s annak idejéül f. évi június 8. és 9-ik napjait tűzvéni ki, arra az ország minden törvényhatóságát s tekintélyes testületeit meghívta.

A mindenfelől már eddig is nyilatkozó részvét nem hagy fönn semmi kételyt aziránt, hogy ez ünnepély a legnagyobbyszerű, s valódi nemzeti gyászünnepély leend.

(Közli Gróf Batthyány Lajos, az első magyar miniszterelnök élete és vértanúi halála. Pest, 1870. 22–26. p.)

Jókai Mór: Batthyány temetése napján (1870. június 9-én)

A honfi kegyelet ma adja meg Batthyány Lajos hamvainak az ünnepélyes végtisztességtételt.

És ezzel egyúttal Batthyány politikájának az elismerést.

Ha éreznek még szellemek földi fájdalokat, úgy nem az lehetett e kínok legsúlyosabbika a dicsőült szellemére nézve, hogy földi porai egy ismeretlen hárombetűs kő alatt elrejtve fekszenek, hanem az, hogy hazája iránti nagy szolgálatát még a nemzet sem állítá arra a magaslatra, amelyet megérdemelt.

Huszonkét év kellett hozzá, hogy Batthyányt előkeresse a föld alul a nemzet, és ráírja a koporsójára: „Magyarország első miniszterelnöke”.

Ennek a szónak „első” két jelentése van.

Értse meg azt a kormány! Megértette a nemzet.

A nemzet megértette, Budapest tömve van e napon az ország minden vidékeinek küldötteivel.

A pompa nagyszerű lesz.

De az érzelem, mely e pompa alatt rejlik, még nagyobb.

E nyilatkozvánnyal adósa volt az ország Batthyány politikájának.

Ma elismerte adósságát.

Mert úgy váltunk meg tőle, mint a nemzet elbocsátott szolgájától, ki miután letette a vezéri rangot, mint közkatona szolgált hazáját, a szónak minden értelmében, s hűségét mártírhálállal pecsételte meg.

Itt találkozunk most a ravatal mögött azon idők heves fejű szóvivői, kik Batthyány politikát rostáltuk akkor, a radikál lapok emlékezetes írói: „Te” is, „Ő” is, és – hadd üssem meg mellemet „én” is. És kalaplevéve megyünk a koporsó után ugyanazon az utcán végig, amelyen huszonegy év előtt az utcai tüntetést láttuk Batthyány politikája ellen. És Isten látja lelkünket, hogy szívünkéből jön a mostani nyilatkozat, mint szívünkéből jött az akkori. És hálát adhatunk érte Istennek, hogy így van; hogy odajutottunk, miszerint mindenki átlássa hazánkban, hogy országunkat csak egy becsületes béke, s szabadelvű, bátor és erélyes előrehaladás politikája tarthatja fenn.

Végtelen nép vonul a koporsó után, s kíséri őt a temetőhöz.

Oh, magyar nemzet! Ha még egyszer valaha egy Batthyányi Lajosod lesz: vezérférfi, ki hazája dicső nagyságáért, állami önállóságáért mindenét fel tudja áldozni, ami kedves: napjai nyugalmát, a hatalom kegyeit, a hízelgők tapsait, még a nyugodalmas meghalás biztos reményét sem tartva meg magának – addig kövesd őt, mikor még a nemzetiszínű zászlót viszi előtted; ne akkor, mikor már a fekete zászlót viszik előtte; kísérd annak világló szellemét, ne koporsóját. Mert e koporsóban nem Batthyány Lajos fekszik egyedül. A hazának húsz halott esztendeje van oda mellé leszegezve.

Isten adjon a hamvoknak csendes nyugodalmat; de szellemének feltámadást – nem a napok végén – de inkább ma, mint holnap.

(A Hon, 1870. június 9.)

Podmaniczky Frigyes báró levele gróf Batthyány Lajosné Zichy Antónia grófnőhöz

Tisztelt Grófnő!

Ígéretemhez képest jelentem, hogy a dicső emlékezetű Lajos gróf síremlékének munkálatai most már rendszeresen folynak s gyorsan haladnak, – úgy annyira, miszerint meg vagyok győződve, hogy még az őszön az emlék körüli ültetvények, és szabályozás és gyepesítési munkálatok is be fognak fejeztethetni.

Az eddigi lassú folyamát a munkának, illetőleg fennakadását az okozta: hogy egy nagy márvány szállításunk [szállítmányunk] azon hajón volt elhelyezve, amely egy vihar után a Dunán elmerült, s csak most lett ismét megmentve.

Az egész emlék csak is legjobb minőségű terméskőből, különféle színezetű márvány kőből, s a díszítményeket illetőleg bronzból fogna elkészülni.

Azon pont, melyet az emlék elfoglal, a lehető legszebb s egész Pestre s a budai hegyekre nyújt fenséges kilátást, – méltó egy nemzet nagy halottjához.

Mellékletben küldöm az emléket ábrázoló festményt, magamat kegyeibe ajánlva.

Budapest, 1873. 6/22.

Podmaniczky Frigyes

(Eredeti s. k. tisztázat. Budapesti Történeti Múzeum, Térképek, Kéziratok és Nyomtatványok Tára. 20 988.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Batthyány-gyászünnepelelly. Vasárnapi Ujság, 1870. június 12. 299–300. p.

Benda Kálmán: *Az 1795-ben kivégzett magyar jakobinusok hamvainak eltemetése 1960-ban.* In: Király Béla emlékkönyv: háború és társadalom. Szerkesztette Jónás Pál, Peter Pastor és Tóth Pál Péter. Budapest, 1992. 79–90. p.

Buza Péter: *Pest-budai történetek. Rendhagyó városnéző séta.* Budapest, 1983.

Gábor Eszter: „Megkezdjük, de bevégezni nem tudtuk”: Schickedanz Albert pályakezdése: a Batthyány-mauzóleum. In: A Magyar Nemzeti Galéria évkönyve, 1991. Szerkesztette Takács Imre, Buzási Enikő, Jávora Anna és Mikó Árpád. Budapest, 1991. 277–282. p.

Gerő András: *A nemzet mártírja, a „magyar Egmont”: Batthyány Lajos gróf.* In: Gerő András: Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből. Budapest, 2004. 147–159. p.

Gróf Batthyány Lajos, *az első magyar miniszterelnök élete és vértanúi halála.* Pest, 1870.

Gyáni Gábor: *Válaszúton az irodalmi kultusz kutatás.* Literatúra, 2004. 2. szám. 208–218. p.

- Katona Csaba: „Ezen gyászünnepélynek kiválóan városi jelleggel kell bírnia...” *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök 1870. évi újratemetésének háttere*. Kisebbségkutatás, 2007. 3. szám. (<http://epa.oszk.hu/00400/00462/00035/cikka68c.html>)
- Mi újság?* Vasárnapi Újság, 1874. május 31. 348. p.
- M. Lovas Krisztina: *Titokban búcsúztatta Batthyányt a dualizmus elitje*. Múlt-Kor, 2007. június 8. (<http://www.mult-kor.hu/cikk.php?article=17592&page=2>)
- Sill Ábá Ferenc: *Gróf Batthyány Lajos régi-új emlékhelye*. Vasi Szemle, 2007. 5. szám. 547–554. p.
- Stéfan Ildikó: *Batthyány Lajos halála és temetése*. Sic Itur ad Astra, 1993. 2–4. szám. 6–17. p.
- Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos emlékezete*. Aetas, 2000. 1–2. szám. 132–158. p.
- Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála*. Budapest, 2007.